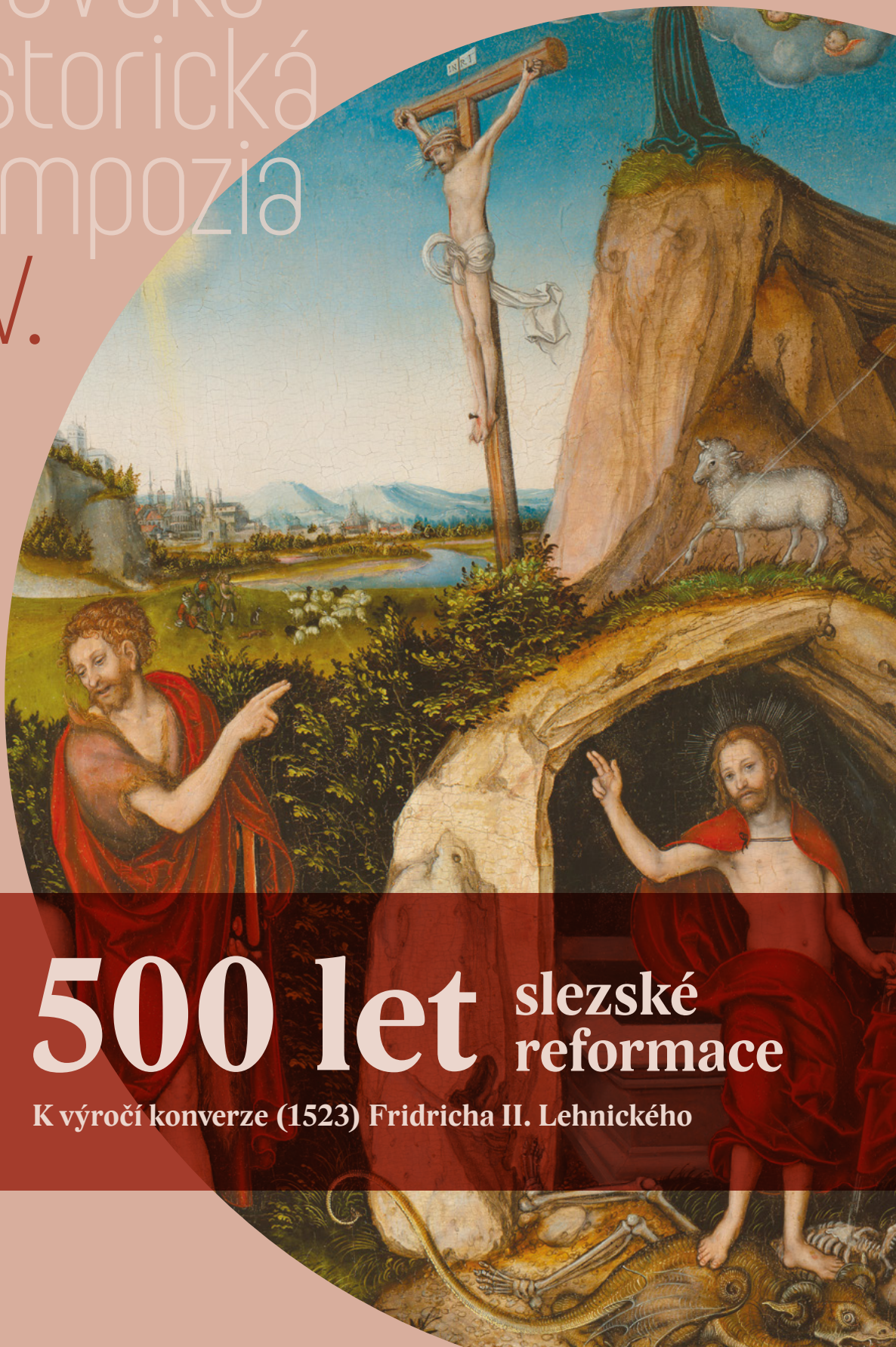

Opavská
historická
sympozia
IV.

500 let slezské
reformace

K výročí konverze (1523) Fridricha II. Lehnického

edice Opavská
historická
sympozia
IV.

David Radek – Igor Zmeták (edd.)

500 let slezské reformace

K výročí konverze (1523) Fridricha II. Lehnického

Opava 2025

EDICE OPAVSKÁ HISTORICKÁ SYMPOZIA / Svazek 4

Recenzenti:

doc. Ota Halama, Th.D.

PhDr. David Pindur, Ph.D.

Editori:

David Radek, Igor Zmeták

Autoři:

Jiří Brňovják, Bogusław Czechowicz, Hana Komárková, Irena Korbelářová, Eva Kowalská,
Michal Kubica, Stanislav Piętak, Pavel Solnický, Daniel Spratek, Igor Zmeták

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

**ZEMSKÝ
ARCHIV
V OPAVĚ**

© Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Ústav historických věd,
Výzkumné centrum pro kulturní dějiny Slezska a střední Evropy (1000–1800)

Opava 2025

© Autoři, 2025

© Slezská univerzita v Opavě, 2025

ISBN 978-80-7510-609-4

ÚVOD	
STANISLAV PIĘTAK: Zbožná pieta těšínských luteránů ve víru duchovních proudů	9
I BOGUSŁAW CZECHOWICZ: Nejvyšší purkrabí Pražského hradu Zdeněk Lev z Rožmitálu a na Blatné a německá reformace (nejen) ve Slezsku	25
II HANA KOMÁRKOVÁ: Evangelium nebo Matka Boží Neposkvřněná? Proměny opavských přísah v 16. a 17. století	45
III PAVEL SOLNICKÝ: Konfesijní situace na Opavsku v 17. století ve světle archivních pramenů	59
IV IRENA KORBELÁŘOVÁ: Českobratrská epizoda v kraji pod Slezou	85
V JIŘÍ BRŇOVJÁK: Soumrak věku konfesionalizace. Konfese, konverze a kariéry šlechty Opavského, Krnovského a Těšínského knížectví v 17. století a v první polovině 18. století	111
VI MICHAL KUBICA: Víra a věrnost ve víru dělení Slezska. Katolická a protestantská šlechta pruského Slezska po roce 1742	139
VII EVA KOWALSKÁ: Spolupráce slezských a hornouhorských luteránů v 17.–18. st.	161
VIII IGOR ZMETÁK: Juraj Tranovský a význam jeho diela pre slovenských evanjelikov	177
IX DANIEL SPRATEK: Johann Adam Steinmetz – dosud plně nedoceněný představitel pietismu ze Slezska	193
Seznam zkratk	211
Prameny a literatura	213
Seznam obrázků a příloh	255
O autorech	261
Summary	263

Úvodní slovo emeritního biskupa Slezské církve evangelické a. v.

Zbožná pieta těšínských luteránů ve víru duchovních proudů

Stanislav Piętak

Jak se projevovala zbožná pieta u Martina Luthera a jeho stoupenců?

Luther začíná svůj *Menší katechismus* výkladem prvního přikázání: „*Máme se Boha nade všechno bát, milovat ho a důvěřovat mu.*“¹ Ve *Větším katechismu* k témuž přikázání poznamenává: „*Bůh od nás nežádá nic většího než upřímné, ze srdce jdoucí spolehnutí, které očekává vše dobré od něho samotného. Máme jít pravou a přímou cestou a dobrých věcí, jež nám Bůh dává, neužívat jinak, než jako švec užívá k práci svou jehlu, šídlo či dratev, a pak je zas odloží...*“²

V otázkách spasení zdůrazňuje známá reformační „*sola* – pouze, jediné“: jediné Bohu patří sláva (*solī Deo gloria*), spasení jsme pouhou vírou (*sola fide*), jediné skrze zásluhu Krista (*sola redemptione Christi*), z pouhé milosti (*sola gratia*) a na cestě spásy je nám jedinou autoritou Písmo svaté (*sola Scriptura*).

Zavádí všem srozumitelnou bohoslužebnou řeč a v liturgii zachovává kristocentrické prvky podložené Písmem, aby evangelium znělo v plné síle. Tomuto účelu má být podřízena chrámová architektura a výzdoba. Vzorem je zámecký chrám v Torgavě, který Luther osobně posvětil 5. 10. 1544. Jeho architektura zviditelňuje základní rysy

1 LUTHER, Martin: *Menší katechismus*. In: Kniha svornosti – symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese. WERNISCH, Martin – SUCHÁ, Ema (edd.), Praha 2006, s. 344.

2 LUTHER, Martin: *Větší katechismus*. In: Kniha svornosti – symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese. WERNISCH, Martin – SUCHÁ, Ema (edd.), Praha 2006, s. 382.

luterské ekklesiologie. V chrámech, jejichž obec přijala učení wittenberské reformace, na rozdíl od kalvínských nebyly odstraňovány obrazy a sochy, ale pouze jejich uctívání.

Luther kladl velký důraz na domácí pobožnosti, výchovu mládeže a společný zpěv doma i v chrámu. Tento charakter zbožnosti sledovali později jak zastánci luterské ortodoxie Johann Sebastian Bach, Pavel Gerhardt a v našem prostředí Jiří Třanovský, tak později i zakladatelé pietismu.

Evangelíci v českých zemích

Těšínské knížectví spolu s celým Slezskem patřilo v době reformace Koruně české. Reformační zápas postupně zasáhl všechny země království. Když Ludvík Jagellonský tragicky zahynul na útěku v bažinách u Moháče 29. 8. 1526, na český trůn nastoupil jeho švagr Ferdinand I. V zemi vládla katolická menšina s oporou vysoké katolické šlechty, v Praze posílili staroutrakvisté, na venkově naopak novoutrakvisté, trpěná Jednota bratrská zakládala své sbory již od roku 1457 a vedle reformačního proudu začínaly sem pronikat také humanistické ideje.

Na nedávno založené univerzitě ve Wittenbergu (1502) se objevují čeští studenti. Mezi prvními byl Matouš Aurogallus z Chomutova, který tam žil od roku 1515, spolupracoval s Lutherem a později se stal profesorem hebrejštiny. Podobných kontaktů z českých zemí s reformátorem přibývalo, a to zvláště po jeho disputaci s Johannem Eckem 27. 6. až 16. 7. 1519 v Lipsku. Tam s Lutherem rozmlouval a podal o tom zprávu varhaník Jakub z Prahy. Již v den ukončení této disputace týnský farář Jan Poduška píše Lutherovi: „*Martine, milý bratře v Pánu! Dostaly se mi do rukou mnohé tvoje spisy, z nichž můžeme tě zcela poznati, že neostýcháš se svobodně kázati učení Kristovo a jeho apoštolů. ...statně stíhej falešné proroky! Jest v Čechách přemnoho věrných a milých Bohu, kteří dnem i nocí modlitbami tě podpírají. Zachovejž tě, Martine můj, Kristus, za jehož zákon před lidmi se nestyďíš, u veliké nebezpečí se vydávaje. Avšak těš se, pravda tě vysvobodí!*“³ Luther se odtud nadále zastává Husa jak v disputacích, tak i ve svých spisech. Při spálení papežské buly 10. 12. 1520 jej nazval svatým.

Lutherův obdiv statečnosti Husa a jeho učení vzbuzoval rostoucí důvěru a zájem o wittenberskou reformaci. Na panstvích kolem Lokte byl již v roce 1521 zaveden Šebastiánem Šlikem první evangelický církevní řád v Čechách. Jeho příbuzný hrabě Štěpán Šlik v roce 1516 založil město Jáchymov, které se díky těžbě stříbra za 17 let stalo po Praze největším městem v Čechách. Jáchymovský tolar byl přijat za standardní stříbrnou minci Německa 16. století a jeho pojmenování dosud přetrvává v moderním dolaru. Zakladatelé Jáchymova měli úzké rodinné vazby na Wittenberg a jeho čelné

3 HREJSA, Ferdinand: *Dějiny křesťanství v Československu. IV. Za krále Vladislava a Ludvíka*. Praha 1948, s. 252.

představitele reformačního hnutí. Štěpánův bratranec Kryštof Šlik byl v letech 1520–1521 rektorem wittenberské univerzity.

Kázání jáchymovského faráře Johannese Mathesia (1504–1565) o Lutherově životě byla jedenáctkrát vydána do konce století, a poté ještě mnohokrát.⁴ Mathesius působil v Jáchymově jako rektor školy od roku 1532, jako kazatel od roku 1541 a jako hlavní městský farář od roku 1545. Dobře se mu spolupracovalo s talentovaným kantorem Nikolausem Hermanem (asi 1500–1560), který ve své tvorbě věnuje značnou pozornost chorálům a také písním pro děti. O hodnotě jeho činnosti svědčí skutečnost, že hymnická tvorba pocházející z Jáchymova dohromady tvoří 8 % katalogu *Deutsches Kirchenlied* z celého 16. století. Luterské hymny si jako účinný nástroj duchovního vzdělávání získaly oblibu prostých i vzdělaných lidí všech věkových kategorií a dovedly je nadchnout k navázání a upevnění vztahu s Bohem.⁵

Tím, že reformace odstranila obětní část mše, avšak zachovala její zvěstný charakter, ústřední postavení v chrámu získala kazatelna. Z ní mělo a má být srozumitelně zvěstováno čisté Boží slovo podle hermeneutické zásady *Písmo vysvětluje Písmo* (*Scriptura Scripturae interpres*), jehož centrem je Ježíš Kristus. Písmo svaté bylo v záležitostech víry přijato za *normu norem* (*norma normans*). Luther byl přesvědčen, že „největší a nejlepší částí všech bohoslužeb je kázání a vyučování Božího slova“.⁶

Reforma bohoslužeb postupovala s reformou školství, jelikož předpokladem denního studia Písma byla alfabetizace, což vedlo k hluboké proměně všech vrstev společnosti. Kázání na biblické texty byla zavedena v mateřštině, ale teologové museli podle zásady „*ad fontes – k pramenům*“ ovládat klasické jazyky, zvláště hebrejštinu a řečtinu (koiné). Na českých luterských školách vystudovala tedy řada vynikajících pedagogů a umělců. „*Téměř všichni latinští básníci, s výjimkou Němců a katolíků, uznávali za centrum humanistických literárních snah a za hlavu všech literárních okruhů pražskou universitu.*“ Proto „*zrušení nekatolického vysokého učení po bělohorské bitvě vedlo k úplnému zániku humanistické literární činnosti.*“⁷ Převážná část tehdejších latinských spisovatelů byla evangelického vyznání.⁸

K šíření Lutherovy reformace mezi Čechy v 16. století značně přispěl také Martin Filadelf Zámorský. Jeho *Postilla evangelitská* bývá považována za vrchol homiletické literatury českých luteránů a nejvýznamnější dílo českého předbělohorského kazatelství.⁹ Toto objemné dílo o 1 274 stranách se za deset let dočkalo třech vydání, i když

4 KOLB, Robert: *Luther as Prophet, Teacher, Hero. Images of the Reformer, 1520–1620*. Grand Rapids 1999, s. 87.

5 BROWN, Christopher Boyd: *Zpívání evangelia. Luterské písně a úspěch reformace*. Praha 2019, s. 44–51.

6 LUTHER, Martin: *Německá mše a bohoslužebný pořádek*. In: Kdybych měl nekonečně světů... Výbor z díla I. VOLNÁ, Hana – MACEK, Ondřej (edd.), Praha 2008, s. 188.

7 MARTÍNEK, Jan: *Předmluva*. In: Renesanční poesie. Businská, Helena (ed.), Praha 1975, s. X.

8 TÝŽ: *Životopisy*. In: Renesanční poesie. BUSINSKÁ, Helena (ed.), Praha 1975, s. 303.

9 ŠALOMOUN, Lubomír: *Slezský kazatel Martin Filadelf Zámorský*. In: České a polské literární baroko. MARTÍNEK, Libor (ed.), Opava 2021, s. 181–195.

první muselo být utajeně vytištěno v přenosné tiskárně na třech místech, a kvůli dalším dvěma byli tiskaři Daniel Sedlčanský a Jiří Dačický nějakou dobu vězněni.

Postila Zámorského se těšila velké oblibě čtenářů. Přihlédneme-li k objemnosti díla, tak její tři vydání nemají obdoby v české literatuře před Bílou horou. Byla napsána ke sklonku autorova působení v Opavě v letech 1584 až 1592. Na rozdíl od kolujících překladů se jedná o původní dílo, „jež nepostrádá uměleckých kvalit a je naplněno upřímným českým vlastenectvím a stejně upřímnou touhou po harmonizaci společenských vztahů“.¹⁰ Josef Gebauer v ní kromě zvěstného charakteru oceňuje plastický obraz předbělohorské doby, ve kterém se autor projevil jako „výborný znalec lidových přísloví, znalec církevní i antické literatury, milovník přírody, citlivý moralista, zanícený vlastenec, prozaik i básník, ale hlavně jako pevně věřící člověk, zdůrazňující nezastupitelné místo rodiny v lidské společnosti“.¹¹

Jan Malura na rozdíl od některých kritiků správně poukazuje na skvělou orientaci Zámorského v antické literatuře, kterou také využil v kázáních, aniž by slepě podléhal tehdejšímu humanistickému trendu.¹² Píše, že Zámorskému nechybí antická výbava, přičemž „mytologických narážek... využívá jen v negativních příkladech... Výslovně odmítá apokryfní vyprávění a neodpustí si jízlivosti proti soudobé české literatuře, jež s těmito motivy běžně pracovala“.¹³

Augsburské vyznání z roku 1530 nakonec přímo ovlivnilo vznik jak vyznání Jednoty (1535), tak i vyznání Českého (1575). To druhé do té míry, že Lutherova akademie Českou konfesi pochválila jako „sumu Augsburského vyznání“. Také Majestát Rudolfa II. z roku 1609 zaručoval svobodu „obecní konfessí České, kterouž někteří Augšpurskou jmenují“.¹⁴ Koncem 16. století se Jednota už více přikláněla k helvetskému vyznání. Evangelíci, jak se luteráni označovali do třicetileté války, než pod toto označení byli zahrnuti i stoupenci Kalvína,¹⁵ převažovali v obyvatelstvu Moravy, Slezska a značně byli zastoupeni i v Čechách.

Podle bádání Františka Hrubého vývoj na Moravě šel jinudy než v Čechách. Velká skupina moravského obyvatelstva a jeho kněžstva vystupuje v suplikách nejen jako „pod obojí“, ale výslovně jako stoupenci augsburské konfese. Moravská vrchnost se

10 KOPECKÝ, Milan: *Staří slezští kazatelé*. Ostrava 1970, s. 24–25.

11 GEBAUER, Josef: *Zámorský Martin Filadelf. Evangelický kazatel v Opavě, spisovatel, autor světoznámé Postily evangelické*, dostupné na <https://www.opava-city.cz/cz/mesto-urad/o-meste/osobnosti/duchovni/zamrsky-martin-filadelf.html>, cit. 1. 9. 2023.

12 HAVELKA, Tomáš. *Antické prvky v české renesanční postilografii*. In: *Historica Olomucensia, Supplementum I.*, 2014, s. 129–133, dostupné na <https://historica.upol.cz/pdfs/hol/2014/88/07.pdf>, cit. 30. 11. 2023.

13 MALURA, Jan: *Kazatel vášnivý a nebarokní. Martin Filadelf Zámorský*, dostupné na <https://www.advojka.cz/archiv/2007/25/kazatel-vasnivy-a-nebarokni>, cit. 2. 9. 2023.

14 WERNISCH, Martin: *Uvedení II*. In: *Kniha svornosti – symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese*. WERNISCH, Martin – SUCHÁ, Ema a kol. (edd.), Praha 2006, s. 47.

15 SASSE, Hermann: *Podstata luterství*. Praha 2020, s. 39.

orientuje lutersky a zřídá se pražské konsistoře. Na Moravě se po vzoru Wittenbergu od roku 1574 prosazuje místo melanchtonského směru původní augsburská konfese z roku 1530. K luterství se hlásí většina země, bratří tvoří jen malý zlomek. Vlivy kalvínské se uplatňují až v 17. století.¹⁶

Mezi luterány, jejichž úsilí o svobodu vyznání skončilo mučednickou smrtí v ha-nebném teátru na Staroměstském náměstí, byl rektor jenské univerzity, hrabě Jáchym Ondřej Šlik (1569–1621), a rektor wittenberské a pražské univerzity, autor spisu *O ná-roku lidu na odpor proti tyranům* (1614), Jan Jesenský (1566–1621), který byl ze všech obětí nejbrutálněji zmasakrován a zohaven.

Jak se stavěla k wittenberské reformaci Jednota bratrská?

Styk bratrských Čechů s Lutherem začíná ještě před počátkem dvacátých let. V roce 1522 se pozdější biskup Jan Roh (1485–1547) dvakrát vypravil do wittenber-ského centra reformace. Usiloval o sjednocení s luterstvím, kterého se pod vlivem ji-ných proudů a sílicího vědomí vlastní identity Jednoty veřejně zřekl až necelý rok před svou smrtí na setkání členů úzké rady v Mladé Boleslavi.

Také biskupové Lukáš Pražský (před 1460–1528) a Jan Augusta (1500–1572) udr-žovali s Martinem Lutherem přátelský kontakt. Ten přetrval ve vzájemném respektu nejednu zatěžkávací zkoušku. Bratři museli řešit otázku chápání a počtu svátostí, ne-bezpečí zákonictví v úsilí o prosazení církevní kázně, vztah křesťana k světské moci, vy-hranění postoje k humanismu a překonání nedůvěry k vzdělání. V učení o svátostech je zasáhl spor Ulricha Zwingliho s Martinem Lutherem o Večeři Páně zvláště v letech 1525 a 1526. Tehdy se Jednota pod vedením Lukáše Pražského přimkla k Lutherovu výkladu přítomnosti těla a krve Kristovy v chlebu a víně podle Ježíšových slov jejího ustanovení¹⁷ a Hanuše Čížka, který tuto otázku rozvířil, ze svých řad vyobcovala.¹⁸ Lutherovo varo-vání před úskalím moralistní strohosti Lukáš vzal vážně, ale povzbuzení, aby se bratři

16 HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. In: Český časopis historic-ký XL (1934) a XLI (1935). Konspekt: Jakub Holý 10/2002, s. 266; 270; 277; 303–304, dostupné na http://www.jakubholý.net/humanities/reformace1_predbh.html, cit. 1. 5. 2020.

17 Luther odmítl římskokatolické učení o transsubstanciaci (přepodstatnění) chleba a vína při Večeři Páně a tím i opakované obětování Krista ve mši na základě učení apoštolů (Ř 6,9–10; Žd 7,27; 9,26–28; 10,10–14; 1 Pt 3,18). Ježíšovu neopakovatelnou obět za naše hříchy je podle něho třeba přijímat vírou na základě Ježíšova ustanovení (Mt 26,–29; Mk 14,22–25; Lk 22,15–20; 1 K 11,23–26) a jeho zaslíbení (J 6,54–56). Podobně učí i anglikáni.

18 KOMENSKÝ, Jan Ámos: *Na spis proti Jednotě bratrské od M. Samuele Martinia etc. sepsaný a na vyvrácení k řádu jejímu v pobožných lidech dověrnosti v třicíti pěti příčinách (jakž je nazývá) vůbec vydaný potřebné, mírné, křesťanské starších kněží též Jednoty bratrské, na ten čas v Lešně polském v exilium zůstávajících OHLÁŠENÍ*. In: Veškerých Spisů Jana Ámosa Komenského svazek XVII. KVAČALA, Jan (red.), Brno 1912, s. 309.

více věnovali studiu původních biblických jazyků, zavrhnul, což později napravil Jan Blahoslav a po něm Jan Amos Komenský. Jan Augusta ve svém sbližování s utrakvisty a luterány setrval i v šestnáctiletém vězení a další službě až do smrti.

O přízeň Jednoty usilovali též různí vizionáři. Tomáš Müntzer (1488–1525) chtěl získat Čechy svými dvěma návštěvami Žatce v roce 1521. Pokoušel se navázat na dávnou přízeň cvikovských valdenských bratří k jejich mateřské obci v tomto městě.¹⁹ Jeho úsilí však nepřineslo trvalé plody. Později se však bratři ve vyhnanství museli vyrovnávat s nenaplněnými předpověďmi falešných proroků a chiliastů, kterým podléhal Jan Ámos Komenský. Za zmínku stojí bratrský kazatel Mikuláš Drabík (1588–1671), dcera polského šlechtice a kněze Jednoty bratrské Kristina Poniatowská (1610–1644), slezský jirchář Kryštof Kotter (1585–1647) nebo Antonie Bourignonová (1616–1680) a jiní. Písmo svaté varuje před falešnými proroky, jejichž nevyplněná proroctví do-
svědčují jejich nelegitimitu.²⁰ Komenský jim důvěřoval až do konce svého života. Ještě necelé dva týdny před svou smrtí oslovuje opilce Drabíka „*Kmotře milý!*“ a dává mu na vědomí, že mu z Amsterdamu do Lednice posílá od holandského zbrojře de Geera a od lincolnského biskupa Williamse po poslu Jednoty 25 pokroutek žlutých (čili zlatých dukátů).²¹ Tím do jisté míry zpochybňuje upřímnost svého vztahu k učení reformátorů. Těmito kroky se velmi vzdaloval odkazu Lutherovy reformace, o které se různě vyjadřoval podle okolností.

Komenský se často na Luthera odvolával a vysoce oceňoval jeho dílo. S nadšením přebásnil a přejal do svého kancionálu 11 jeho písní.²² Jindy ho porovnával s jinými reformátory a citlivě hodnotil. K jeho stoupencům však zaujímal většinou kritický postoj, zvláště když mu šlo o zachování svébytnosti Jednoty bratrské.²³ Přel se zvláště se Samuelem Martiniem ve spisech „*Ohlášení*“ a „*Cesta pokoje*“, které vydal pod jménem „*Starších kněží Jednoty Bratrské*“.²⁴ Svou naději upínal ke kalvinistovi Fridrichu Falc-

19 MOLNÁR, Amadeo: *Valdenští – evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha 1973, s. 262.

20 Deuteronomium 18,20–22: „...Nuže, promluví-li prorok jménem Hospodinovým a věc se nestane a nesplní, nepromluvil to slovo Hospodin...“

21 KOMENSKÝ, Jan Ámos: *Mikuláši Drabíkovi. V Amsterdamě 2. listopadu 1670*. In: Sto listů Jana Amosa Komenského. RYBA, Bohumil – LAICHTER, Jan (edd.), Praha 1942, s. 300, 373.

22 ŠKARKA, Antonín: *Komenský jako hymnograf a jeho místo v dějinách české duchovní písně. Úvod*. In: *Duchovní písně*. KOMENSKÝ, Jan Ámos (ed.), Praha 1952, s. 25.

23 KOMENSKÝ, Jan Ámos: *Stručná historie církve slovanské*. Praha 1941, s. 51–53; 55–59; 65; 81; 89; TÝŽ: *Závět umírající Jednoty bratrské*. In: *Studnice útěchy ze spisů Jana Amosa Komenského*. MATOUŠ, Miroslav (ed.), Praha 1992, s. 87.

24 KOMENSKÝ, Jan Ámos: *Na spis proti Jednotě bratrské od M. Samuele Martinia etc. sepsaný a na vyvrácení k řádu jejímu v pobožných lidech důvěrnosti v třicíti pěti příčinách (jakž je nazývá) vůbec vydaný potřebně, mírně, křesťanské starších kněží též Jednoty bratrské, na ten čas v Lešně polském v exilium zůstávajících OHLÁŠENÍ*. In: *Veškerých Spisů Jana Ámosa Komenského svazek XVII*. KVAČALA, Jan (red.), Brno 1912, s. 294–448; TÝŽ: *Cesta pokoje, to jest pravý, neomylný, jediný prostředek, kterýmž církev Boží v pokoji, svornosti a lásce zachována býti může; za příčinou nepokojných spisů M. Samuele Martinia z Písem svatých vyhledaná, ukázaná a všechněm věrným Čechům podaná od Starších kněží Jednoty Bratrské...*, s. 449–487.

kému ještě dlouho po jeho zbabělém útěku z Prahy. Přitom Švédy, jejichž král Gustav Adolf padl 16. 11. 1632 u Lützeny, po uzavření Vestfálského míru v dopise kancléři Axelu Oxenstiernovi káral: „*Co platné zmáhati Vás našimi slzami, jestliže ty, jimž tak-řka již zachráněným vrátiti svobodu je ve Vašich rukou, znovu vydáváte do rukou utiskovatelů? Co platné... jestliže nečiníte opatření do budoucna, aby se naše království mohlo vrátiti k vyznávání evangelia?*“²⁵

Přes věhlas a všechny klady Komenského by bylo nepoctivě přehlížet zvláště jeho odklon od reformačního chápání člověka jako zásadně porušené bytosti.²⁶ Tím v konečném důsledku mařil účinnost svých humanizačních snah. Noemi Rejchrtová oprávněně upozorňuje na jeho přílišný optimismus „*počítající s přirozenými vlohami člověka (zbytkem obrazu Božího), které lze výchovou rozvíjet*“, dále na „*společensky prospěchářskou motivaci výchovy a vzdělání*“ a „*starozákonně utilitární v kalvínském střihu metodu cvičení dětí v pobožnosti*“.²⁷ Radim Palouš shledává v Komenského univerzálním paralelismu „*křesťanský platonismus*“, v číselné symbolice „*příslušnost k novoplatónské mystické tradici*“ a v HARMONII prostoupené Božím LOGEM dvě tendence převládající filosofie sedmáctého století – „*snahu o univerzální metodu a snahu o systém, překlenující spory*“.²⁸

S odstupem času se Komenský vrací ke svým spisům a hodnotí je ve *Věječce moudrosti*. Přiznává, že ve svých knihách nachází některé věci méně dobré, což podle jeho úsudku zapříčinil „*bud' obecný omyl, nebo ukvapená snaha omyl napravit a rychlé pochvaly jiných*“.²⁹ Žel, poslední z jeho dochovaných dopisů, adresovaný Drabíkovi, je smutným dokladem jeho důvěřivosti falešným proroctvím nemravných hlasatelů.

Krátké období reformačního rozmachu na Těšínsku

Na Těšínsko začaly spontánně pronikat ideje wittenberské reformace již za Luthe-rova života. Po převzetí vlády v roce 1545 knížetem Václavem III. Adamem (1524–1579) jejich vliv v knížectví již převládal. Kníže se k tomuto proudu přiklonil až později

25 TÝŽ: Axelu Oxenstjernovi, 11.10. 1648. In: Sto listů Jana Amosa Komenského. Praha 1942, s. 387.

26 Srov. MELANCHTON, Filip: *Apologie augsburského vyznání*. In: WERNISCH, Martin a kol. Praha 2006, s. 105. „*Evangelium obviňuje každého z hříchu a hrozí, že propadá Božímu hněvu a věčné smrti, slibuje však také odpuštění hříchu a spravedlnost pro Ježíše Krista všem, kteří v něho uvěří... A potěšení z víry znamená nový duchovní život... Dá se mluvit o obrácení a znovuzrození hříšného člověka prostěji a jasněji?*“; viz: Bible, Efezským 2,4–10; srov. KOMENSKÝ, Jan Amos: *Obecné porady o nápravě věcí lidských část první, Panegersie, všeobecné probuzení...* In: CHLUP, Otakar – VÁŇA, Josef – ČERVENKA, Jaromír (edd.), Praha 1966, s. 81: „*Proto náš rozum, veden přirozeným pudem, dožaduje se znalosti věcí i pravdy.*“

27 REJCHRTOVÁ, Noemi: *Vychovatelská pomůcka k pěstování naděje. Průvodní studie*. In: Informatorium školy mateřské. KOMENSKÝ, Jan Ámos, Praha 1992, s. 14–17.

28 PALOUSH, Radim: *Komenského harmonie a synkrize*. In: Filosofický časopis 39, 1991, č. 5, s. 724, 727.

29 KOMENSKÝ, Jan Amos: *Věječka moudrosti neboli umění moudře svá díla opět probírat*. Praha 1969, s. 11.

a přispěl k jeho dalšímu rozmachu jak svým činorodým zájmem o chudé a nemocné, tak ustálením bohoslužebného života (Řád církevní 1568).³⁰ V něm vyjadřuje svou touhu: „*Věčný Otec Pána našeho Ježíše Krista rač sobě také v tomto knížectví těšínském církev svatou skrze své milostné spasitelné slovo vzbuditi a vyzdvihnouti, která by ho v jeho pravdě ctíla, slavila a velebila, zde i tam věčně. Amen.*“³¹

Jeho ovdovělá manželka Sidonie Kateřina (asi 1550–1594) svým Školským a církevním zřízením (1584) upravila dosavadní bohoslužebný řád a doplnila pravidly na povznesení vzdělání. Poklidný vývoj evangelické církve v knížectví byl narušen změnou vyznání knížete Adama Václava (1574–1617) v roce 1609.

Osobností té doby, která nejvíce ovlivnila další generace slezských a slovenských evangelíků, je vrstevník Komenského, Jiří Třanovský (1592–1637), původem z Těšína. Během svého krátkého života stačil zanechat stopy své literární, výchovné, teologické a pastorační činnosti v Praze, Třeboni, moravském Holešově, Valašském Meziříčí, odtud jako sekretář evangelické konzistoře také v Olomouci, poté na útěku v zátíší rodného města, nedalekém Bílsku, a pak na Slovensku v Budatíně, na Oravském hradě a v Liptovském svatém Mikuláši. Jeho prvním významným literárním počinem byl překlad a vydání Augsburské konfese v Olomouci 1620.

Básnické nadání projevil ve 150 latinských básních na 20 čtyřhlasých nápěvů,³² které vydal pod názvem „*Odorum sacrarum sive hymnorum libri tres*“ (Tři knihy posvátných písní či hymnů, Břeh 1629) s přiloženou a pro nás důležitou životopisnou básní „*Závěrečné slovo k potomstvu, zejména ke třem na živu zbylým synáčkům Samuelovi, Davidovi a Timoteovi Třanovským*“.

Chrámovou liturgii a každodenní zbožnost českých, polských a slovenských evangelíků augsburského vyznání doma i v zahraničí zásadně ovlivnil na další staletí svými modlitbami a písněmi. Sbírku modliteb nazval „*Phiala odoramentorum. Modlitby křesťanské*“ (Levoča 1635) a kancionál „*Cithara sanctorum, tj. Písně duchovní staré i nové, kterýchž církev křesťanská při výročních slavnostech a památkách, jakož i ve všelikých potřebách svých obecných i obzvláštních s mnohým prospěchem užívá k obecnému církvi Boží vzdělání*“ (Levoča 1636). Název modlitebníku a kancionálu zvolil podle knihy Zjevení 5,8, kde je řeč o starcích, kteří padli na kolena před Beránkem čili Ježíšem Kristem, který se za nás obětoval, a zpívali k jeho počtě novou píseň s cíterou a (zlatou) číši (modliteb) – κιθάραν καὶ φιάλας. Obě díla byla přijata s velkým zájmem. Do konce 17. století kancionál vyšel desetkrát a do poloviny 20. století

30 SPRATEK, Daniel: *Reformace*. In: Dějiny evangelíků na Těšínsku od reformace do tolerance. PIĘTAK, Stanislav – PINDUR, David – SPRATEK, Daniel (edd.), Český Těšín 2020, s. 23–25.

31 *Řád církevní, kterak se při službě Boží a ceremoniích v církvi křesťanské knížectví Těšínského v městech a ve všech kazatelé a učitelé slova Božího zachovati mají*. In: Evangelický kalendář – Kalendarz Ewangelicki – 1953. SZURMAN, G. – KALETA, J. (edd.), Český Těšín, s. 82.

32 SIWEK, Zbigniew: *Od autora notového přepisu*. In: *Odorum sacrarum sive hymnorum Georgii Tranosci*. KALINA, Zbyszek – SIWEK, Zbigniew (edd.), Český Těšín 2009, s. 11.

více než 140krát!³³ Slovinci v některých sborech v Maďarsku, Srbsku a Rumunsku jej používají dosud.

Je zajímavé porovnat postoj k používání pohanských motivů u Komenského a Třanovského. Oba žili ve stejné době a sdíleli podobné útrapy vyhnanců pro víru, ale jejich přístup ke zdrojům inspirace se velmi liší. Komenský se na antické autory odvolává často, kdežto Třanovský, ačkoli je rovněž zběhlý v antické literatuře, nechce poselství Písma svatého krášlit starobylými bájemi. Vysvětluje to v pozdějším předavku k závěru „*Ód*“, což je rozprava o 36 stranách o důsledném vyhýbání se pohanským prvkům v křesťanské literatuře pod názvem „*Krátká a jasná dizertace o pečlivém vyhýbání se křesťanskému pohanství v básních a jiných křesťanských pracích. (Dissertatio brevis et perspicua, de christiano-gentilismo in carminibus et aliis quibuscunque exercitationibus christianis, diligenter vitando)*“. Mária Novacká hodnotí tuto rozpravu následovně:

„Je to obsahově velmi zajímavá polemika namířená proti křesťanským autorům, především básníkům, kteří – podobně jako Židé, co se odvraceli od pravého Boha k modlám – odvolávají se, navzdory své pravověrnosti, na pohanské bohy (Dia, Apollóna, Marta, Merkura, Múzy atd.). V dedikační básni v úvodu dizertace... nazývá tyto ‚pohanské křesťany‘ Apollónovými ctiteli. Třanovský radikálně odmítl vnášení antické kultury do křesťanské poezie. V této otázce zaujal postoj ortodoxního biblisty... Jedinou a absolutní autoritou zůstává pro Třanovského Bible, která znamenala pro něj ‚příběh příběhů‘ (historia historianum). Z Bible, stejně jako z teologické literatury, cituje často, z básníků (kromě citátů z Q. Horatia a J. Mantuana) méně, a to jen proto, aby mohl s nimi polemizovat... Třanovský na prvním místě zdůrazňuje neposkvrněnou mravní a věroučnou čistotu křesťanství, kterou proroci zvěstovali i našemu pokolení: ‚Očistím vás od všech vašich model (Ezechiel 36,25)...‘“³⁴

Tíha pobělohorského pronásledování dolehla na těšínské evangelíky v plné síle až následující rok po smrti kněžny Alžběty Lukrecie (1625–1653). Tehdy během jednoho měsíce od 19. března do 18. dubna 1654 náboženská komise pod vedením fryštátského faráře Václava Františka Otíka a plukovníka Abraháma Steinkellera v doprovodu 32 ozbrojených žoldnéřů odebrala evangelíkům 49 kostelů a jednu kapli.³⁵ Následujících 55 let se bohoslužby konaly tajně v lesích, kam přicházeli kázat a vysluhovat svátosti většinou luterští faráři z Uher.

33 JEŽ, Radim: *Dolní a Horní Třanovice od prvních zmínek do roku 1653*. In: Třanovice v proměnách staletí. AL SAHEB, Jan – JEŽ, Radim – KRISTIAN, Jiří – PINDUR, David (edd.), Třanovice 2010, s. 53.

34 NOVACKÁ, Mária: *Třanovského koncept duchovnej lyriky v predhovoroch k ódám*. In: Cithara sanctorum 1636–2006. KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva (edd.), Martin 2008, s. 61–62.

35 PINDUR, David: *Nejtěžší období – od třicetileté války k částečné toleranci (1648–1709)*. In: Dějiny evangelíků na Těšínsku od reformace do tolerance. PIETAK, Stanislav – PINDUR, David – SPRA-TEK, Daniel (edd.), Český Těšín 2020, s. 122–125.

Duchovní probuzení na začátku 18. století

V roce 1709 byla povolena stavba Ježíšova chrámu a školy v Těšíně. Město s širokým okolím se stalo svědkem obnovy duchovního života evangelíků. V letech 1709–1730 v něm působili stoupenci pietismu, jehož základy položili Filip Jakub Spener (1635–1705) a August Hermann Francke (1663–1727). Spener byl znepokojen devastací duchovního života po třicetileté válce, vystoupil proti povrchnímu křesťanství a vedl své posluchače k vroucí zbožnosti rozněcované studiem Písma svatého a modlitbami. Ve sborové praxi se vrátil k novozákonní zásadě všeobecného kněžství. Svůj program zveřejnil v knize „*Pia desideria*“ neboli „*Zbožná přání*“ (1675).

Těšín začátkem 18. století značně ovlivnil Francke. Snažil se mu zajistit dobré pastory, učitele, literaturu a zřídit v něm obdobu hallských ústavů pro šíření evangelia ve Východní Evropě. Toto dílo, i když jeho největší rozmach trval jen do roku 1730, nejen zásadně ovlivnilo další vývoj evangelické církve na Těšínsku, ale skrze moravské bratry a jejich misii také světový protestantismus.³⁶

Jak zakladatelé pietismu, tak jejich těšíňští žáci zachovávali věrnost augsburské konfesi. Potvrzuje to mimo jiné latinský nápis na stříbrné minci, kterou umístili ve stříbrné schráně pod základním kamenem Ježíšova chrámu. V překladu zní: „*Ve jménu Ježíše. Tento evangelický chrám, zvaný Ježíšův, byl zřízen 13. října léta Ježíšova 1710. Chceš vědět, jaké jsou základy našeho chrámu? Milost Ježíše, jakož i Josefa (císaře), Bible svatá, Zinzendorfem laskavě předána Tenčínskému a stavovské komisi, a do třetice – Nezměněné augsburské vyznání.*“³⁷

Pastor, který posvětil základní kámen chrámu 13. 9. 1710, Jan Muthmann (1685–1747), pietistický důraz na upřímnou zbožnost příznačně vyjádřil ve své knize „*Wierność Bogu i cesarzowi czasu powietrza morowego*“. Mimochodem je to první polská kniha napsaná na Těšínsku. Líčí příčiny moru, nabádá k odpovědnému dodržování hygienických opatření, připomíná křesťanskou povinnost obětavě pomáhat postiženým, povzbuzuje Písmem svatým a volá k pokání a modlitbě. V kapitole *Svatý život a ctnosti* (*Święte obcowanie i cnoty*) zdůrazňuje duchovní a mravní zásady, které jsou důležitou známkou pravé víry a zbožného života.³⁸ Hned v úvodu odkazuje na spojitost 11. a 12. kapitoly k Židům, z níž vyvozuje nezbytnost souladu víry a svatého života, což podle jeho názoru každý musí znát: „*V kapitole 11,6 stojí: Bez víry však není možné zalíbit se Bohu. A v kapitole 12,14: Bez svatosti nikdo nespatří Pána.*“

36 WAGNER, Oskar: *Mutterkirche vieler Länder. Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545–1918/20*. Wien – Köln – Graz 1978, s. 83.

37 BUZEK, Andrzej: *Dzieje Ewangelicyzmu na ziemi Cieszyńskiej*. In: Kościół Jezusowy na Wyższej Bramie w Cieszynie. WOJAK, Tadeusz (ed.), Warszawa 1973, s. 39; PIĘTAK, Stanislav: *Duchovní probuzení v letech 1709–1730*. In: Dějiny evangelíků na Těšínsku od reformace do tolerance. PIĘTAK, Stanislav – PINDUR, David – SPRATEK, Daniel (edd.), Český Těšín 2020, s. 207–208.

38 MUTHMAN, Jan: *Wierność BOGU i CESARZOWI czasu powietrza Morowego*. Brzeg 1716¹, s. 45–56; reprint: Cieszyn 1997², s. 172–186.

Tým věrných spolupracovníků a později spoluvyhnanců Muthmanna tvořili:
Jan Adam Steinmetz (1689–1762), vedoucí pastor při Ježíšově chrámu v letech 1720–1730. Nejvíce ze všech ovlivnil Moravské bratry z Poodří.
Samuel Ludvík Sassadius (1695–1755), zdatný polský spisovatel.
Traugott Immanuel Jerichovius (1696–1734), rektor Ježíšovy školy v letech 1725–1730. Spolupracovník Zinzendorfa. Po vyhnání z Těšína se stal vrchním pážetem Bedřicha IV. v Kodani, později pastorem v Osternburgu. Podle něho jsou pro nás nejdůležitější dvě otázky: Kým je pro nás Ježíš, a co to znamená pro náš život?
Jiří Sarganek (1702–1743), od roku 1728 konrektor Ježíšovy školy. Autor velkého českého kancionálu *„Cithara Sanctorum aneb Žalmy a Písňe duchovní staré i nové“*.
Jan Liberda (1700–1742), plamenný kazatel a autor českého kancionálu *„Harfa nová“*.

Další vývoj

Vypovězení oblíbených pastorů a učitelů z Těšína bylo pro společenství Ježíšova chrámu velkou ztrátou, avšak jejich služba přinášela bohaté plody i nadále. Duchovní probuzení, ve kterém sehráli hlavní roli, nevedlo k roztržštění, jak tomu bývalo v některých případech ve 20. století, ale naopak napomohlo k přetrvání krize a k dalšímu růstu evangelické církve augsburského vyznání.

Po vyhlášení Tolerančního patentu ve Slezsku (až v roce 1782) vzniklo na Těšínsku 11 dalších sborů, které přijaly luterské pastory ze Slovenska. Na rozhraní 19. a 20. století církev byla vystavena různým odštěpným hnutím, po rozpadu Rakousko-Uherska národnostnímu dělení a o dva roky později došlo také k rozpůlení bývalého knížectví na československou a polskou část. Před tímto dělením v roce 1913 bylo na Těšínsku 93.000 evangelíků a. v.

Po vzniku Československa v české části republiky vznikly: Českobratrská církev evangelická – ČCE (17.–18. 12. 1918) sloučením asi 2/3 h. v. a 1/3 a. v., Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – DEK (25. 10. 1919), v drtivé většině a. v., a Augsburgská církev evangelická ve východním Slezsku v Československu (13. 7. 1923).³⁹ Sbory a. v. v ČCE ztratily svůj původní charakter, jak vysvítá z toho, že *„po jistém váhání, má-li mít nová církev vůbec nějakou konfesi... přihlásili se její ‚otcové zakladatelé‘ pouze k Bratrskému a Českému vyznání... Vyznání světové reformace připojila ČCE ke svému dogmatickému tezauru až v roce 1947, částečně i proto, že integrovala zbytky sborů státem zrušené DEK a usilovala o sblížení se slezskými luterány.“*⁴⁰ Vývoj Českobratrské církve evangelické v drtivé většině vytěsnil původní charakter

39 SZYMECZEK, Józef: *Vznik Československa a evangelici augsburského vyznání v Těšínském Slezsku 1918–1923*. Český Těšín 2010, s. 47–68.

40 MACEK, Ondřej: *Praxis pietatis haereticorum (rkp. disertační práce – Th.D.)*. Praha 2010, s. 10.

včleněných a. v. sborů, což byl jeden z důvodů, proč také evangelíci a. v. české národnosti na Těšínsku se bránili včlenění do ČCE.⁴¹

Během druhé světové války pastoři Augsburské církve evangelické byli zbaveni úřadu a někteří vězněni, z nichž tři zahynuli mučednickou smrtí. Byli to bystrický katecheta František Gnida (14. 11. 1908 Lazy – 30. 10. 1941 Mauthausen Gussen), třinecký katecheta Gustav Ožana (27. 7. 1909 Prostřední Suchá – vězněn ve Vídni a 15. 4. 1945 zastřelen u Stein an der Donau) a česko-těšínský katecheta Adolf Zmeřty (1. 7. 1913 Záblatí – 29. 4. 1941 Dachau). Z dalších pastorů, kteří pocházeli z této církve nebo v ní nějakou dobu působili, pět v koncentračních táborech zahynulo a deset se z nich vrátilo.⁴² Kromě obětí pastorů se z koncentráků nevrátilo dalších asi 500 aktivních členů církve.⁴³

Navzdory bohaté historii augsburské konfese v českých zemích, k níž se hlásil mimo jiné František Palacký, a velkému počtu obětí až do druhé světové války, církev musela v poválečném období znovu zápasit o právo na existenci. Právně byla potvrzena až po třech letech po válce ministerským výnosem z 19. 5. 1948 a po přijetí církevní ústavy na synodu v Českém Těšíně 25. 6. 1950 byla pod názvem *Slezská církev evangelická augsburského vyznání* státem uznána.

Osobnosti reprezentující různé duchovní proudy za posledních 200 let

Jan Pindór (1852–1924), probuzenecký pastor, překladatel a spisovatel, vzpomíná na výuku náboženství podle „*Nauky Evangelium Kristova*“ bystrického pastora a moravsko-slezského superintendenta Ondřeje Pauliniho ml. (1765–1829): „*Tato kniha byla sestavena dobře a systematicky v otázkách a odpovědích, obsahující množství nejkrásnějších citátů z Písma svatého, které si dítě zapamatovalo a přijalo jako poklad na celý svůj život.*“⁴⁴ Ondřej Pauliny syn přišel s otcem (také pastorem) téhož jména z Nižné Slané do Bystřice n. O. Oba se velmi zasloužili o rozkvět tolerančního sboru.

Leopold Otto (1819–1882), pastor ve Varšavě a mezitím v Těšíně v letech 1866–1875. Je považován za jednoho z duchovních otců polského protestantismu. Vědu vnímal v souladu s Písmem svatým, jak to vyjádřil v jednom z kázání: „*Čtěme tedy v knize*

41 BUCHTA, Zdeněk: *Dějiny evangeliků na Těšínsku. O vztazích slezských evangeliků v 1. polovině XX. století*. In: Evangelický kalendář – Kalendarz Ewangelicki – 2008. RASZKA, Roman (ed.), Český Těšín 2007, s. 91.

42 *Nasi męczennicy*. In: Kalendarz Ewangelicki. ROMAN, Paweł (ed.), 1948, s. 76–79.

43 PAŁKA, Elżbieta: *Śląski Kościół Ewangelicki Augsburgskiego Wyznania na Zaolziu*. Wrocław 2007, s. 191.

44 PINDÓR, Jan: *Pamiętnik*. MICHEJDA, Oskar – SOSNA, Władysław (edd.), Czeski Cieszyn 1932 – Cieszyn 2009, s. 38–39.

*Božího slova i v knize přírody, a srdce naplní tím vřelejší láska a tím mocnější víra v Toho, který se jmenuje Otec, Syn a Duch svatý.*⁴⁵ Pravou zbožnost spatřoval v každodenním odumírání hříchu a povstávání v Kristově moci k životu s ním a k jeho slávě: „*Křesťan se nemůže stát pravým křesťanem, dokud neuzná nutnost umírat každý den hříchu, to znamená, dokud se nenaučí zvažovat, zda to, co si myslí, říká nebo dělá, není v rozporu s Boží vůlí. Kde není takové každodenní zamyšlení a probouzení, tam se hříchu nejen neumírá, ale žije v něm a s ním; tam člověk nejen nehledá slávu v Kristu, ale jej hanobí a zneuctívá.*“⁴⁶ Otto se značně zapsal do dějin evangelické církve na Těšínsku, oblíbila si ho polská inteligence a stejně tak si získal přízeň prostých lidí. Franciszek Michejda na něho vzpomíná: „*Jeho vznešenost spočívala v tom, že se nikdy nad nikým nepovyšoval, ale ke každému se skláněl.*“⁴⁷ K nadšeným posluchačům Otta patřil známý učitel Jan Kubisz, autor knihy „*Pamiętnik starego nauczyciela*“ nebo písní „*Ojcowski dom*“ a „*Płyniesz Olzo*“.

Theodor Karl Haase (1834–1909), superintendent moravsko-slezské diecéze a člen rakouské říšské rady ve Vídni. Založil evangelickou nemocnici v Těšíně a podporoval rozvoj regionálního školství. Houževnatě bojoval proti antisemitismu. Vycházel z přesvědčení, že být křesťanem a být antisemitou se neslučuje. Na rozdíl od oblíbenějšího bratra, Martina Theodora Haase (1847–1928), posledního superintendenta Moravsko-slezské superintendence, byl některými považován za kontroverzního německého racionalistu. Přesto *Předmluvu vydavatele Žarnowcovy Postily* začíná krásnou charakteristikou zbožnosti předpokládaných příjemců vydávaného díla. Píše o nich takto: „*Upřímná zbožnost, něžná a věrná oddanost víře jsou znaky polských evangelíků. Se vši láskou, která vychází z hloubi jejich srdce, stojí za evangelijní pravdou. Rádi přebývají ve svatostáncích Páně, kde se podle Písma káže nefalšované učení našeho Pána Ježíše Krista. Písmo svaté je jejich nejvzácnějším klenotem a svobodu číst Písmo považují za nejcennější svobodu, kterou mají.*“⁴⁸

Franciszek Michejda (1848–1921), náveský pastor a po první světové válce senior evangelických a. v. sborů. Ačkoli byl velmi čilým publicistou, kázal bez předlohy věcně a zajímavě, ve veřejném životě byl váženým, ale přitom skromným a pokorným člověkem. V Návsi jej navštívil prof. T. G. Masaryk. Někteří příbuzní se zasloužili o rozmach evangelické a. v. církve, jiní získali významná postavení ve společnosti. Chirurg a univerzitní profesor Kornel Michejda (1887–1960) za války pomáhal Židům, za což byl poctěn vyznamenáním Spravedlivý mezi národy. V norimberském procesu s lékaři působil jako znalec.

45 OTTO, Leopold: *Rozmyślania i Kazania*. Cieszyn 1887, s. 60.

46 TAMTÉŽ, s. 157.

47 MICHEJDA, Franciszek: *Ks. Dr. Leopold Marcin Otto*. In: Otto. *Rozmyślania*, s. IX.

48 HAASE, Teodor Karol: *Przedmowa wydawcy*. In: *Postyla albo wykłady ewangelij niedzielnych i świąt uroczystych przez cały rok kościoła chrześcijańskiego powszechnego dla ćwiczenia człowieka pospolitego w naukach w członkach wiary chrześcijańskiej potrzebna*. Grzegorz z Żarnowca, Cieszyn 1864, s. V.

Karol Kulisz (1873–1940 Buchenwald), pietistický pastor v Komorní Lhotce a Těšíně, senior, zakladatel Křesťanského společenství a evangelických dobročinných ústavů v Komorní Lhotce a Děhylově. Program Křesťanského společenství shrnul ve spise „*Czego chcemy?*“ Čtenáře ujišťuje, že „*evangelisté, kteří kázali v Těšíně, jsou z luterské církve a celé toto hnutí v Německu je věrné své církvi... Sektářství to v žádném případě nebude, protože se tu nejedná o nějaké jiné učení, o nějaké nové vyznání, ale jde tu o to, aby se v naší církvi na Slezsku uskutečňovalo křesťanské společenství, aby také u nás nejedna biblická pravda, o které jsme dosud pouze slyšeli, se stala skutečností a vešla do života.*“⁴⁹

Józef Berger (1901–1962), vězeň koncentračních táborů, výtvarník, obnovitel a superintendent Slezské evangelické církve a. v., uznávaný teolog a děkan Slovenské evangelické bohoslovecké fakulty v Bratislavě. Za něho byl postaven evangelický a. v. chrám v Těšíně. Pod nátlakem komunistických úřadů musel předčasně opustit úřad i kraj. Zbytek života strávil v Bratislavě.

Vladislav Santarius (1915–1989), pastor v Třanovicích, působil také v Komorní Lhotce, Stonavě, Ostravě a Bohumíně. Vedoucí probuzeneckého hnutí v církvi *vnitřní misie*, autor mnoha článků v církevním tisku, divadelních scének pro děti a mládež, kázání a zvláště samizdatu „*Parę skromnych uwag do problematyki Kościoła Chrystusowego w Nowym Testamencie*“, ve kterém shrnuje své eklesiologické zásady: Ježíš Kristus je ke spasení stoprocentně potřebný a stoprocentně postačující – v Kristu se člověk duchovně stává novým stvořením – křesťanská láska znamená čin. V církevní praxi uplatňoval novozákonní zásadu všeobecného kněžství, což velmi dráždilo státní správu, protože ztrácela přehled o dění v církvi. Vrchnost ho proto stíhala za maření státního dozoru nad církví. Tajně organizoval vzdělávání pracovníků církve, kterým dodával sebevědomí, že na prosperitě socialistického státu mají dělníci větší zásluhy než úředníci, kteří omezují jejich duchovní život.

Během návštěvy početné delegace asi 45 laických pracovníků misijního hnutí na Krajském národním výboru Severomoravského kraje v Ostravě jednání o navrácení státního souhlasu k výkonu duchovní služby farářů Stanislavu Kaczmarczykovi uvízlo. Zástupci kraje byli neústupní. Vysoce vyznamenaný horník za poctivou práci v dole, Pavel Pawlica, kurátor farního sboru v Komorní Lhotce, hodil medaili na stůl a dodal: „*K čemu nám jsou vaše lichůtky, když s námi ani nechcete mluvit? Nechte si to!*“ Státní správa v této záležitosti sice nepolevila, ale odvážný postoj znepokojených bratří ji nutil být ostražitější, aby nepokoj neerozmýchala.

49 KULISZ, Karol: *Czego chcemy?* Cieszyn 1905, s. 7; 25.

Závěr

Podle předsedy spolku Exulant Jana Bistranina „*luteránství v českých zemích je jako ponorná řeka, jež je někdy vystavena slunečním paprskům, jindy proudí v hlubinách země, jakoby neviditelná. Přesto je ale nedílnou součástí celého českého duchovního ekosystému, bez jejíhož (většinou) blahodárného působení by hrozil kolaps.*“⁵⁰

Luteránství na Těšínsku bylo v dějinách silně ovlivněno pietismem. Způsobil tento proces vychýlení od pravověří? Někteří toto podezření mají. Ve skutečnosti těšínská pietistická církev, kterým odpůrci slovo *pieta* přímo do jejich posměšného označení vtiskli, při obnově církve po 55 letech nejtvrďšího útlu usilovali pouze o živé společenství víry na osvědčeném základu, Ježíši Kristu. Nezakládali novou církev s novým učením, a to ani v Těšíně, ani ve vyhnanství. Moravské bratry v jejich misijním nadšení napomínali k zvěstování čistého evangelia a k náležitému vysluhování svátostí.

Stavění na „isme“ církev rozděluje, ale *pieta* – vroucí zbožnost je nezbytnou odpovědí hříšníka na Boží iniciativu záchrany. Tento odkaz z popela rostoucí pronásledováním protříbené církve je výzvou k následování, ač v jiné době a za jiných okolností, ale pod vedením téhož Pána Církve, Ježíše Krista. Tak nám to připomíná reformátor: „*Nebo křesťanská svatost aneb obecného křesťanstva svatost jest tato, když Duch svatý dává lidem víru v Krista a skrze ni je posvěcuje (Sk 15). To jest činí nové srdce, duši, tělo, skutky, obcování a píše přikázání Boží ne na deskách kamenných, ale srdcích masitých (2 K 3).*“⁵¹

...

50 BISTRANIN, Jan: *Vynořující se luteráni*. In: *Protestant*, č. 6/2010, dostupné na <https://protestant.evangelnet.cz/vynorujici-se-luterani>, cit. 1. 5. 2020.

51 LUTHER, Martin: *O církvích svatých a znameních jejich*. In: Martin Luther. O klíčích Kristových. O církvích svatých. HALAMA, Ota (ed.), Praha 2005, s. 71.

Nejvyšší purkrabí pražského hradu Zdeněk Lev z Rožmitálu a na Blatné a německá reformace (nejen) ve Slezsku

Bogusław Czechowicz

Zdeněk Lev z Rožmitálu a na Blatné na jaře 1523 neměl důvody k radosti. Dne 3. března král Ludvík při své velmi dlouhé návštěvě Prahy, která začala již v předchozím roce, odvolal nejvyšší státní úředníky včetně nejvyššího purkrabího Pražského hradu: „*král obnovil všechny zemské úřady a neponechal ani jednoho z bývalých úředníků; všechny sesadil*“.¹ Dne 11. dubna psal Zdeněk Lev panu Petrovi IV. z Rožmberka o zpravě svého hejtmana ze Sycova (sycovské panství bylo věnem Anny Haugvicové z Biskupic, od roku 1518 manželky Zdeňkova syna Adama), který pánu na Blatné oznámil, že neprodá letos na vratislavské tržici tolik ryb jako v minulých letech „*[...] a to proto, že již vůbec přes první obyčej v Vratislavi masné a vejce v postě jedli, a někteří i maso*“.² Reforma totiž již dorazila do slezského hlavního města a přinesla právě takové, obvykle marginalizované efekty v ekonomické sféře. Ale signálů, že ve Slezsku se něco mění, bylo mnohem víc. V tomtéž dopise psal zahořklý Zdeňek Lev panu Petrovi: „*Turci mezi sebou bosáky trpí, a Vratislavští trpěti nechtí*“.³ Poukázal tak na konflikt

-
- 1 *Ze starých letopisů českých* (dále jen SLČ). PORÁK, Jaroslav – KAŠPAR, Jaroslav (edd.), Praha 1980, s. 439; více o tom *Fontes rerum Bohemicarum* (dále jen FRB) 6. *Chronicon Bartossii, qui dicitur Scriba. Memorabilia Pragensia 1524. Chronicon Georgii Pisensis praemisses epistulis. Additamenta*. ŠIMÁK, Josef V. (ed.). Praha 1907, s. 14 a další. Ještě na přelomu roku 1522 a 1523 (nejpozději v únoru) Zdeněk Lev měl svou představu o složení nové „vlády“; srov. *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* (dále jen AČ) 12, *Dopisy rodů Hradeckého a Rosemberského z let 1519–1526. Dopisy Zdeňka Lva z Rožmitálu z let 1532–1535 a dodatky. Dopisy nejvyšších hejtmanů království Českého z let 1529–1531. Registra ortelů horního soudu v Hoře Kutné z let 1511–1514. Registra soudu komorního z let 1501–1503*. KALOUSEK, Josef – DVORSKÝ, František (edd.). Praha 1893, s. 65–66, č. 1416.
 - 2 AČ 8, *Dopisy rodů Hradeckého a Rosemberského 1470–1475. Dopisy Zdeňka Lva z Rožmitálu z let 1520–1526. Poselství krále Jiřího k papeži r. 1462. Registra Kladská 1472–1491. Registra soudu komorního 1482–1487. Výpisy z českých listin c. k. knihovny Pražské 1477–1526*. KALOUSEK, J. – ČE-LAKOVSKÝ, J. (edd.). Praha 1888, s. 240–241, č. 313.
 - 3 TAMTÉŽ, s. 240–241, č. 313.

vratislavské městské rady s observanty nucenými opustit Vratislav,⁴ která navzdory tomu, že byla královská, zůstala hluchá k panovníkovým nabádáním či dokonce hrozbám, a krok za krokem, s železnou důsledností provedla ve svých hradbách reformu církevního, společenského a do jisté míry i hospodářského života.

Reforma realizovaná v té době byla mnohostranná a neomezovala se jen na náboženské otázky. Dobře je to vidět na případu největších královských měst Moravy, kde v té době docházelo k nepokojům z náboženských a společenských, pravděpodobně také hospodářských a možná i národnostních důvodů.⁵ Kvas samozřejmě neobešel ani Prahu, v níž se střetávaly různé faktory, tábory, koncepty a osobnosti, mezi kterými jedním z nejzajímavějších zůstává lidový kazatel Matěj Poustevník.⁶ Rok 1523 byl rokem v dějinách Koruny české tak bohatým na události a tak významným, že by jen o něm mohla být napsána obsáhlá monografie.⁷ Generace českých historiků se však v líčení omezují jen na konstatování silícího konfliktu, který vyvrcholil převratem Jana Paška z Vratu v roce 1524.⁸ Pokusme se uspořádat známá i neznámá fakta trochu jinak a za hlavního aktéra tehdejšího historického dramatu dosadme již zmíněného českého katolického pána, který pobýval také ve Slezsku a dohlížel zde nejen na politické záležitosti, ale hlavně na své sycovské panství na hranici s Polskem.⁹

V důsledku změn z března 1523 vystoupili do popředí dva politici, z nichž jeden oficiálně převzal moc v Koruně české, druhý zůstal šedou eminencí. Prvním byl minsterbersko-olešnický vévoda Karel I., který se ujal úřadu správce království a nejvyš-

4 WAŚ, Gabriela: „Wypędzenie bernardynów z Wrocławia“ a początek ery nowożytnej na Śląsku, *Śląski Labirynt Krajoznawczy* 4, 1992, s. 21–30.

5 VÁLKA, Josef: *Dějiny Moravy 1. Středověká Morava*. In: *Vlastivěda moravská. Země a lid*, nova series 5, Brno 1991, s. 180–182; k Jihlavě podrobněji ČAPSKÝ, Martin: „Na pranýř jej namalovati dali.“ *Politická komunikace v pozdně středověké Jihlavě*, *Studia mediaevalia Bohemica* 11, č. 2, 2019, s. 213–257.

6 „Začal v Praze kázat a lidé se k němu přidávali, nejdříve jen málo, ale pak jich bylo stále víc a víc; scházeli se u Kapalina Duchka ve vápence. Kněží totiž vedli špatný život a prostí lidé vždycky touží po dobrých a ušlechtilých kazatelích“; SLČ, s. 426–427; o něm MACEK, Josef: *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001, s. 426.

7 Věnoval jsem mu obsáhlou kapitolu *Rok 1523 w historii (nie tylko) Czech* v monografii CZE-CHOWICZ, Bogusław: *Wokół Pragi i Wrocławia. Studia nad przeszłością i o tym, co po niej zostało*, Wrocław 2023, s. 43–60.

8 Naposledy ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena: *Velké dějiny země Koruny české 6. 1437–1526*. Praha – Litomyšl 2007, s. 689–690.

9 VINAŘ, Otakar: *Zdeněk Lev z Rožmitálu*. In: *Heraldika a genealogie. Zpravodaj Klubu pro českou heraldiku a genealogii* 27, 1994, s. 129–153; VANDROVCOVÁ, Miroslava: *Zdeněk Lev z Rožmitálu – děd (†1535) a vnuk (1580)*. *Časopis Národního musea, řada historická* 172, 2003, č. 1–2, s. 81–93; KOTLÁROVÁ, Simona: *Páni z Rožmitálu*. České Budějovice 2008, s. 70–79; ČECHURA, Jaroslav: *Zdeněk Lev z Rožmitálu: aristokrat, politik, mecenáš*. In: *Monogramista IP. Oltář svaté Anny Samotřetí v Českém Krumlově*. KOVÁČ, Petr – ZÁGORA, Marek (edd.), Praha 2020, s. 29–42; CZECHOWICZ, Bogusław: *The uncrowned „bohemian King“ and his „bible“ Castle. Blatná by the highest burgrave of Prague castle Zdeněk Lev of Rožmitál, around the years 1520–1530*. *Res Gestae. Czasopismo Historyczne* 15, 2022, s. 50–66.

šihó mincmistra.¹⁰ Druhým byl Jiří Hohenzollern, blízký příbuzný krále Ludvíka, který se v předchozích letech staral o jeho výchovu v Budíně. Proti povýšení Karla se pokusil protestovat Zdeněk Lev, který tvrdil, že vnuk krále Jiřího nemá v Čechách žádné panství: „*A tomu sou pan Lev s svými počali odpírati, protože kníže nebyl obyvatelém českým.*“¹¹ Jiřího situace byla v tomto ohledu ještě horší, protože na území Koruny české nadržel vůbec nic. Ale právě to se změnilo. Markrabě teprve 27. května 1524 koupil krnovské knížectví od Šelmberků,¹² ale již 18. kvězna 1523 král mu to povolil¹³ a 3. července rezignoval ve prospěch markraběte na svá vrchní panovnická práva na Bruntál,¹⁴ se kterým se nejspíše také počítalo jako s budoucím majetkem Hohenzollerna. Transakce tedy musela být dlouho připravována a součástí tohoto pokusu – zajistit Jiřího v oblasti českých zemí – byl dopis vratislavského biskupa Jakuba a knížat, těšínského Kazimíra II. a lehnicko-břežského Fridricha II., vystupujících jako „*superioris et inferioris Silesie capitaneos*“, ve kterém se krále Ludvíka ptali, zda Opavsko patří k Moravě nebo ke Slezsku. Dovídáme se o tom z královské odpovědi z 12. září 1523. Ludvík rozhodl, že opavské knížectví ve strukturách Slezska je již odedávna a jeho návrat k Moravě, který požadovali opavští stavové, by destabilizoval stát („*multum difficultatis et dispendii vel potius ruine manifeste esset regnis nostris allatura*“). Na závěr panovník prohlásil, že k takové změně nikdy nedojde („*posthac de hac re solictos reddat*“).¹⁵ Předpokládám, že to souviselo s krnovskou kauzou braniborského markraběte. Navíc lze oprávněně spekulovat, že králova odpověď byla inspirována právě Jiřím Zbožným. Posílení postavení Hohenzollerna ve Slezsku velmi vyhovovalo nejen Fridrichovi II. (od roku 1518 byl ženatý s Žofií, sestrou Jiřího) a Kazimírovi II. (jeho syn Václav byl také od roku 1518 ženatý s jinou sestrou Jiřího Annou), ale i Karlu I. (jejich dobré vztahy v roce 1525 potvrdil sňatek markraběte s Karlovou dcerou Hedvikou), ale i starému Janovi

10 „Král také sesadil z úřadu mincmistra Jindřicha Tunkla z Brníčka a neustanovil místo něho žádného jiného, ale svěřil to knížeti a pánům, aby tento úřad řídili sami, protože tento úřad už dlouhá léta okrádal královskou komoru (o tom by dovedli v Kutné Hoře dlouho vykládat)“; SLČ, s. 440.

11 FRB 6, s. 14–15 (zde je Poděbrad nazván „kníže Karel Slezský“!).

12 *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter* (dále jen LBS) 2, GRÜNHAGEN, Colmar – MARKGRAF, Hermann (edd.). Leipzig 1883, s. 553–554, č. 104.

13 TAMTÉŽ, s. 549–550, č. 98, v listině vydané v Olomouci se uvádí, že jde o „*herrschaft Jegerndorff und andere gutter in unserm furstenthumb Schlesien*“. Dne 28. června 1523 Ludvík povolil Jiřímu v Krnovsku vybírat daně; KOLLMANN, Josef – BERÁNEK, Karel: *Česká dvorská kancelář (1293) 1523–1749. Inventář*. Praha 1966, s. 30, č. 28.

14 TAMTÉŽ, s. 550–551, č. 99: „*...als konige zw Beheim und hertzogen in Slesien auf Freudental seiner zugehorung und desselbigen inhabern und besitzern zustendig were oder sein mochte, es seien lehen erb oder aigen gutter, genediglich zu ubergeben geruchten*“.

15 LBS 2, s. 552, č. 101; na listinu upozornil NOWACKI, Wojciech: *Piastowski Śląsk wobec opawskich Przemyślidów*. In: *Ślązacy w oczach własnych i obcych*. BARCIAK, Antoni (ed.), Katowice – Zabrze 2010, s. 130; srov. také listinu krále z 18. května 1523 – LBS 2, s. 549–550, č. 98; naposledy o tom CZECHOWICZ, B.: *Na czesko-morawsko-śląskim styku. O wiekach XV–XVIII i trudnym ich postrzeganiu*. Opole 2016, s. 167–178.

opolsko-ratibořskému, který předal Hohenzollernovi hrad Oderberg s Bohumínem, aby mohl užívat titul slezského vévody („*unser vetter marggraf Georg sich einen herczogen in Slesien zu Ratibor schreiben moge*“).¹⁶

Jsou tak jasně patrné dva politické tábory – v roce 1523 poražená strana vedená Zdeňkem Lvem a tábor slezských vévodů, kteří v osobě Karla I. získali nejen skutečnou moc v českém království, ale měli rozhodující vliv i na mladého panovníka. Dodejme, že „slezskou stranu“ v té době podporoval mocný rod Pernštejnů¹⁷ a Zdeněk Lev po smrti Petra IV. z Rožmberka v říjnu 1523 ztratil mocného spojence a zapojil se do dlouhodobého sporu s velmožovými synovci, který v historiografii je znám jako spor o rožmberské dědictví.¹⁸

Oba tábory, pansko-český a vévodsko-slezský, se střetly již v roce 1522, kdy vypukla válka mezi slezskými stavy a Svídnicí. Královské město na Bystřici bojkotovalo slezské pokusy o sjednocení mincovního trhu a s velkým úspěchem razilo půlgroše, které šly hlavně na polský trh, což mělo za následek protesty krále Zikmunda I. Starého. Problém byl v tom, že mincovna ve Svídnicí patřila královně Marii a přinášela značné příjmy, což umožnilo urychlit splácení královských dluhů. Až do roku 1523 byl Ludvíkovým hlavním věřitelem Zdeněk Lev, a tak měl zájem na pokračování ražby. Proti němu se postavila Vratislav, Fridrich II. z Lehnice a Jiří Zbožný, který se stal i vykonavatelem trestu uvaleného na město králem pod nátlakem Slezanů a s vojskem proti němu vytáhl. Od obléhání však upustil, když se doslechl, že přicházejí vojska z Čech.¹⁹ Za zmínku stojí, že dělicí čára také vedla, nebo mohla být vedena i po linii náboženské. Katolickou stranu představoval Zdeněk Lev s Rožmberky, pány z Hradce a Švihovskými z Rýzmburka. Průkopníky luterské reformace ve Slezsku se stali Fridrich II., Jiří Zbožný a Vratislav.

To však magnáta na Blatné netrápilo nejvíce. Osou politiky rožmitálského pána byl, zdá se, především český (zemský) patriotismus. Objevil se již v souvislosti s navrácením opavského vévodství Zikmundem Jagellonským v roce 1511 a prohlášením Vladislava II., že zůstane vévodstvím immendiálním, což o tři roky později komentoval slovy: „*I oznámeno jest nám některým do téhož království, že by někdo z obyvatelů*

16 Viz pozn. 12 a JEŽ, Radim: *Urbář těšínské komory a satební smlouva knížete Václava II. s Annou Braniborsko-Ansbašskou z roku 1518*. In: *Práce a studia Muzea Beskyd – Společenské vědy* 18, 2007, s. 107–111.

17 BÄHLCKE, Joachim: *Die Herren von Pernstein und die Fürsten von Teschen*. In: Pernštejnové v českých dějinách. (Sborník příspěvků z konference konané 8.–9. 9. 1993 v Pardubicích). VOREL, Petr (ed.), Pardubice 1995, s. 203–211; JEŽ, Radim: *Správa Těšínské knížectví Janem z Pernštejna v letech 1528–1545*. In: *Práce a studie Muzea Beskyd* 20, 2008, s. 225–267; VOREL, Petr: *Problemy finansowe i rodzinne księztw cieszyńskich w połowie XVI wieku*. In: *Historia u Piastów. Piastowie w historii. Z okazji trzechsetlecia śmierci ostatniej z rodu, księżnej Karoliny*. CZECHOWICZ, Bogusław (ed.), Brzeg – Wrocław 2008, s. 155–164.

18 ŠIMÁK, J. V.: *Spor o dědictví rožmberské 1523–1528*. In: *Časopis Českého musea* 70, 1896, s. 81–112, 308–322, 419–441.

19 PASZKIEWICZ, Borys: „*Silesiorum moneta*“. *Mennictwo śląskie w późnym średniowieczu (1419–1526) z katalogiem monet śląskich, kłodzkich i łużyckich z lat 1327–1526*. Warszawa 2018, s. 156–159.

knížetství Slezského anebo kdožkoliv o to jednal u JMKské, aby to knížectví, jemu dáno anebo komužkoli dáno bylo; ježto taková věc byla by znamenitě proti výsadám toho království a snad i toho knížectví. Ačkolivěk mám tu naději, že JMKská v tom nic proti spravedlnosti a svobodám téhož království učiniti ani proti výsadám vašim neráčí, ale jestliže by omylem aneb skrze zlou zprávu a nějaké strany jednání vyšli jací listové aneb jaké rozkázání od JMKské, abyste vy koho jiného za pána míti měli, nežli JMKskou a JMti dědice, za to vás žádám a napominám [...].“ Dále upozornil, že hejtmanem knížectví neměl by se stát nikdo jiný než Čech nebo někdo z opavského knížectví.²⁰ Podobný tón zaznívá i v dopise pana Zdeňka Jindřichovi z Rožmberka z roku 1520, komentujícím volbu Jakuba ze Salzy na biskupský stolec ve Vratislavi: „Než toto také račte věděti, jakož jest pan Jakub z Salce, hejtman knížetství Velikého Hlohova a doktor, volen za biskupa Vratislavského řádně od kapitoly Vratislavské, že má v tom velikú překážku při králi JMti, panu našem, a jakž zprávu mám, i při otci svatém papeži skrze pana markrabí Jiřího JMt, že by toho chtěl dopomoci bratru svému [jde o bratra markraběte Jiřího], snad více mocí nežli právem spraviti; ješto kdyby ta věc prouchod měla, bylo by znamenitě ublíženo svobodám království Českého. A o tom nyní širšeho psaní zanechávám, než sluší nám Čechům podle našich svobod státi v tom i v jiném. A v této věci dosti by se Slezákuov podle nás našlo, a nám konečně za to, že bychme v tom také podle sebe krále Polského JMt za skutečného pomocníka našli.“²¹ Psaním o svobodách království českého měl autor dopisu na mysli ustanovení z doby před 16 lety, zvaná Kolovratská dohoda, podle kterých jsou nejvyšší církevní hodnosti ve Slezsku vyhrazeny lidem ze zemí Koruny české. Jakub tuto podmínku splnil, Hohenzollern nikoli.

Nábožensky naladěný a nedávno králem zbavený moci napsal 2. dubna (o Velikonocích 1523) Petru IV. z Rožmberka: „I muoj milý pane a příteli, ničemuž dobrému nemieniem se zpierati a podle obce tohoto království, pokudž možné jest a poctivosti náleží, vše snášeti; než jedny věci nové po druhých, což se vždy slyší, někdy snad v něčem dočkáme se pána Boha, někdy obce a vlasti naší a někdy osobních věcí. Pak pro takovú trojí věc aneb jednou z těch, co jsú před se brávali Římané i jiní národové a snad i Čechové, to by se mohlo najíti v kronikách a v starých námětech; i v těchto nynějších spusobích, dotýčeli se také co z toho čeho anebo všeho, nepochybuj, že pán Buoh ráčí to dobře znáti, a lidé mnozí že tomu také rozumějí; anébrž i v tyto dni svaté přišlo mi toto na mysl, jestli co toho mezi námi a v tomto království, jestli tím, takové věci snášeti, pánu Bohu slůžime, čili proti vuoli jeho sváte milosti činíme. Neb naději se, že jest psáno o svatém Pavlu spoštole, že praví, běda mi, nebudu-li kázati: co pak mám, nebudem-li v čas pravdy mluvit i při spraviedlivosti, jakžby se toho potřeba poznala, státi? Neb mám za to, i tato řeč boží jest, že spraviedlivý z víry živ jest, netoliko v tomto těle, tak se domnívám, ale u věčném životě. Prosím, neračte sobě obtiežiti tohoto mého dlúhého psaní a snad málo rozumného.“²² Není totiž snadné najít

20 AČ 12, s. 178–179, č. 1081 (listina z dne 14. září 1514).

21 AČ 8, s. 186–188, č. 251.

22 TAMTÉŽ, s. 214–215, č. 279.

jádro názorů autora dopisu, který se potýká se svým katolickým západem nalézajícím pro něj ospravedlnění ve slovech sv. Petra. Morální dilema křesťana, který ví, že má kázat pravdu – ať je jakákoli, o pravdě, o níž je přesvědčen – se zde překrývá s pozicí ambiciózního politika. Své povinnosti rozdělil do tří oblastí („trojí věc“): služba Bohu, služba státu („obce a vlasti“) a vlastní zájmy („osobní věci“). Zdeněk Lev v citovaném fragmentu dvakrát psal o království, takže vlast ztotožnil spíše s ním než s celou Korunou českou. Takové chápání vlasti pravděpodobně potvrzuje dopis témuž respondentovi, jen o dva roky starší, v němž pán z Rožmitálu vysvětluje, proč přes vyzvání nespěchá ze slezského Sycowa, a mimochodem dodává: „*kdybych do Čech přijel, že bych mohl při vás pobýti v dobrém povětrí*“.²³ Zřejmě mu nevyhovoval slezský vzduch, což lze z hlediska osobního národního patriotismu pojmout velmi obecně, ale je zde vidět i skrytá nespokojenost katolického velmože s vývojem náboženské situace na řece Odře, kdy zde byl stále zřetelněji pocítován vliv luteránství, možná i němectví. V komentáři k národnostní situaci na Moravě napsal Zdeněk Lev 11. dubna 1523 Jindřichovi z Rýzmburka: „*V Moravě, tak jakž sem slyšel, že při svých svobodách stojí, že jiným národům a cizozemcům, jakožto Vlachům a Němcům, v svých radách bývají nedopouštějí*“.²⁴ Nemusel však se odvolávat na situaci na Moravě, neboť 11. září 1500 přijala takové nařízení mj. i plzeňská městská rada: „*Item najprv, což se púhých Němcuov dotýče, kteříž nic český neumějí, z těch žádný aby za súseda zde přijat nebyl, ani za člověka v kteréžkoli vsi městské, ani domu aby nenajímal v městě, dokud by se český mluvití nenaučil*“.²⁵

Pan na Blatné byl jedním z těch, kteří začali německý národ ztotožňovat s luteránskou herezí a přisuzovali národu nálepku, kterou Češi v evropském veřejném mínění nosili 100 let. Významný je zde dopis převorovi dominikánů v Plzni z 9. června 1526: „*měl býti u vás tu v Plzni v klášteře kazatel německý, poněvadž těchto časuov rozličné věci z Němec řadóm křesťanským odporné povstávají. I žádám vás i napomínám, že těchto časuov nebudete tu v klášteře žádného německého kazatele mieti, i pro uvarování vaší nějaké nebezpečnosti; než chcete-li mieti kazatele českého jednoho nebo dva, to by býti mohlo, kteříž by tak kázali a lid vedli podle ustanovení obecní církve svaté a řádu kostela římského a stolice apoštolské*“.²⁶ Jak je vidět, češství může mít jak katolický rozměr, tak, jak jsme si již u pramenů, ba ještě více u badatelů zvyklí, utrakvistický. Bylo to asi něco nadkonfesičního, jak naznačují historiografické počiny

23 Dopis z 10. února 1521 – TAMTÉŽ, s. 193, č. 254.

24 TAMTÉŽ, s. 240, č. 312.

25 *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad* (dále jen LKMP) 2, *Od r. 1450–1526*. STRNAD, Josef (ed.), Plzeň 1905, s. 410–411, č. 503; *M. Šimona Plachého z Třebnice Paměti Plzeňské* (z rukopisů, uschovaných v městském museu Plzeňském a král. českém zemském museu v Praze. In: České zemské museum v Praze. STRNAD, J. (ed.), Plzeň 1883, s. 94.

26 AČ, 9, *Dopisy Zdeňka Lva z Rožmitálu z roku 1526. Dopisy rodů Hradeckého a Rosemburského 1475–1478. Listiny Jindřicho–Hradecké 1388–1484. Dodatky z register Kladských 1493–1497. Listiny kláštera Žďárského 1409–1529. Registra soudu komorního 1487–1491*. KALOUSEK, J. – ČELÁKOVSKÝ, J. (edd.) Praha 1889, s. 94, č. 550; LKMP 2, s. 753, č. 925; MACEK, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích*. Díl 2. Praha 2001, s. 561.

z doby Ferdinanda I. Místo Čechů mezi národy, které se z babylonské věže rozprchly, nebo které si na stavbě věže vytvořily svůj jazyk, bylo již v té době zavedené ve společném mínění Evropanů.²⁷ Vycházejí z takovýchto pozic, uložil Zdeněk Lev z Rožmitálu jako nejvyšší purkrabí Pražského hradu purkmistrovi a radě Plzně, aby se zbavili německého kazatele, který mezi dominikány v „Černém klášteře rouhavá kázání činil proti řádům křesťanským, Říma dotýkáje všetečně. [...] I žadám vás [...] z kláštera hned [ho] vyhnati dáte, a těm jiným mnichům rozkážete, a zvláště převoru jejich, aby takových věcí mezi sebou netrpěli, nechť-li všickni vyhnání býti; nebo nežli by měli lotrovství u nich se rozplozovati a jiné u víře pravé křesťanské nakažovati, za lepší pokládám, aby do času ten klášter pust byl.“²⁸ Poměrně překvapivé je prohlášení katolíka, který – ještě zajímavější – neviděl jako problém, aby se městská rada starala o morálku v klášteře. Překvapivý může být navíc magnátův názor na opatství benediktinů v Kladrubech. Zdeněk Lev z Rožmitálu v dopise Janu Muchkovi z Bukova z 24. března 1526 psal: „[...] což se kněze opata Kladrubského dotýče, nelíbí se mi to, aby duchovní osoba aneb osoby měly své poddané a jejich konventu obtěžovati mimo spravedlivost, neb i světským lidem dobře to nesluší; pak mohl by tak ten opat činiti, že by král JMt někoho jiného ráčil ustanoviti nežli jeho“.²⁹ Proto je těžké ho obvinít z nějakého náboženského, katolického, fanatismu.

Zajímavé svědectví o tom, jak blízko bylo učení Martina Luthera o předurčení a spásné úloze víry názorům předního českého pana a katolíka, dokládá dopis napsaný v důsledku velikonočních meditací v roce 1523 Zdeňkem Lvem panu Oplu z Fictumu: „že svatě řeči a pismo prawie uffajícího v pána Boha že všecko se v dobře obrací. A protož, poněvadž jsme křesťané, máme tomu věřiti; nebo kdybychme pravdě zákona božieho nevěřili, tehdy bychme se panu Bohu našemu nelíbili, nebo bez viery nezle [sic!] se líbiti Bohu. Ačkolivěk kteráž se věc prodlévá, má nějakou obtížnost, ale ať jsú mnozí zámutekové spravedlivých, nežli ze všech těch vysvobozuje je pán Buoh náš, a spravedlivý z víry živ jest. A to v paměti majíce, mějme naději v živém Bohu, kterýž neráčí opouštět v se uffajících.“³⁰ Tento pilíř katolicismu v Čechách by se asi divil, kdyby věděl, jak blízka jsou tato slova učení doktora Luthera, a že právě napsal komentář k názornému výkladu luteránské nauky o spáse z doby kolem roku 1530 – *Speculum salvationis* (**obr. 1–3**). Mezitím v tomto dopise čteme dále: „Pak ten, o kterémž jste mi psali, snad jest následovník Lutruov, ješto jakž o tom mnozí

27 Více o tom HLAVÁČEK, Petr: „Cor Europae“. *Církevně-politické a teologicko-geografické představy o roli českých zemí v Evropě 13.–17. století*. In: Die Kronländer in der Geschichte des böhmischen Staates. 6. Terra, ducatus, marchionatus, regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen in Rahmen der Krone des Königreich Böhmen. BOBKOVÁ, Lenka – FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, Jana (edd.), Praha 2013, s. 460–471; CZECHOWICZ, Bogusław: *Dvě centra v Koruně. Čechy a Slezsko na cestách integrace a rozkolu v kontextu ideologie, politiky a umění (1348–1458)*. České Budějovice 2011, s. 460–471.

28 AČ 8, s. 256, č. 234.

29 TAMTÉŽ, s. 53, č. 491.

30 TAMTÉŽ, s. 216, č. 280.

Obr. 1 a 2: Alegorie Zákona a Milosti (*speculum salvationis*) – obrazový výklad podstaty luterské reformace od Lucase Cranacha Staršího z roku 1529 nebo krátce po, varianta gothajská (Bayerische Staatsgemäldensammlung München – Alte Pinakothek) a pražská (Národní galerie v Praze). Zdroj: Wikipedie (public domain).

Obr. 3: Alegorie Zákona a Milosti v zámku v Pardubicích z roku 1532. Foto Bogusław Czechowicz.

*držíme, jakž to jméno jest podobne podle řeči naší české k lotru, že také k tomu se v něčem podobají i skutkové.*³¹

Rok 1524 přinesl v Praze radikální změnu. Puč Jana Paška z Vratu, vůdce konzervativních utrakvistů, uskutečněný po dohodě s katolickou stranou Zdeňka Lva, zbavil Karla I. Minsterberského vlivu v Království českém. V důsledku toho vnuk krále Jiřího v roce 1525 po letech konfesního váhání zaujal pevné stanovisko v katolickém táboře. Musel počítat s názorem panovníka, se kterým úzce spolupracoval a jehož důvěře se těšil.³² Důvěřoval mu i Zdeněk Lev z Rožmitálu, v témže roce „politicky reanimovaný“, neboť v dopise vévodovi z Minsterberka a Olešnice z 21. února 1526 vyjádřil své znepokojení nad aktivitami „nějakého kazatele Lutrovského v tom městě, jako vdova po knížeti Jiřiem Lehnickém drží“, tj. v Lubinu, stejně jako nad tolerancí k heretikům ze

31 TAMTÉŽ, Znázornění ‚Povýšení měděného hada‘ se ve středoevropském umění objevilo již před Lutherem a je známo z Horního Saska – viz epitaf rodiny Güldenů v kostele sv. Marie v Cvikově (Zwickau) z doby kolem roku 1500; srov. SANDNER, Ingo: *Spätgotische Tafelmalerei in Sachsen*. Dresden – Basel 1993, s. 13; ROYT, Jan: *Neznámé zobrazení luteránského námětu „zákon a milost“ v Broumově*. In: Slezsko, země Koruny české. Historia a kultura 1300–1740. DÁŇOVÁ, Helena – KLIPA, Jan – STOLAROVÁ, Lenka (edd.). Praha 2008, s. 846.

32 FUKALA, Radek: *Książę ziębicki i oleśnicki Karol I oraz jego polityczne aspiracje*. In: Monety – zamek – nagrobek. Książę Karol I z Podiebradów (1476–1536) między dziedzictwem przodków a dokonaniemi potomków. CZECHOWICZ, Bogusław (ed.), Czerwený Kostelec – Wrocław 2015, s. 45–63.

strany Fridricha II., postulující: „aby JMKská psáti ráčil do Slezska i do Čech listy otevřene všem vuobec: ktožby na JMKskú to pravil, že by JMt blud Lutrovský a jeho kacérstvúe chtěl obhajovati, aby tomu nevěřili, že to pravda není etc.“³³ Osobní eschatologická zkušenost byla pro Poděbrada také zásadní. Jeho korespondence s Lutherem z roku 1518 ho evidentně nepřesvědčila, že se rozchodem s Římem zbaví odia kletby, která tížila jeho dědečka krále Jiřího a jeho potomky do třetí generace, tedy i samotného Karla a jeho děti.³⁴ Dokladem těchto snah je dvoustranný obraz ve vratislavském Arcidiecézním muzeu – pravděpodobně nedokončený epitaf krále Jiřího (**obr. 4–5**), vytvořený v okolí vratislavské kapituly,³⁵ na niž měl Karel značný vliv (ostatně vychovatelem jeho synů byl biskupův sekretář, pak první luteránský farář ve Vratislavi Johannes Heß).³⁶ Stejně jako Čechy zklamaly Karla, Slezsko rozčarovalo Zdeňka Lva, protože – jak jsem se pokusil jinde vyličit – velmož se pravděpodobně snažil provdat svého syna Adama za jednu ze slezských princezen. Musel se však smířit s manželstvím s pannou z rodu Haugviců z Biskupic.³⁷

Po prodeji sycovských statků Malzanům a získání české Krupky Zdeněk Lev začal stále více kritizovat politické subjekty ve Slezsku. Z dopisu, který zaslal 1. srpna 1532 knížeti Karlovi, lze usuzovat, že si byl dokonale vědom toho, že neochota byla oboustranná. S ohledem na válku s Tureckem český magnát napsal: „Také rád bych věděl, dávno-li jste již ráčili z Slezska lidi služebné na Turky poslati; nežli některým se zdá, že jste VMt knížata a stavové proti zemi České dosti skrovně té pomoci svoliti ráčili. A jestliže jest tak v pravdě, neračte v tom za zlé mieti a toho sobě stěžovati, co se o tom rozmlouvá, ač VMti tuto kumštem píši, než některíf se domníevají, jako by tak býti mělo.“³⁸ Tato formulace „proti zemi České“ se zde jeví jako přehnaná. Autor těchto slov se kloní k zásadě: kdo nejde za námi, jde proti nám. To však ukazuje růst určitých animozit.

Na zmíněné pražské události, které byly reakcí na šíření luteránství, ve Slezsku reagovala především Vratislav – druhé největší královské město Koruny české, které se

33 AČ 12, s. 253–255, č. 323.

34 „[...] filii quoque et nepotes eorum per masculinam lineam descendentes usque ad quartam generationem [...]“; *Scriptores rerum Silesiacarum* (dale jen SRS) 9. *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad, 1463–1469*. MARKGRAF, Hermann (ed.), Breslau 1874, s. 266.

35 Podobu krále správně interpretoval PIERZCHAŁA, Marek: *Malarz śląski. Vir Dolorum z Maria i św. Janem, 1520–1530*. In: *Moda na Cranacha* [katalog výstavy v Národním muzeu ve Vratislavi]. HOUSZKA, Ewa – PIERZCHAŁA, M. (edd.), Wrocław 2017, s. 104–106.

36 FUKALA, Radek: *Jan Hess a počátky slezské reformace*. In: *Śródmiejska katedra. Kościół św. Marii Magdaleny w historii i kulturze Wrocławia*. CZECHOWICZ, Bogusław (ed.), Wrocław 2010, s. 345–354.

37 CZECHOWICZ, Bogusław: „...vnd wie ich mich weiter in allem dissem handel halten sulle, damit durch handlung freuntschaft nicht in vnfreuntschaft gewandelt werde“. *Z matrymonialnej korespondencji elit politycznych Korony Czeskiej w pierwszej połowie XVI wieku*. In: *Człowiek w niewoli uczuć. Przyjaźń, miłość, nienawiść w Czechach i w Polsce w średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej*. IWANČZAK, Wojciech – JANUSZEK-SIERADZKA, Agnieszka (edd.), Warszawa – Bellerive-sur-Allier 2024, s. 187–189.

38 AČ 12, s. 114–115, č. 973.

zřejmě podobného, tzn. pražského scénáře obávalo a převzalo iniciativu před konzervativními kruhy, což zde znamená – katolíky. Město převzalo kontrolu nad církevní sférou a vše působilo dojmem, že se tak děje z biskupské vůle, protože oba hlavní farní kostely převzali faráři z katedrálního okruhu, zmínění Heß a Ambrosius Moiban. Ale v roce 1525 politicky reaktivovaný Zdeněk Lev (opět z pozice nejvyššího purkrabího Pražského hradu) nespál a 13. 7. 1526 napsal: „*což se Lutrovského učení a bludu dotýče: i rač všemohúci pán Buoh to dáti, aby JMKská, pán náš milostivý, ráčil to všecko v JMti zemích, těž v Vratislavi a v Slezi, k dobrému a nápravě přivést, aby zase víra svatá obecní křesťanská rozmáhala se a náboženství křesťanské aby překážek nemělo. Což se pak VMti dotýče, ač znám, že těchto časův VKt nemůžete býti bez obcování s těmi lidmi, kteříž jsou lutrovskými bludy nakaženi; než nepochybují o VMti, že při tom všem, což na křesťanského biskupa přísluší, statí ráčíte i také o to péči mieti, což by bylo ke cti a k chvále pána Boha všemohúcieho a k rozmnožení pravé víry svaté křesťanské.*“³⁹ V dopise ze 17. března 1526 Wolfartu Planknarovi z Kynšperka, který pobýval na budínském dvoře s králem Ludvíkem, o vévodovi z Lehnice a Brzegu informoval: „*Také včera přineseno mi psaní z Slezska, kdež mi se mezi jinými věcmi oznamuje, že kníže Fridrich Lehnický zapověděl všem kněžím tu v Lehnici v městě, na zámku i na tuomě, aby žádné mše svaté dále neslúžily dotud, dokudž by o tom zřízení neučinil, pokud se při slúžení mše svaté zachovati mají. I jáť jsem se nadál, že jest on hajtmanem Dolní Slezi, ale kterak tomu rozumiem, běře on na sebe úřad papežský.*“⁴⁰ Je dobré si připomenout sarkasmus tohoto velmože, protože pozdější postoj ke knížeti krále Ferdinanda I. byl vlastně pokračováním tohoto názoru pražského purkrabího.

Plný úzkosti z role Fridricha II. byl Zdeněk Lev z Rožmitálu, který si na Piastovce stěžoval vévodovi Karlu I. Minsterberskému v dopise z února 1526: „*Než toto také račte věděti, že jest mi za jistú věc praveno, že kníže Fridrich Lehnický měl jest své poddané pospolu, a tu jim předkládal, chvále tu víru, než mohl bych říci nevěru, Lutrova učení, aby při tom stáli etc. A to žeby při tom dostavil na ten rozum, že má od krále JMti list rukú JMti podepsaný, že jich v tom opustiti neračí. I račte toho povážiti, jaká jest to řeč, kteréž o JMKské nevěřím; než proto u mne podle mého zdání za málo se to nepokládá, aby JMKská měl to lehce vážiti. Nebo kterak krále křesťanského měla by býti větší nebezpečnost, nežli ktožby o něm hlas pústěl, že chce bludné kacéře obhajovati a jich nepúšteti. Neb jiná jest věc, osoby bludné, jakožto žida (na tom činím příklad), neopúštěti v jeho spravedlivosti, a daleko jiná, neopúštěti někoho v jeho bludu v kacérství. A protož se za zvláštně potřebné zdá, pro opatření JMKské duostojenství, jakožto krále křesťanského, aby JMKská psáti ráčil do Slezska i do Čech listy odevřené všem vuobec: ktožby na JMKskú to pravil, že by JMt blud Lutrovský a jeho kacérství chtěl obhajovati, aby tomu nevěřili, že to pravda není etc. A zdá se za potřebné, abyste i s panem arcibiskupem Ostřehomským o to ráčili rozmluviti; pakli byste již ráčil z Budína vyjeti, že byste JMti*

39 AČ 9, s. 112–113, č. 587.

40 TAMTÉŽ, s. 31–32, č. 464.

Obr. 4–5: Dvě strany obrazu, nejspíše (nedokončeného?) epitafu krále Jiřího z doby kolem roku 1525 z okruhu vratislavské kapituly. Muzeum Archidiecézjálne ve Vratislavi. Zdroj: *Moda na Cranacha*

[katalog wystawy v Národním muzeu ve Vratislavi]. HOUSZKA, Ewa – PIERZCHAŁA, Marek (ed.), Wrocław 2017.

*ráčili o to psáti. Než jáť vždy pravím, že tomu nevěřím; pakli by kto neřáděně co toho vyjednl neb jakým omylem, tehdy slušelo by takového skutečně trestati.*⁴¹ Takto obsáhlý návod pro Karla, který pobýval v Uhrách, ukazuje nejen roli pána z Rožmitálu v boji proti reformaci v zemích Koruny české, ale také význam vévody z Lehnice při jejím šíření, ohrožujícím i náboženské vztahy v království českém (zajímavé je, že Morava není v magnátově dopise zmíněna).

Otevřený vliv na politické dění skončil v roce 1530, kdy Rožmitál, motivovaný nadměrnými povinnostmi a špatným zdravím („*nedostatky na svém zdraví mievam*“, psal 12. března 1530 Jaroslavu staršímu z Šelmberka),⁴² rezignoval na úřad nejvyššího purkrabího Pražského hradu. O pět let později na pokraji bankrotu zemřel a jeho syn Adam musel před věřiteli otce uprchnout na Moravu. Zdeněk Lev zůstal až do konce nepřátelský vůči luteránství, jak zjistili měšťané z Krupky, kterou získal v roce 1529. Velmož napsal v roce 1533 svému úředníkovi do horního města, Václavu z Dobrovítova, a chválil ty, kteří zachovávali katolické obřady s hrozbou: „*než kteříž by z toho vystupovali, nerad bych toho snášel*“. Dále napsal, že až přijede do Krupky, chce, aby se před ním objevili disidenti v jeho městě.⁴³ Z tónu dopisu je jasné, že z takovéto konfrontace pro ně nic dobrého nevzejde.

Bývalý nejvyšší purkrabí Pražského hradu ale viděl i ohrožení katolicismu ze strany kněží strany „pod jednou“. O jednom z nich, Františku z Chomutova, který chtěl být farářem v Krupce, napsal v květnu téhož roku Václavovi z Dobrovítova s odkazem na názor Šebastiána z Veimile: „*ať nejezdí do Krupky, neb jací jsú nyní spletkové v bludích, nechci žádných kněží na svých gruntech mieti, kteříž by se bez meho povolení stěhovali, leč by prvé na mně tu vuoli sobě obdrželi a takových spletkuov bludných do sebe neměli, a na víně nesedali do puol noci anebo děle*“.⁴⁴ Zdeněk Lev si také nebral servítky v dopise, ve kterém vytýkal svému chráněnci, pražskému kanovníkovi Václavu Hájkovi z Libočan, že ukradl nějaká „prezioza“, když předtím zastával úřad faráře v jeho Rožmitále pod Třemšínem.⁴⁵ Jak velmožovy názory ovlivnily *Kroniku českou* sepsanou Hájkem coby historikem, která další generace silně ovlivňovala, zůstává tématem na samostatnou studii.

Vliv tohoto „nekorunovaného českého krále“, přestože on sám zůstal českým vlastencem, možná i nacionalistou, přesahoval dobu jeho života a hranice království a týkal se celé Koruny české. Více než čtvrt století formoval politickou scénu, což vyvrcholilo prosazením kandidatury Ferdinanda I., a zároveň marginalizací slezských knížat,

41 AČ 8, s. 253–255, č. 323 (citát na s. 255).

42 *Die Böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit*. DVORSKÝ, F. – GINDELY, Antonín (edd.), Prag 1877, s. 335, č. 223.

43 AČ 12, s. 132, č. 997.

44 TAMTÉŽ, s. 155, č. 1040–1041.

45 AČ 10, *Dopisy rodů Hradeckého a Rosemberského z let 1478–1506. Dopisy Zdeňka Lva z Rožmitálu z let 1526–1528. Sněmy Moravské z let 1415–1514. Listiny Jindřicho–Hradecké z let 1482–1508. Registra soudu komorního 1491–1500*. KALOUSEK, J. – ČELAKOVSKÝ, J. (edd.), Praha 1890, s. 211, č. 728.

o nichž se spekulovalo, že by se mohla ucházet o trůn. Žádný zdroj takové aspirace ze strany Friedricha II. Lehnického nepotvrzuje, jeden – benátský – jasně ukazuje na Karla I.⁴⁶ Je zvláštní, že zatím nebyla zohledněna ještě jedna kandidatura – Jiřího Hohenzollerna, který, možná trochu za zády Friedricha II., Karla I., Hanuše opolského a Kazimíra II. těšínského, se stal hlavním politickým odpůrcem pána na Blatné. Střetli se však nikoli v náboženských záležitostech, ale v dlouhotrvajícím sporu o opolsko-ratibořské dědictví, sporu historiky už velmi dobře zpracovaném, ale pravděpodobně ne zcela diagnostikovaném, protože se myslím – na rozdíl od mínění jiných badatelů – že markraběcím protivníkem nebyl na českém trůně Habsburk, ale právě Zdeněk Lev. Troufám si dokonce tvrdit, že mladý král byl aspoň v této záležitosti spíše nástrojem v rukou velmože, a ne naopak.

Pokud tedy sesazený Rožmitál myslel svůj hrad v Blatné jako na nový palác krále Šalamouna⁴⁷ (**obr. 6–7**) a jeho političtí spojenci a švagrové Švihovští z Rýzmburka v roce 1523 na bráně hradu Rábí útočili na odpůrce římské víry slovy: (ve volném, poněkud kreativním českém překladu Augusta Sedláčka): „*Žižka pod tou věží raněn byl šípem v zdravé oko, / Nedostal hradu Rábí a oko ztratil: / Slepý svou vlast hubil, též víru pravou rušil dlouho, / Protož také v pekle jistě dostal on svůj díl*“,⁴⁸ Jiří Zbožný v Krnově o 11 let později reagoval na zdi své rezidence slovy (v českém překladu): „*Každý člověk má své nepřátele. Stejně jako já mám mnoho závistivců. Ať závidí, kdo rád závidí. Bohatý respektuje podstatu. Stále musí zvážit, co od něj chce Bůh. Bůh je můj pomocník ve dne i v noci*“,⁴⁹ (**obr. 8–9**) Kdo by mohl být tímto hlavním nepřítelem (*FEINDE*) a závistivcem (*NEIDER*) markraběte? Bezpochyby pán na Blatné a celá jeho „politická strana“: páni z Hradce, z Rýzmburka, z Házmburka, ze Šternberka, ze Švamberka, z Lobkovic a další, pro které volba Ferdinanda I. Českým králem v roce 1526 byla jakýmsi darem z nebes.

46 Více o tom CZECHOWICZ, Bogusław: „... aby národové naši ještě toho dočekali, abychom Čechové, Moravané a Slezáci byli...“. *Elity polityczne Królestwa Czeskiego wobec Śląska i Ślązaków w pierwszej połowie XVI wieku*. In: *Historie. Otázky. Problémy* 11, 2019, s. 100–112.

47 CZECHOWICZ: *The uncrowned „bohemian King*“.

48 „*Zižka sub hac Turri jacula percussus, oculum / Sui tantum unum erat perdidit atq[ue]. operam; / Caecus ut oppressit Patriamque fidemque, vehente / Demone (sic meritis) caeca Barathra petit [...]*“. Nápis zaregistroval BALBÍN, B.: *Miscellanea historicorum Regni Bohemiae*, 3, *Topographicus et chorographicus qui fines et terminus totius Bohemiae [...]*, Pragae [...] M. D. LXXXI, s. 94 (decadis I), a zmínil také malbu vedle, která ukazovala, jak husitský hejtman přišel o oko. SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. 11, *Prácheňsko*. Praha 1897, s. 83; KOVÁČ, P.: *Monogramista IP a oltář svaté Anny Samotřetí v Českém Krumlově*. In: *Monogramista IP. Oltář svaté Anny Samotřetí v Českém Krumlově*. KOVÁČ, P. – ZÁGORA, M. (edd.), Praha 2020, s. 90.

49 *JEDER MENSCH HAT SEINE FEINDE / DER REICH ACHTET DEN ANFANG / WIE WOL ICH HAB DER NEIDER VIEL / NOCH MVS GESHEEN WAS GOT HABEN WIL / DER HEI DEN LAS NEIDEN WER NEIDEN MAG / GOT IST MEIN HELFFE TAG VND ACHT*; výklad nápisu-rébusu, kde se musí číst řádek 1, 3, 5 a potom 2, 4 a 6; CZECHOWICZ, B.: „*Ars lucrum nostrum*“. *Prace z historii sztuki i kultury*. Wrocław 2008, s. 127–128.

Obr. 6 a 7: Hrad v Blatné od severu a dva sloupy před jeho průčelím z let okolo 1523–1525, navazující na biblický popis Šalomounova chrámu. Foto Bogusław Czechowicz.

Obr. 8 a 9: Severní (vstupní) křídlo hradu v Krnově z nádvoří a detail jeho sgrafitové výzdoby z doby kolem roku 1534. Foto Bogusław Czechowicz.

Zdeněk Lev nezastavil Hohenzollernovu kariéru ani německou reformaci ve Slezsku, kde, jak psal 30. května 1527 Ferdinand I. bratru Karlovi V.: „*Luteránská sekta roste všude víc a víc*“ („*la secte Lutherienne croist et augmente par toutes pars de plus en plus*“),⁵⁰ ale odkaz jeho politiky byl cítit ještě dlouho, minimálně do prvního povstání českých stavů v roce 1547, na jehož pozadí se odehrávalo drama lehnicko-břežských Piastovců, kteří byli donuceni králem odstoupit od dědických smluv uzavřených v roce

50 *Korrespondenzen österreichischer Herrscher*. In: *Die Korrespondenzen Ferdinands I.* 2, 1, Familienkorrespondenz 1527 und 1528. BAUER, Wilhelm – LACROIX, Robert (edd.), Wien 1937, s. 81–83, č. 67.

Obr. 10: Detail fasády „palácového“ (severního) křídla hradu Blatná z doby kolem 1523–1525. Foto Bogusław Czechowicz.

Obr. 11: Detail jižní fasády radnice ve Vratislavi z doby kolem roku 1470. Foto Bogusław Czechowicz.

1537 s Hohenzollerny⁵¹. Pořád padal na vše dlouhý stín mezitím, v roce 1535, zesnulého Zdeňka Lva, stavovského politika, který ve své době znamenal možná víc než panovník. Subjektem, vůči kterému tento vlivný muž byl bezmocný, a to nejen v otázce víry, byla Vratislav. Snad tím se dá vysvětlit určitá vratislavskou inspirace na hradě Blatné?⁵² (**obr. 10–11**), a to podle myšlenky Benjamína Franklina: „Člověk moudrý se naučí více od svých nepřátel než hlupák od svých přátel“ („*The wise man draws more advantage from his enemies than the fool from his friends*“).

...

51 GRÜNHAGEN, C.: *Die Erbverbrüderung zwischen Hohenzollern und Piasten vom Jahre 1537*. Zeitschrift für Preussische Geschichte und Landeskunde 5, 1868, s. 337–379; TIEFTRUNK, Karel: *Rozepře mezi stavy českými a knížaty lehnickými r. 1545 a 1546*. In: Časopis Musea Království českého 42, 1868, s. 115–124.

52 CZECHOWICZ: *The uncrowned „bohemian King“*, s. 55, 57.

Evangelium nebo Matka Boží Neposkvrněná? Proměny opavských přísah v 16. a 17. století

Hana Komárková

Přestože lze raně novověkou městskou společnost považovat za prostředí, v němž se za přispění celé řady procesů etabluje moderní vnímání světa,¹ její fungování bylo založeno na hluboce zakořeněných a okázale prezentovaných tradičních hodnotách, které reflektovala rovněž podoba a fungování městských institucí. Jak ve své studii věnované každoročnímu obnovování městské rady zdůraznil Josef Hrdlička,² byla to právě tato volební a instalační ceremonie,³ která demonstrovala preferované hodnoty,

-
- 1 V této souvislosti můžeme připomenout např. Le Goffovu teorii o přechodu od biblického ke kupeckému vnímání času; LE GOFF, Jacques: *Peníze a život*. Praha 2005. O úloze města v procesu modernizace společnosti viz rovněž teoretická východiska autorů chicagské školy; blíže viz např. MARTUCCELLI, Danilo: *Sociologie modernity. Itinerář 20. století*. Brno 2007.
 - 2 HRDLIČKA, Josef: *Otázky bez odpovědí, aneb konsensuální ticho při obnovách městských rad v raně novověkých Čechách*. In: Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku, BŮŽEK, Václav – DIBELKA, Jaroslav (edd.), České Budějovice 2007, s. 187–220. Hrdlička se ve své práci zabýval pouze jednou ze součástí ceremonie obnovování městských rad, tzv. „kladením otázek“, tj. ritualizovaným dialogem, při němž docházelo k předání vlády mezi odstupující a nově nastupující městskou radou za účasti tzv. široké obce, jejíž symbolické zapojení do raně novověkých obnovování lze právě vnímat jako tradiční součást středověké ceremonie.
 - 3 V textu je užíváno termínu *ceremonie* či *ceremoniál* pro označení přesně dané posloupnosti (rituálního) jednání, pro soubor po sobě jdoucích úkonů. K využití termínu (nejen pro dvorské prostředí) blíže viz DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana: *Dvorský ceremoniál, rituály a komunikace v dobovém kontextu*. In: Všední a sváteční život na středověkých dvorech. Dvory a rezidence ve středověku III, *Mediaevalia Historica Bohemica* 12 (Supplementum 3), DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana (ed.), Praha: Historický ústav AV ČR, 2009, s. 33–53, zejm. s. 35. Termín rituál je potom chápán v souladu s definicí prezentovanou Tomášem Malým jako opakované a standardizované chování a jednání, jehož funkcí

na nichž bylo založeno fungování správních struktur městské společnosti. Prezentovala tradiční hodnoty odkazující na kontinuitu i ty nově akceptované, inovující tradici. Následující řádky budou věnovány na stránkách opavského *Ratesspiegelu* zachycenému popisu ceremonie obnovování městské rady ze 16. století, jehož součástí jsou i záznamy přísah jejích hlavních aktérů. Znění těchto přísahných slibů a jeho proměny, jak uvidíme, dokládají význam instituce přísahy a využití jejího performativního charakteru v období konfesionalizace.⁴ V tomto kontextu bude následně věnována pozornost také přísaze celé městské obce ze 17. století, která byla součástí holdovací ceremonie novému zeměpánovi, další důležité události, při níž prostřednictvím standardizovaného jednání docházelo k demonstraci politické moci a legitimizaci sociálního řádu.

Ve své práci věnované v politické komunikaci využívaným přísahám ve švédském prostředí raného novověku (1520–1720) definoval Sari Nauman tento komunikační prostředek a jeho roli v raně novověké společnosti jako *performativní nástroj stvrzující vzájemnou důvěru a posilující důvěryhodnost*.⁵ Zdůraznil rovněž, že s ohledem na tuto performativní stránku je třeba vedle samotného znění přísahy sledovat také okolnosti, při nichž docházelo k jejímu využití (tzv. *oath situation*). Tyto okolnosti měly podle něj klíčový význam pro způsob, jakým probíhala komunikace mezi zapojenými stranami – přísahající a přísahu přijímající (v případě jeho výzkumu se jednalo o panovníka a poddané). Raně novověké ceremoniály odehrávající se např. v urbánním prostředí, jejichž součástí byly přísahy, tak lze vnímat jako situace, při nichž docházelo jednak k nastolení vzájemné důvěry, jednak k demonstraci způsobů kontroly stanovených pravidel. Podle Naumana jsou to právě tyto dva způsoby (tj. nastolení důvěry nebo kontrola), kterými raně novověká společnost předcházela nejistotě v sociálních i politických vztazích. Z tohoto pohledu lze období 16. a 17. století považovat za zlomové v otázce proměny vztahu raně novověké společnosti k přísaze. Spolu s rozvojem mechanismů kontroly raně novověkého státu a rostoucí převahou písemného jednání

je demonstrovat a legitimizovat sociální řád (případně jeho proměny). Viz MALÝ, Tomáš: *Rituály středověku a raného novověku v recentní české a polské historiografii*. In: Dějiny – teorie – kritika, 2021, č. 2, s. 245–280, k definici pojmu zejm. s. 246. Zde také shrnutí k využití antropologického pojmosloví v současné středoevropské historiografii zaměřené na analýzu středověku a raného novověku. K problematice užití pojmu v historiografii viz také NODL, Martin – ŠMAHEL, František (edd.): *Rituály, ceremonie, festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*. Praha: 2009.

- 4 Podrobně k problematice využití přísahy v katolickém a protestantském prostředí (i jako nástroje reformační politiky) viz GRAY, Jonathan Michael: *Oaths and the English Reformation* (Cambridge Studies in Early Modern British History). Cambridge 2013, zejm. s. 17–50 (*The theoretical basis of swearing oaths*). K diskusi o využití přísahy jako komunikačního prostředku v různých kulturních prostředích středověku a raného novověku viz také ESDERS, Stefan: 'Faithful believers': *Oaths of Allegiance in Post-Roman Societies as Evidence for Eastern and Western 'Visions of Community'*. In: *Visions of Community in the Post-Roman World*, POHL, Walter – GANTNER, Clemens – PAYNE, Richard (edd.), London 2016, s. 357–374.

- 5 „...political oaths in early modern societies were performative means of enabling trust“, NAUMAN, Sari: *Peripheral promises: political oaths as instruments of trust and control, Sweden 1520–1720*. In: *The Seventeenth Century* 37, 2020, č. 3, s. 477–497, zde s. 479.

ztrácela performativní stránka přísahy coby prostředku stvrzujícího důvěru postupně na významu.

Zastavme se krátce u fenoménu obnovování městských rad. Z pohledu již zmíněného Josefa Hrdličky, který se v českém prostředí jako jeden z mála této problematice podrobněji věnoval,⁶ představovala každoročně se opakující ceremonie jeden z pro fungování raně novověké urbánní komunity nejdůležitějších momentů využití symbolické komunikace. Její zásadní význam pro tzv. *Anwesenheitsgesellschaft*⁷ spatřoval ve zpřítomnění (a demonstrativním obnovení) hodnot, principů a mechanismů, na kterých byly vybudovány základy městské společnosti. Ceremonie obnovování městské rady odrážela způsob, jakým v městské společnosti docházelo k uplatňování výkonu moci, a hierarchické uspořádání vztahů nejen uvnitř městské komunity, ale rovněž mezi obyvateli města a jejich zeměpánem. Analyzujeme-li raně novověké záznamy průběhu zmíněné ceremonie, jsme navíc schopni rozlišit její tradiční jádro přetrvávající z období středověku. Stává se tak pro nás unikátním svědectvím postupného přerodu převážně verbální kultury (kultury mluvenosti) v kulturu psanosti.⁸

Opavský *Ratesspiegel*, tzv. Kniha sentencí města Opavy, byl sepsán v roce 1557 a měl sloužit jako příručka pro fungování městské rady a na ni napojených institucí.⁹ Nejnovější záznamy v knize jsou datovány do 60. let 16. století, na základě dodatečných úprav a vpsů však lze usuzovat na to, že kniha byla aktivně využívána až do konce 16. století.¹⁰ V Opavě je toto století charakterizováno mocensko-politickými zápasy (především mezi zástupci stavů a představiteli městské komunity) a probíhající konfesionalizací – oba fenomény se odrážejí v podobě zmíněného městského zrcadla.¹¹ Od počátku 16. století byla Opava jako politické i ekonomické centrum samostatného

6 K problematice symbolické komunikace v raně novověkých městech (i k ceremoniálu obnovování městských rad) viz také KADERÁBEK, Josef: *Unity, confession, power. Symbolic communication in the town of Slaný in the 17th century*. In: *The City and History (Mesto a dejiny)* 6, 2017, č. 1, s. 6–16. Autor se ceremoniálu věnoval i v řadě dalších drobných studií.

7 K problematice viz např. SELIG, Maria: *Anwesenheitskommunikation und Anwesenheitsgesellschaft. Einige Anmerkungen zu einem geschichtswissenschaftlichen Konzept aus sprachwissenschaftlicher Perspektive*. In: *Städtische Räume im Mittelalter. Städtische Räume in der Vormoderne*, ENRICH, Susanne – OBERSTE, Jörg (edd.), Regensburg 2009, s. 17–34; k pojmu v rámci raně novověké (předmoderní) společnosti viz zejm. SCHLÖGL, Rudolf: *Anwesende und Abwesende. Grundriss einer Gesellschaftsgeschichte der Frühen Neuzeit*. Konstanz 2014; TÝŽ: *Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt (Historische Kulturwissenschaft, 5)*. Konstanz 2004.

8 LOHISSE, Jean: *Komunikační systémy: Socioantropologický pohled*. Praha 2003.

9 Státní okresní archiv Opava (dále jen SOKA Opava), Archiv města Opava (dále jen AMO), inv. č. 221, sign. IBb11 (1493), *Kniha sentencí města Opavy (Ratesspiegel) od Jindřicha Polana z Polansdorfu* (dále jen *Ratesspiegel*).

10 ZUKAL, Josef: *Polanové z Polansdorfu, Památná rodina opavská 16 věku*. In: *ČMM*, roč. 51, 1927, č. 1–4, s. 102–103; podle názoru J. Zukala nebyl *Ratesspiegel* nikdy plně využíván (viz tamtéž).

11 K problematice mocensko-politického vývoje v Opavě viz např. FUKALA, Radek: *Reformace ve Slezsku a na Opavsku*. Opava 2010; TÝŽ: *Několik poznámek k počátkům reformace na Opavsku v letech 1524–1569*. In: Opava. Sborník k dějinám města 2, BOŽENEK, Karel a kol., Opava 2000, s. 27–30.

knížectví přímo podřízena českému králi.¹² Její pozice silného mocenského hráče v prostoru moravsko-slezského pomezí umožňovala politický vzestup emancipujícímu se měšťanstvu. Relativně malá skupina nejvýznamnějších příslušníků měšťanských elit se podílela na moci prostřednictvím držby pozic v rámci nejdůležitějších institucí městské samosprávy. V případě Opavy se jednalo o osmi- až jedenáctičlenné kolegium konšelů, jemuž během roku předsedali postupně čtyři střídající se purkmistři.¹³ Významnou pozici v rámci městského organismu zastávalo kolegium sedmi přísedících městského soudu, tzv. přísežných. Pozici představeného soudu zastával původně zeměpanský úředník, fojt, jehož úřad však byl od období pozdního středověku podřízen městské radě.¹⁴ Tradiční, z politického hlediska však pouze formální roli sehrávala tzv. širší obec, shromáždění všech plnoprávných měšťanů, tedy těch, kteří (v případě Opavy) vlastnili ve městě nemovitost.¹⁵ Rostoucí vliv na řízení města získávali v průběhu doby reprezentanti jednotlivých cechovních organizací působících ve městě.

Podle Hrdličky představuje největší překážku pro rekonstrukci přesného průběhu ceremoniálu obnovování městských rad charakter dochovaných zpráv (pramenů). V případě radních zrcadel má největší podíl na podobě záznamu a množství dochovaných informací samotný autor, většinou městský písař. Ten rozhodoval o tom, co bude zaznamenáno a co ne, co zasluhuje pozornost a co naopak nikoliv. Situace je dále komplikována odlišným politickým i společenským vývojem jednotlivých městských celků. Výsledkem je různorodá povaha písemných svědectví o průběhu ceremonie. V případě Opavy byla osobnost autora radního zrcadla důležitá i pro celkový vývoj opavské správy a samosprávy ve druhé polovině 16. století. Heinrich Polan von Danzig, jak sám sebe tituloval na úvodní straně rukopisu opavského *Ratesspiegels*, sice pocházel z uvedeného hanzovního města, ale vzdělání získal v Krakově a svou kariéru správního a soudního úředníka si budoval ve Slezsku, kam se patrně uchýlil před vlnou protiluteránských nálad.¹⁶ Po svém pobytu v Nise se jako reformátor městské

12 K politickému vývoji ve městě i knížectví viz ŽÁČEK, Rudolf: *Opava renesanční*. In: Opava, MÜLLER, Karel – ŽÁČEK, Rudolf a kol., Praha 2006, s. 151 a násl.

13 TAMTÉŽ: s. 139–140. Zde také blíže ke stabilizaci počtu úředníků městské samosprávy po roce 1596 (instrukce Rudolfa II.). K počtům městských úředníků a jejich proměnám viz také KAPRAS, Jan: *Opavské právní dějiny doby knížecí*. Opava 1918, zejm. od s. 31. Sám Jindřich Polan uvádí k roku 1557 čtyři purkmistry, jedenáct radních (konšelů, *senatores*) a sedm přísežných (*scabini*); *Ratesspiegel*: fol. 4.

14 K otázce vývoje instituce fojtsví v opavském prostředí viz LAŠTŮVKOVÁ, Pavla: *Vývoj opavské městské správy ve středověku*. Opava 2004 (nepublikovaná diplomová práce), zejm. s. 68 a násl. Ke staršímu období viz také BAKALA, Jaroslav: *K úloze fojta a lokačních listin*. In: Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor článků a studií, ELBEL, Petr – WIHODA, Martin (edd.), Brno 2002, s. 180–184.

15 ŽÁČEK: *Opava renesanční*, s. 139.

16 ZUKAL: *Polanové*, s. 101. K osobnosti Jindřicha Polana z Polansdorfu a jeho působení v oblasti městské správy viz také SPÁČILOVÁ, Libuše: *Olomoucký písař Jindřich Polan a jeho soudní řád z roku 1550*. In: KRUSINSKÝ, Rostislav (ed.), *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*, Brno 2005, s. 131–138; TÝŽ: *O právních zdrojích Polanova olomouckého Soudního řádu z roku 1550*. ČMM, roč. 141, 2022, č. 2, s. 227–258.

správy angažoval zejména během svého pětiletého působení v Olomouci a následně od roku 1553 v Opavě. Jako městský písař s právnickým vzděláním, ovlivněný myšlenkami humanismu, se podílel na reorganizaci městské správy a soudnictví v obou městech založených na magdeburském právu. Díky výsledkům své práce i díky tomu, že se podílel na vyjednávání mezi protestantskou opavskou městskou radou a představiteli katolické církve, získal v opavském prostředí významné postavení a byl dokonce nobilitován.¹⁷

Polanův *Ratesspiegel* můžeme rozdělit na tři části nestejného rozsahu. První a nejkratší část tvoří obecný úvod sestávající z morálního naučení městským úředníkům, které obsahuje citace z Písma, což, jak lze usuzovat z písemností olomoucké proveniencce, jichž je autorem, bylo pro Polana typické.¹⁸ Třetí a nejrozsáhlejší část obsahuje záznamy hospodářského charakteru – příjmy, výdaje a dluhy města.¹⁹ Z pohledu analyzovaného fenoménu je nejdůležitější prostřední část. Ta je tvořena přibližně devítistránkovým poměrně detailním popisem průběhu ceremonie obnovování městské rady, který je doplněn třístránkovým formulářem přísah, obsahujícím plné i zkrácené verze měšťanské přísahy v německé i české jazykové verzi.²⁰

Podobně jako v případě jiných měst, vycházel i průběh opavského obnovování ze starobylého obyčeje, tento fakt byl přitom autorem záznamu několikrát explicitně zmíněn. Zaznamenanou ceremonii obnovování můžeme rozdělit do přibližně šesti částí, jejichž vzájemné uspořádání odráželo hierarchické uspořádání institucí městské samosprávy. Hned první část ceremonie se soustředila na nejdůležitější správní instituci ve městě – městskou radu. Dodejme, že účelem obnovování nemusela vždy být kompletní obměna všech členů rady. Mohlo během něj dojít pouze k zaplnění uvolněných míst v radě (např. v důsledku úmrtí původního konšela). Odstoupení a znovuzvolení do funkce bylo tak namnoze formální záležitostí.²¹ Kolegium konšelů mohlo být doplňováno z jiných úřednických kolegií (např. přísežných) nebo z řad plnoprávných obyvatel města. Vlastní volba se týkala pouze čtyř purkmistrů předsedajících konšelskému kolegiu střídavě vždy během jedné čtvrtiny roku. Čtyři odstupující purkmistři vybírali (volili) nové z kolegia konšelů nebo výše zmíněných skupin (přísežní, plnoprávní měšťané). Počet purkmistrů byl patrně reliktem středověkého uspořádání městské samosprávy, kdy opavský konšelský sbor čítal právě čtyři osoby, a odkazoval tak zjevně na starší období před rozšířením kolegia.²²

17 ZUKAL: *Polanové*, s. 105. K problematice erbovních měšťanů a blíže rovněž k Polanům z Polansdorfu viz KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Opavští erbovní měšťané předbělohorské doby. Prolegomena k výzkumu*. Slezský sborník 113, 2015, č. 1, s. 5–21.

18 *Ratesspiegel*: fol. 6–12; dělení podle ZUKAL: *Polanové*, s. 101–102.

19 *Ratesspiegel*: od fol. 20.

20 TAMTÉŽ: fol. 13–19.

21 ŽÁČEK: *Opava renesanční*, s. 140.

22 KAPRAS: *Opavské právní dějiny*, s. 33.

Polanův pořádek zdůrazňuje povinnost purkmistrů zodpovědně volit své nástupce.²³ Vysloveně se od nich očekávalo, že zvolí ty, kteří budou dostatečně zkušení a kompetentní k výkonu povinností vyplývajících z jejich úřadu, v čemž jim nebude bránit jejich zdravotní stav. Dále je zmíněno, že v dřívějších dobách, kdy mělo Opavské knížectví vlastního zeměpána, to byl právě on, kdo potvrzoval nové konšely v jejich úřadu. Jak již bylo řečeno, v 16. století byla Opava poddána přímo českému králi. V průběhu obnovování rady byl proto zeměpán většinou zastupován hejtmanem. Povinností konšelů bylo projednat s ním jména nových členů kolegia minimálně dva týdny předem (*bez postranních úmyslů*). Podle Polanova *Ratesspiegels* jej měli rovněž požádat o to, aby v dohodnutou dobu (vždy se jednalo o pondělí po neděli Invocavit, tj. po první poovní neděli) přijel do města a šňal z nich *břemeno vlády*, aby je mohli předat novým konšelům. V případě, že došlo v otázce nových členů kolegia konšelů k neshodám, měl hejtman z pozice zástupce zeměpána právo dosadit dva nové konšely podle svého uvážení. V den konání ceremonie byl hejtman přivítán stávajícími konšely *podle starobylého zvyku a způsobu*, což zahrnovalo mimo jiné i uctění *dobrymi* rybami a vínem.

Úkolem hejtmana bylo potvrzení nových purkmistrů v úřadu před širší městskou obcí (*gantze Gemeinde*) a následná účast na písemném stvrzení volby v místě zasedání městské rady. Poté, co do úřadu nově uvedení městští radní (nejprve purkmistři a následně konšelé) složili předepsané přísahy, měl hejtman za úkol promluvit ke shromážděné obci.²⁴ Očekávalo se, že přednese řeč týkající se povinností každého člena komunity vůči městské radě. Zdůrazněna měla být zejména nutnost poslouchat její nařízení. Následně, již bez přítomnosti hejtmana, byly přečteny městské řády a nařízení. Obyvatelé města byli poučeni jak o pravidlech, kterými se řídil život ve městě, tak o trestech za jejich porušení. Ceremonie tím pro tzv. širší obec končila. Další jednání již probíhala bez její přítomnosti. V Polanově popisu je však zdůrazněna nutnost její přítomnosti při volbě a následné přísaze purkmistrů a radních. Přísaha purkmistrů, která byla v *Ratesspiegels* zaznamenána v německé i české verzi, se totiž vedle všemohoucího Boha a aktuálně vládoucího zeměpána obracela také k celé městské obci (definované klasickým rozvinutím *Armen und Reichen*, ovšem pouze v německé verzi přísahy). Další formule zaznamenaná v popisu, která měla následovat, představuje přísahu konšelů vůči sobě navzájem (přísaha mlčenlivosti a loajality vůči radě). Jejím garantem byla již pouze transcendentní autorita (Bůh všemohoucí).

Další fáze ceremonie obnovování se týkala úřadu fojta.²⁵ Jeho představitele si předvolala městská rada, aby ji on sám požádal o odvolání z úřadu a předání *břemene* jeho povinností novému fojtovi. Zde jsme svědky uplatnění stejného postupu, jaký byl volen při výměně rady ve vztahu k zástupci zeměpána. Fojt následně odevzdal soudní pečeť a spolu s přísaznými opustil místo jednání. Radní následně z členů kolegia přísazných

23 *Ratesspiegel*: fol 13.

24 TAMTÉŽ: fol. 14–15.

25 TAMTÉŽ: fol. 15.

zvolili nového fojta a doplnili počet členů tohoto kolegia, vyžadovala-li to situace (např. v případě úmrtí některého z přísežných). Polan zaznamenal text přísahy nového fojta a přísahy, kterou hromadně (*jednomyslně*) skládali následně přísežní. Obě přísahy byly zaznamenány pouze v jazykově německé verzi a obě se v úvodní části obrací, podobně jako přísaha purkmistrů, k Bohu, zeměpánovi a celé městské obci. Mezi světskými autoritami, vůči kterým je přísaha skládána, samozřejmě nechybí městská rada, která je s dodatečně upraveným přídomkem *ehrsame und weise* umístěna mezi zeměpána a městskou obec.

Noví purkmistři následně převzali agendu svých předchůdců. V tomto okamžiku měli být informováni o stavu městských financí, mělo dojít k předání městských knih a listin (privilegií) a dalších dokumentů vzešlých z činnosti rady za uplynulý rok. První z nově zvolených purkmistrů, který se ujal předsednictví rady, si ještě též den nechal svolat představitele cechů působících ve městě. Podle Polana měl přitom zástupce cechů informovat o záměru rady přijmout do jejich středu nové cechmistry (*v ten samý den nebo v den následující*). V *Ratesspiegelu* nalezneme celkem čtyři varianty přísahy určené cechmistrům, vždy plnou a zkrácenou verzi v obou jazycích.²⁶ Obě krátké verze slibu byly směřovány vůči Bohu a městské radě, do obou byl dodatečně připsán (mezi transcendentní autoritu a radu) purkmistr. Plná verze neobsahuje dodatečnou úpravu a v jejím textu se objevuje i celá městská obec, ovšem pouze v souvislosti s jejím prospěchem, který má příslušník daného cechu svými aktivitami sledovat.

Obnovu městské rady patrně uzavíraly přísahy městských úředníků, kteří, ač zůstávali ve svých funkcích, museli zřejmě složit přísežný slib obměněnému kolegiu. Polan zaznamenává už pouze znění jejich přísah, neuvádí další podrobnosti o čase a místě vykonání slibu.²⁷ Jedná se o texty přísah kancelářského personálu. Jako první je zapsána přísaha městského písaře, směřovaná vůči Bohu, městské radě a vši obci. Následuje personál zajišťující chod městského soudu – písař kolegia přísežných, podfojt a písař fojta (totožný text přísahy pro všechny). I v tomto případě se přísežný slib obracel na stejné autority, jen s tím rozdílem, že v jejich výčtu byl mezi městskou radu a vši obec umístěn ještě fojt a přísežní. Skupinu přísah městského služebného personálu a úředníků uzavírá přísaha vicenotáře, která jako jediná z celého souboru přísah skládaných v průběhu ceremoniálu obnovy městské rady nebyla dodatečně upravena. To může, kromě jiného, svědčit o nízké intenzitě jejího využívání. Všechny zmíněné přísahy pomocného personálu byly zapsány pouze v němčině.

Posloupnost přísah skládaných v průběhu ceremoniálu obnovování městské rady sledovala hierarchické uspořádání městských samosprávných struktur. Písaha sloužila nejen jako prostředek vyjádření subordinace, ale také jako záruka osobní zainteresovanosti držitelů jednotlivých úřadů. Některé ze zmíněných přísah byly určeny pro celé kolektivy (konšelé, přísežní, cechmistři), další pro individuální přísahající

26 *Ratesspiegel*: fol. 16.

27 *TAMTÉŽ*: fol. 17.

(purkmistr, fojt, jednotliví úředníci městské a soudní kanceláře). Znění tří typů přísahy bylo zaznamenáno jak německy, tak česky (přísaha purkmistra a dlouhá i krátká verze přísahy cechmistra). Využití jedné či druhé jazykové verze mohlo záležet na přísahajícím. Základní podmínkou platnosti složené přísahy byla její srozumitelnost pro přísahajícího. V případě přísahy purkmistra však mohla být důvodem uvedení české jazykové verze také nutnost porozumění ze strany auditoria. Je proto možné, že byla přísaha přednesena v obou jazycích. Bohužel, bližší podrobnosti o průběhu této části ceremonie nám Polan ve svém pořádku nesděluje.

Většina přísah městských úředníků je vedle transcendentní a hlavní světské autority (panovník) směřována také vůči městské radě. Slib loajality vůči ní je i součástí vzájemné přísahy konšelů. Nezbytnou součástí většiny přísah byl slib mlčenlivosti v záležitostech rady či úřadu, do něhož přísahající nastupoval. Na rozdíl od vlastního ceremoniálu, ve kterém jí byla přisouzena pouze pasivní role, hrála v textech přísah podstatnou úlohu také širší městská obec definovaná tradičním způsobem jako *chudí a bohatí*. Představitelé městského soudu (fojt a přísežní) navíc skládali přísahu rovného jednání podle zákona (bez ohledu na majetek či původ jednajících stran). Přísežný slib opavského fojta byl zesílen prohlášením o závazku využití *všech pěti smyslů* k udržení řádu a pořádku v obci. V závěrečné části textu přísahy nalezneme také odkaz na Poslední soud.²⁸ Tuto referenci neobsahovala žádná jiná z *Ratesspiegels* zaznamenaných služebních přísah.

Z hlediska otázky delegování některých pravomocí městské rady na jí podřízené instituce jsou pro nás zajímavým pramenem texty přísah představitelů cechovních organizací. Současně se závazkem řádného provozování daného řemesla obsahovaly přísežné sliby cechmistrů i povinnost intervence na popud městské rady, dojde-li k porušení městského pořádku a nařízení radních. Zástupci cechů přísahali, že budou v rámci své komunity takovému rušivému jednání předcházet a dohlížet na jeho potírání. Přísaha ve své delší verzi obsahovala také slib nepodřizovat se autoritě *cizího pána ani vrchnosti*.

Politický, a především konfesní vývoj uvnitř městské obce lze sledovat na dodatečných úpravách záznamu obnovovací ceremonie, zejména pak právě na pozdějších dodatcích v textech přísah. U těch logicky docházelo k proměnám jména a titulatury u zeměpána. V úvodní pasáži německé přísahy purkmistra se tak setkáváme postupně se jmény tří panovníků – Ferdinandem I., Maxmiliánem II. a Rudolfem II. Podobná

28 V *Ratesspiegels* zaznamenaný text fojtové přísahy byl v této části několikrát upravován. Přísaha byla zaznamenána rovněž do tzv. *Zelené knihy fojtského soudu v Opavě*; SOKA v Opava, AMO, inv. č. 222, sign. 1Bb1, *Zelená kniha fojtského soudu v Opavě*. *Zelená kniha* vznikla na konci 60. let 16. století, dochoval se však pouze její opis z první poloviny 60. let 18. stol. (k tomu blíže viz ZUKAL: Polanové, zejm. s. 103). V opise je závěrečná pasáž přísahy zaznamenána v následující podobě: „*Alß mir Gott helfe, und sein Gericht, alß über mich, und über die ganze Welt Gott senden wird am Jüngsten Tage.*“ Stejný odkaz nalezneme v textu přísahy fojta (městského sudího) z olomouckého formuláře přísah; Státní okresní archiv Olomouc (dále jen SOKA Olomouc), Archiv města Olomouce, inv. č. 533, sig. 248, *Formulář přísah (Iuramenta)*, fol. 4.

úprava byla provedena i u přísahy fojta. Vedle nečetných doplnění a úprav vlastního obsahu slibu (např. doplnění přídavného jména identifikujícího městskou radu apod.) pozorujeme nejvýraznější změnu v podobě závěrečného zapřísahání se vůči transcendentním autoritám, garantům provedené přísahy. Jejich výčtem uzavírajícím provedenou přísahu její nositel jednoznačně deklaroval příslušnost k určité konfesi.²⁹ Původní záznam z konce 16. století byl podle Zukala dodatečně upraven na počátku 17. století.³⁰ *Katolická* formulace odkazující na všechny svaté byla u některých formulí nahrazena referencí na svaté evangelium. Tato změna se týkala přísahy purkmistra i vzájemného přísežného slibu konšelů a slibu přísežných. V české verzi purkmistrovské přísahy byla závěrečná část zapřísahání se pouze přeškrtnuta. Ke změnám tohoto charakteru došlo pochopitelně i v přísahách cechmistrů, konkrétně v české i německé krátké verzi a v plné verzi německé přísahy. Rovněž u přísahy městského písaře byli všichni svatí dodatečně nahrazeni svatým evangeliem. Z přísahy soudních úředníků byla tato část opět pouze vyškrtnuta. Zcela beze změn zůstala dlouhá česká verze cechmistrovské přísahy a přísežný slib vicenotáře. Jak již bylo naznačeno, spíše než o konfesním vymezení přísahajících svědčí tato absence úprav o nízké frekvenci využívání dané formule. S podobnými úpravami závěrů přísežných slibů zástupců městské samosprávy se ve slezském prostředí setkáváme právě v přísahách pocházejících ze 16. století nebo v dané době využívaných. Stejným způsobem byly upraveny např. přísahy konšelů a přísežných ze zlotoryjské městské knihy, zaznamenané na konci 15. a hojně doplňované během 16. století.³¹

Jak již bylo zmíněno, popis ceremonie obnovování městské rady je v Polanově *Ratesspiegelu* doplněn několika variantami měšťanské přísahy. Jedná se opět o dlouhou a krátkou přísahu, a to v německé i české jazykové verzi. Všechny texty jsou určeny pro jednotlivého přísahajícího. Kromě slibu loajality vůči městské radě a purkmistrovi obsahovala prodloužená verze také tzv. ohlašovací povinnost. Přísahající byl povinen hlásit radě veškeré aktivity porušující radní nařízení a městské pořádky. Prostřednictvím této přísahy jednotlivec deklarovat příslušnost ke komunitě plnoprávných měšťanů a k jejím hodnotám, mezi něž náležela i preferovaná konfese. Podobným způsobem, jako tomu bylo v případě přísah využívaných v rámci ceremonie obnovování městské rady, byla upravena krátká i dlouhá verze německé měšťanské přísahy. České formule zůstaly v původním znění.

29 V této souvislosti můžeme připomenout přísahu vratislavského měšťana zaznamenanou ve formulářové sbírce z počátku 18. století. Přísaha byla určena pro přísahajícího hlásícího se ke katolickému, protestantskému i židovskému vyznání. Jednotlivé verze se od sebe lišily právě formou závěrečného zapřísahání se. Viz Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dále jen APW), Akta miasta Wrocławia, sig. 898, *Novus hic Iuramentorum Liber*, pag. 4, fol. 2.

30 ZUKAL: *Polanové*, s. 102 (pozn. č. 5).

31 APW, Księstwo Legnickie, sig. 482, *Stadtbuch von Goldberg, 1481–1499*, pag. 3.

Odrazem konfesního vývoje v opavském prostředí v průběhu 17. století je proměna závěrečné pasáže, tzv. *Erbhuldigungseid*,³² jež byla součástí jiné, pro město neméně důležité ceremonie, a sice holdování opavských měšťanů zeměpánům z rodu Lichtenštejnů. Představu o tom, za jakých okolností probíhalo (Naumanova *oath situation*), si můžeme udělat na základě dochovaného popisu holdovací ceremonie Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna ze srpna 1632, jehož autorem je Jan Václav Sedlnický z Choltic.³³ Několikadenní slavnost zahrnovala řadu tradičních forem symbolické komunikace (viz např. symbolické předání a vrácení klíče od města během adventu). Měšťané se aktivně účastnili již slavnostního vstupu zmíněného knížete do Opavy. Samotná přísaha celé městské obce se však odehrávala až třetí den po příjezdu zeměpána v prostoru městské radnice (představitel městské samosprávy a přední měšťané) a před radnicí (celá městská obec) poté, co v předchozích dnech po potvrzení svých práv a privilegií holdovali v hlavním městském chrámu zástupci stavů. O deváté hodině ráno, jak informuje Jan Sedlnický, došlo podle *chvalitebného, starobylého, katolického a křesťanského* způsobu za přítomnosti zeměpána nejprve k *obnově* rady.³⁴ Následně byla okolo jednácté hodiny svolána obec a nový zeměpán byl usazen u okna ve sněmovní síni radnice tak, aby *jednoho každého* dobře viděl a zároveň *od každého viděn býti mohl*. Po příslibu potvrzení práv a privilegií byla složena holdovací přísaha, a to v českém i německém jazyce. Následovala slavnostní mše a *obzvláštní veselí*, které bylo v následujících dnech při zeměpánově odjezdu posíleno darem několika desítek *věder* piva a vína městské obci. Dodejme ještě, že se jednalo o jedinou příležitost, kdy se ceremonie holdování odehrávala za přímé účasti lichtenštejnského zeměpána, nikoliv jen jeho zástupce.³⁵

Dochovaný vzor přísahy určené pro celou městskou obec a představitele jednotlivých institucí městské samosprávy, která měla být skládána vždy při holdování novému knížeti z rodu Lichtenštejnů, plně reflektuje mocensko-politickou i konfesní proměnu, ke které dochází po porážce českého stavovského povstání ve 20. letech 17. století. V závěrečném zapřísahání se podobně jako v úvodním výčtu transcendent-

32 Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), Hejtmanský úřad knížectví Opavsko-krnovského, Opava, inv. č. 2523, sign. B II–33, karta 386 [po 15. 3. 1623], *Formular des städtischen Erbhuldigungseides an der Fürsten Liechtenstein*.

33 KOZÁK, Petr: *Mušketýři na Rynku potřikrát radostně salve střileli... Holdování stavů Opavského knížectví Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna 12. srpna 1632*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 40, 2014, č. 2, s. 17–19. Zde i zevrubný popis celé ceremonie. Originál tisku je dostupný online; SEDLICKÝ, Z. CHOLTIC, Jan Václav: *Summarnij Relati / kterak Oswjčené a Wysoce Vrozené Knjže a Pán / Pan Karel Eusebius z Božij milosti Swaté Ržjmské Ržjsse, Knjže a Wládař Domu Lichtenssteynského z Nyklsspurku / w Slezij Knjže Oppawské a Krnowské. Dne 11. Augusti toho přítomného 1632. Léta o Páté Hodině Poledni. Swűg Stiastný Wgezď k přigeti poslussného Holdu od Panů Stawuow do Knjzetstwij Oppawského a Města swého Oppawy wzyti gest Ráčil / a co se přitom paměti hodného způsobilo. To z této Relatj a w nj obsažených Kupersstichůw s obzwlásstnjm zaljbenjm / gedenkaždy dočjsti a shlednauti mocy bude*, Olomouc 1632, dostupné z: <https://onb.digital/result/104AD2C5> [cit. 26. 1. 2024].

34 SEDLNICKÝ Z. CHOLTIC: *Summarnij Relati*, s. 35–39.

35 KOZÁK: *Mušketýři na Rynku*, s. 4.

ních autorit totiž setkáme s *blahoslavenou a neposkvrněnou* Matkou Boží. Na začátku jsou vyjmenováni přísahající v následujícím pořadí – purkmistr, městští radní, městský sudí, přísežní, cechmistři a celá městská obec. Po Bohu všemohoucím a zmíněné Panně Marii je přísaha skládána rovněž Všem svatým a samozřejmě nejvyšší světské autoritě, kterou je *kníže opavský a krnovský*. Stejná trojice transcendentních autorit se objevuje ve shodné posloupnosti i v závěru přísahy.

Paralelu k vývoji opavských přísah představuje situace v Kladsku (pol. Kłodzko). Podobně jako v Opavě byly i přísahy zaznamenané v městské formulářové sbírce přísah využívané v letech 1520–1689 dodatečně upraveny vyškrtnutím formulace *a všichni (jeho) svatí* ze závěrečného zapřísahání se.³⁶ Pozoruhodná je v tomto případě poznámka u přísahy kladského sladovníka, která, jak nás informuje úvodní přípisek, byla skládána poprvé v roce 1520.³⁷ Závěrečná pasáž s výčtem transcendentních autorit je opět upravena vyškrtnutím *všech svatých*. Formulace byla však do přísahy opětovně doplněna (ve znění *und alle Heiligen*) s latinským dovětkem *Heretico fuit qui delevit – Catholico itera notavit*. V později do formuláře zaznamenaném textu přísahy *cíchaře (Zichner)* byla se Všemi svatými do závěrečného zapřísahání se dodatečně doplněna již i Panna Marie.³⁸ Bůh všemohoucí, Matka Boží a Všichni svatí se potom objevují již ve všech přísežných formulích obsažených v mladší kladské formulářové sbírce využívané v průběhu 17. a 18. století.³⁹ Využití stejného složení skupiny transcendentních autorit v této posloupnosti (v úvodním i v závěrečném zapřísahání se) pak můžeme sledovat v přísahách z tohoto období napříč slezskými městy vratislavského právního okruhu.⁴⁰

Z průběhu ceremonie obnovování opavské městské rady, jak byla zaznamenána v *Ratesspiegelu* Jindřicha Polana z Polansdorfu, je jasně patrná hierarchie jednotlivých institucí podílejících se na správě města. Pozorovat můžeme rovněž způsob, jakým byl jednotlivec zapojován do chodu komunity a jaké prostředky (komunikační strategie) byly k deklaraci této participace využívány. Některé části ceremonie, jako např. přijímání nových cechovních mistrů, dokládají, jakým způsobem byla v rámci městské samosprávy delegována (pravo)moc a zodpovědnost na její jednotlivé součásti a jak byl v praxi uplatňován vzájemný dohled nad dodržováním stanoveného pořádku (discipline). Kromě řádu a pravidel, jimiž se městská obec řídila, byla v průběhu ceremonie zdůrazňována kontinuita a tradiční i nově definované (sdílené) hodnoty, na nichž bylo postaveno vědomí komunity. Jedním z takových pilířů byla nesporně i preferovaná

36 APW, Akta Miasta Kłodzka, sig. 20, *Městská kniha 1520–1689*; zde např. úvodní přísaha radních skládaná Maxmiliánovi II. a Rudolfovi II. (fol. 1, pag. 2).

37 TAMTÉŽ: fol. 5, pag. 10.

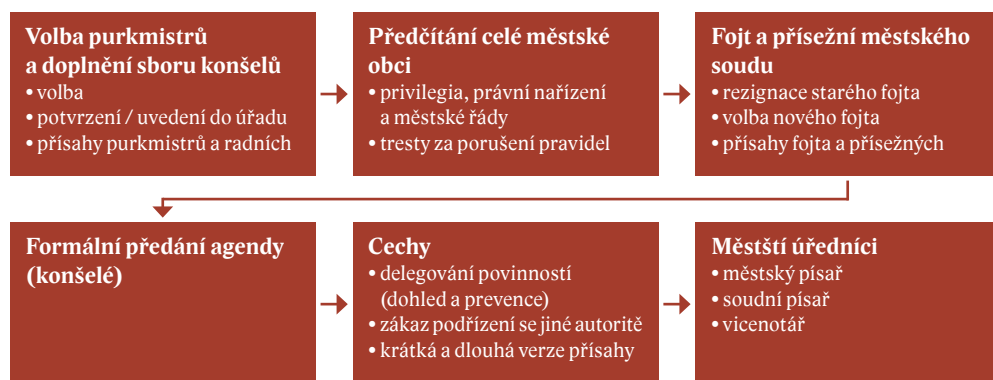
38 TAMTÉŽ: fol. 23, pag. 46.

39 APW, Akta Miasta Kłodzka, sig. 22, *Městská kniha 17.–18. století*.

40 Ve Švidnici (Świdnica) viz např. APW, Akta miasta Świdnicy, sig. 74, *Eides Buch 1722*. V olomouckém prostředí viz formulář z konce 16. a poč. 17. století, ve kterém byla tímto způsobem dodatečně upravena většina přísah; SOkA Olomouc, Archiv města Olomouce, inv. č. 533, sig. 248, *Formulář přísah (Iuramenta)*.

konfese. Významnou součástí ceremonie proto představovalo deklarativní přihlášení se k ní prostřednictvím složení přísahy. Ta si svůj význam pro konfesní vymezení komunity udržovala i v rámci ceremonie holdování novému zeměpánovi, pouze s tím rozdílem, že do jejího skládání byla vedle hlavních představitelů samosprávy aktivně zapojena i celá obec. Rovněž v této z tradičních forem symbolické komunikace vycházející ceremonii se setkáváme s prezentováním jasně daného hierarchického uspořádání městské komunity i celé zemské obce. Jsme-li v opavském prostředí 16. a 17. století svědky proměn konfesních i politických poměrů, můžeme pozorovat i to, že k jejich nastolování a upevňování docházelo za využití tradičních komunikačních prostředků, se kterými se v urbánním prostředí setkáváme od počátku existence institucionálního města u nás, prostřednictvím přísahy.

...

Obr. 1: Schéma ceremonie obnovování městské rady podle Ratesspiegeln Jindřicha Polana z Polansdorfu.

Konfesijní situace na Opavsku v 17. století ve světle archivních pramenů

Pavel Solnický

Úvod

Česká raně novověká historiografie učinila v bádání o církevních dějinách 17. století od roku 1989 velký pokrok.¹ Přestože se zásluhou usilovné práce odborníků v mnoha ohledech „temno“ poznání tohoto období projasnilo, stále zůstávají oblasti dostatečně neprobádané. Převažuje totiž zaměření na církevní dějiny do roku 1620, případně do

1 Není účelem vyjmenovat všechny studie a monografie zabývající se náboženskou situací v českých zemích v 17. století. Proto jen stručně a bez nároků na úplnost uvádím některá z děl, v nichž zájemce nalezne další literaturu. HALAS, František Xaver: *Rekatolizace v pojetí státu a v pojetí církve – souběžnost a střety*. In: Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba. XXIX. KORDIOVSKÝ, E. (ed.), Mikulov 2006, s. 27–54; ČORNEJOVÁ, Ivana: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí*. In: Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci: sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003; TÁŽ: „Horlivost jejich v kázání slova Božího...“. *Církevní řády a rekatolizace*. *Theatrum historiae*: sborník prací Katedry historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice 3, 2008, s. 265–273; TÁŽ: *Rekatolizace ve Slezsku v 17. a na počátku 18. století (na příkladu jezuitského řádu)*. In: Slezsko – země Koruny české. *Historie a kultura 1300–1740*. Díl A, Praha 2008, s. 69–79; MIKULEC, Jiří: *31. 7. 1627 – rekatolizace šlechty v Čechách: či je země, toho je i náboženství*. Praha 2005; TÝŽ: *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace v Čechách – jedna z možností výzkumu náboženských dějin*. In: *Limity a možnosti historického poznání*. ELBEL, M. (ed.), Olomouc 2008, s. 115–123; TÝŽ: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013; TÝŽ a kol. (ed.): *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha 2013; LOUTHAN, Howard: *Obrácení Čech na víru aneb rekatolizace po dobrém a po zlém*. Praha 2009; ČORNEJOVÁ, Ivana – DUCREUX, Marie-Élizabeth – HOJDA, Zdeněk: *Kultura – zbožnost – symbolická politika: Proměny společnosti ve střední Evropě v 17. a 18. století*. Praha 2023.z; PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Odpadlíci, noví křesťané a obyvatelé zpapeženěli: Náboženská proměna pobělohorského období očima současníků*. Praha 2023. Početnou zahraniční literaturu k tématu shrnuje SCHINDLING, Anton: *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionality jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*. Český časopis historický 106, 2008, č. 1, s. 80–106.

konce třicetileté války. Druhá polovina 17. století pak zůstává v určitém badatelském stínu (byť i zde dochází ke zlepšení). Nejinak je tomu i v případě Opavska, kde navíc náboženské poměry byly v mnoha ohledech odlišné od stavu ve zbytku českých zemí.²

Naposledy konfesijní situaci v Horním Slezsku přehledně popsal Jiří Brňovják³ a stručně, se zaměřením jen na některé její aspekty, se věnoval situaci na Opavsku Jan Al Saheb.⁴ Přesto pro poznání konfesijní situace na Opavsku v 17. století platí stejně (ne-li více) slova, která napsal Tomáš Parma o znalosti náboženské situace na Moravě v závěru své monografie o kardinálu Františku z Dietrichštejna: „...bude třeba ještě mnohé učinit ve výzkumu života moravských křesťanů v 17. století, ve vývoji farní správy a její pozvolné rekatolizace...“⁵ To vše se neobejde bez důkladného studia archivních pramenů.

Následující příspěvek si neklade za cíl detailně popsat konfesijní situaci na Opavsku v 17. století, případně seznámit se všemi (či většinou) pramenů, které lze k jejímu poznání využít. Jeho snahou je představit alespoň jejich část, především ty, které mohou sloužit právě k jejímu lepšímu poznání. A to pramenů neznámých, málo známých či případně dostatečně nevyužívaných.

Matriky

Církevní matriky představují neopominutelný pramen pro studium společnosti českých zemí 17. a 18. století.⁶ S výjimkou historických demografů se zároveň jedná

2 Se zaměřením na Slezsko a Opavsko (opět jen výběrově) LOESCHE, Georg: *Zur Gegenreformation in Schlesien. Troppau, Jägerndorf, Leobschütz: Neue archivalische Aufschlüsse*. 2 Bände. Leipzig 1915–16; RYBA, Josef: *Die katholische Restauration in den Fürstentümern Troppau und Jägerndorf*. Archiv für schlesische Kirchengeschichte 5, 1940, s. 161–186; 14, 1956, s. 153–173; 15, 1957, s. 208–229; BÄHLCKE, Joachim: *Religion und Politik in Schlesien. Konfessionspolitische Strukturen unter österreichischer und preußischer Herrschaft (1650–1800)*. Blätter für deutsche Landesgeschichte 134, 1998, s. 33–57; FUKALA, Radek: *Reformace ve Slezsku a na Opavsku*. Opava 2010; TÝŽ: *Vychází předbělohorská stavovská politika v regionu z rituálů hry? K povaze konfesionalizace politické hry mocenských elit na Opavsku a její stimulující momenty*. Slezský sborník 99, 2001, č. 2, s. 126–134; TÝŽ: *Mocensko-konfesijní zápasy a krnovská hohenzollernská knížata v zrcadle slezského dějepiscetví*. Slezský sborník 99, 2001, č. 4, s. 264–279; TÝŽ: *Slezsko v období zesílené nábožensko-politické krize a zlomení protestantského odboje v Opavském knížectví*. Slezský sborník 102, 2004, č. 1, s. 23–44.

3 BRŇOVJÁK, Jiří: *Bratrská konfesijní příslušnost Skrbenských z Hříště v kontextu rekatolizace Horního Slezska po porážce stavovského povstání*. Folia Historica Bohemica 34, 2019, č. 2, s. 237–278, kde i další literatura.

4 AL SAHEB, Jan: *K některým aspektům pobělohorské rekatolizace opavského knížectví*. In: *Církevní dějiny Slezska 18.–20. století*. JIRÁSEK, Zdeněk a kol. (ed.), Opava 2011, s. 103–117. Al Saheb zároveň upozornil na limity, které prosazování rekatolizace na Opavsku v 17. století mělo.

5 PARMA, Tomáš: *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii: prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*. Brno 2011, s. 410.

6 Srov. FIALOVÁ, Ludmila – HORSKÁ, Pavla: *Pražské barokní matriky jako pramen pro studium sociálních dějin*. In: *Historik zapomenutých dějin: sborník příspěvků věnovaných prof. Eduardu Maurovi*. Praha 2003, s. 71.

Obr. 1: Titulní strana nejstarší opavské evangelické oddací matriky (1601–1627). ZAO, f. SbmSmk, sign. Op197, p. 1.

o pramen historiky často nedoceňovaný.⁷ Přitom především pro 17. a první polovinu 18. století matriky obsahují mnohé zajímavé „nematriční“ údaje.⁸ Z hlediska konfesijní situace na Opavsku je nejvýraznějším příkladem nejstarší opavská oddací matrika z let 1601–1627. Matrika byla dlouhá desetiletí po druhé světové válce považována za nezvěstnou a byla (znovu)objevena teprve před deseti lety.⁹

Matrika byla založena v roce 1601 církevním správcem a kazatelem *Slova Božího jazykem českým při kostela sv. Jiří*¹⁰ Tobiášem Kristiánem z Bílska. První zápis v ní znamená sňatek o první neděli po Třech králich roku 1601, kdy se Jan Berušovský, služebník urozeného pána Jana Oderského, oženil s Barborou, pozůstalou dcerou nebožtíka Jiříka Lešnera.¹¹ Relativně monotónní sled zápisů jednotlivých sňatků byl v matrice několikrát přerušen historickou poznámkou, kterou pisatelé matriky chtěli zanechat budoucím generacím. Samotní evangeličtí kazatelé, kteří obvykle zapisovali do matriky, často totiž na jejích stránkách komentovali prohrěšky či selhání svých předchůdců. Tak např. zakladateli matriky Pavlu Kristiánovi bylo vytýkáno, že „*Léta Páně 1604 ... přestal psáti v který den které zdávání bylo*“ a jeho nástupci Samuelu Winkelmannovi pak, že „*bez řádu a proti řádu nemálo osob v kostele neohlášených tam u sebe doma jest zdával ... a tedy těch osob v tyto knihy nevpisoval*.“¹² Dalšímu kazateli Danielu Esdrášovi bylo vytýkáno, že během obležení Opavy císařským vojskem v srpnu 1607 „*boje se nebezpečností, církev prvně a své posluchače opustil, netrval tak, tak jako jiní němečtí kazatelé při církvi Boží, než jak zajíc při bubnu neb vemma [!] na sebe sedlské šaty z města jest vyvezl*.“¹³ Dalším cenným nematričním svědectvím je záznam o „reformaci“ (znovuvysvěcení) kostela sv. Jiří při jeho návratu z katolické do evangelické správy. Stalo se tak 17. prosince 1609 za účasti evangelických duchovních

7 K využití matrik v historické demografii viz MAUR, Eduard: *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*. Sborník archivních prací 20, 1970, č. 2, s. 425–457.

8 Na staré matriky jako zdroj mnoha zajímavých vlastivědných a historických dat upozornil už před sto lety Josef Vítězslav Šimák, viz ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Jak těžiti z farních matrik*. Od Ještěda k Troskám: vlastivědný sborník českého severu, 1, 1922–23, s. 135–140. Obdobně i Eduard Maur konstatuje, že matriky jsou často bohatým zdrojem informací pro (nejen) regionální historiky. MAUR: *Církevní matriky*, s. 432.

9 Podrobně viz SOLNICKÝ, Pavel – TESAR, Petr: *Nejstarší opavská matrika*. In: Sborník Zemského archivu v Opavě 1, 2017, s. 203–210.

10 Ke kostelu sv. Jiří (dnes sv. Vojtěcha) viz PRASEK, Vincenc: *Kostel sv. Jiří v Opavě*. Věstník Matice opavské 4, 1894, s. 22–25.

11 Zemský archiv v Opavě (dále jen ZAO), fond Sbírka matrik Severomoravského kraje (dále jen SbmSmk), sign. Op I 97, p. 3.

12 ZAO, f. SbmSmk, sign. Op–I–97, p. 16–17.

13 Poslední datum svatby uvedené v evangelické matrice je čtvrtá neděle po sv. Trojici (8. července 1607). Poté ještě následuje několik zapsaných svateb bez uvedení data. Lze proto mít za pravděpodobné, že Esdráš opravdu opustil ze strachu město po začátku obléhání 23. srpna, ještě předtím, než se Opava 22. září vzdala. Zmíněnými německými kazateli, jejichž chování postavil Paschod do protikladu k Esdrášově útěku, byli Jiří Langer a Jan Eysing, kteří byli z Opavy vypovězeni 1. února 1608 a do šesti týdnů měli opustit Slezsko. ZAO, f. SbmSmk, sign. Op-I-97, p. 24.; TENORA, Jan – FOLTYNOVSKÝ, Josef: *Bl. Jan Sarkander: jeho doba, život a blahoslavení*. Olomouc 1920, s. 164.

z okolí města, kterými byli Josef N. z Plště,¹⁴ Ondřej Christian z Rozumic, Jan Hoffmann z Třebomi, Malchar (Melichar/Melchior) Delung (Delong) ze Stěbořic,¹⁵ Vavřinec Šeršon z Velkých Hoštic, Jiřík Bleicheryn z Bránice a Joachym (Jáchym) Mokošín z Komárova.¹⁶ Návrat kostela sv. Jiří evangelíkům souvisel s císařským rozhodnutím z 6. listopadu 1609, ke kterému snad přispěl i neúspěšný pokus o zvrácení náboženské situace po přijetí Rudolfova majestátu, do kterého byl zapleten i opavský katolický děkan Mikuláš Sarkander.¹⁷ Protože se v tu dobu jednalo o jediný evangelický kostel v Opavě, byl zde ustanoven český i německý kazatel a při kostele působila česká i německá škola.¹⁸

Na samotné matrice se výrazněji neprojevila významná změna v dějinách Opavy, když na přelomu let 1613 a 1614 získal opavské knížectví Karel z Lichtenštejna. Poté, co mu opavští měšťané složili lenní hold, kníže jim obratem potvrdil všechna privilegia, mezi nimi i svobodu vyznání podle majestátu z roku 1609. Nádavkem jim do užívání předal i kostel sv. Barbory na Ratibořském předměstí.¹⁹ Německá i česká evangelická obec pak oba kostely využívala (alespoň po nějaký čas) společně.²⁰

Samotná nezvěstnost matriky nebyla historickou obcí zvláště negativně pocítována, protože ji do značné míry nahrazovaly články a excerpta opavského historika Josefa Zukala.²¹ Překvapivě zcela stranou pozornosti historiků zůstaly velmi cenné

14 ZUKAL: *Z nejstarších matrik*, s. 5 uvádí jeho jméno jako Josef Lukner.

15 K osobě Melchiora Delunga viz též SOLNICKÝ, Pavel: *Historie Stěbořic, Březové, Jamnice a Nového Dvora*. Stěbořice, 2008, s. 46.

16 ZAO, f. SbMsmk, sign. Op I 97, p. 25.

17 ŠIGUT, František: *Spiknutí proti smlouvě libeňské a Mikuláš Sarkander*. Slezský sborník 67, 1969, s. 242–258.

18 MÜLLER, Karel – ŽÁČEK, Rudolf a kol: *Opava*. Praha 2006, s. 164. Působení českého i německého kazatele se projevilo i v oddací matrice, kde od počátku roku 1610 se začínají objevovat kromě českých i německé zápisy svateb. Viz ZAO, f. SbMsmk, sign. Op I-97, f. 27.

19 MÜLLER – ŽÁČEK: *Opava*, s. 166.

20 Svědčí o tom zápis z roku 1615, kdy se na den sv. Markéty (13. července) vdávala Marie, dcera Kašpara Eisrichta, německého evangelického kazatele u sv. Jiří a u sv. Barbory. Viz ZAO, SbMsmk, sign. Op I-97, p. 68. Poslední německý zápis sňatku v matrice pochází ze dne 23. listopadu 1615 (Zukal chybně udává datum 19. října 1615). Německá církevní obec si pak buď jen pořídila vlastní novou matriku a nadále působila společně s českou obcí v obou kostelech (jak předpokládá ZUKAL, *Z nejstarších matrik*, s. 8), nebo se celá přesunula ke kostelu sv. Barbory a kostel sv. Jiří zůstal jen české obci. Viz ZAO, f. SbMsmk, sign. Op I-97, p. 70.

21 ZUKAL: *Z nejstarších matrik*, s. 5–17. TÝŽ: *Český kostel a česká škola v Opavě*. Věstník Matice opavské 15, 1907, s. 59–77. Excerpta z matriky pak především v ZAO, fond Zukal Josef, inv. č. 211. Dalším, kdo z matriky čerpal, byl amatérský genealog a heraldik August von Doerr, který ale svá excerpta nepublikoval. Jejich opis pořízený opavským kaplanem Othmarem Kloskem, OT je uložen v SOKa Opava, fond Farní úřad u Panny Marie Opava, inv. č. 238. Výpisky jsou ale mezerovité a postrádáme v nich např. sňatek Šebora Pražmy z Bílkova s Bohunkou Stošovou z Kounic, vdovou po Janu Geraľtovském, uskutečněný 20. 9. 1621, apod. Doerrový výpisky, čerpané pravděpodobně z Kloskeho spisu, vydal HÄUSSLER, Franz Josef: *Ahnentafeln und Stammbäume*. Troppau 1929, s. 93. Opravil přitom některé chyby vyplývající ze špatného čtení zápisů. Poslední, kdo matriku využíval, byl amatérský genealog Josef Nirtl, který ale zápisy v ní označil za *teilweise sehr schwer*

statistické údaje, které Zukal z matriky publikoval a které mohou poskytnout důležité informace o velikosti opavské protestantské obce.²² Např. pro rok 1620 byla víceméně rovnoměrně rozdělena mezi kostely Panny Marie a sv. Jiří, když v kostele Panny Marie proběhlo 164 křtů a 59 svateb a v kostele sv. Jiří 186 křtů a 52 svateb. V celém městě pak zemřelo a u Panny Marie, sv. Jiří a na Novém hřbitově²³ bylo pohřbeno 442 osob. Zajímavý je také počet komunikantů, který roku 1620 činil 11 647 osob. Ale zatímco v případě křtů a svateb byl jejich podíl vcelku rovnoměrně rozdělen mezi oba hlavní kostely, v případě komunikantů byl mezi nimi poměr téměř 2:1 ve prospěch kostela sv. Jiří (7564:4083).²⁴ Všeobecně vysoké počty přijímajících Zukal vysvětluje účastenstvím lidu přespolního.²⁵

Poslední sňatek je v evangelické matrice zaznamenán 7. neděli před Velikonocemi roku 1622 (*Dominica quinquagesime*, tj. 7. února 1622)²⁶ a pravděpodobně brzy poté nuceně odchází z Opavy i evangelický kazatel v kostele sv. Jiří Martin Paschod.²⁷ Po odchodu evangelických kazatelů se znovu začalo do matriky zapisovat až v lednu 1627, a to navzdory tomu, že už 20. srpna předchozího roku obsadil Opavu bez boje Jan Arnošt Sasko-Výmarský v čele dánského (protestantského) vojska a kostely sv. Jiří a sv. Barbory navrátil evangelíkům.²⁸ Tento poslední oddíl nejstarší opavské oddací matriky obsahuje celkem 32 svatebních zápisů, z nichž poslední čtyři jsou z 27. června 1627. Z jednotlivých zápisů poskytují cenné informace např. záznamy o sedmi sňatcích příslušníků „dánské“ armády. U pěti z nich je totiž uveden původ ženichů-vojáků. Dostáváme tak alespoň zlomkovitou představu o složení této armády. Mezi jejími

leserliche (snad z důvodu převládající češtiny zápisů) a ve své práci je nepublikoval. Srov. NIRTŁ, Josef: *Adelige Familien in schlesischen Matriken*. In: Monatsblatt der Heraldisch-Genealogischen Gessellschaft Adler, XI. Band, 1931–1934, s. 413–432, 438–443, 496–500, 525–528, 533–540; XII. Band, 1935–1939, s. 95–99, 130–133, 146–150, 278–279.

22 V matrice jsou zachyceny statistické sumáře křtů, svateb a pohřbů v Opavě. Protože statisticky sledované údaje nejsou v různých letech (i s ohledem na proměňující se náboženskou situaci) zcela shodné, pokusil se je Zukal sjednotit a zjednodušit. Srov. ZUKAL: *Z nejstarších matrik*, s. 17. Pro jejich větší výpovědní hodnotu a autentičnost jsou zde statistiky publikovány v podobě co nejbližší originálu.

23 Nový hřbitov se nacházel vně pásu městského opevnění v blízkosti cesty na Krnov. Později na jeho místě vznikl městský pivovar a dnes se zde nachází obchodní centrum Breda&Weinstein. Viz KOZÁK, Petr: *Dějiny tzv. Nového hřbitova: příspěvek k raně novověké topografii města Opavy*. In: Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě. Ostrava, 2009, s. 93–111. Srov. KOZÁK, Petr – ZEŽULA, Michal: *Nový hřbitov*. In: Opavské hradby. Ostrava 2013, s. 164–173.

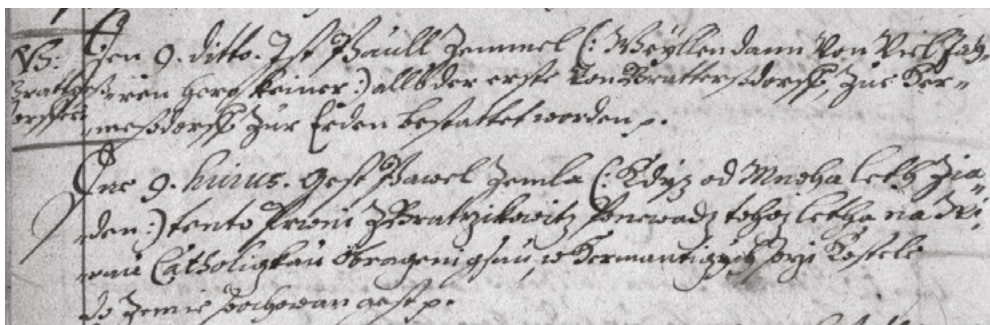
24 ZAO, f. SbmSmk, sign. Op I 97, p. 89.

25 ZUKAL: *Z nejstarších matrik*, s. 17.

26 ZAO, f. SbmSmk, sign. Op I-97, p. 94.

27 Přesné datum odchodu evangelických kazatelů z města neznáme, ale německý kazatel Kaspar Eisricht se ještě v knize *Kirchengebete* vydané v roce 1625 jmenuje jako *Deutsch-evangelischer Predigers zu Troppau*. Viz FUCHS, Gottlieb: *Materialien zur evangelischen Religionsgeschichte des Fürstenthums Troppau in Oberschlesien*. Breslau 1771, s. 24.

28 K obsazení Opavy dánským vojskem nejnověji a souhrnně MIŠAGA, Vít: *Dánský vpád: Dva roky války ve Slezsku a na Moravě 1626–1627*. České Budějovice, 2023, s. 93–115. Zde uvedena i další literatura.

Obr. 3: Německý a český záznam o pohřbu Pavla Zemly z Bratříkovic informující zároveň o rekatolizaci obce. ZAO, f. SbmSmk, sign. J IX 3, fol. 61v.

příslušníky tak nacházíme vojáka z Rigy z dnešního Estonska, Hertsberge v dnešní Belgii, Mezilesí v Kladsku, ze Štýrska (bez uvedení konkrétní lokality), ale i Uherského Brodu.²⁹ Definitivní konec užívání matriky znamenala kapitulace města před armádou Albrechta z Valdštejna 29. července 1627.³⁰

Dalším cenným údajem nacházejícím se v matrikách mohou být informace, ze kterých vyplývá změna v náboženského vyznání obyvatelstva v důsledku probíhající rekatolizace. To je příklad v literatuře zatím nereflektované situace v Bratříkovicích, kde je v úmrtní matrice farnosti Velké Heraltice zapsán 9. prosince 1676 pohřeb Pavla Zemly (Paul Zemmel) v následujícím znění: „*Dne 9. huius jest Pavel Zemla (:když od mnoha let žaden:) tento první z Bratříkovic poněvač tohož léta na víru katolickou obrácení jsou, v Hermanticích³¹ při kostele do země pochován jest.*“³² Uvedenému záznamu předchází obdobný zápis v němčině.³³ Český zápis je jediným českým záznamem v jinak německy psané matrice. Uvedený záznam je zapotřebí dát do souvislosti s tím, že relativně krátce předtím došlo ke změně ve vlastnictví Bratříkovic. Dne 20. listopadu 1673 převedl na sebe Bratříkovice Karel Vilém Semoradský ze Semorad *právem věnným* od Zuzany Moravické z Rudnice, rozené Žirovské ze Žirové.³⁴ A jestliže Moravičtí byli i v druhé polovině 17. století na Opavsku evangelíky, Semoradští vyznávali katolictví. Nekatoličtí poddaní z Bratříkovic tak přišli (ve věci náboženství) o ochrannou ruku své vrchnosti, což mělo pro ně fatální následky. Protože, pokud za svými poddanými

29 ZAO, f. SbmSmk, sign. Op I 97, p. 95–98. Srov. SOLNICKÝ – TESÁŘ: *Nejstarší opavská matrika*, s. 209. Rodilých Dánů bylo v útočící armádě minimum. Srov. MIŠAGA: *Dánský vpád*, s. 13. Jedná se tak jen o další příklad toho, že armády 17. století byly národnostně pestré a často nebyly ani konfesně jednotné.

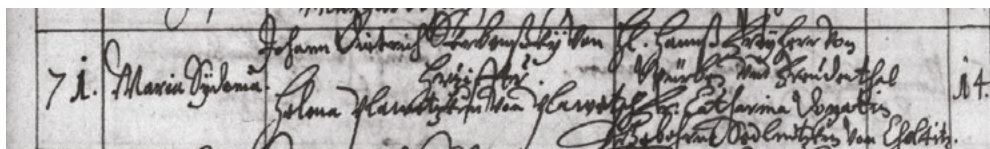
30 MIŠAGA: *Dánský vpád*, s. 235–236.

31 Jsou myšleny Svobodné Heřmanice v okrese Bruntál.

32 ZAO, f. SbmSmk, sign. J IX 3, fol. 61v.

33 V německém zápise absentuje pasáž o obrácení na katolickou víru.

34 ZAO, f. Slezský stavovský archiv, inv. č. 865, sign. 17, fol. 8r–10v.

Obr. 2: Záznam o křtu Marie Sydonie Skrbenské z Hříště. ZAO, f. SbmSmk, sign. Op I 1, fol. 162v.

stála v náboženské otázce vrchnost, dokázali tito (i díky specifickým podmínkám na Opavsku) rekatolizačnímu úsilí často vzdorovat. Pokud o tuto ochranu přišli, stával se úspěch rekatolizace většinou jen otázkou času. Poněvadž nemáme žádné zprávy o působení jezuitské misie v Bratřikovcích, je zapotřebí tento úspěch katolické (proti) reformace přiřknout působení místního faráře podpořeného pravděpodobně i nátlakem nové vrchnosti.

Cenné informace o každodennosti, ale i nejednoznačnosti doby mohou obsahovat i jednotlivé matriční zápisy, zvláště pokud jsou komparovány i s jinými prameny. To jsou např. případy dvou křtů dětí zaznamenané v nejstarší opavské katolické matrice. Dne 14. března 1641 bylo pokřtěno dítě *Maria Sydonia* Jana Dětřicha (též Jetřicha) Skrbenského z Hříště a jeho manželky Heleny rozené Plavecké z Plavče. Kmotry dítěte byli *H:[err] Hanß Freyherr von Würben und Freudenthal* a paní Kateřina Donátová rozená Sedlnická z Choltic.³⁵ O rok později 2. dubna 1642 byl pokřtěn syn týchž rodičů *Georgius Jaroslaus*, jehož kmotry byli *H:[err] Johann von Würben und Freudenthal*, pan Karel Lichnovský z Voštic na Neplachovicích, paní Kateřina Donátová, rozená Sedlnická z Choltic, a Kateřina Meltzerová.³⁶ V obou případech zmíněný kmotr *Hanß* či *Johann* z Vrbna a Bruntálu není nikdo jiný než bývalý opavský zemský hejtmán a dlouholetý „náboženský emigrant“ Jan ml. Bruntálský z Vrbna.³⁷ Zápis obou křtů v matrice se nijak neodlišuje od záznamů ostatních křtů v matrice a jen komparací s dalšími prameny zjistíme, že nejen oba rodiče, ale také kmotři (v prvním případě oba a ve druhém případě tři ze čtyř) byli nekatolíci. Uvedené tak poněkud relativizuje kategorické chápání 17. století jako doby náboženské nesnášenlivosti v kontrastu se současností, která je vnímána jako doba ekumenická.³⁸

35 ZAO, f. SbmSmk, sign. Op I 1, fol. 162v.

36 ZAO, f. SbmSmk, sign. Op I 1, fol. 178r. Srov. též STIBOR, Jiří: *Skrbenští z Hříště a jejich náboženské vyznání*. In: *Familia Silesiae* 2, 1997, s. 31.

37 ZUKAL, Josef: *Slezské konfiskace 1620–1630: pokutování provinilé šlechty v Krnovsku, Opavsku a Osoblažsku po bitvě bělohorské a po vpádu Mansfeldově*. Praha 1916, s. 46–49. Podrobněji pak v oddíle Prameny osobní povahy.

38 Současný kodex kanonického práva uvádí mezi podmínkami toho, aby bylo dítě dovoleně pokřtěno (v kánonu 868) existenci *opodstatněné naděje, že dítě bude vychováno v katolickém náboženství*. Také v požadavku na kmotry se (v kánonu 874) požaduje, aby kmotr *byl katolík, biřmovaný a již přijal sváté přijímání. ... Pokřtěný, který patří do nekatolického církevního společenství, se přijme pouze spolu s katolickým kmotrem a jen jako svědek křtu. Kodex kanonického práva*. Praha 1994, Kán. 868, 874, s. 394–399. Křest dítěte dvou nekatolických rodičů s nekatolickými kmotry by tak dnes v římskokatolické církvi nebyl možný.

Seznamy konvertitů, seznamy nekatolíků („heretiků“) a seznamy podle víry

Seznamy konvertitů se obvykle dochovaly ve formě záznamů pro jednotlivá léta, tak jak jsou např. vevázány na počátku nejstarší oddací matriky v Neplachovicích (konverze pro léta 1691–1724), a to zásluhou farářů v Neplachovicích a zároveň administrátorů v Bránicích Havla Ignáce Bodinky, Fridricha Karla Bordy a Jana Josefa Thomase.³⁹

Určitou výjimku z toho tvoří seznam konvertitů převedených na katolickou víru hradeckým farářem Františkem Alexejem Světlíkem⁴⁰ v době jeho působení na Hradci u Opavy v letech 1643–1695, jak jej po jeho smrti (pravděpodobně na základě jiného, dnes neznámého staršího seznamu) přepsal do rodné matriky jeho nástupce Řehoř Josef Brand.⁴¹ Ten obsahuje celkem 132 jmen konvertitů, přičemž nejvíce z nich (20) pocházelo z Domoradovic. V roce 1649 pak byl obrácen na katolickou víru i sám majitel Domoradovic Kašpar Rotmberk z Ketře.⁴²

S postupující rekatolizací rostla potřeba co nejpřesnějších informací o konfesním složení obyvatelstva na daném území. V pražské arcidiecézi plnily takovou roli např. zpovědní seznamy uvádějící zpočátku všechny o Velikonocích se zpovídající i nezpovídající, později pak už jen nezpovídající se a podezřelé z hereze.⁴³ Samotnou velikonoční zpověď bylo možno v 60. letech 17. století v Čechách vykonat od počátku postní doby (tj. od Popeleční středy) až do slavnosti Nejsvětější Trojice.⁴⁴ Kontrola velikonoční zpovědi se tak stala vhodným prostředkem ke zjištění nekatolíků na daném území.

39 ZAO, f. SbMsmk, sign. Op XI 4, fol. 1r–2r. K církevním dějinám uvedených lokalit srov. SKUPIEN, Marek: *Nástin církevních dějin Neplachovic. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy*, 38, 2012, č. 1, s. 1–4; č. 2, s. 1–5; POSPISZYL, Benedykt: *Monografia Parafii i Kościoła WNMP w Branicach 1248–2011*. Branice 2012.

40 K osobě hradeckého faráře Františka Alexeje Světlíka srov. SOMMER, Artur (ed.): *Farní kronika farnosti Hradec nad Moravicí*. [S. l.], 2002, s. 34–39.

41 ZAO, f. SbMsmk, sign. Hr I 1, fol. 91r–92r. Tento komemorativní záznam obsahuje kromě jmen 132 heretiků, které farář Světlík *přivedl zpět do lůna svaté Matky církve (ad Gremium S: Matris Ecclesiae reduxit haereticos 132)*, i informaci o tom, že během svého působení na Hradci pokřtil 3890 osob. Srov. též TESAŘ, Petr: *XI/41. Seznam konvertitů ke katolické víře*. In: *Znamení vertikál: Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku*. Opava 2013, s. 461.

42 Ke šlechtickým konverzím srov. WINKELBAUER, Thomas: *Konfese a konverze: šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*. ČČH 98, 2000, č. 3, s. 476–539.

43 První pobělohorské zpovědní seznamy pocházejí z roku 1629 a jejich množství roste s postupem rekatolizace. Srov. ČAŇOVÁ, Eliška: *K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako prameny pro demografickou statistiku*. Historická demografie 5, 1971, s. 47–60; TÁŽ: *Nejstarší zpovědní seznamy arcidiecéze pražské jako pramen pro demografickou statistiku*. Historická demografie 6, 1972, s. 59–77; RYANTOVÁ, Marie: *Nejstarší zpovědní seznamy panství a výkazy panství Vysoký Chlumec ze čtyřicátých a počátku padesátých let 17. století*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensia 50, 2010, s. 147–168.

44 RYANTOVÁ: *Nejstarší zpovědní seznamy*, s. 153.

Na území olomoucké diecéze se zpovědní seznamy nevyhotovovaly, to však nebránilo vzniku jiných soupisů, které plnily stejnou funkci. Jedním z takových pramenů je *Catalogus personas haereticas*,⁴⁵ který opavský děkan Jan Vilém Morsheuser, OT,⁴⁶ sestavil a shromáždil za opavský děkanát a 1. dubna 1642 odeslal olomouckému pomocnému biskupovi Kašparu Karasovi z Rhomsteina. V samotné Opavě registruje 32 (domácnosti) nešlechticů a 18 šlechticů.⁴⁷ A to navzdory tomu, že už od náboženského řádu z 1. května 1630 se nesměli protestanti ve městě usadit.⁴⁸ Z nešlechticů mezi ně patřili např. *chirurgus* Fridericus Kandt s manželkou Annou, právník Adamus Blamnex s manželkou Dorotheou a dcerami Annou a Catherinou, kandidát medicíny Georgius Eisricht (*cuius parens olim dicitur egisse praedicantium*),⁴⁹ několik vojáků, ale např. i Casparus Theodorus, toho času sekretář opavského zemského hejtmana. Ne všichni nekatolíci na seznamu byli z Opavy jako např. Margaretha Launeris z Hlubčic nebo Eva Hüperlin z Vízemberka.⁵⁰ Mezi *Nobiles haeretici* nacházíme mimo jiné příslušníky šlechtických rodů Vranických, Skrbenských z Hříště, Rejzviců z Kadeřína, Moravických z Roudnice, Šafgoců, Bruntálských z Vrbna, Štáblovských, Macáků z Ottenburku, Donátů z Pusté Polomi, Odkolků z Újezdce, aj.⁵¹

Trochu jinak než opavský děkan přistoupil k vyhotovení seznamu Jan Modius, tehdejší farář ve Stěbořicích a Hlavnici.⁵² Nejenže kromě nekatolíků (*proprii haeretici*) sepsal i katolíky, ale iniciativně vytvořil i speciální skupinu nazvanou *nominativi seu verbali Catholici*. Do této kategorie neváhal zařadit i majitele panství Štěplovce a patrona farnosti Stěbořice Lenharta (Leonarda) z Neuhausu⁵³ i s jeho manželkou.⁵⁴ O moc lépe ale nedopadla ani šlechta žijící v ostatních vsích farnosti. Jako *verbali catholici* byli ve Zlatníkách označeni *Generosus D(omi)nus Joannes Mosch cum sua*

45 ZAO, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konsistoř (dále jen ACO), sign. C 10.4, kart. 2221.

46 K osobě Jana Viléma Morsheusera, OT, populárně TESAŘ, Petr: *Posloupnost farářů u Panny Marie v Opavě XII*. Cesta: zpravodaj farnosti při konkatedrále Nanebevzetí Panny Marie v Opavě 13, 2006, červen, s. 4.

47 Obvykle se nejednalo o jednotlivce, ale o několik osob žijících společně či celé domácnosti. Viz např. Jan ml. (Bruntálský) z Vrbna je uveden *cum suo scriba et aliis famulis*.

48 ZUKAL, Josef: *Paměti Opavské: črty kulturní a místopisné*. Opava 1912, s. 83.

49 Jednalo se zjevně o syna výše zmíněného německého luteránského kazatele v kostele sv. Jiří Kašpara Eisrichta.

50 Dnes Loučná nad Desnou.

51 ZAO, pobočka Olomouc, f. ACO, sign. C 10.4, kart. 2221.

52 ZAO, pobočka Olomouc, f. ACO, sign. C 10.4, kart. 2221.

53 Lenhart z Neuhausu, příslušník šlechtického rodu pocházejícího z hrabství Gorice a Gradiška. K tomuto šlechtickému rodu dosud nejlépe IGÁLFFY VON IGÁLI, Ludwig: *Beiträge zur Genealogie der Grafen Neuhaus-Cormons in der Grafschaft Görz und im Fürstentum Troppau*. ADLER: Zeitschrift für Genealogie und Heraldik, Jhrg. 75, 4. (XVIII.) Band (1956–1958), s. 43–47, 64–70 a s. 180–182. Srov. SOLNICKÝ: *Historie Stěbořic*, s. 17–18.

54 Anna Kateřina z Neuhausu, rozená ze Strassolda, dcera Karla ze Strassolda (†1635) a Anny Kateřiny rozené Šicové z Polské Jagly zemřela 1. listopadu 1674 na zámku ve Štěplovci viz ZAO, f. SbSmkm, sign. XIV 1, fol. 124r. Srov. SOLNICKÝ: *Historie Stěbořic*, s. 17.

Nolla: Anno hoc currense, et quidem 23 Maji obiit in domino Javillet
 Rom: Roms, ac Venerabilis Dñs Franciscus Alexius Světlík, Dñobus
 supra quinquaginta annis pavit Giegem Domini Giecensem, et habuit
 infra hoc temporis Spatium Baptismata 3890. ad Gremium S:
 Matris Ecclesie reuulsi hereticos 132, Indem conuertit unam
 quos omnes hic adnecto, prout inveni in ipsius manu propria scriptis

Anno Dñi 1643.	Dorothea Kreisl.
Casparius Busch Damadorviciò.	Martinus Kuznera.
Anna Bartsch Damadorviciò.	Anno Dñi 1644.
Joannes Hoffmann Ephebus S: Melich.	Joannes Krauß miles in egrò.
Jacobus Busch Damadorviciò.	Senex Randa Damadorviciò.
Eva Wilek Benkoviciò.	uxor profali Randa.
Christophorus N: Gaster Benkoviciò.	Rosina Kiblova Damadorviciò.
Eva Wtala.	Anno Dñi 1649.
Anna filia villici Stablovicensis.	D: Casparus de Rollenberg.
Catharina Waligek Nikloviciò.	Adamus N: Heide Giecenis.
Anno Dñi 1644.	Margaretha Martini Buchman.
Paulus Kinderman Gieciò.	Anno Dñi 1650.
Gallus Lavicki Gieciò.	Dorothea uxor Andreæ Kolezka.
Anna Coca S: Rollenberg Damadorviciò.	Casparius Hanač Benkoviciò.
Venceslaus Nohal Damadorviciò.	Lindžlovsta novca Minarva.
Andreas Buchman Damadorviciò.	Anno Dñi 1651.
Catharina Randa Damadorviciò.	Paulus Kalik Sen Jakus.
Marina Balusek Damadorviciò.	Mathias Calach Chvalkoviciò.
Margaretha N: economa Damadorviciò.	Anno Dñi 1652.
Margaretha Matkova Damadorviciò.	Paulus Hopp Gieciò.
Anno Dñi 1645.	Elasius Karas Kizipio.
Marina Nohal Damadorviciò.	Georgius Becke Kizipio.
Magdalena Samna Minarva.	Anno Dñi 1653.
Eva Beniesch Nikloviciò.	Anna Blumon Gieciò.
Jacobus Jepsar Nikloviciò.	Eva uxor Opilionis in villa inferiori.
Martinus Hula z Grabstso.	Anno Dñi 1654.
Paulus molitoris Stablovicensis.	D: Godefridus Kuznik economus Profectus.
Fedrigis inquilina Georgij Bendur.	Joannes famulus Joannis Chromy Zimovici.
Catharina Hleidnk.	Anno Dñi 1655.
Anno Dñi 1646.	Marina Fischer Scutelsi Gieciò.
Anna emerita villica in villa inferiori.	Anno Dñi 1656.
Marens Lazar Damadorviciò.	Salomon Fischer Scutelsi Gieciò.
Nisula Haler Jarloris.	Georgius filius Henrici Opilionis in villa inferiori.
Anno Dñi 1647.	

Obr. 4: Titulní strana seznamu konvertitů, které hradecký farář František Alexej Světlík přivedl zpět do lůna svaté Matky církve. ZAO, f. SbmSmk, sign. Hr I 1, fol. 91r.

Gene(rosa) coniuge společně i se svým bratrem Jiřím.⁵⁵ V Hlavnici se stejného označení dočkali *Nobilis D(omi)nus Nicolaus Zarowski cum sua coniuge Magdalena cum filiis et filiabus* a vdova Uršula Frakštejnová se svým synem, který byl na studiích.⁵⁶ O majitelích Jezdkovic pak farář Modius napsal *Generosus D(omi)nus Joannes Semoracki cum suo filio Christophoro nomine Catholici, sua coniux Generosa Mořchovia perpetua haeretica*.⁵⁷ Snad právě proto zařadil celou rodinu do třetí skupiny mezi *proprii haeretici*. Jen v Jamnici majitel zdejšího svobodného dvora Jan Adam z Hartungu vyhověl farářovým kritériím a byl spolu se svou manželkou označen za katolíky „bez přívlastku“.⁵⁸

Obdobnou funkci jako seznamy nekatolíků plnily i seznamy podle víry, které ale registrují i katolické obyvatelstvo. Nejvýznamnějším takovým pramenem pro námi sledovanou oblast je *Poznamenání osob opavských a krnovských komorních statků, kteří jsou katolíci nebo luteráni z roku 1651*.⁵⁹ Inspiraci k němu je potřeba pravděpodobně hledat v soupisu, který ve stejné době probíhal v Čechách.⁶⁰ Uvedený seznam našel při svém bádání ve Vídni PhDr. Zdeněk Háza, Dr., a přestože byl pramen v nedávné minulosti samotným nálezcem už částečně (v menší míře) publikován, jedná se stále o téměř neznámý, a především badatelsky nevyužívaný pramen.⁶¹

Seznam reflektuje velmi rozdílnou konfesijní situaci v polovině 17. století v Opavském a Krnovském knížectví. Zatímco na panství krnovské komory v jednom měs-
tě (Horní Benešov) a 22 vsích bylo 677 katolíků a 2592 luteránů,⁶² tak na panství

55 Bratři Jan a Jiří Mořové z Bittendorfu viz ZUKAL: *Slezské konfiskace*, s. 118–119.

56 Mezi příslušníky šlechty přetrvávalo nekatolictví v Hlavnici i v dalších desetiletích, jak o tom svědčí zápis v nejstarší matrice pro Hlavnici, že 12. dubna 1668 zemřel ve věku 88 let *acatholicus D(omi)nus Hinek Larisch de Naczeslawicz* a byl stěbořickým farářem pohřben *sine omni coerimonia*. Viz ZAO, f. SbmSmk, sign. Op XIV 4, fol. 88r.

57 Jan Semoradský ze Semorad se u. dubna uvádí na Jezdkovicích v letech 1628–1642 viz HOSÁK, Ladislav: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha 1938, s. 780. Srov. ZUKAL: *Slezské konfiskace*, s. 133–134.

58 Jan Adam z Hartungu koupil svobodný dvůr v Jamnici 19. června 1638 od Jiříka Šelihy z Řuchova a zemřel tamtéž 11. února 1685 ve věku 85 let. Viz ZAO, f. SbmSmk, sign. Op XIV 1, fol. 150r. Srov. SOLNICKÝ: *Historie Stěbořic*, s. 128.

59 Originál soupisu se nachází v Hausarchiv der Regierenden Fürsten von Liechtenstein (dále jen HALW), sign. H 1591. *Troppau undt Jägerndorfscher cammergüter vorzaichnete perschonen, welche catholisch oder lutherisch*.

60 V Čechách začal vznikat soupis poddaných podle víry na základě místodržitelského patentu ze 4. února 1651 a měl zachytit informace z celého Českého království. K soupisu v Čechách byl vytvořen formulář, který měl zajistit jednotné zpracování. Sledoval mnohem více údajů, a to nejen jméno osoby a její náboženství, ale i její stav, povolání, příbuzenský vztah v rodině, věk a v případě nekatolíků i naději na obrácení na katolickou víru. Viz KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – SEDLÁČKOVÁ, Helena – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko*. Praha 2017, s. 3.

61 HÁZA, Zdeněk: *Soupis lidu podle víry na zboží krnovské knížecí komory z roku 1651*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická C47, 49, 2001, s. 159–195.

62 Uvedené počty jsou bez komorní vsi Plšt, protože v ní soupis neproběhl, což rychtář vsi a dva starší konšelé vysvětlují tím, že obec se přes opakované žádosti příkazům knížecího úřadu odmítla podobit a soupisu zabránila tím, že se celá rozutekla. Podle následného sdělení ale byla celá ves až na tři výjimky nekatolická viz HÁZA: *Soupis*, s. 183.

Primus Blasius Gaika cum sua Mater *habet*.
 2us. Dalmatius Elapei cum sua coniuge Catharina *habet*.
 3us. Thomas Temegok cum sua coniuge Catharina *habet*.

71

opavské komory, kterou tvořilo pouhých šest vsí, se nacházelo 450 katolíků a jen 23 luteránů.⁶³ Důležitým doplňkem jmenných seznamů je i průvodní dopis krnovského knížecího purkrabího Karla Wittwera opavskému a krnovskému knížeti Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna. Z jeho datace se dovídáme nejen datum, ke kterému byl soupis uzavřen (30. května 1651), ale i návrh knížecího purkrabího, jak by se mělo při rekatolizaci statků krnovské komory pokračovat. Wittwer doporučoval mj. zaměřit se nejdříve na představitele jednotlivých vsí (pouze rychtáři z Leskovce a Lichnova byli katolíky) a vyžádat si při rekatolizaci pomoc duchovních z opavské jezuitské koleje.⁶⁴

Prameny osobní povahy

Prameny osobní povahy poskytují jedinečné a mnohdy nenahraditelné informace, a to navzdory tomu, že je u nich potřeba počítat s určitou mírou autobiografické stylizace. Z hlediska náboženské situace na Opavsku v 17. století je potřeba v první řadě zmínit v nedávné době editované paměti Kryštofa Bernarda Skrbenského z Hříště.⁶⁵ Text je psán z větší části česky (malá část německy). Kromě množství údajů ke šlechtické genealogii (nejen Skrbenských z Hříště), viz např. jinak neznámá data úmrtí Karla ze Strassolda⁶⁶ nebo Julia Eusebia Tvorkovského z Kravař,⁶⁷ obsahuje cenné informace o šlechtické každodennosti, správě majetku i o náboženské

63 HÁZA: *Soupis*, 183.

64 HÁZA: *Soupis*, s. 183–186.

65 BRŇOVJÁK, Jiří a kol.: *Kryštof Bernard Skrbenský z Hříště: paměti hornoslezského barokního šlechtice*. Ostrava – Opava – Český Těšín, 2010. Rukopis je uložen v Österreichische Nationalbibliothek Wien (dále jen ÖNBW), Sammlung von Handschriften und alten Drucken (dále jen SHaD), sign. Series Nova 29 173. Titul rukopisu je *Kniha pamětí rozdílných potřebných léta 1632 měsíce Augusti založena*, a Ludwig Igálffy-Igály ji označuje jako *Starší rodinnou kroniku Skrbenských* viz IGÁLFFY-IGÁLY, Ludwig: *Nová sílesiaka v Rakouské národní knihovně ve Vídni*. Archivní časopis 39, 1989, s. 105. K samotné osobě Skrbenského a především k jeho cestovním aktivitám srov. KORBELÁŘOVÁ, Irena: „*Bud' Bohu chvála a čest, že jest dáti ráčil, z cizích zemí domů v dobrým zdra-ví se navrátiti*“: cesty Kryštofa Bernarda Skrbenského z Hříště ve světle jeho knihy pamětí. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 3, 2010, s. 33–52. K jeho dílu a literární pozůstalosti viz HAUER, Václav: *Jan Kopydlenský a K. B. Skrbenský. Úryvek ze života českého exulanta*. Věstník Matice opavské 38, 1933, s. 153–162.

66 BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 122. Karel ze Strassolda zemřel 26. ledna 1635 a byl pohřben v kostele Svatého Ducha v Opavě, kde byla nedávno při archeologickém průzkumu nalezena jeho rakev. Srov. SOLNICKÝ, Pavel: *Stěbořice a hledání hrobky opavských Přemyslovců*. Stěbořický zpravodaj, 2016, č. 3, s. 7, zde i fotografie části nalezené Strassoldovy rakve.

67 BRŇOVJÁK, *Paměti*, s. 225. Julius Eusebius Tvorkovský z Kravař zemřel 10. listopadu 1680 v Suchých Lazcích. Juliem Eusebiem započal definitivní úpadek tohoto kdysi významného panského rodu. Podrobněji viz SAHEB, Jan – SOLNICKÝ, Pavel: *Poslední století Tvorkovských z Kravař*. In: *Ad fontes: sborník k 60. narozeninám PhDr. Karla Müllera*. Opava 2018, s. 85–109.

orientaci rodu a průběhu rekatolizace na Těšínsku a Opavsku. Jejich čtenář získává zajímavý (byť selektivní) obraz života dobové stavovské společnosti na Opavsku a Těšínsku.⁶⁸

Z konfesijního hlediska jsou cenné i informace o Skrbenského mladším bratru Rudolfovi Juliovi, který se v doprovodu císařského vyslance Jana Maxmiliána z Lamberka zúčastnil mírových jednání v Osnabrücku, která měla ukončit třicetiletou válku. Skrbenský se nevyhnul kritickému zhodnocení bratrovy konverze ke katolicismu, když napsal *pan Rudolf Skrbenský, brater můj, ... na Šenov v dobrém zdraví přijel, však ne tak zouplna, jak jest odjel, a to že jest náboženství své změnil, toho, co jest jednu Pánu Bohu slíbil, nezderžel a ku katolíkům připadl, ... čehož Bůh se polituj*.⁶⁹ Přestože se Skrbenský velmi kriticky vyjadřuje k představitelům katolické církve,⁷⁰ tak po celý svůj život zůstával loajální císaři, kterého vnímal jako nezpochybnitelnou autoritu a spravedlivého pána.⁷¹ Protestantská orientace zároveň nebránila Skrbenskému oženit se s katoličkou Juditou Barborou Tworkovskou z Kravař nebo v době bojů se Švédy, krátce po jejich neúspěšném obléhání Brna v roce 1645, opatrovat rodinu císařského podplukovníka a katolíka Jiřího Štěpána Bruntálského z Vrbna.⁷² Rodinná pouta a stavovská sounáležitost tak v některých případech mohly hrát větší roli než náboženské rozdíly.

Méně známým, ale neméně zajímavým osobním pramenem je rukopisné *Curriculum Vitae* Jana ml. Bruntálského z Vrbna.⁷³ Bruntálský je sepsal v březnu 1638 na zámku v Šenově tři měsíce po svém návratu ze sedmnáctiletého exilu.⁷⁴ Informace z něj posloužily mj. už Josefu Zukalovi k jeho medailonu Jana ml. Bruntálského z Vrbna.⁷⁵ Především ze Zukalem publikovaných poznatků vycházeli v nedávné době

68 Podrobně viz BRŇOVJÁK, *Paměti*, s. 16–25.

69 BRŇOVJÁK, *Paměti*, s. 80–81, 148.

70 Například u záznamu o smrti olomouckého biskupa kardinála z Ditrichštejna o něm píše, že *dokonal napáchajíc dosti křivdy ubohým lidí*. Viz BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 123.

71 BRŇOVJÁK: *Bratrská konfesijní příslušnost*, s. 275.

72 Viz zápis ze Skrbenského paměti Nr. 72: *Léta Páně 1645, 20. Octobris, Janíček, syn pana Štefana z Vrbna, který se u nás choval, umřel jest v Těšíně v domě našem v noci o 10. hodině a dán jest vstaviti do sklepu v kostele šenovském*. Viz BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 137.

73 ÖNBW, SHaD, Cod. 15 414, *Curriculum vitae meae conscriptum Schönhofii Anno 1638 mense Martii*, fol. 15v–24r. Následující pasáže částečně vychází z autorova nepublikovaného příspěvku předneseného na mezinárodní konferenci *Třicetiletá válka v českých zemích. Doba. Události. Lidé. Kultura*, která proběhla v Plzni ve dnech 14.–16. listopadu 2018.

74 Do exilu odešel pravděpodobně na přelomu února a března 1621, jak vyplývá z dopisu Kryštofa Karla Podstatského z Prusinovic Zdeňku Popelovi z Lobkovic. Viz HRUBÝ, František: *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636. I. 1620–1624*. Brno 1934, s. 84. Zpět do vlasti se vrátil 20. prosince 1637 společně se svým synovcem Kryštofem Bernardem Skrbenským z Hříště. Viz BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 124.

75 ZUKAL: *Slezské konfiskace*, s. 46–49.

Obr. 6: Poznamenání osob opavských a krnovských komorních statků, kteří jsou katolíci nebo luteráni z roku 1651 pro obec opavské komory Moravici. Originál uložen HALW, sign. H 1591, kopie v držení autora.

i mnozí soudobí historici. Opakovaně např. Radek Fukala⁷⁶ nebo Irena Korbelářová.⁷⁷ Již dříve přinesl cenné informace o Janu ml. Bruntálském z Vrba z vídeňského archivu Německých rytířů i německý historik Winfried Irgang ve své práci o Bruntálu a Řádu německých rytířů, což bohužel česká historiografie téměř vůbec nereflektovala.⁷⁸ Naproti tomu přímo originál *Curricula Vitae* využil ve své monografii o vzdělávání raně novověké šlechty Martin Holý.⁷⁹

Samotné *Curriculum* po dvoustránkovém úvodu začíná Bruntálského narozením 19. října 1590 ve Velkých Heralticích. Vděčně vzpomíná na své rodiče, kteří oba byli příslušníky evangelické církve a byl jimi *in Gottes furcht von Ihnen aufer zogen worden*.⁸⁰ Pokračuje popisem studia započatého s domácím učitelem, který jej učil číst, psát a základy latiny, aby pak brzy poté pokračoval ve studiu na škole v Opavě.⁸¹ Jeho další cesta za vzděláním směřovala spolu s dalšími šlechtici do Vratislavi, kde strávil studiem celkem tři roky.⁸² Po návratu ze studií a krátkém pobytu doma se vydal s Vejkartem Skochem Čertorejským z Čertorej a vychovatelem Jakobem Guetlinem⁸³ na kavalírskou cestu, kterou v *Curriculu* podrobně popisuje. První dlouhodobější zastávkou na cestě byl Štrasburk (*Argentoratum*), kde se zapsal a začal studovat na místní akademii (*Hohen Schuel*). Na zdejší škole se potkal s mnoha významnými studenty, např. s bratry Adolfem Fridrichem (1588–1658) a Janem Albrechtem (1590–1636), vévody Meklenburskými, Janem Kristiánem, vévodou břežským (1591–1639), dvěma hrabaty z Hohenlohe, Filipem Volfgangem, hrabětem hanavským a mnoha jinými panskými a šlechtickými osobami.⁸⁴ Studoval zde více než rok a zaměřil se především na francouzštinu, v jejíž znalosti učinil nemalý pokrok. Další zastávkou se stala Basilej, a poté cestoval přes Curych, Bern, Lausanne do

76 FUKALA, Radek: *Šenovský epilog slezského a moravského diplomata (Jan mladší Bruntálský z Vrba)*. Těšínsko 37, 1994, č. 2, s. 1–2. TÝŽ: *Profil Žerotínových adresátů a politických partnerů v opavsko-krnovské oblasti*. Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 147–149. TÝŽ: *Karel, Jiří a Jan Bruntálští z Vrba a jejich životní osudy v pobělohorské emigraci*. In: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Sborník z konference konané v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5.–6. listopadu 1998. Ústí nad Labem 2001, s. 238–248. Bohužel poslední studie v pasáži věnované Janu ml. Bruntálskému z Vrba je doslovným opisem Fukalova staršího příspěvku *Šenovský epilog slezského a moravského diplomata*, který rozšiřuje pouze doplněním poznámkového aparátu, který původní příspěvek neobsahoval.

77 KORBELÁŘOVÁ, Irena: *K šenovskému epilogu Jana ml. Bruntálského z Vrba*. Těšínsko 52, 2009, č. 4, s. 17–20.

78 IRGANG, Winfried: *Freudenthal als Herrschaft des Deutschen Ordens 1621–1725*. Bonn–Godesberg, 1971.

79 HOLÝ, Martin: *Zrození renesančního kavalíra*. Praha 2010.

80 *Curriculum*, fol. 16v.

81 *Curriculum*, fol. 16v. Srov. HOLÝ, Martin: *Zrození*, s. 129.

82 *Curriculum*, fol. 17r. Srov. HOLÝ, Martin: *Zrození*, s. 237–238.

83 Ke Guetlinovi viz HOLÝ, Martin: *Ve službách šlechty: vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*. Praha 2011, s. 183–184.

84 *Curriculum*, fol. 17v. Srov. HRUBÝ, František: *Moravské památníky z doby předbělohorské*. Časopis Matice moravské 49, 1925, s. 204–205.

Ženevy (*Genf*), kde pokračoval v dalším studiu.⁸⁵ Následně procestoval celou Francii a zavítal i do Londýna, který nepatřil k běžným destinacím kavalířských cest české aristokracie. Po návratu z Anglie pokračoval v kavalířské cestě po Francii, aby se nakonec přes Bavorsko vrátil zpět na Moravu.⁸⁶ Po návratu z kavalířské cesty zdědil po svém strýci Hynkovi panství Štemplevec a Moravice. V dalších letech se aktivně zapojil do dění ve stavovské obci, které završil během stavovského povstání přijetím místa jednoho z třiceti moravských direktorů a opavského zemského hejtmána.⁸⁷ Za moravské markrabství podepsal Bruntálský 15. ledna 1620 v Prešpurku konfederaci s Uhrami.

Po porážce stavovského povstání v bitvě na Bílé hoře odešel Bruntálský do exilu. Za hranicemi vedla jeho cesta nejdříve do Vratislavi, odkud pokračoval do Frankfurtu nad Odrou a Hamburku, kde strávil tři roky. Později žil v Nizozemí (Amsterdam, Harlem a Leiden), aby se po roce 1630 vrátil do říše (Hamburk, Altona).⁸⁸ Po letech strávených v exilu získal Bruntálský na základě své žádosti od císaře milost (*Perdon*), která se ale vztahovala jen na jeho osobu, a dřívější konfiskace jeho majetku byla potvrzena (*Confiscierung der Güter bekräftiget*).⁸⁹ Začal se tak připravovat na návrat do vlasti. Možná si už sám na tak dlouhou cestu netroufal, a tak využil dobré příležitosti (*eine guete Bequemikeit*) setkání se svým synovcem Kryštofem Bernardem Skrbenským z Hříště a rozhodl se vrátit se do vlasti společně s ním. Protože ale Skrbenský hodlal ještě navštívit Nizozemí (*Holland*), musel cestu ještě o několik měsíců odložit. Když se konečně spolu se svým synovcem vydali domů, plavili se za dobrého počasí z Lübecku přes Baltské moře (*ost See*) do Gdaňska, poté pokračovali přes Polsko do Toruně a ke Krakovu, až konečně šťastně dorazili do Šenova.⁹⁰ Dosavadní literatura obvykle předpokládala, že se Skrbenský cíleně vydal na cestu, aby doprovodil domů z exilu svého strýce.⁹¹ Ve světle Bruntálského slov o dobré příležitosti k návratu ve společnosti svého synovce, a stejně tak i Skrbenského poznámky, „*navrátil sem se domův z Niderlandu, musejíc s panem Janem Bruntálským z Vrbna ... nazpát jeti*“, nesvědčí podle mne o plánované a „dobrovolné“ zpáteční cestě.⁹²

85 *Curriculum*, fol. 17v. V Ženevě se Bruntálský imatrikuloval 27. října 1607 viz PÍŠ, Ondřej: *Fenoménn akademické peregrinace jako téma moderní střeoevropské historiografie: příklad českých a moravských studentů na vybraných kalvínských vzdělávacích institucích (1575–1620)*. Diplomová práce, Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2021, s. 139. Srov. REJCHRT, Luděk: *Bratrství studenti na reformovaných akademiích před Bílou horou*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensia 13, 1973, s. 79.

86 *Curriculum*, fol. 18r–18v.

87 URBÁNKOVÁ, Libuše: *Povstání na Moravě v roce 1619: z korespondence moravských direktorů*. Praha 1979, s. 20.

88 ZUKAL: *Slezské konfiskace*, s. 48.

89 *Curriculum*, fol. 22r.

90 *Curriculum*, fol. 22r. Podle Kryštofa Bernarda Skrbenského z Hříště dorazili do Šenova 20. prosince 1637. Srov. BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 124.

91 KORBELÁŘOVÁ: „*Buď Bohu chvála a čest*“, s. 42; BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 123–124.

92 BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 124.

Kromě popisu toho, co zažil, se Bruntálský v *Curriculu* věnuje různým úvahám a nevyhýbá se ani pojmenování toho, co s odstupem let považoval za svou chybu. Například se kriticky zmiňuje o své koupí Bruntálu v roce 1617, kterou označil za *einen schlechten Kauff*. Kvůli ní se totiž zadlužil, a aby získal alespoň část peněz na splacení dluhů, musel *von den dreyen geerbten Gütern zwey der Besten verkaufft*.⁹³ Podrobně se věnuje i otázce svého náboženského vyznání. V literatuře se obvykle uvádí, že během své kavalírské cesty Bruntálský konvertoval z luterství ke kalvinismu. Podle Zukala se tak mělo stát vlivem jeho preceptora (snad Guetlina?),⁹⁴ Hrubý pak uvádí, že Bruntálský přestoupil ke kalvinismu z podnětu profesora Rotha v Ženevě.⁹⁵ Situace ale byla složitější. Příslušníci velkoheraltické větve Bruntálských byli již dlouhá desetiletí luterány, a i ve Stěbořicích, kam Štěplovec jako Bruntálského sídlo církevně spadal, byl už nejpозději od roku 1589 luteránský farář. V době Bruntálského návratu z kavalírské cesty to byl rodák z Těšína Melchior Delung.⁹⁶ O blízkém vztahu Bruntálského k stěbořickému luteránskému duchovnímu Delungovi svědčí *Curriculum*, kde jej označuje za *meinen Seelsorger, einen Fromme Mann, dene ich mich in Gewißens sachen vertrauet*, a jako hlavní důvod toho, proč neodešel s ním po prodeji Štěplovce do Bruntálu, uvádí, že *weil er der teütschen Sprache nicht kündig*. Navíc v době Bruntálského návratu z kavalírské cesty žádný člen opavské stavovské obce nebyl kalvinistou a na Opavsku nepůsobil ani žádný kazatel této konfese. A tak přestože jisté sympatie ke kalvinismu projevoval Bruntálský již dříve, teprve od jeho koupě Bruntálu lze datovat veřejné přihlášení k *reformirten Religion*.⁹⁷ Zároveň pro svého bývalého faráře Delunga, který zůstal ve Stěbořicích, zajistil při prodeji panství Štěplovec a s tím související změně konfese vrchnosti (nový majitel Štěplovce se Stěbořicemi Karel ze Strassolda byl katolík) alespoň částečnou ochranu, kterou představovala formulace uvedená ve smlouvě, že se prodává mj. *ves Stěbořice s Collaturu všakž s tou jadrnou výminkou aby pravě*

93 Konkrétně se jednalo o panství Štěplovec, prodané 1. 11. 1617 Karlovi ze Strassolda za 52 000 zl., a panství Moravice a Nové Lublice prodané Janu st. Odkolkovi z Oujezdce. Viz ZAO, fond Slezský stavovský archiv, inv. č. 861, f. 15r–17r; ZUKAL: *Slezské konfiskace*, s. 49. S koupí Bruntálu pak souvisel i v literatuře tradovaný omyl, že Bruntálský musel být dobrým hospodářem, když během relativně krátké doby dokázal našetřit dostatek potřebných peněz na koupí tak velkého panství. Toto tvrzení nebývá v literatuře nijak pramenně doloženo a ve skutečnosti o jeho schopnostech hospodařit téměř nic nevíme. Dochované prameny totiž ukazují, že Bruntálský koupil Bruntál na dluh, tak jak to bylo v této době obvyklé. Svědčí o tom nejen dlužní kvitance dochované v žerotínsko–vrbenském archivu, ale především dopis, který napsal Kryštof Karel Podstatský z Prusinovic na Veselíčku 17. března 1621 nejvyššímu kancléři Zdeňku Popelovi z Lobkovic, že Jan z Vrbna *před dvěma nedělemi i vejše jest ujel, takže se neví kam, ač on na ten statek přes sto tisíc dluhů zanechal*. Viz HRUBÝ: *Moravské korespondence I. 1620–1624*, s. 84. HAAS, Antonín: *Menší fondy a sbírky různé provenience. 2. Archiv žerotínsko–vrbenský. Listiny a listy z let 1497–1624*. Praha 1948, s. 314, 321–326, 328, 332, 334–335, 341, 345.

94 ZUKAL: *Slezské konfiskace*, s. 46.

95 HRUBÝ: *Moravské památníky*, s. 208. Odtud informaci převzal (bez uvedení zdroje) FUKALA: *Šenovský epilog*, s. 1, případně FUKALA, Karel: *Jiří a Jan Bruntálští z Vrbna*, s. 243.

96 Srov. SOLNICKÝ: *Dějiny Stěbořic*, s. 45–46.

97 *Curriculum*, fol. 19r.

*augsburske Confesii kněz na touž faru Stěborskou dosazován byl.*⁹⁸ V náboženské oblasti Jan ml. Bruntálský z Vrbna (podobně jako Skrbenský) těžce nesl rodinné konverze ke katolicismu. Týkalo se to jak jeho starší sestry Heleny,⁹⁹ jejíž syn se stal dokonce jezuitou, tak i mladší sestry Anny.¹⁰⁰

Po svém návratu do vlasti získal na přímluvu svého příbuzného hraběte Václava Bruntálského z Vrbna od bruntálského místodržícího Klippela roční *Deputat* vyplácený z bruntálských důchodů ve výši 400 zlatých slezských. Bruntálský sám ve svém životopise cítil potřebu zdůraznit, že se tak stalo *ohne mein ersehn undt Bewilligung*.¹⁰¹ V následujících letech se neúspěšně pokoušel o restituci svých majetků. Dosáhl alespoň toho, že dlužní úpisy na značné peněžní částky, které vyvezl do exilu a zase přivezl zpět, měl jeho jménem vymáhat „moravský fiskál“ a měla mu připadnout polovina získaných peněz.¹⁰² A jestliže po svém návratu využil pohostinství svého švagra Jana st. Skrbenského z Hříště na zámku v Šenově, závěr svého života strávil v Opavě, kde také 4. června 1642 zemřel.¹⁰³ Neklidnost doby ilustrují i osudy zemřelého těla Jana ml. Bruntálského z Vrbna. To bylo provizorně pohřbeno v kostele v Neplachovicích, a to navzdory tomu, že už v prosinci 1642 nechal Janův synovec Kryštof Bernard Skrbenský postavit v šenovském kostele novou kryptu, do které mělo být tělo jeho strýce pohřbeno.¹⁰⁴ Švédský vpád do Slezska totiž znemožnil převoz mrtvého těla do Šenova. K tomu mohlo dojít až po uklidnění situace, kdy byl 30. dubna 1644 Jan ml. Bruntálský z Vrbna definitivně pohřben v šenovském kostele. Převoz těla a jeho nový pohřeb proběhl bez obřadů, a kromě Skrbenského se jej zúčastnili Mikuláš Hynek Tvorkovský z Kravař, Jiří Štěpán Bruntálský z Vrbna a Jan Kryštof Vanecký z Jemnice.¹⁰⁵

Součástí rukopisu, ve kterém se nachází Bruntálského *Curriculum*, jsou i další jeho texty, především různé elegie, epigramy, kopie korespondence, závěť a náhrobní nápis.

98 ZAO, fond Slezský stavovský archiv, inv. č. 861, fol. 15r. Farář Delung zemřel před lednem 1621, kdy se v Opavě oženil Vavřinec Košvic (Lorentz Kosswitz) s *Annu pozustalú dcerú N. dvojctihodného a učeného muže kněze Melchiora Delunga někdy kazatele stěborského od 20 let, toho času při paní mateři svej na předměstí Jaktářským*. Viz ZAO, f. SbmSmk, sign. Op I 97, p. 89. Srov. ZUKAL, *Z nejstarších matrik*, s. 8. Ke snahám zachovat do budoucna výkon konkrétní konfese při změně majitele panství srov. HRDLÍČKA, Josef: *Kontinuita farní správy jako problém náboženských dějin Čech a Moravy v předbělohorské době*. Český časopis historický 121, 2023, s. 737–780.

99 Helena Bruntálská z Vrbna byla poprvé provdána za vzdáleného příbuzného Jiřího Bruntálského z Vrbna na Helfštejnu, který se aktivně zúčastnil stavovského povstání na Moravě a po jeho porážce byl internován. Po jeho smrti se znovu provdala za Jana z Rottalu. Viz ZUKAL: *Konfiskace*, s. 48.

100 Anna Marie Bruntálská z Vrbna se provdala za Fridricha z Oppersdorfu a byla jím v rozporu se zněním satební smlouvy převedena ke katolictví. Srov. OPPERSDORFF Graf von, Wilhelm Hans: *Stammtafeln der Grafen von Oppersdorff*. Frankfurt am Main 1968, Taf. VII.

101 *Curriculum*, fol. 23v.

102 ZUKAL: *Slezské konfiskace*, s. 49.

103 BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 129.

104 BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 131. Srov. PINDUR, David: *Zaniklý dřevěný kostel sv. Mikuláše v Šenově v historickém a kulturním kontextu*. Těšínsko 58, 2015, č. 1, s. 6–7.

105 BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 134–135.

K exempláři uloženém v Österreichische National Bibliothek vytvořil Ludwig Igálffy-Igály jmenný a věcný rejstřík.¹⁰⁶ Protože jednotlivé zápisy (mnohé z nich nedatované) nenásledují chronologicky za sebou, je zřejmé, že se jedná o opis z původních nedochovaných originálů. Elegie věnované zemřelým příbuzným (mj. sestře Anně Marie z Oppersdorfu¹⁰⁷ nebo matce Julianě Bruntálské z Vrbna, rozené Sedlnické z Choltic)¹⁰⁸ se zde střídají s texty věnovanými významným osobnostem, jako byli švédský král Gustav Adolf¹⁰⁹ nebo vojevůdce Petr Arnošt z Mansfeldu. Kopie korespondence pochází částečně z doby exilu a částečně i z doby po návratu do vlasti. Jednotlivé texty by si zasloužily důkladnější rozbor a myslím, že by mohly přispět k lepšímu pochopení myšlenkového světa aristokrata první poloviny 17. století.

V souvislosti s výše zmiňovanými prameny osobní povahy lze jen litovat, že se do dnešní doby nedochovaly paměti Václava st. Lichnovského z Voštic, jejichž část publikoval Josef Zukal.¹¹⁰

Závěr

Celá proměna konfesijní situace (nejen) na Opavsku v 17. století probíhala mezi nátlakem a přesvědčováním.¹¹¹ Specifikem Opavska pak bylo, že zde rekatolizace nemohla probíhat s takovou razancí jako např. v Čechách nebo na Moravě.¹¹² Tento příspěvek si nekladl za cíl (a ani na svém omezeném prostoru nemohl) vyčerpávajícím způsobem popsat všechny dochované prameny, ale spíše naznačit možnosti dalšího využití neznámých a méně známých pramenů pro lepší poznání konfesijní situace na Opavsku v průběhu 17. století. Je to o to důležitější, protože o jejím poznání platí to, co

106 IGÁLFFY-IGÁLY, Ludwig: *Nová silesiaka* v Rakouské národní knihovně ve Vídni. Archivní časopis 39, 1989, s. 104–106. Méně známým faktem je, že obsahově identický rukopis je uložen v Moravském zemském archivu v Brně viz MZAB, G10, Sbírka rukopisů, inv. č. 498. Přitom jej znal již František Hrubý viz HRUBÝ, František: *Ladislav Velen z Žerotína, vůdce bělohorského odboje na Moravě a český emigrant*. Český časopis historický 35, 1929, s. 51.

107 Anna Marie z Oppersdorfu zemřela podle Skrbenského 17. června 1638 v Polské Cerekvi (dnes Polska Cerekiew v Polsku). BRŇOVJÁK: *Paměti*, s. 124. Datum 27. června 1638, které je uvedeno u Bruntálského elegie (pokud se nejedná o omyl), je potřeba chápat jako datum jejího pohřbu, případně datum vzniku samotné elegie. V úvahu přichází i varianta, že Skrbenský na rozdíl od Bruntálského použil dataci podle juliánského kalendáře. MZAB, G10, Sbírka rukopisů, inv. č. 449, fol. 6v–7r. V literatuře uváděné datum jejího úmrtí 17. listopadu 1637 je ve světle výše uvedených údajů potřeba považovat za omyl. Viz OPPERSDORFF: *Stammtafeln*, Taf. VII.

108 MZAB, G10, Sbírka rukopisů, inv. č. 449, fol. 9v.

109 Srov. HRUBÝ, František: *Ladislav Velen z Žerotína, vůdce bělohorského odboje na Moravě a český emigrant 1579–1638. VIII*. Český časopis historický 36, 1930, s. 274.

110 ZUKAL, Josef: *Paměti Václava st. Lichnovského z Voštic. Zpráva o neznámém spisovateli českém*. Věstník Matice opavské, 1908, s. 50–58.

111 Srov. LOUTHAN: *Obrácení Čech*, s. 302–309.

112 AL SAHEB: *K některým aspektům*, s. 116.

trefně poznamenal Jiří Brňovják ohledně rekatolizace Slezska v 17. století, kdy podle něj zůstává stále *nepřekročen, a tudíž ani adekvátně zrevidován stav poznání, kterého dosáhli již němečtí historikové v 19. a v první polovině 20. století*.¹¹³ Nezbývá než se těšit na nové studie, které povedou k lepšímu popsání a pochopení konfesijní situace na Opavsku. Snad k tomu alespoň částečně napomůže i tento příspěvek.

• • •

113 BRŇOVJÁK, Jiří: *Bratrská konfesijní příslušnost*, s. 239, pozn. 5.

Tab. 1: Počty nekatolických křtů, svateb, pohřbů a komunikantů v Opavě

Rok	1610	1611	1612	1613	1614	1615
Křty Jiří	289	302	271	318	331	
Křty Barbora						
Křty PM						
Křty celkem	*	*	*	*	*	332
Svatby Jiří	52**	70**	79**	84**	84**	73**
Svatby PM						
Svatby celkem	**	**	**	**	**	**
Pohřby	183	208	265	276	281	331
Přijímání Češi						
Přijímání Němci						
Přijímání Jiří	8 784	20 117	14 842	11 880	12 639	
Přijímání PM						
Přijímání celkem	*	*	*	*	*	12 191

Rok	1616	1617	1618	1619	1620	1621
Křty Jiří		243		174	186	211
Křty Barbora		36				
Křty PM					164	
Křty celkem	277	279	270		350	387
Svatby Jiří	20**	43**	49**	32**	52	59**
Svatby PM					59	
Svatby celkem		97	93		111	
Pohřby	422	390	318		442	
Přijímání Češi	7 344		6 566	7 384		
Přijímání Němci	4 367		4 707			
Přijímání Jiří					7 564	7 346
Přijímání PM					4 083	
Přijímání celkem	11 711	11 910	11 373		11 647	

* Celkové počty křtů a komunikantů nejsou uvedeny. S ohledem na to, že nekatolíci v Opavě v té době měli jen jeden kostel (sv. Jiří), dají se považovat počty z tohoto kostela za celkové.

** V uvedených letech nejsou počty sňatků v kostele sv. Jiří uvedené v sumářích, ale jsou čerpány autorem ze samotné matriky. V letech 1610–1615 (ze stejného důvodu jako výše) je lze zároveň považovat za celkový počet sňatků celé opavské evangelické obce.

Tab. 2: Počet katolických křtů a sňatků ve farnosti Panny Marie v Opavě*

rok	1627	1628	1629	1630	1631	1632	1633	1634	1635
křty	116**	374	113***	373	206	322	267	347	300
sňatky	37	34	22+8	15	22	27	14	44	39
rok	1636	1637	1638	1639	1640	1641	1642	1643	1644
křty	307	220	298	239	253	310	342	356	275
sňatky	54	65	52	63	74	99	94	73	88
rok	1645	1646	1647	1648	1649	1650	1651	1652	1653
křty	295	245	308	227	212	224	230	217	228
sňatky	64	158	102	78	53	67	51	53	57

* Jsou uváděny jen počty křtů a sňatků, protože úmrtní matrika začíná až rokem 1665.

** Křty a sňatky jen za část roku po 30. 7. 1627, kdy Opavu obsadil Valdštejn a duchovní správy ve městě se ujal jezuita Baltazar Gulden.

*** Křty a sňatky jen od začátku roku do 25. 5. 1629, kdy z důvodu opětovné instalace Felixe z Vilna do funkce opavského děkana jezuité z Opavy odešli.

Českobratrská epizoda v kraji pod Slezou (1651/2–1680)

Irena Korbelářová

Období okolo poloviny 17. století bylo v českých zemích ve znamení většinového vítězství rekatolizace. V Čechách a na Moravě, a také v bezprostředních slezských knížectvích, byla už od porážky stavovského povstání a exemplárního potrestání jeho hlavních představitelů postupně implementována řada opatření směřujících k upuštění obyvatel od jakékoli jiné než katolické víry. S výjimkou českých vzbouřenců sice císař nepřistoupil vůči příslušníkům stavovské reprezentace ani jiných sociálních vrstev k nevratné exekuci postihující je na životě, vůči moravským a slezským předákům otevřeně vystupujícím proti panovnické moci ale neváhal uplatnit specifické formy trestu, například zabavení majetku či nucenou emigraci.¹

Na české a moravské evangelické církevní organizace měla série rekatolizačních opatření uplatňovaných od 20. let 17. století v podstatě likvidační vliv. Věřící některých panství si sice udrželi díky vrchnostem ještě nějaký čas možnost setrvat ve vyznání svých předků, jak místně dokládá obsahově výjimečný soupis obyvatel podle víry z roku 1651,² jednalo se však jen o dočasný stav. Na rozdíl od Slezska, kde mohli protestanté zůstat na základě smluvních ustanovení vestfálského míru i po polovině 17. století přinejmenším v některých lenních knížectvích, v lidnaté, kulturně

Příspěvek pro publikování vznikl v rámci řešení projektu Slezské univerzity v Opavě č. SGS/5/2024.

1 KNOZ, Tomáš: *Moravská emigrace po roce 1620*. Časopis Matice moravské 127, 2008, s. 397–424.

2 Jedinečný pramen sepsaný podle jednotlivých historických krajů, bohužel nikoli s konkrétní specifikací nekatolického vyznání, je uložen v Národním archivu v Praze. Péči řady archivářů-editorů, mj. Elišky Čáňové, Lenky Matuščíkové, Magdy Zahradníkové, Heleny Klímové a dalších, byl od roku 1997 postupně vydáván v ediční řadě *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. V digitální podobě je dostupný z: <https://www.nacr.cz/vyzkum-publikace-odborne-akce/publikace/e-knihy> [cit. 2. 3. 2024].

a ekonomicky vlivné Vratislavi, a díky výstavbě tak zvaných mírových kostelů ve vybraných městech dolnoslezských imediátních knížectví,³ dokonce docházet na bohoslužby, v Čechách a na Moravě panovník žádný podobný ústupek neučinil. Návrat k evangelické víře, a to ještě jen některých vyznání, byl oficiálně možný až díky reformám Josefa II. na sklonku 18. století.

Zvážíme-li změnu postavení evangelických obcí a jejich členů v českých zemích jako celku, pak se zdá být po porážce stavovského povstání nejvýznamněji postižena Jednota bratrská.⁴ Působení tohoto výjimečného náboženského společenství, vzniklého nedlouho po skončení husitských válek a organizovaného na základě presbyterně-synodního systému s voleným sborem, bylo totiž spojeno takřka výhradně s Čechami a Moravou, kam bylo po roce 1547 přeneseno jeho těžiště a kde je podporovali členové starobylých šlechtických rodů.⁵ Období relativní prosperity skončilo rokem 1623. V Ivančicích, bratrském intelektuálním centru, byla zrušena pověstná vyšší škola a odejít museli všichni kazatelé. Načas přesídlili do Kralic, aby se posléze přesunuli mimo jiné do uherské Skalice. Tam směřovala i celá řada bratrských šlechtických, zřejmě i měšťanských rodin, aby zde vytvořily po vídeňském míru z roku 1606 v evangelikům příznivějších podmínkách nikterak silnou, ale soudržnou obec komunikující s nábožensky shodně orientovanými příbuznými a přáteli doma i v zahraničí. K dominantním, třebaže podle všeho v té době už uvážlivě vystupujícím osobnostem skalického exilu patřil Pertold Bohobud z Lipé, dříve jeden z nejaktivnějších moravských předáků. Během uherského pobytu nepřetržitě udržoval kontakty s Karlem starším ze Žerotína a jeho poslední manželkou Kateřinou, rozenou z Valdštejna, svou nevlastní sestrou.⁶ Podílel se údajně i na převezení ivančické bratrské knihovny, nebo její části, z Kralic do Skalice.⁷

3 Jistá náboženská svoboda Slezska byla zakotvena ve smlouvě uzavřené v Osnabrücku 24. října 1648 mezi císařem Ferdinandem III. coby představitelem Říše a zástupci Švédska. Příslušela piastovským knížatům (a odtud jejich poddaným) lehnickým, břežským a volovským, dále (poděbradsko-) wirtenberským knížatům olešnickým a měšťanům Vratislavi. Mírové kostely mohly z prostředků šlechty a měšťanů být postaveny na předměstí Hlohova, Javoru a Svidnic. ŠINDELÁŘ, Bedřich: *Slezská otázka na mírovém kongresu vestfálském 1643–1648*. Sborník prací FF UJEP v Brně, X, 1961, C8, s. 284–285; *Historia Śląska*. Red. K. Maleczyński, Tom I do roku 1763, Część III od końca XVI w. do r. 1763, Wrocław 1963, s. 364–365; CONRADS, Norbert: *Schlesien. Deutsche Geschichte im Osten Europas*. Berlin 1994, s. 291 ad.

4 K dějinám Jednoty bratrské a její věrouce např. BIDLO, Jaroslav: *O konfesi bratrské z r. 1573*. In: Sborník prací historických. K šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla. FRIEDRICH, Gustav – KROFTA, Kamil – BIDLO, Jaroslav (edd.), Praha 1906, s. 246–278; ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské s kapitolou o bratrské theologii od ThDr. Amadea Molnára*. Praha 1957; WERNISCH, Martin: *Evropská reformace, čeští evangelíci a jejich jubilea*. Praha 2019, zvl. s. 103, 142–143 ad.

5 ŘÍČAN, Rudolf: *Kapitoly z církevních dějin. Od úsvitu reformace k dnešku*. Praha 1948, s. 145.

6 Vypovídá o tom bohatá korespondence rodiny z Lipé s Karlem st. i Kateřinou ze Žerotína, většinou vydaná v níže citovaných edicích.

7 BÁLENT, Boris: *Knihovna českobratrského gymnasia v Ivančicích 1567–1620*. Martin 1968, s. 3–16; FIALOVÁ, Vlasta: *Kralice*. Brno 1959, s. 15–20; HREJSA, Ferdinand: *Sborové Jednoty bratrské*. Praha 1937, s. 230–247 ad. Přehledně HOŤOVÁ, Anna: *Knihovna Jednoty bratrské v Kralicích nad*

Členové moravských bratrských obcí odcházeli po zhoršení domácích poměrů – podobně jako Jan Amos Komenský – také do Polska⁸ a někteří i do Dolního Slezska, v rámci Koruny české nábožensky nejliberálnější země.⁹ Jejich pozice byla v tamější společnosti proměnlivá. Jednota bratrská tam totiž nezapustila v časech svého největšího rozkvětu hlubší kořeny a ani nyní českobratrští exulanti s jazykově převážně německým prostředím hladce nesplynuli. Vedle méně četných kazatelů se v Dolním Slezsku¹⁰ usazovaly spíše šlechtické rodiny soustřeďující kolem sebe užší okruh sobě blízkých souvěrců.¹¹ Ve městech, kde pobývali, například v Břehu či Lehnici, tvořili exulanti podle všeho spíše uzavřené komunity, aniž by se intenzivněji stýkali s domácími obyvateli převážně luterského vyznání.¹² Ve Vratislavi se naopak načas zabydlel

Oslavou. Bakalářská práce. FF UK, Praha 2011, s. 31. K odchodu bratrských kněží do exilu a převozu knihovny např. REJCHRTOVÁ, Noemi: *Karel st. ze Žerotína – z korespondence*. Praha 1982, s. 342, 349 ad.; srov. také ve zkratce VOMELOVÁ, Alena: *Osobní korespondence a deník Karla staršího ze Žerotína*. Diplomová práce. FF MU, Brno 2014, s. 62–63.

- 8 Skupiny do jisté míry tajných věřících zůstaly i nadále místně rozptýleny v některých českých a moravských regionech. Spolu se členy Jednoty, kteří se po odchodu do exilu usadili na Poznaňsku, kde se jejich pozice ve 2. polovině 17. století zkomplikovala, se stali počátkem 18. století zárodkem obrody církve nikoli u nás, ale v Lužici. Novým centrem moravských bratrů, jak se nazývali, se stal hornolužický Ochranov (něm. Herrnhut, Německo), vybudovaný před rokem 1727. Jistého regionálního významu dosáhla Jednota po roce 1744 i v dolnoslezské Nové Soli (něm. Neusalzberg, dnes Nowa Sól, Polsko). Srov. např. ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*. Praha 2004; *Nowa Sól. Dzieje miasta*. Red. J. Benyskiewicz, Zielona Góra 1993, průběžně; BEČKOVÁ, Marta: *Jan Amos Komenský a Polsko*. Praha 1983, s. 35–41; TÁŽ: *Jednota bratrská v polském exilu*. In: *Unitas Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*, 2009, s. 47–60; HOŤOVÁ: *Knihovna Jednoty bratrské*, s. 39–40 ad.
- 9 K nejvýznamnějším z nich náležel již zmíněný Karel starší ze Žerotína, vzdělaný intelektuál a ochránce Jednoty bratrské. Jeho pobyt ve Vratislavi v letech 1629–1633 byl výsledkem jeho individuálního rozhodnutí a nesouvisel s nuceným odchodem členů bratrských obcí do exilu. Žerotín s chotí a členy své domácnosti nebyl, na rozdíl od mnoha jiných exulantů, závislý na podpoře cizích osob; mohl plně využívat příjmy i produkci ze svých českých a moravských panství, která mu zůstala v majetku. Podrobněji k jeho osobě i slezskému exilu KNOZ, Tomáš: *Karel st. ze Žerotína*. Praha 2008, průběžně.
- 10 I Horní Slezsko bylo již v té době podrobno v převážné většině rekatolizaci: Opolsko a Ratibořsko náležely mezi bezprostřední knížectví v rukou habsburských panovníků, Opavsko bylo už před třicetiletou válkou uděleno, podobně jako krátce po porážce stavovského povstání Krnovsko, v léno Lichtenštejnům. Vhodné podmínky nebyly pro exulanty z Čech a Moravy ani na Těšínsku. Ke katolicství již v dětství přestoupivší piastovská vévodkyně Alžběta Lukrécie byla sice vůči protestantům benevolentní, v zájmu udržení dobrých vztahů s císařem, a tedy i vlády nad rodovým knížectvím, ale učinila už ve 20. letech 17. století kroky k uzavření evangelických kostelů a vydání náboženských statut upravujících poměry v zemi. Např. *Slezsko v dějinách českého státu*. II, Praha 2012, s. 283, 288–289; KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Těšínsko – země Koruny české. K dějinám knížectví od počátku do 18. století*. Český Těšín 2008, s. 132, 176.
- 11 Doprovázelo je často služebnictvo a čeledí odpovídající svým profesním i genderovým složením uspořádání panské rodiny a konvenující jí rovněž náboženským vyznáním; poddanská a také materiální závislost těchto osob nevytvářela předpoklady k jejich samostatnému rozhodování co do místa pobytu v exilu.
- 12 HREJSA: *Sborové Jednoty bratrské*, s. 221–224.

Karel starší ze Žerotína s chotí Kateřinou, kteří tam žili na přelomu 20. a 30. let; poté se z důvodu podlomeného zdraví obou vrátili na moravské statky.¹³ V době pobytu ve slezské metropoli za nimi směřovali i další moravští emigranti, předtím už často pobývající na jiných místech Slezska. Karel kromě toho, že do Vratislavi nechal převézt část své knihovny, aby ji uchoval pro potřeby souvěrců, pokračoval v podpoře členů Jednoty zahájené už dříve na Moravě. V ústraní a pod ochranou Žerotína žili na žerotínských statcích ve 20. letech nejen Jan Amos Komenský, ale také Pavel Studnický, Jan Svatoš či senior Jiří Erastus. Posledně jmenovaný, působící původně v Ivančicích, korespondoval ještě před odchodem z vlasti v zájmu ochrany bratrských věřících se svými původně souvěrci Karlem a Gundakarem z Lichtenštejna. Posléze zakotvil v čele bratrské obce v Břehu, pod ochranou tamějších piastovských vévodů příklánějících se ke kalvínství, Jednotě blízkému reformovanému učení.¹⁴

...

Těsně po polovině 17. století se na Břežsku vytvořila zcela specifická, a podle všeho poměrně početná, zejména kompaktní skupina věřících bratrského vyznání, která neměla s původní pobělohorskou exilovou vlnou v zásadě nic společného. Navíc byla domovem na venkovském panství, nikoli v městském prostředí. Toto společenství usazené v samém srdci Slezska, v kraji pod horou Slezou, bylo dílem výsledkem náhody, dílem individuálních aktivit posledního potomka již zmíněného významného šlechtického rodu pánů z Lipé. Vinou torzovitosti pramenných zmínek¹⁵ můžeme zachytit

13 *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna*. I. *Listy z let 1631 a 1633*, ed. F. Dvorský, Historický archiv, 3, Praha 1894, průběžně; HRUBÝ, František (ed.): *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*. Brno 1937, např. s. 110, 228, 430–431 ad.

14 DRLÍKOVÁ, Iva: *Korespondence Karla staršího ze Žerotína se zaměřením na frankofonní dopisovatele*. Diplomová práce. FF UK, Praha 2009, s. 83, 120; KNOZ, Tomáš: *Die Rolle Karls I. von Liechtenstein bei den Konfiskationen nach der Schlacht am Weißen Berg*. *Studia historica Brunensia* 64, 2017, č. 1, s. 123–169 (zvl. s. 138–139).

15 Slezské archivy na úrovni knížectví a panství/statků byly ztrátami, často takřka fatálními, postiženy v historii opakovaně. Ve vztahu ke sledovanému tématu, území a času se jednalo mimo jiné o zánik velmi bohatého a do středověku svými materiály sahajícího rodového archivu pánů z Lipé, uloženého až do roku 1680 na zámku ve Sventníkách. Po vymření rodu byl pravděpodobně dílem zničen, dílem rozchvácen. Jen několik nejceněnějších kusů listin a knih si darem ještě dříve odvezl například Tomáš Pešina z Čechorodu, který zámeckého pána Čeňka Hovoru navštívil asi roku 1665. Zanikly či přinejmenším umenšeny byly archivy vévodských kanceláří týkající se rodinných záležitostí, dílem i správy piastovských knížectví. Těm zasadily poslední ničivou ránu válečné události druhé světové války, takže z původních souborů zůstala ve vratislavském státním archivu dodnes dochována s bídou desetina původního rozsahu. Největšími ztrátami prošly právě fondy Břežského knížectví, resp. Lehnicko-Břežsko-Volovského, reprezentované dnes jen několika běžnými metry archiválií převážně z novější doby. Ztráty postihly rovněž sbírky starých matrik, jen dílem zachycených v meziválečném období na mikrofilmy. PEŠINA z Čechorodu, Tomáš: *Mars Moravicus etc.* Praha 1676, s. 421–422; *Archivum Państwowe we Wrocławiu. Przewodnik po zasobie archiwalnym do 1945 roku*. Red. A. Dereń, R. Żerelik, Wrocław 1996, s. 30–32, 34–35 ad.

Dictionarium
LINGVAE LATINAE,
EX MAGNO BASILII FABRI THESA-
uro collectum atq; concinnatum.

OPVS VARIVM, ET TAM DOCENTIBVS
QVAM DISCENTIBVS VTILE. IN QVO
præter instructissimam suppellectilem verborum, locu-
tionum, & sententiarum, interpretatio etiam
omnium Bohemica, nota, vñitata &
perspicua addita est.

*Nunc primum in gratiam studiosæ iuuentutis Bohemicæ
editum, studio & operâ*

M. DANIELIS ADAMI PRAGENSIS.

PRAGAE
TYPIS GEORGII MELANTRICHI AB
AVENTINO, Anno MD. LXXIX.

Ex Libris Čechovců z. 1635.

Obr. 1: Vlastnoruční ex libris Čenka Hovory z Lipé z doby pobytu ve Skalici, 1635 © Knihovna Národního muzea v Praze.

mikrohistorii těchto českých bratří zatím jen v základních rysech, a to díky starším německým historikům, kteří měli k dispozici dnes již zničené, ztracené či nezvěstné dokumenty. I tak stojí za to si tuto epizodu připomenout. Už proto, že souvisela s mimořádnými osudy poslední generace pánů z Lipé a dokládá nikoli její lpění na víře předků (neboť původce vytvoření bratrské entity byl otevřený komunikaci, ba přátelství a spolupráci s jinověrci), ale respekt k ní i schopnost skloubit její podporu s vlastními zájmy při budování nového rodového panství.

Nejprve několik slov o iniciátorovi vzniku této bratrské komunity. Čeněk Hovora z Lipé (asi 1624–1680) pocházel ze starobylého panského rodu. Jeho otec, již vzpomenu-
nutý Pertold Bohobud (1590–1643),¹⁶ náležel k předním představitelům protestantské části moravské stavovské obce. Zapojil se do protihabsburského povstání a stal se otevřeným straníkem Fridricha Falckého. Stýkal se i s vůdčími osobnostmi slezské opozice, mimo jiné s vévodou Janem Kristiánem Břežským, jeho bratrem Jiřím Rudolfem Lehnickým a Jindřichem Václavem a Karlem Fridrichem, posledními poděbradskými vévody minstrbersko-olešnickými. Za své aktivity byl Pertold Bohobud spolu s dalšími moravskými šlechtici postaven po porážce stavů na Bílé hoře před soud: konfiskován mu byl veškerý rodinný majetek, včetně moderně přebudovaného a podle všeho přepychově zařízeného sídla v Moravském Krumlově. Exemplární trest smrti byl císařem Pertoldu Bohobudovi po jisté době žalářování na brněnském Špilberku změněn v nucený exil. Spolu s manželkou Marií, rozenou Zárubovou z Hustiřan († po 1652), původem z východočeské vladycké rodiny bratrského vyznání,¹⁷ a třemi syny pak žil až do smrti v uherské Skalici.¹⁸

Pertoldův syn Čeněk Hovora, po předčasné smrti bratří¹⁹ poslední z mužských příslušníků rodu z Lipé, strávil dětství v evangelicky orientovaném prostředí města Skalice, kde se mu dostalo elementárního, podle všeho ale kvalitního vzdělání. Využívat

16 Pertold Bohobud byl synem Jana z Lipé a Magdaleny Rohozecké z Vartemberka. Jeho nevlastními sourozenci, matčinými dětmi z prvního manželství, byli Kateřina Žerotína, roz. z Valdštejna, a Adam z Valdštejna, katolík a pražský purkrabí. Politická a posléze i finanční podpora obou jmenovaných byly pro Pertoldovu rodinu v nuceném exilu významným příspěvkem pro jistý standard na úrovni jejich šlechtického stavu.

17 Marie byla dcerou Hertvíka Záruby z Hustiřan a Alžběty z Oppersdorfu; za Pertolda Bohobuda z Lipé se provdala 4. října 1606, zemřela podle všeho roku 1652 nebo 1653.

18 K osobě Pertolda Bohobuda a rodu z Lipé např. BRUNNER, Heinrich: *Die Herren von Lippa (Schluss)*. Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 15, 1911, zvl. s. 472–482; KNOZ: *Moravská emigrace*, s. 397–424, zvl. s. 407–409 ad.

19 Z Čenkových bratří býval dříve zmiňován jen Adam Karel; nové výzkumy naznačují (věrohodně, ale zatím neprůkazně) ještě nejmladšího Jindřicha. BRUNNER: *Die Herren von Lippa*, s. 482; KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Muž bez tváře. Zapomenutá komemorativní skulptura Čenka Hovory, posledního pána z Lipé, v kraji pod Slezou*. In: Modestia est signum sapientiae. Studie nejen o středověkém umění k počtě Dalibora Prixe, DOLEJŠÍ, K. – HANIČÁK, O. (edd.), Praha 2021, zvl. s. 313; TÁŽ: *Adam Karel z Lipé a jeho studentský památník. Příspěvek ke genealogii a poznání individuálních osudů členů poslední generace slavného rodu*. In: L. Martínková; J. Cukr; P. Holub (eds.). *Aliam aetatem alia decent. Pomocné vědy historické ve víru postmoderní doby: tradice versus modernita*. České Budějovice 2024, s. 287–304.

Obr. 2: Sventníky, zámecké sídlo Čeňka Hovory z Lipé a Johany Alžběty z Lehnice, zadní trakt s aliančním znakem manželů, současný stav © foto Kamila Návratová 2022

přítom mohl zázemí v podobě bohaté knihovny, kterou nechal jeho otec do vyhnanství přivézt z původního domova (snad dílem i z ivančické školy), a Čeněk Hovora si ji s sebou posléze odvezl do Slezska. On sám absolvoval v jinošských letech poznávací cestu po západní Evropě, aby se po návratu v polovině 40. let 17. století pohyboval spolu se skupinou svých vrstevníků ve vybrané a sobě stavem rovné společnosti různého náboženského vyznání.²⁰ Zastihnout jej lze v Prešpurku, tehdejší metropoli Uher, v jehož urozené societě se dříve pohyboval i Čeněkův starší bratr Adam Karel, ve Vídni v okruhu Kouniců, Valdštejnů a Fürstenberků i v arcibiskupské Červené Řečici.

Vzhledem k vývoji politické a společenské situace a neumdlévajícímu tlaku na dovršení rekatolizace bylo Čeněku Hovorovi jasné, že spojit svou budoucnost s Čechami nebo Moravou by bylo problematické, zůstat v Uhrách asi neplánoval. Tím spíše, pokud chtěl nejen setrvat u protestantství, ale současně dosáhnout kvalit každodennosti a životního stylu odpovídajících jeho původu a sociálnímu postavení, nebo se dokonce přiblížit úrovni, v níž žili jeho rodiče a prarodiče na krumlovském panství před nešťastným vstupem Pertolda Bohobuda do protihabsburského tábora. A není pochyb, že o ztracených společenských pozicích a luxusním životě v exilovém

20 Jeho aktivity lze zaznamenat jak v protestantském, tak v katolickém prostředí, včetně dvora pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha z Harrachu.

skalickém domově často slýchal, stejně jako o bohatýrských časech, kdy se otec pohyboval v bezprostředním okolí zimního krále i zámožných lehnicko-břežských vévodů a kdy při holdovací cestě Fridricha Falckého Moravou a Slezskem snili společný sen o novém uspořádání moci v Koruně české.

Ať už směřovaly Čeňkovy úvahy o jeho budoucnosti kamkoli, ještě v roce 1650 žádá ze známých zpráv neukazuje na to, že by se měl zanedlouho ocitnout natrvalo ve Slezsku. Na sklonku jara či v časném létě toho roku se v Prešpurku oženil s Johanou Alžbětou svobodnou paní Windischgrätzovou.²¹ Už v září 1650 ale ovdověl²² a necelý rok poté, v létě 1651, se ocitl v roli ženicha Johany Alžběty z Lehnice, dcery vévody Jana Kristiána Břežského, v geograficky i společensky zcela novém prostředí Dolního Slezska.²³ Rozhodující události pak přicházely rychle za sebou. V červenci 1651 byla mezi Čeňkem Hovorou a nevěstinými vévodskými bratry Ludvíkem a Kristiánem²⁴ zprostředkována a následně předložena seniorovi brežské linie Jiřímu III. předsvatební smlouva upravující manželské a dědické poměry obou partnerů. Svatba se konala v Břehu počátkem listopadu téhož roku.²⁵

Co zapříčinilo, že volba brežských vévodů padla při výběru sestřina ženicha zrovna na Čenka Hovoru? A z čí iniciativy k námluvám došlo? Možná se jednalo jen o výsledek náhody. V rámci rodových strategií začali brežští bratři hledat své nejmladší sestře adekvátního partnera v jejích šestnácti letech, tedy na prahu dospělosti. Johana Alžběta se narodila roku 1634 v Toruni, pocházela z druhého morganatického manželství Jana Kristiána Břežského s Annou Hedvikou, rozenou ze Sitsche. Po smrti obou rodičů převzali péči o tehdy pětiletou Johanu Alžbětu i další nevlastní sourozence je-

21 KELLER, Katrin – CATALANO, Alessandro: *Die Diarien und Tagzettel*. Band 3 Diarium 1647–1654. Wien – Köln – Weimar 2010, s. 417, 419.

22 *Graf Andreas II von Winsisch-Graetz*, dostupné z: <http://www.genealogy.euweb.cz/windisch/windisch3.html> [cit 20. 3. 2024].

23 K uvedeným generacím lehnicko-břežské vévodské dynastie např. *Geschichte der Liegnitz-Brieger Piasten von Georg Thesebius, Stadtschreiber und Syndikus der Fürstenthauptstadt Liegnitz etc. Herausgegeben 1733 von Gottfried Balthasar Scharff, bearbeitet und ergänzt von G. Jaeckel. Zweiter Band: Joachim Friedrich von Liegnitz-Brieg-Wohlau (1586–1602) bis zum Ende des Piastengeschlechts*. Weinsberg 1982, průběžně; LESZCZYŃSKI, Józef: *Nowożytni Piastowie śląscy*. In: *Piastowie w dziejach Polski. Zbiór artykułów z okazji trzechsetnej rocznicy wygaśnięcia dynastii Piastów*, HECK, R. (ed.), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, s. 96–134 ad. Vybrané aspekty KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Zamilované strašidlo a milovaná šípková růže. Svatby na slezských knížecích dvorech rané barokní doby*. Opava 2014, zvl. s. 19–72; KORBELÁŘOVÁ, Irena – Radmila DLUHOŠOVÁ (edd.) a kol.: *Funerální kultura lehnicko-břežských vévodských dvorů v raném novověku. Příspěvky a materiály k tématu*. Opava 2019, průběžně ad.

24 Po smrti bezdětného strýce Jiřího Rudolfa Lehnického si jeho synovci, synové Jana Kristiána Břežského z prvního manželství, rozdělili majetek lehnicko-břežské linie Piastovců tak, že nejstarší Jiří III. podržel Břežsko (které už od otcovy emigrace ve 30. letech spravoval), Ludvík IV. převzal Lehnicko a nejmladší Kristián I. nevelké Volovsko. Po postupné smrti svých sourozenců soustředil všechna knížectví pod svou vládou roku 1664 Kristián I.

25 GROTEFEND, Hermann: *Stammtafeln der Schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740*. Breslau 1889, s. 19; JASIŃSKI: *Rodowód Piastów śląskich*, s. 241.

jich již dospělí vévodští bratři; přivezli je z pruského exilu a příkladně se o ně starali.²⁶ Někdy v době prvotních úvah o provdání Johany Alžběty mohl do Břehu zavítat mladý pán z Lipé. Snad se tak stalo v doprovodu některého jiného, u vévodského dvora již známého českého emigranta, snad tam mohl přijet při nějaké společenské příležitosti sám, s relevantním doporučením. Směřovat ale mohl do Slezska i cíleně, s vědomím nutnosti dořešit svou budoucnost mimo Čechy a Moravu.

Ať už osud zavál Čenka Hovoru na Břežsko z jakéhokoli důvodu, dočkal se přívětivého přivítání. Mezi členy piastovské zeměpanské rodiny navíc možná nebyl osobou zcela neznámou. Ve vypjaté době stavovského odboje se přinejmenším příležitostně setkali otcové Čenka Hovory a na Břežsku vládnoucího Jiřího III. (a Johany Alžběty), již zemřelí političtí souputníci Pertold Bohobud z Lipé a Jan Kristián Břežský.²⁷ Čeněk se v době své kavalírské cesty, v rozmezí let 1644 a 1646, mohl setkat s Augustem z Lehnice, svým vrstevníkem a Johaniným starším bratrem, i s jinými mladými příslušníky slezské stavovské obce,²⁸ kteří o něm mohli po návratu domů předat reference.

Čeněk Hovora bezpochyby splňoval většinu požadavků, které mohli břežští vévodové na potenciálního manžela své sestry klást. Odpovídal jí společenským postavením – oba byli panského stavu,²⁹ on pocházel dokonce z českého starobylého, od počátku 14. století politicky aktivního a váženého rodu. Společné jim bylo nekatolické vyznání. Vyjednávají ve věci sňatku – synové z prvního manželství Jana Kristiána – následovali v kalvínské víře svého otce i matku, braniborskou princeznu Doroteu Sibylu z Hohenzollernu; Johana Alžběta a její další sourozenci z vévodova druhého manželství byli po matce Anně Hedvice luterského vyznání. Příslušnost mladého pána z Lipé k Jednotě bratrské tak byla zcela bezproblémová. Naplněn byl i (zřejmě nevyslovený) předpoklad vzájemné verbální komunikace: Johana Alžběta pocházela z výhradně německého jazykového prostředí, Čeněk Hovora vládl němčinou bezpochyby stejně dobře jako češtinou, přinejmenším základů se mu dostalo i v latině, francouzštině či italštině.

26 K druhému manželství Jana Kristiána a dětem z něj pocházejícím např. SCHIMMELPFENNIG, Carl Adolf: *Die Ehepackten Herzog Johann Christians mit Anna Hedwig von Sitsch und der Vergleich der Herzöge Georg und Christian mit ihren Halbbrüdern den Freiherrn von Liegnitz*. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 12, 1877, s. 136–145; TÝŽ: *Herzog Johann Christians von Brieg zweite Ehe mit Anna Hedwig Sitsch und die aus derselben abstammende piastische Nebenlinie der Freiherren von Liegnitz*. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 11, 1871, s. 121–173; TÝŽ: *Die piastische Nebenlinie der Freiherr von Liegnitz*. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 11, 1872, s. 275–302.

27 BRUNNER: *Die Herren von Lippe*, s. 478.

28 Uvedené mezníky lze stanovit na základě zatím dohledaných informací, obsažených zejména v ich-dokumentech evropských elit (cestovní deníky). SCHIMMELPFENNIG: *Herzog Johann Christians von Brieg*, zvl. s. 142; Morgan Library & Museum, sign. MS M. 1155; Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, Handschriftensammlung, Cod.hist.fol. 914–2.

29 Johana Alžběta, stejně jako její přeživší bratři August a Zikmund, náleželi ke stavu svobodných pánů/paní, do něhož byla po sňatku s Janem Kristiánem povýšena s predikátem z Lehnice jejich matka Anna Hedvika.

Obr. 3: Sventníky, alianční znak pánů z Lipé a lehnicko–břežských vévodů (detail), současný stav © foto Kamila Návrátová 2022

Samozřejmostí bylo, že novomanžel zajistil své manželce a posléze potomkům příslušný životní standard. Zámožnost pak musel nápadník prokázat nejpozději při dojednávání předsvatební smlouvy a stanovení výše obvěnění poskytovaného po svatbě ženě jejím manželem. Možnost naplnění této podmínky ze strany Čenka Hovory v nás může zprvu vyvolat určitou nejistotu. V souvislosti s chystaným sňatkem Johany Alžběty z Lehnice a podmínkami předsvatební smlouvy bylo totiž zřejmé, že se od Čenka Hovory očekávalo, že se na Břežsku (či alespoň v Dolním Slezsku) usadí a potvrdí příslušnost k zemi držbou statků. Věnem bratři slíbili vložit své sestře do manželství jako dědičný statek Malé Kněhnice,³⁰ což také v srpnu 1652 učinili. Majetkový příspěvek v podobě panství předpokládali rovněž od Čenka Hovory. Nabídli mu k odkoupení alodní statky Sventníky a Příderovice, položené tak jako Malé Kněhnice v němčanské vikpildě, v podhůří hory Slezy. Vystává otázka: disponoval tehdy Čeněk Hovora tak velkými finančními prostředky, aby mohl statek koupit a vyhovět očekávání?

Se znalostí věci lze potvrdit, že ano. Lépe řečeno, nikoli on (přínejmenším ne v úplnosti), nýbrž jeho matka. Marie Zárubová z Hustířan, která byla otevřená tomu, aby synovi poskytla své v poměrně pozdním věku nabyté panství Brandýs nad Orlicí, re-

30 Německy Klein Kniegnitz, dnes Księginice Małe, Polsko. K majetkové držbě SCHIMMELPFEN-NIG: *Die piastische Nebenlinie*, s. 289–291.

sama titulovala), která obdržela, na základě slibu císaře Ferdinanda II. daného manželkám potrestaných stavů, náhradu za své věno a obvěnění zapsané na zabaveném panství Moravský Krumlov. Přinejmenším část kapitálu vložila do finančního podnikání typického pro řadu urozených dam i měšťanek, totiž do půjčování peněz. Nejvýhodnější byla ve svém výsledku její půjčka poskytnutá Žerotínům a zapsaná právě na již zmíněném východočeském panství Brandýs nad Orlicí. Po smrti Karla staršího roku 1636 přešlo testamentárně spolu se vším dalším majetkem na jeho manželku Kateřinu a po její smrti na vnuka Karla Bruntálského z Vrbna.³³ V té době na něm vázl dluh ve výši 10 330 rýnských zlatých ve prospěch ovdovělé Marie Zárubovny, která samozřejmě vznesla na jeho vyplacení nárok. Vzniklý spor o uznání tohoto nároku byl načas přerušen nenadálým skonem Karla Bruntálského v lednu 1638. Uzavřen byl až za jeho nástupců v květnu 1644 smlouvou mezi Marií Zárubovnou a dědici Karla Bruntálského z Vrbna, na jejímž základě bylo brandýské panství předáno do jejich rukou coby věřitelky.³⁴

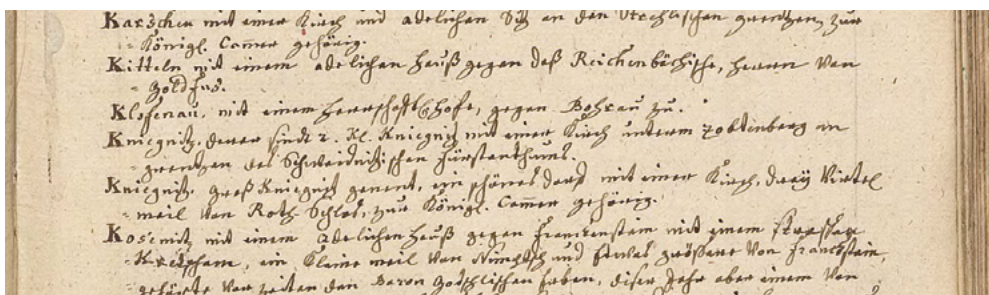
Brandýs nad Orlicí s venkovským zázemím se v tu chvíli stal jediným nemovitým majetkem rodiny z Lipé v českých zemích a do budoucna odrazovým můstkem pro etablování Čenka Hovory v Dolním Slezsku, v neposlední řadě také prvním krokem ke vzniku bratrské obce v podhůří hory Slezy. Předurčily jej k tomu do jisté míry i jeho dosavadní osudy a postoje předcházejících majitelů. Brandýs nad Orlicí totiž náležel k významným žerotínským državám. Členové rodu jej vlastnili od roku 1557, v roce 1564 se zde narodil Karel starší a po spletitých rodinných majetkových peripetiích jej roku 1617 získal do svého vlastnictví. Po řadu desetiletí byl Brandýs doslova baštou členů Jednoty bratrské, respektive věřících hlásících se k jejímu učení. Město bývalo centrem jednání synod, vznikla zde bratrská škola. Karlu staršímu ze Žerotína se dařilo díky výjimečnému postavení v moravské společnosti i taktice a obratnosti odolávat tlaku rekatolizačních komisí navštěvujících dominium ve 20. letech 17. století a držet ochrannou ruku nad zde usazenými bratrskými souvěrci, ať už se jednalo o kněze, vrchnostenské úředníky nebo poddané.³⁵ Karel starší poskytl v Brandýse v letech 1622 až 1626 azyl Janu Amosi Komenskému, který se zde dokonce znovu, již po čtvrté, oženil, a to s Dorotou Cyrillovou.³⁶

33 Další univerzální dědičkou byla spolu s Kateřinou z Valdštejna jeho dcera Bohunka, ta ale zemřela dříve než Karel starší. KNOZ: *Državy Karla staršího*, s. 102 s odkazem na KADLČÍK, František Břetislav: *Děje i paměti Brandejsa nad Orlicí*. Praha 1886, s. 123–138.

34 KNOZ: *Državy Karla staršího*, s. 102–103; podrobněji SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého. 2. Hradecko*. Praha 1883, s. 141.

35 KNOZ: *Državy Karla staršího*, s. 70–76.

36 Dorota byla dcerou bratrského kazatele Jana Cyrila Třebíčského-Špalka, původně správce bratrského sboru v Rosicích. Poté, co přesídlil roku 1618 do Prahy, stal se administrátorem pražské dolní konsistoře. V roce 1619 korunoval spolu s konsistoriálním starším Jiřím Dikastem Mirkovským Fridricha Falckého českým králem. *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od roku 1602 do roku 1623. III. Od 1619 do března 1620*. K vydání upravil Karel Tieftrunk, *Monumenta historiae bohemia II*, Praha 1867, s. 370–371; FIDLER, Vladimír: *Rod J. A. Komenského a historie Jednoty bratrské v Kostelci nad Orlicí*. Orlické hory a Podorlicko 10, 2000, s. 33–43.

Obr. 5: Popis Malých Kněhnic v topografii F. B. Wernera (detail), kol. 1750 © Biblioteka Uniwersytecka Wrocław

Pro udržení panství Brandýs nad Orlicí (stejně jako Přerova) učinil Karel starší po vydání obnovených zřízení zemských císaři jisté ústupky, když vyšel vstříc jeho podmínce spravovat uvedené majetky prostřednictvím katolických správců. Ve vztahu k nekatolickému vyznání svých poddaných byl ale nadále benevolentní, lépe řečeno respektoval je a v rámci svých sil podporoval.³⁷ Navzdory soustředěnému tlaku státních orgánů na rekatolizaci východočeského žerotínského dominia tam zapustily tradice Jednoty bratrské natolik hluboké kořeny, že zde její příznivci žili ještě dlouho po smrti Karla staršího z Žerotína, respektive jeho choti Kateřiny.³⁸ Nekatolíci, a dá se předpokládat, že zvláště bratrského vyznání, byli na panství přítomni ještě roku 1651, jak dokazují soupisy poddaných podle víry, provedené zde na jaře toho roku. Zjištěno tehdy bylo 684 přítomných osob, z nichž více než třetina – osedlí, jejich rodinní příslušníci, čeleď i zaměstnanci folvarků a dalších vrchnostenských podniků – se přihlásila k nekatolickému vyznání.³⁹

Panství Brandýs nad Orlicí v době soupisu stále náleželo Marii Zárubové,⁴⁰ matce Čenka Hovory, a to přesto, že v dubnu 1650 a pak znovu v březnu 1651 byly vydány

37 Žerotín důchody a naturální dodávky ze svých panství potřeboval k obživě své a své choti i po odchodu do dočasného exilu ve Vratislavi. KNOZ: *Državy Karla staršího*, s. 77–79, 84–89.

38 Manželé zemřeli poměrně krátce po sobě, Karel v říjnu 1636, Kateřina v únoru 1638.

39 Soupis garantovaný Zikmundem Klišovským z Klišova, hejtmanem panství, je opatřen pouze rokem vyhotovení. Evidence obyvatel byla zahájena v únoru 1651 a vzhledem k tomu, že panství a statky hradeckého kraje byly šetření podrobeny v dubnu a květnu toho roku, je vysoce pravděpodobné, že na Brandýsku proběhl soupis ve stejné době. Zatímco městská společnost byla už tehdy v zásadě rekatolizovaná, v mnoha venkovských rodinách ke katolictví konvertoval formálně jen hospodář, zatímco zbytek rodiny včetně čeledi byl protestantské víry. K té se hlásila i část vrchnostenského úřednictva, správci panských podniků apod. MATUŠÍKOVÁ, L. – KUKÁNOVÁ, Z. – ZAHRADNÍKOVÁ, M.: *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Hradecko-Bydžovsko*. I, Praha 2017, s. 50–66.

40 Skutečnost, že byla tehdy majitelkou brandýského panství „Marie z Lipé, rozená z Hustířan a na Brandejsu“, potvrzuje úvodní prohlášení hejtmána Zikmunda Klišovského, jmenovaného do funkce už Karlem starším z Žerotína. ČÁŇOVÁ, Eliška: *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*. Sborník archivních prací 35, 1985, č. 2, s. 486–557 (zvl. s. 546–548).

Obr. 6: Kostel ve Sventníkách, současný stav © foto autorka 2020

vypovídací dekrety vůči nekatolické šlechtě. Oběma jmenovaným muselo být jasné, že udržení dominia situovaného v království bude bez změny jejich vyznání nadále neudržitelné. Svou činnost v té době navíc zahájila třetí rekatolizační komise, jejíž aktivity směřovaly mimo jiné i do východních Čech s poměrně vysokým podílem konverzi odolávajících obyvatel podporovaných vrchností.⁴¹

Ve chvíli, kdy se Čeněk ocitl v roli vážného uchazeče o ruku nejmladší sestry zámožných a vlivných březských vévodů a k naplnění cíle – majetkovému ukotvení v nově zvolené domovině – mu zbýval jen krůček, nezaváhala asi Marie z Lipé, rozená Zárubová z Hustířan, ani chvíli. Rozhodla se prodat poměrně nedávno nabytý majetek a poskytnout tehdy už jedinému žijícímu synovi prostředky do nového začátku ve Slezsku. Na základě smlouvy uzavřené 5. dubna 1652 přešlo brandýské panství s hradem, zámek a bratrským domem, tehdy sídlem vrchnostenské správy, s městem Brandýs a 26 vesnicemi do majetku Jana Fridricha z Trautmannsdorfu na Týnci a Litomyšli za 75 tisíc rýnských zlatých a 100 dukátů klíčného.⁴² Z uvedené sumy pak Marie Zárubovna poskytla synu Čeněkovi potřebnou částku na pořízení pozemkové držby pod horou Slezou.

41 KADLEC, Jaroslav: *Rekatolizace v Čechách*. In: Pražské arcibiskupství. HLEDÍKOVÁ, Z. – POLC, J. V. (edd.), Praha 1994, s. 129–149 (zvl. s. 140).

42 Brandýs nad Orlicí byl od té doby až do roku 1743 počítán k litomyšlským državám. SEDLÁČEK: *Hrady, zámky a tvrze*, s. 141–142.

V té době už byl Čeněk podle všeho majitelem Sventníků a Přiderovic,⁴³ které mu prodali (skoro)švagři Jiří, Ludvík a Kristián. Cena byla stanovena na deset tisíc slezských tolarů, přičemž druhý ze statků byl údajně určen pro Čenkovu matku Marii Zárubovnu.⁴⁴ Na uhrazení kupní ceny snad mohl Čeněk využít své vlastní prostředky, mimo jiné z dědictví po tetě Kateřině z Valdštejna a otci Peroldovi.⁴⁵ V následujícím období mladý pán z Lipé svůj majetek v nové domovině dále rozšiřoval o sice nevelké, ale do budoucna perspektivní statky. V srpnu 1652 mu byly brežskými vévody připsány, s odkazem na předsvatební smlouvu a splnění ženichova závazku zajistit manželství vlastním pozemkovým majetkem, již jmenované Malé Kněhnice, transformované v této souvislosti dokonce z lenní v dědičnou držbu.⁴⁶ V roce 1653 rozmnožila svou državu i Čenkova matka, když přikoupila k Přiderovicím sousedící pustý statek a dvůr Naslavice.⁴⁷ Na jaře roku 1654 pak koupil okolní statky Weinberk a Karlov Čeněk Hovora. Někdy v té době zdědil podle všeho matčiny Přiderovice a Naslavice,⁴⁸ čímž se mu podařilo vytvořit poměrně souvislou državu malých, ale úrodnou půdou disponujících statků. Později koupil ještě další, asi 30 kilometrů vzdálený statek Fürstenau.⁴⁹ Uvedené dominium Čeněk Hovora vlastnil až do své smrti, a protože neměl z žádného manželství děti, které by jej přežily, odkázal je ve svém testamentu už dříve své třetí manželce Bibianě, rozené z Promnic.⁵⁰

...

43 Německy Schwentnig, dnes Świątniki; německy Prschiedorowitz, dnes Przewodowice, oboje Polsko.

44 Pro koupi statku nebyla ani dříve dohledána smlouva. Dnes neodhadneme ani to, zda byl k transakci učiněn zápis do knížecích matrik, jejichž existenci můžeme předpokládat. Písemná praxe spojená s obchodem s nemovitostmi byla v jednotlivých knížectvích individuální a pro Brežsko dnes nejsou soubory dokumentů kancelářského charakteru většinou k dispozici. SCHIMMEPFENNIG: *Die piastische Nebenlinie*, s. 288.

45 Jmenovaná odkázala svému nevlastnímu bratrovi Pertoldu Bohabudovi testamentárně 25 tisíc zlatých, stejnou částku pak i oblíbenému synovi Čenkoví. I když je zřejmé, že část dědictví použil mladý pán z Lipé na financování své *grand tour*, a po návratu na běžné živobytí, významnou část měl v době jednání o své slezské budoucnosti jistě k dispozici. KELLER – CATALANO (edd.): *Die Diarien*, 2, s. 288–289.

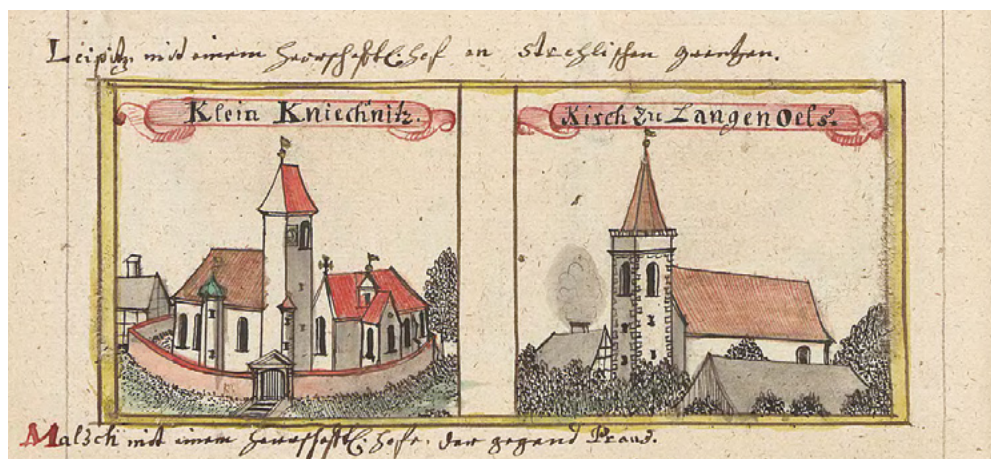
46 Kniegnitz Klein, dnes Księginice Małe, Polsko. SCHIMMEPFENNIG: *Die piastische Nebenlinie*, s. 293.

47 Německy Naschwitz, dnes Nasławice, gmina Sobótka, Polsko.

48 V české literatuře se obvykle uvádí, že Marie Zárubová zemřela roku 1652, pravděpodobně v kontextu přechodu brandýského panství na jiné majitele. Slezské prameny naznačují, že žila déle, přinejmenším do podzimu 1653. SCHIMMELPFENNIG: *Die Piastische Nebenlinie*, s. 293.

49 Německy Weinberg, Karlsdorf, dnes Winna Góra, gmina Jordanów Śląski; německy Fürstenau, dnes Milin, gmina Mietków, oboje Polsko.

50 Johana Alžběta z Lehnice zemřela roku 1673, z pěti dětí se jen jediné dožilo jednoho roku, ostatní většinou zemřely těsně po narození, dvě dokonce nepokřtěné. Čenkoví se děti nenarodily ani z prvního a posledního manželství. Bibiana se krátce po ovdovění znovu provdala za Rudolfa Fridricha Šlesvicko-Holštýnsko-Sondebursko-Norburského. Z jejich čtyř dětí přežily předčasnou smrt obou rodičů dvě, vychovány pak byly na brunšvicko-wolfenbüttelském dvoře a do Slezska se nevrátily.

Obr. 7: Kostel v Malých Kněhnicích po přístavbě přčné lodi s patrovými emporami za Rudolfa Fridricha Šlesvicko-Holštýnsko-Neuburského (vlevo), topografie F. B. Wernera, kol. 1750 © Biblioteka Uniwersytecka Wrocław

Slezské statky pána z Lipé se nacházely na okraji velmi úrodné Vratislavské roviny a z hlediska přírodních a klimatických poměrů dávaly naději na slušné výnosy. V důsledku válečných událostí se ale v polovině 17. století nenacházely v dobrém ekonomickém stavu a byly silně vylidněné. Některé – dokonce i Sventníky a Přiderovice – byly označovány jako pusté, s množstvím zchátralých domů a neobdělávanými polnostmi. Přesto se během následujících let staly pod Čeňkovým vedením poměrně prosperujícími državami: vsi byly postupně zalidněny a vynášely dostatečně na to, aby majitelé mohli vést život na příslušné úrovni, v nově zrenovovaném, barokně vybaveném zámku. K dobrému zaopatření přispělo nepochybně i věno manželky Johany Alžběty, rozhodující však byla promyšlená ekonomická správa panství a také zajištění dostatečného množství kvalitní pracovní síly. Posledně jmenovaného indikátoru se podařilo dosáhnout díky promyšlené kolonizaci, zorganizované novým majitelem nejspíše hned počátkem 50. let s využitím spolehlivých a v zemědělství pracovně zdatných osadníků původem převážně z Čech.

Podle dostupných zpráv přišli kolonisté, kterým byla nabídnuta možnost svobodného vyznání, nejdříve do Sventníků a Přiderovic, posléze odtud do Malých Kněhnic a možná i jinam.⁵¹ Zdá se být vysoce pravděpodobné, že se jednalo hlavně o osadníky z východočeského panství Brandýs nad Orlicí, odkud to do podhůří Slezky bylo jen okolo 140 kilometrů. Pokud se tak stalo ještě v době, kdy toto dominium náleželo Marii Zárubovně, pak se v podstatě jednalo o legální přesazení poddaných vrchnosti v rámci

51 SCHIMMELPFENNIG: *Die Piastische Nebenlinie*, s. 295–296; NEß, Dietmar: *Schlesisches Pfarrerbuch. Dritter Band: Regierungsbezirk Breslau, Theil III*. Leipzig 2014, s. 272.

jednoho státu. Mohlo se přitom jednat jak o některé osedlé původně z města Brandýs, hlavně však z jeho venkovského okolí, pokud tito byli ochotni vyměnit původní, snad rodný grunt za nové působiště s jistotou svobody náboženství, tak neosedlé, ale zkušené zaměstnance v zemědělské výrobě působící ve vrchnostenských službách na dominikálních dvorech a v jiných hospodářských podnicích, anebo v čelední službě.

Podle výsledků soupisu poddaných podle víry z jara 1651, probíhajícího v podstatě paralelně s jednáními o zakoupení se Čenka Hovory ve Slezsku, bylo tehdy na brandýském panství dostatečné množství osob označených za nekatolíky, snad s potenciálem přesídlit na jiné panství „své vrchnosti“.⁵² Za současného stavu dochovaných pramenů české provenience bohužel nejsme s to jednoznačně potvrdit, ale ani vyvrátit, že byli dolnoslezští kolonisté skutečně původem z uvedeného východočeského panství, byť se tato varianta nabízí jako nejpravděpodobnější.⁵³ O tom, že se jednalo o poddané z Čech, ale nelze mít ve světle zpráv souvisejících se správou věřících na sventnickém, kněhnickém i dalších statcích pochybnosti, stejně jako o tom, že byli nekatolického, převážně bratrského vyznání.⁵⁴

V souladu s dobovými zvyklostmi postarat se o zajištění základního rámce duchovní péče věřících, tím spíše, že se jednalo o nově příchozí osadníky, rozhodl se Čeněk Hovora reorganizovat na svém panství církevní uspořádání a transformovat je z hlediska vyznání. V hranicích jeho držav existovaly v době, kdy je zakoupil, respektive získal prostřednictvím sňatku, dva kostely. Jednalo se o farní kostel v Malých Kněhnicích, doložený již ve 14. století, a filiální kostel ve Sventníkách, vybudovaný tehdejším lenním vlastníkem statku⁵⁵ z hlediska posuzovaných událostí vlastně před nedávnem,

52 *Soupis poddaných*, s. 50–66.

53 Nejstarší matrika farnosti Brandýs nad Orlicí byla založena roku 1654 (smíšená matrika pokřtěných/narozených, oddaných a zemřelých), podle všeho po dokončení rekatolizace za nového majitele panství; gruntovní kniha pochází z let 1596–1660, obsahuje ale jen standardní údaje, z nichž nelze o případném vystěhování obyvatel nic usuzovat. Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Archivní oddělení Zámorsk, Sbírka matrik Východočeského kraje, 1927 (poř. č. 482); tamtéž, Velkostatek Litomyšl, inv. č. 17400. Komparativní výzkum, vycházející z jmen poddaných v českých matričních či urbaniálních zdrojích, který by potvrdil původ nově osedlých na Čenkovských slezských statcích bohužel není reálný. Schází totiž relevantní zdroje ze Slezska. Pro Sventníky ani Malé Kněhnice se podobné prameny nedochovaly, ač ještě přinejmenším v závěru 19. století tamější kostelní knihy s matričními záznamy existovaly, jak vyplývá z Schimmelpfennigových příspěvků. V Archivum Państwowe ve Wrocławiu, které uvedené písemnosti z dolnoslezských regionů uchovává, nebyly dohledány ani originály, ani mikrofilmy pořizované přinejmenším jinde v meziválečném období. Kostelní knihy nejsou evidovány ani na webových stránkách zpřístupňujících různými formami sílesíakální prameny k výzkumu rodin. Srov. *Schlesische Kirchenbüchern wo finden?* In: *Familienforschung in Schlesien*, dostupné z: <http://www.christoph-www.de/kbsilesia2.html> [cit. 20. 3. 2025].

54 ANDERS, Friedrich Gottlob Eduard: *Historische Statistik der evangelischen Kirche in Schlesien nebst einer Kirchen-Charte etc.* Breslau 1867 (doplněné vydání původního tisku z roku 1848), s. 272–273.

55 Jednalo se podle všeho o Leonarda z Gelhornu, jehož rodina zde byla usazena již od 2. poloviny 16. století. Sventníky spolu s Přiderovicemi jim byly brežskými zeměpány zabaveny nedlouho poté, údajně v souvislosti s potrestáním bratrovraždy v rodině. ANDERS: *Historische Statistik*, s. 272–273.

v letech 1620–1622. Čeněk Hovora polepšil se souhlasem svých švagrů – břežských zeměpánů – postavení Sventníků, když je vyjmul z mateřské farnosti v Malých Kněhnicích a ustavil je sídlem nového farního obvodu reformovaného vyznání;⁵⁶ kromě Sventníků k němu příslušely také Přiderovice. Vedle kalvínského zámeckého kostela v Břehu se tehdy ve Sventnících nacházel jediný kostel uvedeného náboženství v Břežském knížectví.⁵⁷ O něco později, zcela jistě před polovinou 70. let, byly reformované bohoslužby zavedeny i v kostele v Malých Kněhnicích.

Spolu se zavedením reformovaných bohoslužeb usiloval Čeněk Hovora rovněž o jazykovou srozumitelnost kázání a bezproblémovou komunikaci duchovních s asi převážně českými osídlenci. Region, v němž se rozkládaly jeho nově nabyté statky, byl už dlouho jazykově převážně německý, stejně jako dosavadní církevní správa a její představitelé. Adepty na místa česky či jinak slovansky hovořících pastorů ve Sventnících a posléze Malých Kněhnicích hledal proto mezi dřívějšími českými exulanty ve Slezsku a posléze uherskými duchovními, na něž měl, či získal kontakt díky svému dřívějšímu životu ve Skalici. V roce 1654 byla nejprve osazena kazatelem znalým českého jazyka nově se formující farnost ve Sventnících.⁵⁸ Svěřena byla Danielu Baudišovi, původem údajně z města Slaný.⁵⁹ Přesídlil sem z Adelsdorfu, vsi západně od

56 Učení Jednoty bratrské mělo už od 2. poloviny 16. století ze všech evangelických vyznání nejbliže ke kalvinismu náležejícímu mezi církve, pro něž se v německém jazykovém prostředí užíval zastřešující výraz reformovaní / reformované církve. Společné či blízké měly mimo jiné hodnocení výjimečnosti bible, pohled na význam večere Páně nebo i učení o predestinaci. Sbližování Jednoty bratrské s kalvinismem bylo mimo jiné výsledkem skutečnosti, že příznivcům bratrského vyznání se v západní Evropě nabízelo nábožensky relevantní vzdělání právě na kalvínských učeních, mimo jiné v Heidelbergu, Basileji či Ženevě. Sbližování Jednoty bratrské s kalvinismem, respektive s reformovanou církví, bylo v 17. století zřetelné například i v Polsku, kam odešla část bratrských věřících z českých zemí po zintenzívnění rekatolizace. *Ottův slovník naučný*. 13. díl. Praha 1898, s. 159–173 (zvl. s. 170–172); WERNISCHER, Martin: *Evropská reformace, čeští evangelíci a jejich jubilea*. Praha 2019, s. 142–143; BAHLCKE, Joachim: *Böhmische Brüder*. In: Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 2014, dostupné z: <ome-lexikon.uni-oldenburg.de/p32846> [cit. 24. 4. 2024].

57 SCHIMMELPFENNIG: *Die Piastische Nebenlinie*, s. 296.

58 Ve Sventnících působil v době jejich příslušnosti k Malým Kněhnicím samostatný německý správce asi jen do roku 1634. Posledním byl Michael Neugebauer, původem z Olavy, který v uvedeném roce odešel do nedalekých Naslavic. EHRHARD, Siegismund Justus: *Presbyterologie des evangelischen Schlesien, Vierter Theil, Zweiter Haupt-Abschnitt, welcher die Fortsetzung des protestantischen Kirchen- und Prediger-Geschichte des Fürstenthums Lignitz in sich fasset*. Lignitz 1790, s. 404.

59 Jméno v různých, takřka výhradně německojazyčných zdrojích kolísá, uvádí se také ve tvaru Daniel Baussius, Baudissius, Bauditus apod. Původem byl Daniel údajně ze Slaného (Schlam). Od tamtud v roce 1624 skutečně odešla řada obyvatel evangelického vyznání zejména do Saska. Významná část z nich, hlavně plnoprávní měšťané, se z exilu následně vrátila. Se slezskou dynastií evangelických pastorů shodného příjmení (Baudissius), doloženou ve Vratislavi a pak v Lehnici od počátku 16. století, není zmiňovaný duchovní správce ze Sventníků podle všeho příbuzný, třebaže i k této rodině, původem snad ze Slavonie, příslušeli členové křesťm jménem Daniel. ANDERS: *Historische Statistik*, s. 273; EHRHARD: *Presbyterologie des evangelischen Schlesien*, s. 523–524; KADERÁBEK, Josef: *Protireformace Slaného a její dopad na sociální vazby radních*. Historická demografie 33, 2009, s. 9–44; TÝŽ: *Lidé bez domova, domov bez paměti? Návraty slánských pobělohorských exulantů*. Opera historika, 2011, č. 15, s. 53–75.

Obr. 8: Erb pánů z Lipé, po zrušení mauzolea druhotně umístěný na vnější zdi kostela v Malých Kněhnicích, současný stav © foto Kamila Návratová 2022

Lehnice,⁶⁰ kde působil po dva předcházející roky v komunitě česky hovořících evangelíků pocházejících z Čech. Do Adelsdorfu, stejně jako do sousedního Leisersdorfu,⁶¹ přišli luterští kazatelé s hrstkou věřících z Čech už v první vlně emigrace po roce 1624. Po skončení třicetileté války, v poslední vlně tlaku na konverzi ke katolictví či emigraci, tamější komunitu doplnili další čeští exulanti, tentokrát bratrského vyznání, zřejmě i se svými kazateli.⁶²

V Sventníkách působil Daniel Baudiš až do své smrti v září 1666. V zájmu dobrého dorozumívání církevního správce s obcí věřících, možná i dodržení svých slibů poddaným či udržení výlučnosti komunity, hledal Čeněk Hovora Baudišova nástupce opět mezi kazateli znalými češtiny či jiného blízkého slovanského jazyka. Ještě téhož roku angažoval Mikuláše Kokalia, původem z Prahy, který ale hned v následujícím roce zemřel.⁶³ Jeho nástupci už byli kazatelé pocházející z Uher, pro něž nebyl problém s místními komunikovat ani proslovovat kázání.⁶⁴ V letech 1667 až 1671 to byl Jan Motešický, jehož příbuzný Kašpar, snad bratr, je ve stejné době doložen v Adelsdorfu. Jan byl asi do Sventník pozván, tak jako první z jeho předchůdců, právě odtamtud.⁶⁵ Na něj navázal Daniel Perlitius, který přišel do Slezska s patnáctiletou kazatelskou zku-

60 Německy Leisersdorf, dnes Uniejowice, součást gminy Zagrodno, Polsko.

61 Německy Adelsdorf, dnes Zagrodno, Polsko.

62 V Adelsdorfu je Baudiš doložen v letech 1652 až 1654. Jeho pokračovateli byli Jan Kampanus, původem z Prahy (1655–1661), Mikuláš Kokalius, také Cocalius, Cocalis, původem z Prahy (1661–1666), který odtud odešel do Sventníků, Václav Tobiadis z Plaňan (1667–1671), Kašpar Motešický (Moteschitzky), uváděný jako Sklavonier (1671–1672), a Jan Michaelides z Modornu (1672–1682). Česká kázání zde probíhala do roku 1682, poté se poslední z jmenovaných pastorů vrátil do Uher. EHRHARD: *Presbyterologie des evangelischen Schlesien*, s. 524.

63 K jeho osobě srov. výše. EHRHARD: *Presbyterologie des evangelischen Schlesien*, s. 524.

64 Vedle úřední latiny, běžné během raného novověku napříč Uhrami, se v řadě městských i venkovských oblastí tak zvaných Horních Uher rozvíjela rovněž předpisovná slovenština, poněkud archaičtější než ta dnešní (to ovšem byla čeština také), ale poměrně kultivovaná. Pro naše téma je podstatné, že se od počátku 17. století používala na území dnešního Slovenska jako církevní a úřední jazyk také čeština, odvozená od rozšířené Kralické bible a označovaná proto jako biblická forma češtiny. Můžeme předpokládat, že všichni kazatelé, kteří přišli na dolnoslezská panství, hovořili jak slovensky, tak biblickou češtinou. Srov. např. KÁČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin 2006, s. 36–39; NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Bibličina a Kralická biblia v slovenskom evanjelickom prostredí – literárne dozvuky*. In: Historie. Otázky. Problémy, č. 2, Česká bible: Kulturní, ideový a politický fenomén v proměnách staletí, Praha 2013, s. 255–265. Obecně k problematice např. JÁN, Stanislav: *Dejiny slovenského jazyka*. 1–3, Bratislava 1956–1958.

65 EHRHARD: *Presbyterologie des evangelischen Schlesien*, s. 524. Kašpar Motěšický (1651–1689), kazatel a také autor řady náboženských, zejména kazatelských knih, pocházel z Těšínska, kde působili jako kazatelé už jeho předchůdci. Ze slezského Adelsdorfu přesídlil nejpозději roku 1675 do Žitavy, kde se vytvořilo pod ochranou saského kurfiřta významné centrum českých protestantů. Podrobněji např. MALURA, Jan: *Těšínský exulant Kašpar Motěšický*. In: Protimluv 2002, č. 2, s. 15–17; STAŠKIVOVÁ, Kristína: *Edice písní pobělohorských exulantů ze Slezska*. Těšínsko, 48, 2005, č. 3, s. 23–26; nejnověji PIĘTAK, Stanislav – PINDUR, David – SPRATEK, Daniel: *Dejiny evangeliků na Těšínsku od reformace do tolerance*. Český Těšín 2020, s. 102–105.

šeností z Horních Uher.⁶⁶ Jeho otec, rovněž Daniel, patřil k českým pobělohorským exulantům. Po roce 1621 opustil nuceně Prahu a zamířil nejprve do Berouna, a poté do tehdy nábožensky klidnějších Uher. Z jeho tří doložených synů se ve Slezsku posléze ocitl i prostřední Matouš, Danielův bratr.⁶⁷ Poté, co musel v důsledku zhoršujících se poměrů Uhry opustit, usadil se po roce 1672 jako kazatel v Silberberku.⁶⁸ Daniel Perlitius mladší působil ve Sventníkách více než desetiletí a bratrská epizoda v kraji pod Slezou došla v jeho období svého vyvrcholení.

Kalvínské bohoslužby konvenující svým charakterem zvyklostem věřících hlásících se původně k Jednotě bratrské byly v době Čeňka Hovory z Lipé zavedeny i v původní luterské farnosti Malé Kněhnice, snad z důvodu vysokého počtu obyvatel přiklánějících se k tomuto vyznání, snad v důsledku osobního postoje majitele panství. V souladu s potřebami česky hovořících obyvatel byla její správa svěřena do rukou pastora Jana Zenkera. Přišel z Uher a v Malých Kněhnicích působil až do své smrti roku 1674. Kdy došlo ke změně církevního charakteru kostela a farnosti, není přesně známo, zprávy říkají, že se tak stalo až s časovým odstupem po Sventníkách.⁶⁹ Dá se ale předpokládat, že se tak stalo ještě za Zenkera života. Delší setrvávání u luterských bohoslužeb, než tomu bylo v sousední farnosti, mohlo mít řadu příčin. Snad to mohlo být dáno přítomností původních, ale i nově přichozích obyvatel luterského vyznání. Není totiž vůbec jisté, že se všichni kolonisté hlásili k Jednotě bratrské. Snad to mohlo souviset s faktem, že k luterství se po matce hlásila Johana Alžběta z Lipé, Čeňkova manželka, a on se v předsvatebních dohodách zavázal tuto skutečnost respektovat. Johana Alžběta byla ostatně podle dobových zpráv z roku 1673 v kněhnickém (možná stále luterském) kostele pochována – na rozdíl od Čeňka Hovory, který podle všeho

66 Daniel Perlitius (1632–1684) se narodil v Čachticích. Svou církevní kariéru započal ve Vrbovém nedaleko Trnavy (od 1657), po několika letech přesídlil do Nového Města pod Šátorem (1658–1661), pak krátce do Sobotiště u Senice (1663) a následně do Skalice (1664) a Púchova (1668–1671). Odtud už zamířil do Slezska, do Sventník. CSEPREGI, Zoltán: *Evangelikus lelkészek Magyarországon (ELEM). Proszopográfiai rész II: A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országyűlésig (1681)*, II/2: *Észak-Magyarország (a bicsei egyházkerület) = Pastores evangelico-lutherani in Hungaria. Pars prosopographica*, II: *A synodo Solnensi (1610) usque ad comitia Semproniensia (1681)*, II/2: *Hungaria septemtrionalis (districtus Bitsensis)*, Budapest 2019, s. 227; TÝŽ: *Evangelikus lelkészek Magyarországon (ELEM)*, II/1: *A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országyűlésig (1681)*, II/1: *Nyugat-Magyarország (a dunatúli, a bajmóci ée a felső-dunamelléki egyházkerület)*, 2 javított és bővített kiadás, *Pastores evangelico-lutherani in Hungaria*, II: *A synodo Solnensi (1610) usque ad comitia Semproniensia (1681)*, II/1: *Hungaria occidentalis (districtus Transdanubianus, Bajmocenensis necnon Danubianus Superior)*. *Editio altera emendata autaque*, Budapest 2020, s. 297–298.

67 Nejmladší Jan Perlitius působil nadále v Uhrách. KLEIN, Johann Samuel: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn*. 2, Leipzig und Ofen 1789, s. 381–383; CSEPREGI: *Evangelikus lelkészek Magyarországon*, II/1: *Nyugat-Magyarország*, s. 297–298.

68 Silberberk, německy Silberberg, dnes Srebrna Góra, Polsko. Město náležející původně k Minstrbersku se dostalo koncem 16. století koupí do vlastnictví lehnicko-břežských vévodů a bylo vtčleno do Břežska.

69 SCHIMMELPFENNIG: *Die Piastische Nebenlinie*, s. 296.

spočinul v reformovaném kostele ve Sventníkách.⁷⁰ Na druhou stranu lze předpokládat, že Johana Alžběta navštěvovala bohoslužby přednostně v domácí kapli moderně zrekonstruovaného zámku ve Sventníkách, jak to odpovídalo jejímu společensky výjimečnému postavení členky vévodské rodiny. Charakter kostela v sousední vsi proto v jejím privátním životě nehrál žádnou roli.⁷¹

Nástupcem Jana Zenkera se v Malých Kněhnicích stal Jan Weissbeck. Do Slezska přišel z uherského Prešpurku, podle všeho na osobní pozvání Čenka Hovory.⁷² Jeho působení v Malých Kněhnicích nebylo – na rozdíl od jeho předchůdce – bez problémů. Nikoli asi z jazykových důvodů, neboť byl rovněž znalý slovanského jazyka, ale po stránce věroučné. Jen obtížně se (jako původem luterský kněz) srovnával s odlišnostmi v bohoslužebných zvyklostech reformovaných obřadů. Ve Slezsku Weissbeck přesto působil až do roku 1682, kdy se vrátil do Uher.⁷³

Jestliže o organizaci duchovní péče na statcích posledního pána z Lipé máme alespoň základní informace, do každodennosti obce věřících, její sociální skladby podle původu, jazyka či demografických dat se nám zatím zevrubněji proniknout nedaří. A vzhledem k absenci relevantních pramenů se to asi ani nepodaří. Víme, že při kostelích, respektive farnostech ve Sventníkách i Malých Kněhnicích, byly českými (či slovanského jazyka znalými) kazateli vedeny kostelní knihy (*Kirchenbücher*). Jednalo se slezskou obdobu matrik, do nichž byly vedle údajů o narození a úmrtí obyvatel zaznamenávány pro paměť hlavní události související s organizací obvodu, obsazením kazatelů, nadacemi a podobně. Sventnické knihy však byly zničeny či ztraceny asi už před polovinou 19. století, jak vyplývá ze starší německé literatury. Obdobné knihy vedené v Malých Kněhnicích měli sice k dispozici ještě autoři prací z 2. poloviny 19. století, údajů z nich ale reprodukovali pomálu. Asi nejvýznamnějším a stále opakovaným je fakt, že kolonisté byli českého jazyka, z českých zemí a snad příslušní k Jednotě bratrské. Ani to ovšem není zanedbatelná informace, uvážíme-li, že o kraji pod Slezou se jako o cíli vystěhovalců v naší literatuře obvykle nehovoří. Dnes jsou kněhnické knihy,

70 JASIŃSKI, Kazimierz: *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziębiccy, głogowscy, żagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*. Wstęp do drugiego wydania T. Jurek, Kraków 2007, s. 241; SCHIMMELPFENNIG: *Die Piastische Nebenlinie*, s. 296, 298.

71 Za pozornost v této souvislosti také stojí, že na pohřbu Johany Alžběty pronesl kázání nikoli místní – kněhnický či sventnický – pastor, ale Gottfried Burkhardt, farář z jedné ze vsí nedaleko Rychbachu, označený v pamětních textech jako *Čech*. I. N. J. *Himmlische Johanna Elisabeth, Das ist eine gläubige Seele Aller Holdseligste Ruhe in Gott. Bey hochansehlichem Leichbegräbnüß der /.../ Frauen Fr. Johanna Elisabeth, geboren auß dem Hoch-Fürstlichen Hauß zur Lignitz /.../ in einer Station-Sermon vorgestellt von Gottfried Burckhareen Bohemo, Pfarrern in Prauß. Im Jahr 1673, den 14. Decembris. Breßlau, /.../*; SCHIMMELPFENNIG: *Die Piastische Nebenlinie*, s. 296, 298.

72 Jan Weissbeck, maďarsky také Bayszpék, se sice narodil v hornorakouském Offenhausenu roku 1638, už od dětství ale byla většina jeho života spojena s uherským prostředím. Po odchodu z Malých Kněhnic žil v Prešpurku, kde také roku 1695 zemřel. CSEPREGI: *Evangelikus lelkészek Magyarországon*, II/1: *Nyugat-Magyarország*, s. 430–431.

73 SCHIMMELPFENNIG: *Die Piastische Nebenlinie*, s. 296; HORNYÁNSZKY, Victor: *Beiträge zur Geschichte evangelischer Gemeinden in Ungarn*. Evangelicus Theologica, Pest 1867², s. 99.

stejně jako jiné materiály z dané oblasti, historiografům rovněž nedostupné. Zanikly zřejmě v rámci širokospektrálního zničení slezských archivních fondů uložených ve státním archivu ve Vratislavi koncem druhé světové války.⁷⁴

Nová kapitola v dějinách sledovaného regionu se začala psát po smrti Čěnka Hovory z Lipé počátkem roku 1680. Jeho statky přešly do vlastnictví ovdovělé manželky Bibiany a následně, po jejím úmrtí roku 1685, pak jejího druhého chotě Rudolfa Fridricha Šlesvicko-Holštýnsko-Neuburského. To už ale začala česká i bratrská stopa pozvolna slábnout. Obě farnosti byly opět spojeny v jeden celek s farním kostelem v Malých Kněhnicích a filiálním ve Sventníkách. Nakročeno k tomu bylo už v roce 1682, kdy v prvně jmenovaném místě ukončil svou misi Jan Weissbeck, dovršeno to pak bylo roku 1684, po smrti čtvrtého českého, resp. Českobratrského, kazatele Daniela Perlitia. Současně byly oba kostely opět předány do správy luteránů.⁷⁵

K rychlému nastolení nové náboženské orientace nepochybně přispěly i změny obecných poměrů. Jen krátce před smrtí Čěnka Hovory z Lipé vymřeli po meči poslední slezští Piastovci – kalvíni.⁷⁶ Jejich země přešly jako odumřelá léna do bezprostřední správy panovníka a bylo zřejmé, že se dosud bezproblémové působení bratrské, respektive reformované církve ocitlo v ohrožení. To se zanedlouho i potvrdilo. Panovníkem byli načas do jisté míry tolerováni věřící luterského vyznání, u jinověrců kalvínského či bratrského vyznání se ale samozřejmě očekávala konverze ke katolictví, anebo alespoň akceptace luterství. Díky autoritě Perlitia byl až do jeho ukončení kazatelské činnosti zachován ve Sventníkách v náboženské oblasti status quo,⁷⁷ déle jej ale udržet nešlo. Obnoveny byly luterské bohoslužby, které už byly pod vlivem nových majitelů výhradně v němčině. Rudolfo Fridrichovi Šlesvicko-Holštýnsko-Neuburskému je ale potřeba přiznat, že péči o oba kostely věnoval velkou pozornost a při jejich modernizaci pamatoval i na svého předchůdce Čěnka Hovoru. Kostel v Malých Kněhnicích byl za jeho správy doplněn o západní kostelní loď orientovanou v pravém úhlu ke středověkému kostelu, vybavenou dvěma patry galerie s dostatečným počtem míst pro věřící nejen místního původu, ale i z širokého okolí. Vybudovat nechal v kostele nové rodové pohřebiště.

• • •

74 SCHIMMELPFENNIG: *Die Piastische Nebenlinie*, s. 297; *Familienforschung in Schlesien*, dostupné z: <http://www.christoph-www.de/kbsilesia3.html#K>; <http://www.christoph-www.de/kbsilesia4.html#S> [obé cit. 23. 4. 2024].

75 ANDERS: *Historische Statistik*, s. 273; EHRHARD: *Presbyterologie des evangelischen Schlesien*, s. 405.

76 Po úmrtí Ludvíka IV. Lehnického (†1663) a Jiřího III. Břežského (†1664) byla knížectví spojena v rukou Kristiána I. (†1672). Jeho syn Jiří Vilém Lehnicko-Břežský zemřel předčasně roku 1675, nároky dcery Karolíny (†1707) na vládu v bohatých knížectvích nebyly akceptovány; jí i matce Luise (†1680) byla přiznána adekvátní apanáž a možnost dožít v rodových palácích mimo centra knížectví.

77 ANDERS: *Historische Statistik*, s. 27.

Kostely ve Sventníkách i Malých Kněhnicích zůstaly přes jistý tlak na rekatolizaci piastovských knížectví na sklonku jejich příslušnosti k habsburské monarchii až do skončení druhé světové války v souladu s vyznáním majitelů panství i obyvatel v rukou luteránů. Poté, co Dolní Slezsko připadlo v rámci nového uspořádání Evropy k Polsku a místo německých starousedlíků zaujali v roce 1945 přesídlenci z jiných polských regionů a také Poláci z tak zvaných Kresů připojených k Sovětskému svazu, zvláště z jejich ukrajinské části, bylo celé území předáno do duchovní péče katolické církvi. Kostel Panny Marie Bolestné ve Sventníkách i kostel Panny Marie Růžencové v Malých Kněhnicích jsou dnes v postavení filiálních kostelů farního kostela sv. Josefa v Nalavicích. Na česko-bratrskou či kalvínskou epizodu v dějinách jejich duchovní správy ani na kolonisty z českých zemí, kteří přispěli k obnově třicetiletou válkou zdevastovaného regionu, dnes v obcích ani ve svatostáncích nic neodkazuje. Jen vzdáleně a nepřímou jsou jejich připomínkami neoznačená skulptura jejich iniciátora Čěňka Hovory v kněhnickém kostele⁷⁸ a také rodový erb pánů z Lipé, umístěný druhotně na vnější severní straně lodi, ve Sventníkách pak alianční erb manželů Čěňka Hovory a Johany Alžběty, ukrývající se očím návštěvníků v dosud nerevitalizované části zámku, sloužící dnes jako sídlo základní školy.⁷⁹

Krátký a pro *velké dějiny* zemí i náboženských hnutí možná nepodstatný příběh českých kolonistů v samém srdci Dolního Slezska, iniciovaný těsně po polovině 17. století posledním příslušníkem kdysi významného rodu pánů z Lipé, je dnes pro českou historiografii dávno zapomenutou (či nikdy neodhalenou) epizodou. Paradoxně si jej díky sentimentálně zaměřeným tiskovinám k dějinám dávné vlasti připomínají jen potomci poválečných německých vysídlenců prostřednictvím okrajových tiskovin a internetových stránek. Přesto se ukazuje, kolik osudů jednotlivců i malých kulturních, jazykových či náboženských společenství zůstává nepoznáno, ať už vinou pramenných omezení, anebo nucenou ukotveností nás, profesionálních historiků, ve světě aktuálně preferovaných a hodnocených témat a jejich publikování na nejvyšší možné mezinárodní úrovni. Je proto povzbuzující, že si mezi moderními metodami a postupy historické práce nachází své místo mikrohistorie. Její výsledky totiž mohou doplnit, dokreslit (anebo také nabourat) i témata, která máme díky existujícím syntetickým zpracováním za uzavřená. Přesně to platí i pro drobnosti z osudů Jednoty bratrské a jejích členů či příznivců z dolnoslezského Břežska, Sventník, Malých Kněhnic, ale i Adelsdorfu a dalších míst, prezentované v předcházejícím textu.

• • •

78 KORBELÁŘOVÁ: *Muž bez tváře*, s. 310–325.

79 KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Zkřížené ostrve pánů z Lipé v srdci Slezska. Neznámé erbovní památky z 2. poloviny 17. století*. Genealogické a heraldické informace 2021. Brno: Moravská genealogická a heraldická společnost, z. s., XXVI, 2022, č. 1, s. 107–118.

Rekatolizace, katolická konfesionalizace a nekatolické stavy Opavského, Krnovského a Těšínského knížectví od 20. let 17. století do poloviny 18. století

Jiří Brňovják

Asymetrický politicko-náboženský vývoj pobělohorských českých zemí

Neúspěch stavovského povstání v letech 1618–1620 umožnil zásadní proměnu politických, společenských i náboženských poměrů v českých zemích. Tato proměna, směřující v nábožensko-politické rovině k odstranění dřívějšího multikonfesního prostředí a jeho nahrazení katolickým monokonfesionalismem, se v rámci českého státu uskutečňovala rozdílně a s odlišnou intenzitou, stejně tak jako s odlišnou mírou dosažených výsledků. Asymetrický konfesní vývoj v českých zemích vycházel z rozdílného způsobu ukončení stavovského povstání, definování viníků a forem jejich potrestání. Zatímco v Čechách a na Moravě byl po porážce povstání nastolen nesmlouvaný rekatolizační kurz,¹ smírné urovnání konfliktu mezi Ferdinandem II. a slezskými stavy prostřednictvím drážďanského akordu z 28. února 1621 zajistilo Slezanům generální pardon a potvrzení jejich dosavadních práv a svobod a také náboženské svobody v intencích slezského majestátu Rudolfa II. z roku 1609 (oficiálně tedy jen pro luterství). Zásadní roli v následném vývoji sehrály vnější vlivy, tj. dopady mezinárodní

1 K periodizaci rekatolizace v Čechách a na Moravě v období od porážky stavovského povstání do konce 18. století srov. MIKULEC, Jiří: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Praha 1992; TÝŽ: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013.

velmocenské politiky či politicko-konfesní vývoj v Uhrách. Ty sice vládnoucím Habsburkům jako českým králům a nejvyšším slezským vévodům umožnily v několika fázích výrazně omezit prostor náboženské tolerance, na druhou stranu kladly jejich konfesionalizačnímu úsilí nemalé překážky, které znemožňovaly provést úplnou rekatolizaci stavovských elit a tím i nekatolického poddanského obyvatelstva. V samotném Slezsku tak konfesionalizace probíhala asymetricky a s proměnlivou mírou intenzity.²

Zásadní revizi drážďanského akordu přinesl tzv. pražský mír uzavřený 30. května 1635 v Praze mezi císařem Ferdinandem II. a říšskými stavy (Katolickou ligou a takřka všemi protestantskými knížaty). Jeden z tzv. vedlejších recesů omezoval svobodné

-
- 2 Z prací shrnujících politicko-konfesní vývoj celého Slezska či jeho podstatných částí v letech 1621–1740, o které se opírá následující výklad, zejm. JAECKEL, Georg: *Die staatsrechtlichen Grundlagen des Kampfes der evangelischen Schlesier um ihre Religionsfreiheit*, 1–6. Jahrbuch für schlesische Kirche und Kirchengeschichte. Neue Folge 37, 1958, s. 102–136, 1959, 38, s. 74–109, 39, 1960, s. 51–90, 40, 1961, s. 7–30, 42, 1962, s. 45–74, 43, 1963, s. 67–88, 45, 1966, s. 71–110; PATZELT, Herbert: *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*. Dülmen 1989; MEMPEL, Dieter: *Der schlesische Protestantismus vor und nach 1740*. In: Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen. Ergebnisse eines Symposions in Würzburg vom 29. bis 31. Okt. 1987. BAUMGART, Peter (ed.), Sigmaringen 1990, s. 287–306; *Quellenbuch zur Geschichte der evangelischen Kirche in Schlesien*. BENRATH, Gustav Adolf – HUTTER-WOLAND Ulrich – MEYER, Dietrich – PETRY, Ludwig – WEIGELT, Horst (edd.), München 1992; VAN EICKELS, Christine: *Rechtliche Grundlagen des Zusammenlebens von Protestanten und Katholiken in Ober- und Niederschlesien vom Augsburger Religionsfrieden (1555) bis zur Altranstädter Konvention (1707)*. In: Reformation und Gegenreformation in Oberschlesien. Die Auswirkungen auf Politik, Kunst und Kultur im ostmitteleuropäischen Kontext. WÜNSCH, Thomas (ed.), Berlin 1994, s. 47–68; MANDZIUK, Józef: *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku, II. Czasy reformacji protestantskiej, reformy katolickiej i kontrreformacji 1520–1742*. Warszawa 1995; WAŚ, Gabriela: *Akty prawne dotyczące wolności religijnych protestantów śląskich i ich znaczenie polityczne dla Śląska*. In: Śląski kwartalnik historyczny Sobótka, 2000, č. 3, s. 373–405; KONOPNICKA, Małgorzata: *Kontrreformacja w księstwie głogowskim (XVI–XVIII w.)*. Zielona Góra 2002; DEVENTER, Jörg: *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526–1707*. Köln 2003; SCHUNKA, Alexander: *Protestanten in Schlesien im 17. und 18. Jahrhundert*. In: Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert). LEEB, Rudolf – SCHEUTZ, M. – WEIKL, D. (edd.), Wien – München 2009, s. 271–297. Z monografických zpracování dějin Slezska výběrově GRÜHAGEN, Colmar: *Geschichte Schlesiens*, 2. Bis zur Vereinigung mit Preussen (1527 bis 1740). Gotha 1886; *Geschichte Schlesiens*, 2. Die Habsburger Zeit 1526–1740. PETRY, Ludwig – MENZEL, Josef J. (edd.), Sigmaringen 1988; MALECZYŃSKI, K. et al.: *Historia Śląska*, 1. Do roku 1763, 3. Od końca XVI w. do r. 1763. Wrocław 1960; *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Schlesien*. CONDRADS, Norbert (ed.), Berlin 2002; CZAPLIŃSKI, Marek a kol.: *Historia Śląska*. Wrocław 2007; BAHLCKE, Joachim: *Książęta i stany. Historia Śląska (1469–1740)*. Wrocław 2005; *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. BAHLCKE, Joachim – GAWRECKI, Dan – KACZMAREK, Ryszard (edd.), Gliwice 2011 (v německém rozšířeném a přepracovaném vydání pod názvem *Geschichte Oberschlesiens. Politik, Wirtschaft und Kultur von den Anfängen bis zur Gegenwart*), München 2015; *Slezsko v dějinách českého státu*, 2. 1490–1763. JIRÁSEK, Zdeněk (ed.), Praha 2012; *Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XV–XX wieku*. BAHLCKE, Joachim – GOJNICZEK, Wacław – KACZMAREK, Ryszard (edd.), Katowice 2018. Zde pausálně uváděné práce obsahují řadu odkazů na další zásadní literaturu, popř. také archivní prameny.

vyznávání luterství pouze na državy nekatolických knížat, tj. minstrbersko-olešnických Poděbradů a lehnicko-břežských Piastovců a na město Vratislav, tradiční baštu nekatolictví. Znění recesu umožnila prohra proticísařské koalice dolnoslezských nekatolických knížat spolu s Vratislaví. S ohledem na aktuální mezinárodní vojenskou a politickou situaci se však provinilcům tíha trestů vyhnula a paradoxně dopadla na všechna ostatní lenní i bezprostřední knížectví a stavovská panství, na něž se nyní mělo vztahovat panovnické rekatolizační právo. Císař navíc mohl argumentovat skutečností, že podporou sasko-dánského vojska v letech 1626–1627 se Slezané dopustili porušení základních ujednání drážďanského akordu a pozbyli tak nároků na jeho ochranu.³ Ostatně, tento argument by využit již v první velké rekatolizační vlně, která nastala po vytlačení sasko-dánských jednotek ze Slezska, během níž se nechvalně proslavili dragouni Maxmiliána z Lichtenštejna.

Realizace přísných rekatolizačních požadavků plynoucích z pražského míru byla znemožněna novými válečnými operacemi třicetileté války. Obtížně vyjednaný vestfálský mír, který 24. října 1648 kompromisně ukončil třicetiletou válku, se pozastavoval rovněž nad konfesní situací ve Slezsku, byť se jednalo o součást habsburské monarchie, pro kterou císařští diplomati zajistili plošné uplatnění konfesionalizační zásady *Cuius regio, eius religio*. Kromě šlechty Dolních Rakous⁴ se výjimky dostalo opět pouze dolnoslezským knížatům augšpurské konfese, jimž, a všem obyvatelům jejich knížectví a rovněž městu Vratislavi, byla na základě diplomatického tlaku Saska a Švédska v osnabrucké mírové smlouvě (*Instrumentum Pacis Osnabrugensis*, IPO) znovu potvrzena plná náboženská svoboda luterského vyznání. Ve zbylých bezprostředních knížectvích bylo protestantské šlechtě i jejich poddaným povoleno zůstat v zemi a navštěvovat nekatolické kostely ležící v omilostněných knížectvích, popřípadě se dobrovolně a bez překážek vystěhovat ze země, ponechat si své majetky a za účelem jejich správy je svobodně navštěvovat. Nekatolíkům bylo dále umožněno vystavět poblíž měst Hlohova, Javora a Svídnice tzv. mírové kostely (*Friedenskirchen*). Držitelé lenních knížectví (v té době jimi byli katolíci) a stavovských panství včetně nižších (katolíci i nekatolíci) a jejich poddaní sice v IPO nebyli výslovně

3 PALM, Hermann: *Die Conjunction der Herzöge von Liegnitz, Brieg und Oels sowie der Stadt und des Fürstentums Breslau mit den Kurfürsten von Sachsen und Brandenburg und der Krone Schweden in den Jahren 1633–1635*. In: *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens* 3, 1861, s. 227–368, 357–365; ŠINDELÁŘ, Bedřich: *Slezská otázka na mírovém kongresu vestfálském 1643–1648*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická* (C) 10, 1961, s. 267. Výjimku v rámci neomilostněných knížectví a stavovských panství představovalo potvrzení náboženské svobody pro svobodné stavovské panství Milič svobodných pánů Maltzanů ze září 1635, srov. GOEDSCHE, O. L.: *Geschichte und Statistik des Militsch-Trachenberg Kreises*. Breslau 1847, s. 70–71.

4 Dolnorakouským stavům bylo znemožněno přijímání nových nekatolických členů. SCHEUTZ, Martin: *Eine fast vollständige Tilgung des Protestantismus und ein handfester Neubeginn. (Geheim-) Protestantismus in Niederösterreich im 17. und 18. Jahrhundert*. In: *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen*, s. 196–198.

zmiňování, v zásadě ale podléhali ustanovením dotýkajících se bezprostředních knížectví.⁵

Ustanovení vestfálského míru umožnila, aby byla po odchodu švédských vojsk ve značné části Slezska zahájena nová vlna rekatolizace. Na konci roku 1652 Ferdinand III. rozhodl o uzavření nekatolických kostelů v bezprostředních knížectvích a vyhnání duchovních a učitelů. O rok později, po smrti Alžběty Lukrécie, se k bezprostředním knížectvím přidalo Těšínsko. Rekatolizační tažení probíhalo rovněž v lenních knížectvích a stavovských panstvích, bez ohledu na konfesi stavovských pánů.

Tradiční nátlakové rekatolizační praktiky používané proti nekatolickým vrchnostem a zejména venkovskému a městskému obyvatelstvu, kombinované s činností jezuitských misionářů,⁶ značně překračovaly meze vyměřené vestfálským mírem. Stížnosti poddaných, jejich nekatolických vrchností či dokonce protektorů z řad nekatolických říšských knížat, byly vídeňským dvorem dlouho odmítány jako neopodstatněné. Nakonec se ale na počátku 18. století staly záminkou k švédské politické intervenci. Konvence, kterou byl císař Josef I. přinucen uzavřít se švédským králem Karlem XII. 1. září 1707 v saském Altranstädtu, zajistila návrat k zásadám vestfálského míru a restituci neoprávněně uzavřených kostelů na území omilostněných knížectví a v Minsterbersku, jak bylo vyvozeno z příslušných paragrafů IPO; v bezprostředních knížectvích byla navíc povolena výstavba šestice nových nekatolických kostelů (Gnadenkirchen), mj. v hornoslezském Těšíně. Slezanům z ostatních knížectví a stavovských panství byla povolena možnost soukromého domácího praktikování nekatolictví, návštěva evangelických škol a omezené využívání služeb nekatolických duchovních. Konvence dále zakazovala mnohé rekatolizační praktiky, jež byly hojně užívány během jezuitských misí (viz níže). Realizaci konvence následně upřesňoval exekuční reces z 8. února 1709, jeho paragrafy mj. hovořily o výstavbě mírových kostelů a znovuoobnovení dolnoslezských konsistoří.⁷

5 ŠINDELÁŘ: *Slezská otázka*; CONRADS, Norbert: *Die Bedeutung des Westfälischen Friedens von 1648 für die schlesische Geschichte*. In: Norbert Conrads. *Schlesien in der Frühmoderne. Zur politischen und geistigen Kultur eines habsburgischen Landes*. BÄHLCKE, Joachim (ed.), Köln 2009, s. 56–58.

6 Srov. ČORNEJOVÁ, Ivana: *Jezuité a rekatolizace*. In: Kutná Hora v době baroka. VANĚK, Vojtěch – KROUPA, Jiří K. (edd.), Praha 2005, s. 44–46; MIKULEC, Jiří: *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace v Čechách – jedna z možností výzkumu náboženských dějin*. In: *Limity a možnosti historického poznání. Sborník z cyklu přednášek*. ELBEL, Martin (ed.), Olomouc – Pardubice 2008, s. 115–123; HAVLÍČEK, Petr: *Jezuitské misie v barokních Čechách: náčrt podoby jezuitských rekatolizačních misí ve druhé polovině 17. století*. In: *Omnibus fiebat omnia. Kontexty života a díla Fridericha Bridelia SJ (1619–1680)*. Praha 2010, s. 263–277.

7 CONRADS, Norbert: *Die Durchführung der Altranstädter Konvention in Schlesien 1707–1709*. Köln – Wien 1971; *Die Altranstädter Konvention von 1707. Beiträge zu ihrer Entstehungsgeschichte und zu ihrer Bedeutung für die konfessionelle Entwicklung in Schlesien*. BERGERHAUSEN, Hans-Wolfgang (ed.), Würzburg 2009; SPRATEK, Daniel: *Právní poměry v nekatolické církvi na Těšínsku v letech 1709–1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku (1. díl)*. *Revue církevního práva* 21, 2002, s. 17–50.

Zatímco v Čechách a na Moravě je s obdobím vlády Karla VI. spojována třetí intenzivní fáze rekatolizačního úsilí namířeného proti tajným nekatolíkům a nelegálnímu působení zahraničních duchovních (tato fáze způsobila mj. odchod řady tajných nekatolíků do pruského exilu), ve Slezsku došlo v rámci mantinelů stanovených altranstädtskou konvencí k určité stabilizaci. Následná normalizace vztahů mezi vídeňským dvorem a nekatolickými elitami se projevila např. ve zvýšené míře udílením šlechtických titulů včetně hraběcíh, či udílením inkolátů ve Slezsku, které měly omezovat stavovská práva jejich nekatolických držitelů pouze na tuto korunní zemi.⁸

Altranstädtská konvence určila podobu formálního i reálného soužití příznivců katolické i luterské konfese až do přelomu první slezské války, která vypukla na konci roku 1740, a jejímž výsledkem bylo odtržení drtivé většiny Slezska vítězným Pruskem, potvrzené mírovými smlouvami z léta 1742. V konvenci lze současně spatřovat ukončení takřka století trvající turbulentní katolické konfesionalizace Slezska.⁹ V rakouské části Slezska, která habsburské monarchii po první slezské válce připadla, nadále platily právní poměry nastavené konvencí. Radikální změnu přinesl až toleranční patent z 13. října 1781, který zlegalizoval existenci vyznání augšpurského, helvétského a pravoslavného. Slezské náboženské poměry tak byly opětovně sjednoceny s českými a moravskými.¹⁰

Ačkoliv se výše popisovaný konfesní vývoj ve Slezsku dotýkal pouze katolictví a luterství, byly to právě mezinárodní vlivy, které umožnily, aby zde mohlo i nadále existovat kalvínství, byť ve velmi omezené míře. Porážka dolnoslezských knížat ve 30. letech 17. století sice definitivně přivodila pád do politické bezvýznamnosti, avšak jejich společenská pozice a mezinárodní zázemí jim umožňovaly vést konfesní politiku, která nemusela být vždy v souladu s kurzem nastaveným Vídní. Evidentní příklad v tomto

8 BRŇOVJÁK, Jiří: *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015, s. 343.

9 K terminologii a její aplikaci v historiografii srov. PEŠEK, Jiří: *Reformační konfesionalizace v Německu 16.–17. století (Publikace a diskuze 80. a 90. let)*. Český časopis historický 96, 1998, s. 602–610; SVATOŠ, Martin: *Problémy a otázky studia náboženského života v Čechách v letech 1620–1760: teze*. In: Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740. Praha 2004, s. 427–434, zejm. s. 428; HRDLÍČKA, Josef: *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*. České Budějovice 2013, s. 5–45; MIKULEC, Jiří: *Koncept konfesionalizace a náboženské dějiny českých zemí*. In: Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století. Praha 2014, s. 27–31; ČORNEJOVÁ, Ivana: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí*. In: Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. ČORNEJOVÁ, Ivana (ed.), Praha 2003, s. 14–24; *Die katholische Konfessionalisierung*. REINHARD, Wolfgang – SCHILLING, Heinz (edd.), Münster 1995; EBERHARD, Winfried: *Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*. In: Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur. BAHLCKE, Joachim – STROHMEYER, Arno (edd.), Stuttgart 1999, s. 89–103.

10 BEDNÁŘ, František – HREJSA, Ferdinand: *Toleranční patent, jeho vznik a význam*. Praha 1931; KARNIEL, Josef: *Die Toleranzpolitik Josephs II.* Gerlingen 1985, zejm. s. 341–346; BARTON, Peter F.: *Evangelisch in Österreich. Ein Überblick über die Geschichte der Evangelischen in Österreich*. Wien 1987, s. 127–132; MELMUKOVÁ, Eva: *Patent zvaný toleranční*. Praha 1999, s. 13–56.

smyslu poskytují do roku 1675 poslední lehnicko-břežští Piastovci, kteří sami vyznávali kalvinismus a otevřeně podporovali kalvínské duchovní. V Břehu navíc existovalo renomované nekatolické gymnázium, které zjevně sympatizovalo s kalvínstvím.¹¹ V kalvinismu nakloněném prostředí pak mohli působit bratrští duchovní z polské větve, nalézat podporu a spolu s brežskými kolegy poskytovat vzdělání a duchovní servis exilovým příslušníkům Jednoty bratrské jako i šlechtickým vyznavačům bratrského vyznání z Horního Slezska, jak dokládají příklady členů rodu Skrbenských z Hříště z Těšínska a Opavska (k nim detailněji viz dále).¹²

Aspekty rekatolizace a katolické konfesionalizace na Opavsku, Krnovsku a Těšínsku

Výše popsané tendence politicko-náboženského vývoje Slezska se přirozeně projevovaly na území hornoslezských knížectví opavského, krnovského a těšínského, které jsou předmětem této studie.¹³ Konkrétní průběh rekatolizace na jejich území rovněž

-
- 11 SCHOTT, Christian-Erdmann: *Die Reformierten in Schlesien bis zum Beginn der preußischen Zeit*. In: *Reformed Majorities in Early Modern Europe*. Selderhuis, HERMAN J. – LANGE VAN RAVENSWAAY, J. – MARIUS J. (edd.), Göttingen 2015, s. 73–88; *Die Reformierten in Schlesien. Vom 16. Jahrhundert bis zur Altpreußischen Union von 1817*. BÄHLCKE, Joachim – DINGE, Irene (edd.), Göttingen 2016.
 - 12 JUST, Jiří: *Die Beziehungen der böhmisch-mährischen und polnischen Brüderunität zu den schlesischen Reformierten in der Frühen Neuzeit*. In: *Die Reformierten in Schlesien*, zejména od s. 181; BRŇOVJÁK, Jiří: *Bratrská konfesijní příslušnost Skrbenských z Hříště v kontextu rekatolizace horního Slezska po porážce stavovského povstání*. *Folia Historica Bohemica* 34, 2019, č. 1, s. 278–241.
 - 13 Z literatury pojednávající o politickém a konfesním vývoji Opavska výběrově BIERMANN, Gustav: *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*. Teschen 1874, s. 549–559; ZUKAL, Josef: *Aktenstücke zur katholischen Gegenreformation im Fürstentümer Jägerndorf*. *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens* 5, 1909–1910, č. 2, s. 49–62; LOESCHKE, Georg: *Zur Gegenreformation in Schlesien 1. Troppau, Jägerndorf*, Leipzig 1915, 2. *Leobschütz*. Leipzig 1916; RYBA, Josef: *Die katholische Restauration in den Fürstentümern Troppau und Jägerndorf*. *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* 5, 1940, s. 161–186, 14, 1956, s. 153–173, 15, 1957, s. 208–229. K Těšínsku výběrově BIERMANN, Gottlieb: *Geschichte des Herzogthums Teschen*. Teschen 1894, s. 145–150, 218–228; CONRADS, Norbert: *Die Rekatholisierungspolitik in Teschen und die Ambitionen des letzten Herzogs von Teschen*, In: Norbert Conrads. *Schlesien in der Frühmoderne. Zur politischen und geistigen Kultur eines habsburgischen Landes*. BÄHLCKE, Joachim (ed.), Köln – Weimar – Wien 2009, s. 21–38; KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŠMERDA, Milan – ŽÁČEK, Rudolf: *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství (na příkladu Těšínska)*. Opava 2002 s. 231–267; TÝŽ: *Kněžna Alžběta Lukrecie a protireformace na Těšínsku (1625–1653) I*. *Těšínsko* 47, 2004, č. 4, s. 1–10, *II*, TAMTÉŽ, 48, 2005, č. 1, s. 1–7; SPYRA, Janusz: *Kontrreformacja w Cieszylinie w latach 1653–1709*. In: *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim*. CZYŻ, Renata – GOJNICZEK, Wacław – SPRATEK, Daniel (edd.), Cieszyn 2010, s. 66–88; AL SAHEB, Jan: *K některým aspektům pobělohorské rekatolizace opavského knížectví*. In: *Cirkevní*

ovlivňovaly další faktory: postavení uvnitř českého státu a přináležitost v rámci církevní (diecézní) struktury. Zatímco Těšínsko bylo tradiční součástí Slezska, Opavsko a Krnovsko se do 15. století vyprofilovaly jako přímá léna české Koruny, vydělená ve 13. století z Moravy. Krnovsko se stalo jedním ze slezských knížectví již na počátku 16. století, státoprávní příslušnost Opavska vyřešil až výsledek stavovského povstání, kdy benefity drážďanského akordu přiměly zdejší stavovské elity k přistoupení na definitivní přičlenění knížectví ke Slezsku, jemuž se doposud urputně bránily.¹⁴ Ve všech třech knížectvích tak po porážce stavovského povstání platily výhody drážďanského akordu včetně uchování zdejších zemských práv. V případě Opavska a Krnovska se jednalo o verzi moravského zemského zřízení z roku 1604 (byť ze strany Lichtenštejnů, kteří vládli oběma knížectvím, nikdy formálně neuznanou). Pokusy v 70. letech 17. století o nahrazení modernizovanými verzemi nakonec skončily nezdarem, avšak i zde byly v následujícím období implementovány mnohé normativy, které byly v Čechách a na Moravě zavedeny Obnovenými zřízeními zemskými 1627 a 1628 a následnými upřesňujícími Deklaratorii a Novelami z let 1640, resp. 1650.¹⁵

Významná dělicí linka vedla mezi Opavskem a Krnovskem na jedné straně a Těšínskem na straně druhé v rámci správního členění katolické církve. Těšínsko, tak jako drtivá většina Slezska, bylo součástí vratislavské diecéze, naopak Opavsko a Krnovsko vzhledem k jejich historickému vývoji příslušely k olomoucké diecézi.¹⁶ Olomouckým biskupům tak bylo umožněno v případě potřeby aktivně vstupovat do politicko-náboženského dění již před stavovským povstáním.¹⁷

dějiny Slezska 18.–20. století. JIRÁSEK, Zdeněk (ed.), Opava 2011, s. 103–117; PINDUR, David: *Století rekatolizace Těšínska. Ke konfesijním proměnám – od knížete po poddané (1609–1709)*. In: TAMTÉŽ, s. 89–129; TÝŽ: *Světla a stíny barokní církve ve Slezsku. Frýdecké arcikněžství v letech 1654–1770. Struktury, procesy, lidé*. Český Těšín 2015; TÝŽ: *Zmiany wyznaniowe w księstwie cieszyńskim w XVII wieku*. In: *Dziedzictwo*, s. 143–168; SPYRA, Janusz: *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848*. Cieszyn 2012, zejm. s. 283–293.

14 STARÝ, Marek: *Opavsko*. In: *Encyklopedie českých právních dějin*, IV. N–O. SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (edd.), Plzeň – Ostrava 2016, s. 737–740; také srov. úvod k edici *Červená kniha Opavského knížectví. Edice registra komunikace opavských stavů z let 1614–1618 ve věci jejich sporu s Karlem z Lichtenštejna*. KOZÁK, Petr (ed.), Opava 2015, s. 11–16.

15 ZUKAL, Josef: *Slezské konfiskace 1620–1630. Pokutování provinilé šlechty v Krnovsku, Opavsku a Osoblažsku po bitvě bělohorské a po vpádu Mansfeldově*. Praha 1916, s. 1–45, 95–96; HORNA, Richard: *Návrh zemského zřízení pro Krnovsko z roku 1673 (příspěvek k dějinám recepcce římského práva v zemích českých)*. In: Pocta k sedmdesátým narozeninám prof. Dra Leopolda Heyrovského dne 14. XI. 1922. Sborník věd právních a státních 22, 1922, s. 266–273; TÝŽ: *Návrh obnoveného zřízení zemského pro knížetství opavské z r. 1675*. Bratislava 1938.

16 AL SAHEB, Jan: *K proměně správní struktury olomoucké diecéze v 18. století*. In: *Polská papežská nunciatura v Opavě (Slezsko v církevních dějinách 18. století)*. JIRÁSEK, Zdeněk (ed.), Opava 2009, s. 43–55; PINDUR, David: *Přehled nejstarší církevně správní organizace Těšínska. Od středověku do vzniku generálního vikariátu v roce 1770*. In: TAMTÉŽ, s. 57–92.

17 VYBÍRAL, Zdeněk: *Opava a země Koruny české v době krize habsburské monarchie 1608/9*. In: *Slezsko v dějinách českého státu*. Sborník příspěvků z vědecké konference pořádané pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě. BORÁK, Mečislav (ed.), Opava 1999, s. 175–180. LIŠKA, Petr: *Václav Bítovský z Bítova, jeho*

Stavovské obce na Krnovsku, a především na Opavsku (počet krnovských stavů byl značně zredukován růstem krnovské knížecí komory v době držení knížectví Hohenzollerny) byly vzhledem k naznačenému specifickému vývoji výrazně příbuzensky, majetkově i společensky propojeny s moravským prostředím. Vazby s Moravou dále prohlubovali držitelé četných lenních statků olomouckých biskupů, tzv. moravských enkláv, kteří sami, nebo jejich blízcí příbuzní, často vlastnili majetky na Opavsku, Krnovsku i na Moravě. Uvedené úzké vazby vedly k angažovanému zapojení řady příslušníků opavských stavů na straně moravských povstalců. Konfiskacemi tak byli bezprostředně po porážce povstání potrestáni dva členové moravského stavovského direktoria: opavský zemský hejtman Jan ml. Bruntálský z Vrbna na Bruntále a Karel Kryštof Sedlnický z Choltic na olomouckých lenních statcích Dívčí Hrad, Fulštejn a Hrozová na Osoblažsku.¹⁸ Zkonfiskované statky získal vratislavský biskup Karel, mladší bratr vítězného Ferdinanda II., který je předal do rukou německých rytířů. Sedlnického léno Dívčí Hrad bylo kardinálem Ditrichštejnem odevzdáno kladským jezuitům, kteří tento vzdálený statek záhy směnili s maltézskými rytíři za jejich kladskou komendu. Jezuitský řád však nabyl další zásadní majetky. Nejprve to bylo panství Albrechtice, jež bylo zkonfiskováno Janu Kryštofovi z Valdštejna, věrnému straníkovi krnovského vévody Jana Jiřího Hohenzollernského, vůdčí osobnosti slezských povstalců, a předáno vratislavskému biskupovi Karlovi, který je vzápětí odevzdal niským jezuitům. Opavská jezuitská kolej roku 1674 nabyla panství Šilheřovice ve východní části Opavska.¹⁹ Řádové majetky a moravské enklávy se vzhledem k jejich nyní výlučně katolic-

život a politická činnost na Opavsku do roku 1614. In: Časopis Matice moravské 127, 2007, s. 83–99. MÜLLER, Karel – ŽÁČEK, Rudolf a kol.: *Opava*. Praha 2008, zejm. s. 159–164; FUKALA, Radek: *Reformace ve Slezsku a na Opavsku*. Opava 2010, zvláště s. 96–128 (autor zde shrnuje své starší publikace).

- 18 ZUKAL: *Slezské konfiskace*, s. 46–51; KNOZ, Tomáš: *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*. Brno 2006, s. 427–430; MYŠKA, Milan – STIBOR, Jiří: *Sedlnický z Choltic*. In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy (dále BSSM). DOKOUPIL, Lumír – MYŠKA, Milan (edd.), Opava 1995, s. 97–98; FUKALA, Radek: *z Valdštejna, Jan Kryštof st.* In: BSSM, 6. DOKOUPIL, Lumír – MYŠKA, Milan (edd.), Opava 1996, s. 21–22; FUKALA, Radek: *Karel, Jiří a Jan Bruntálští z Vrbna a jejich životní osudy v pobělohorské emigraci*. In: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*. Sborník z konference konané v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5.–6. listopadu 1998. HRUBÁ, Michaela (ed.), Ústí nad Labem 2001, s. 242–245.
- 19 ZUKAL: *Slezské konfiskace*, s. 51–52; RITSCHNY, Alois – HÄUSSLER, Franz Josef: *Geschichte der Malteser-Ritter-Ordens-Kommende St. Johann in Schlesien 1100–1931*. Troppau 1931, s. 87–106; IRGANG, Winfried: *Freudenthal als Herrschaft des Deutschen Ordens 1621–1725*. Bonn 1971, s. 31–45; WOSCH, Jan: *Terytorialny rozwój własności ziemskiej zakon jezuitów na Śląsku od XVI do XVIII wieku*. In: *Studia Śląskie. Seria nowa* 34, 1978, s. 29–32; HOSÁK, Ladislav: *Historický místopis země Moravkoslezské*. Praha 2000², s. 852; KNOZ: *Pobělohorské konfiskace*, s. 429; SCHOLZ, W. Bernard: *Erzherzog Karl von Österreich (1590–1624) – Bischof von Breslau am Vorabend und zu Beginn des Dreißigjährigen Krieges*. Köln 2021, s. 252–254, 297–299. K albrechtickému panství je nutno dodat, že již od počátku 16. století bylo podřizováno přímé pravomoci vrchních slezských hejtmánů, jeho status nižšího stavovského panství pak byl potvrzen v 17. a 18. století.

kým držitelům (v případě enkláv šlo často o příslušníky katolických aristokratických rodů z Čech, Moravy i dalších zemí habsburské monarchie) staly důležitými lokálními oporami rekatolizačního snažení.²⁰ Mnozí opavští a krnovští stavové byli na přelomu 20. a 30. let 17. století mnohem výrazněji podrobeni konfiskacím a finančním trestům na základě jejich více či méně aktivní podpory sasko-dánského vpádu z let 1626–1627. Uváděné postihy přispěly k hlubší personální i sociální proměně zdejších stavovských obcí, která ve svém důsledku nepochybně přispěla k následnému procesu zmenšování nekatolických stavů, a nakonec jejich zániku na počátku 18. století.²¹ Sousední Těšínsko a jeho stavy nebyly podobným dramatickým okolnostem vystaveny.

Mezinárodně garantovaná náboženská ustanovení (1621, 1635, 1648) umožnila pozemkovým vrchnostem ve slezských knížectvích a na stavovských panstvích soukromé praktikování nekatolictví, přičemž zeměpanské i knížecí úřady se snažily všemožně postihovat jakékoliv náznaky veřejného provozování nekatolického kultu, a dokonce vyžadovaly zastavení činnosti privátních nekatolických zámeckých kaplí. K prvnímu vážnému pokusu v tomto směru došlo již roku 1628, čili bezprostředně po vyhnání sasko-dánských jednotek, kdy slezský komorní prezident Karel Hannibal purkrabí z Donína vydal nařízení, podle něhož měly být všechny evangelické kostely uzavřeny a nekatoličtí duchovní a učitelé vyhnáni. Realizace však narazila na značný odpor nekatolické šlechty, která pronásledovaným duchovním poskytla útočiště a rovněž odmítla obsadit uprázdněné kostely katolickým klérem.

Jak již bylo výše zmíněno, zapojení opavských a krnovských stavů do podpory sasko-dánského vpádu přineslo císařskému dvoru i knížatům z Lichtenštejna (po smrti Karla roku 1627 spravovali Opavsko a Krnovsko do roku 1632 za nezletilého Karla Eusebia jeho strýcové Maxmilián a Gundakar) možnost vytvořit velmi pragmatický narativ o propadnutí stavovských práv a privilegií, kterých mohli Slezané díky drážďanskému akordu užívat. Posléze obdobně využívali formulace příslušných paragrafů pražského a vestfálského míru, v nichž byla náboženská ustanovení výslovně vztahována pouze na teritoria jmenovaných dolnoslezských nekatolických knížat a na město Vratislav. Z těchto důvodů měla lenní knížectví plně spadat pod zeměpanskou rekatolizační pravomoc jako knížectví v bezprostřední panovnické držbě. Ačkoliv tyto radikální úvahy nebyly s ohledem na aktuální domácí i zahraniční situaci realizovány, efektivně plnily úlohu dostatečně vážných argumentů při řešení stavovských stížností.²²

Pro konkrétní průběh a úspěšnost rekatolizačních aktivit byla zásadní míra angažovanosti bezprostředních držitelů knížectví a církevních autorit, resp. rekatolizací

20 Rekatolizace na bruntálském panství byl uskutečněna již na konci 20. let 17. století, po vypuzení sasko-dánských jednotek. IRGANG: *Freudenthal*, s. 76–87.

21 ZUKAL: *Slezské konfiskace*; KNOZ: *Pobělohorské konfiskace*, s. 434–440. K sasko-dánskému vpádu nejnověji MIŠAGA, Vít: *Dánský vpád. Dva roky války ve Slezsku a na Moravě 1626–1927*. České Budějovice 2023.

22 K této praxi srov. práce J. Zukala a R. Horny citované v pozn. 15.

pověřených církevních institucí, stejně jako míra odporu či spolupráce samotných vrchností.²³ Na Opavsku a Krnovsku nastalo po sasko-dánském vpádu a následném pokusu o uzavření nekatolických kostelů a vyhnání duchovních poměrně dlouhé období relativního klidu, které nebylo nijak zásadněji ovlivněno novou fází slezské rekatolizace zahájené roku 1654. Rekatolizační aktivity se s podporou jezuitských misionářů soustředily na vlastní komorní statky a vévodská poddanská města, jež se nacházely především na Krnovsku.²⁴ Hlubší zájem Karla Eusebia z Lichtenštejna o rekatolizaci pro něj dosti vzdálených hornoslezských knížectví podnítily až aktivity olomouckého biskupa Karla II. z Lichtenštejna-Kastelkorna, jenž na přelomu 60. a 70. let 17. století dosáhl za pomoci jezuitské misie významných výsledků v problematickém severozápadním moravském příhraničí, konkrétně na panstvích Šternberk a Rabštejn, jejichž držitelé byli posledními nekatolíky mezi moravskými stavby.²⁵ Byli to právě olomoučtí jezuitští misionáři vedení páterem Arnoldem Engelem se zkušenostmi z rekatolizace Šternberska a Rabštejna, kteří se usídlili v nové jezuitské koleji v Albrechticích a zásadně posunuli vpřed rekatolizaci nekatolických regionů Opavského a Krnovského knížectví.²⁶

Jistě není náhodou, že příchod jezuitů na Opavsko a Krnovsko se časově kryl se současně zahájeným procesem nahrazení původního moravského zemského zřízení z roku 1604 novými zemskými zřízeními, jež měla být výrazně upravena ve prospěch panovnické moci a doplněna akcentem na přednostní (nikoliv ale výlučné) postavení katolictví; revizi zemského zřízení inicioval žádostí k panovníkovi kníže Karel Eusebius. Ve stejné době byla s podporou příchozích jezuitů na Těšínsku zahájena nová fáze rekatolizace, kterou podle některých historiků umožnila výrazná proměna politicko-konfesní situace v Horních Uhrách po porážce Wesselényiho povstání; těšíňští nekatolíci udržovali s hornouherskými souvěrci úzké vztahy a využívali také jejich přeshraniční podporu.²⁷

23 Např. Zaháňské knížectví bylo až do roku 1668 chráněno před rekatolizací díky Augustě Sophii, nekatolické manželce knížete Václava Eusebia z Lobkovic. WORBS, Johann Gottlob: *Geschichte des Herzogthums Sagan*. Züllichau 1795, s. 334, 386–397; LEIPELT, A. – WOLFF, Otto: *Kritische Sichtung der Geschichte der Stadt und des Herzogthums Sagan*. Grünberg 1854, 261–264.

24 RYBA: *Die katholische Restauration* (1940), s. 179–168; BIERMANN: *Geschichte der Herzogthümer*, s. 552.

25 Zejména na šternberském panství rekatolizátoři naráželi na bojkot jeho majitelky Alžběty Marie Minstrbersko-Olešnické (†1686), která využívala postavení slezské kněžny chráněné vestfálským mírem. BRŇOVJÁK, Jiří: *Ostatni Podiebradowicze i ich morawski majątek Šternberk w kontekście pobiałogórskiej rekatolizacji diecezji olmunieckiej*. In: Czeska historia Śląska. Ze szczególnym uwzględnieniem Oleśnicy i Księstwa Oleśnickiego. MROZOWICZ, Wojciech (ed.), Oleśnica 2017, s. 283–304.

26 Detailně viz Zemský archiv v Opavě, fond Šigut František inv. č. 114, kart. 10, Jezuitské misie na Opavsku a Krnovsku (1670–1683), nedat. rkp. Také viz literaturu citovanou v pozn. 13 (zejm. Biermann, Loesche a Ryba).

27 K Uhrám např. KOWALSKÁ, Eva: *Uhorsko 1681–1731: rekatolizácia v znamení práva*. Historia Ecclesiastica 3, 2012, č. 1, s. 17–26; *Rekatolizácia a uhorská spoločnosť v 17.–18. storočí. Rekatolizáció és a magyar társadalom a XVII–XVIII. században*. KÓNYA, Peter (ed.), Prešov 2016.

Na Těšínsku pod vládou nábožensky umírněné piastovské kněžny Alžběty Lukrécie sice byly nekatolické kostely uzavírány již roku 1628, vyhánění duchovní ale nadále nacházeli aktivní ochranu na statcích nekatolické šlechty, která navíc odmítala obsadit uprázdněné kostely katolickým klérem. Neuspokojivost situace si roku 1637 vyžádala zopakování nařízení, aniž by bylo dosaženo zásadnějšího obratu. Vážnější postup rekatolizace na Těšínsku byl nastartován roku 1653, jen několik dní před úmrtím Alžběty Lukrécie 19. května 1653, po němž bylo Těšínsko plně převedeno do přímé panovnické držby. Vydané císařské nařízení požadovalo vyhnání všech nekatolických duchovních a jejich nahrazení katolickými faráři. K realizaci došlo až v první polovině roku 1654, kdy se císařské komisi vedené fryštátským arciknězem, apoštolským misi-onářem a těšínským biskupským komisařem Václavem Otíkem z Dobřan a doprovázené císařskými vojáky pod velením plukovníka Abrahama Steinkellera podařilo uzavřít takřka pět desítek nekatolických kostelů. Otíkova komise nechvalně proslula užitím dosti nevybíravých metod, např. vynucenými nákladnými hostinami u navštívených vrchností. Činnosti komise a dalším nařízením, která byla paralelně vydávána a byla zaměřena na vyhnání evangelických duchovních, se místní protestantská šlechta bránila, odmítala vydat liturgické předměty, platit poplatky katolickým duchovním a na zámcích pořádala tajné bohoslužby přístupné svým poddaným; v některých případech došlo dokonce k inzultaci členů komise. Následná panovnická rekatolizační opatření se zaměřila na těšínská města a komorní statky. Rekatolizační úsilí významně posílil příchod jezuitů do Těšína roku 1670, kteří svou činnost spojili se založením gymnázia a byli podporováni významnými katolickými představiteli stavů, jako byl zemský hejtmán Adam Václav Pačinský z Velké Pačiny, mj. zakladatel šlechtického konviktu při jezuitském gymnáziu.²⁸ Ovšem altranstádtská konvence a exekuční reces z let 1707 a 1709 znamenaly zásadní zvrat ve prospěch těšínských nekatolických stavů.

Úspěšnost jezuitů v rekatolizačním úsilí spočívala v efektivní kombinaci misijního působení a poskytování vzdělávání s využíváním silně nátlakových prostředků. Kon-verze vrchností byla vnímána jako zásadní nástroj pro zlomení odporu nekatolického poddanského obyvatelstva, kterému se od jeho pánů často dostávalo aktivní podpory. Na Opavsku se proto jezuité zaměřili na panství Skrbenských z Hříště či Trachů z Březí. Ke změně konfese měly být nekatolické vrchnosti přiměny zamezením dostupnosti duchovních služeb ze strany nekatolických duchovních a poskytnutím výlučně katolického servisu. V mezních situacích, zejména při křtech či očekávaném úmrtí, kdy byla přítomnost kněze zásadní, tak docházeli do šlechtických rezidencí právě jezuité. Zemřelým nekatolíkům byl bez povolení církevních orgánů odíráán pohřeb v kryptách patronátních kostelů a jejich ostatky byly nedůstojně ukládány do „sklípků“ při zdech či před vchody. V častých konfesijně smíšených rodinách byl dosah tohoto záměrně

28 KORBELÁŘOVÁ – ŠMERDA – ŽÁČEK: *Slezská společnost*, s. 238–243; PINDUR: *Světla a stíny*, s. 65–66, 253–262; SPYRA, Janusz: *Adam Waclaw Paczynski hrabia z Teczyna i poczatki konwiktu sw. Trojcy dla mlodziezy szlacheckiej w Cieszynie*. Ziemia Śląska 6, 2005, s. 189–205.

segregačního opatření nepochybně značný, neboť katoličtí příbuzní mohli přirozeně požívat veškerého komfortu katolických služeb. Velmi efektivní nástroj představovalo úřední dosazení katolických poručníků nekatolickým sirotkům, kteří jim pak zajistili katolické vychování a vzdělání.

Zeměpanský konfesionalizační tlak se projevoval upřednostňováním katolíků v nejvyšších zemských úřadech, které byly obsazovány knížetem na základě návrhu stavů. V praxi se jednalo především o zemské hejtmany. Naopak v rámci ostatních úřadů (místodržící hejtmanského úřadu, nejvyšší zemský komoří, nejvyšší zemský sudí), stejně jako v kolegiu přisedících zemského soudu, se stále objevovali nekatolíci. Striktní podmínka katolictví pro získání všech zemských úřadů sice byla obsažena v panovníkem revidovaných stavovských návrzích nových zemských zřízení pro Opavsko a Krnovsko v 70. letech 17. století, ta však nebyla – jak již bylo řečeno – uvedena do praxe.²⁹

Byli to především zemští hejtmani, kteří měli zprostředkovávat informace o zeměpanských, resp. knížecích nařízeních a zajišťovat jejich naplňování.³⁰ Na Opavsku a Krnovsku byli v pobělohorském období do tohoto postu jmenováni výhradně představitelé zakoupené katolické aristokracie (Oppersdorfové, Gašínové, Bruntálští z Vrba, Sedlničtí z Choltic).³¹ Příklad Jana Václava Ignáce hraběte Oppersdorfa, držitele olomouckého biskupského léna Velké Petrovice (dnes pol. Pietrowice Wielkie) mezi Krnovskem a Ratibořskem a několika opavských statků včetně panství Velké Heraltice, ukazuje komplikovanou pozici, do níž se dostal v 70. a 80. letech 17. století během jezuitské rekatolizace. Oppersdorf se snažil pragmaticky lavírovat mezi tlaky vyšších autorit a partikulárními zájmy jednotlivých členů stavovské obce: často postupoval velmi vlažně a někdy dokonce v protikladu k císařským či knížecím nařízením, pokud měl dojem, že se tak děje na úkor tradičních práv stavovské obce a jejích členů. Roku 1667 dokonce vybral za svého nástupce v době nepřítomnosti Kryštofa Bernarda Skrbenského z Hříště, vyznavače bratrské konfese.³² Prokazatelnou horlivostí se naopak vykazovali těšínští zemští hejtmani z řad konvertitů (Adam Borek z Roztropic,

29 RYBA: *Die katholische Restauration* (1952), s. 160–161, 165; k obsazování postů nejvyšších zemských úředníků např. D'ELVERT, Christian: *Die Verfassung und Verwaltung von Oesterreichisch-Schlesien in ihrer historischen Ausbildung, dann die Rechtsverhältnisse zwischen Mähren, Troppau und Jägerndorf, so wie der mährischen Enklaven in Schlesien*. Brünn 1854, s. 138. K příslušným ustanovením návrhů zemských zřízení viz studie R. Horny citované v pozn. 15.

30 KUBICA, Michal: *Proměny opavsko-krnovské stavovské obce v tereziánském období*. Opera Historica 23, 2022, č. 1, s. 113–114.

31 D'ELVERT: *Die Verfassung und Verwaltung*, s. 308–311; RYBA: *Die katholische Restauration* (1952), s. 160–161.

32 RYBA: *Die katholische Restauration* (1952), s. 158, 160–161; *Kryštof Bernard Skrbenský z Hříště. Paměti hornoslezského barokního šlechtice*. BRŇOVJÁK, Jiří a kol. (ed.), Český Těšín – Opava – Ostrava 2010, s. 63, 102. Ke třem generacím opavské linie hornohlohovských Oppersdorffů, držitelů opavského panství Velké Heraltice a moravské enklávy Velké Petrovice, kteří od 30. do 90. let 17. století zastávali posty opavských a krnovských zemských hejtmánů, viz OPPERSDORF, Wilhelm Hans Graf von: *Stammtafel der Grafen Oppersdorff*. S. d. 1968, tab. VI.

Jan Fridrich Laryš ze Lhoty na Karviné a Rudolf Sobek z Kornic na Blogoticích), kteří působili na svých postech po převzetí Těšínska do rukou královské komory v polovině 17. století, jež odstartovalo první aktivní fázi rekatolizace.³³

Konfesiční situaci mezi stavy přirozeně ovlivňovala možnost členství ve stavovských obcích, která byla primárně podmíněna držbou svobodného majetku (zemské statky). V pobělohorském období se pozvolna prosadila podmínka tzv. inkolátu, tj. dědičného panovnického souhlasu s držbou takového majetku na území celého českého státu, která zřejmě dostatečně efektivně bránila příchodu nekatolíků-cizinců či nekatolíků-tuzemců z řad nobilitovaných Slezanů. Stávajícím nekatolickým příslušníkům stavovských obcí nebylo a nemělo být v držbě zemských statků nijak bráněno, a to ani ze strany držitelů knížectví.³⁴

Ke zvyšující se společenské marginalizaci nekatolických stavů přispíval fakt, že jejich katoličtí kolegové mohli využívat možností profesní realizace v politické i komorní administrativě bezprostředních knížectví, zejména dolnoslezských, či v centrálních celoslezských institucích ve Vratislavi. Vzhledem k tradičně výrazně perifernímu postavení Horního Slezska (a to bez ohledu na konfesi) se jednalo o zásadní možnost vykročení za hranice domovského regionu a ke společenskému i majetkovému vzestupu. Díky tomu pak v druhé polovině 17. století a v první polovině 18. století společensky i majetkově výrazně profitovaly katolické generace rodů, jejichž předci odčinili své zapojení do stavovského povstání či podporu sasko-dánského vpádu právě konverzí (Sedlničtí z Choltic, Lichnovští z Voštic, Pražmové z Bílkova, Sobkové z Kornic).³⁵ Výjimečné osobnosti mohla po vzoru přední katolické aristokracie z Dolního Slezska či ostatních hornoslezských knížectví (Nosticové, Schaffgotschové, Oppersdorfové) čekat neobyčejná kariéra v diplomacii či vysokých důstojnických hodnostech (k signifikantním příkladům K. J. Sedlnického a J. V. Vlčka detailně dále).

33 PINDUR: *Světla a stíny*, passim.

34 Např. HORNA: *Návrh obnoveného zřízení*, s. 5–6, art. 1.

35 MYŠKA – STIBOR: *Sedlnický z Choltic*, s. 97–99; TITÍŽ: *Lichnovští z Voštic*. In: BSSSM, 6, s. 82–86; STIBOR, Jiří: *Pražmové z Bílkova*. In: BSSSM, 7. DOKOUPIL, Lumír – MYŠKA, Milan (edd.), Ostrava 1996, s. 91–95; STIBOR, Jiří: *Sobkové z Kornic*. In: TAMTÉŽ, s. 110–113. Periferní postavení studovaných hornoslezských knížectví dokládají také velmi omezené možnosti kariér budovaných za hranicemi tohoto regionu: v omezené míře v ostatních slezských knížectvích, nikoliv ale u císařského dvora, kde z českých zemí převažovala česká a moravská aristokracie či přední slezské katolické aristokratické elity. Slezské nekatolické stavy byly z uvedených možností kvůli konfesi a priori vyloučeny. Srov. BRŇOVJÁK, Jiří: *Překračování hranic regionu a jeho vliv na společenské kariéry vybraných příslušníků šlechty Opavského a Těšínského knížectví v 17. století a 1. polovině 18. století*. In: *Via viatores quaerit. Mobilność społeczna w dziejach krajów Grupy Wyszehradzkiej*. TETERYCZ-PUZIO, Agnieszka – KOŚCIELAK, Lech – ŁĄCZYŃSKA, Ewa (edd.), Słupsk 2016, s. 207–230 (zde také příklad vzestupu katolické větve Bruntálských z Vrbna); TÝŽ: *Wojna trzydziestoletnia i rok 1635 jako „przełomowe momenty” w historii śląskich elit szlacheckich (na przykładzie Promnitzów, wolnych pszczyńskich panów stanowych)*. *Szkice Archiwalno-Historyczne* 19, 2022, s. 79–122.

Dopady rekatolizace a katolické konfesionalizace na stavovské obce Opavska, Krnovska Těšínska

Pozvolný a trpělivý rekatolizační tlak ve spojení se společenskými, profesními i majetkovými pobídkami nakonec v řadách stavovské společnosti námi sledované trojice hornoslezských knížectví mohl slavit významné úspěchy. Ve stavovských obcích pobělohorského Opavska a Krnovska začali katolíci převažovat již v 50. letech. Na počátku jezuitské rekatolizace se podle dobových zpráv k nekatolictví hlásili zejména Skrbenští z Hříště, Trachové z Březí, Frakštejnové z Načeslavic, Štolcové z Gostomky, Borynští, Schneckenhausové, Moravičtí z Roudnice/Rudnice, Beyerové a Brixové z Moncle. Mezi nekatolickou nobilitou převažovalo luterství, pouze několik jednotlivců, resp. rodů, se hlásilo ke kalvínství (Lichnovští z Voštic a Mitrovští z Nemyšle na Dobroslavicích), či byli vyznavači Jednoty bratrské (Skrbenští na Hošťálkovech a na Porubě).³⁶ Následkem jezuitské misijní kampaně, konverzí a katolické výchovy sirotků rekatolizaci nakonec podlehli i poslední vzdorující nekatolictví šlechtici včetně Skrbenských z Hříště. Zřejmě posledními setrvávajícími protestanty na počátku 18. století byli již jen Moravičtí z Rudnice a Trachové ze Březí, kteří rekatolizaci svých poddaných nekladli žádný odpor a sami vzápětí buď zemřeli bez potomků, nebo s největší pravděpodobností konvertovali.³⁷ Vyhlášení altranštádtské konvence roku 1707 a její následné uvádění do praxe tak z hlediska nekatolických stavů Opavska a Krnovska přišlo pozdě.

Výrazně odlišná situace v konfesní stratifikaci uvnitř stavovských obcí panovala na Těšínsku.³⁸ V 60. letech 17. století zde bylo přibližně 140 jedinců, z nichž byly katolíky zřejmě jen necelé dvě desítky.³⁹ Vedle dominujících luteránů představovali ojedinělé případy zastánců bratrství opět Skrbenští z Hříště na Šenově a jejich příbuzní Vlkové

36 BIERMANN: *Geschichte des Protestantismus*, s. 71–76; ZUKAL: *Aktenstücke*, s. 51; TÝŽ: *Rozepré mezi stavem panským a rytířským o zemské úřady knížectví Opavského*. In: *Věstník Matice opavské* 21, 1913, s. 49; LOESCHE: *Zur Gegenreformation*, s. 82; RYBA: *Die katholische Restauration* (1952), s. 154–160; BRŇOVJÁK: *Bratrská konfesijní příslušnost*, s. 258–259; STIBOR – MYŠKA: *Lichnovští z Voštic*, s. 81.

37 RYBA: *Die katholische Restauration* (1952), s. 171; KUBICA, Michal: *Moravičtí z Roudnice ve víru dělení Slezska*. Genealogické a heraldické informace 27 (42), 2022, s. 24. Moravičtí byli příbuzensky úzce spojeni s bohumínskými nižšími stavovskými pány Henckely z Donnesmarcku, zastánci pietismu, a taky s luterskými Hochbergy z Dolního Slezska a Solmsy z Říše. GRUNEWALD, Thomas: „...[U]nd haben wir bey der hülffē, so [Gott] des Evangelii. Glaubensgenosen in Schlesien zu erweisen angefangen, nur das state et videte in stiller Gelasanheit zu practiciren gehabt“. *August Hermann Francke, die pietistischen Grafen und die Konvention von Altranstadt*, w: *Halle i Sulechów – ośrodki pietyzmu i edukacji. Tło religijno-historyczne, powiązania europejskie*. BURDA, Bogumiła – CHODOROWSKA, Anna – HUSAK, Bogumiła – KLOSTERBERG, Brigitte (edd.), Zielona Góra 2019, s. 37.

38 Přehledně zejm. GOJNICZEK, Wacław: *Z dziejów szlachty w księstwie cieszyńskim ze szczególnym uwzględnieniem protestantów*. In: *Szkice Archiwalno-Historyczne* 2, 2000, s. 5–24; TÝŽ: *Szlachta protestancka wobec przemian religijnych w księstwie cieszyńskim na przełomie XVII–XVIII wieku*. In: *Halle i Sulechów*, s. 271–279.

39 BIERMANN: *Geschichte des Protestantismus*, s. 76–86, 189–190, pozn. 39.

z Kvítkova na Řepišti (od 1665).⁴⁰ Těšínští nekatolíci odolávali také zvýšené konfesionalizační aktivitě, kterou na počátku 70. let iniciovala změna poměrů v Horních Uhrách a příchod jezuitů do Těšína. Nekatolické vrchnosti využívaly panovníkem potvrzeného práva na soukromé domácí praktikování (bohoslužby, modlitby, zpěv a četbu postil a evangelických knih) a nadále poskytovaly podporu svým nekatolickým poddaným. Dobové zprávy podávají mnohé informace o více či méně otevřené rezistenci vůči rekatolizačním tlakům: zatvrzelé („sub fide sacerdotali“) a navíc zpupné vrchnosti nedodržovaly sliby konverzí v případě oddání při katolickém obřadu, odmítaly světit neděle a katolické svátky a poddaným umožňovaly v těchto dnech vykonávat polní práce, stejně tak umožňovaly činnost nekatolických kazatelů, dokonce samy předčítaly rodinným příslušníkům i poddaným z postil či jim poskytovaly nekatolické školní vzdělávání. Vyskytovaly se rovněž případy fyzických inzultací katolického kléru (mezi provinilci z řad šlechty se několikrát objevilo jméno Bernarda Marklovského ze Žebráče).⁴¹

Na konci druhého desetiletí 18. století bylo konfesní složení těšínské stavovské obce vlivem několika konverzí, výchovy sirotek v katolickém duchu a usazování cizích katolických rodů již takřka vyrovnané: z celkem 106 osob bylo 54 nekatolíků a 52 katolíků. Mezi rekatolizované rody patřili Vlčkové z Dobré Zemice a Hlučina, Laryšové ze Lhoty a Karviné, Sobkové z Kornic na Blogoticích či hlavní šenovská linie Skrbenských z Hříště. Neochvějnými nekatolíky byli Bludovští z Dolních Bludovic, Marklovští z Pernštejna, Karvinští z Karviné a další linie Skrbenských z Hříště či Sobků z Kornic, k nimž se na počátku 18. století přidali Kališové z Kiss Birocze.⁴² Katolickou část stavovské obce navíc prostřednictvím majetkovým či příbuzenským vazeb průběžně posilovaly katolické rody, které pocházely z ostatních částí Slezska (Beessové z Chrostiny), vzdálených zemí habsburské monarchie (italští Celestové z Celestinu, říšští Mattencloitové, nizozemští Saint-Genois) či ciziny (irští Taaffové, pravděpodobně skotští Spens-Boodenové).⁴³ Zdá se však, že příliv nových katolických členů stavovské obce nebyl tak výrazný jako na Opavsku a Krnovsku.

40 Vlčkové z Kvítkova byli českými pobělohorskými emigranty, kteří se usadili nejprve v Polsku a posléze ve Slezsku. Do Horního Slezska je přivedly právě vazby ke Skrbenským z Hříště. PINDUR, David: *Od konce třicetileté války na práh moderní společnosti (1648–1848)*. In: Řepišť. Historie slezské obce. JEŽ, Radim – PINDUR, David – PINDUROVÁ, Pavla (edd.), Řepišť 2000, s. 98–102; JUST, Jiří: *Bratrská šlechta v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století a nové možnosti jejího výzkumu*. In: Folia Historica Bohemica 33, 2018, s. 17; BRŇOVJÁK: *Bratrská konfesijní příslušnost*, s. 258–259.

41 RADDA, Karl: *Geschichte des Protestantismus im Herzogthum Teschen*. XII. Jahresbericht der k. k. Staats-Realschule in Teschen für das Jahr, 1884/85. Teschen 1885, s. 12–15; BIERMANN: *Geschichte des Protestantismus*, s. 190–191, pozn. 43; PINDUR: *Světla a stíny*, s. 262–264.

42 BIERMANN: *Geschichte des Herzogthums*, s. 239–240.

43 STIBOR, Jiří: *Těšínská šlechta v proměnách staletí*. In: Šlechtic v Horním Slezsku. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) // Szlachcic na Górnym Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek). BRŇOVJÁK, Jiří – GOJNICZEK, Wacław – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011, s. 71–106; GOJNICZEK: *Z dziejów*, s. 16.

Na rozdíl od Opavska a Krnovska došlo na Těšínsku zřejmě k masivnějšímu vytlačení nekatolíků ze zemských úřadů poté, co jim byl zamezen přístup k postům ve vévodské komorní správě. Novou éru pouze katolických zemských hejtmanů zahájili Kašpar Borek na Vendryni (hejtmanem 1653–1678) a jeho nástupce Jan Fridrich Laryš ze Lhoty a Karviné (konv. 1667, hejtmanem od 1669), jimž k jejich postu napomohla právě pragmatická konverze. Dalším hejtmanem byl Rudolf Sobek (†1669), jenž jako sirotek získal péči poručníka Kašpara Borka katolické výchovy. Až do poloviny 19. století pocházeli všichni následující hejtmani z předních domácích katolických rodů, včetně Františka Karla Skrbenského z Hříště na Šenově, který sám byl vychován v katolickém duchu (hejtmanem od 1743).⁴⁴ Také úřad zemských maršálků, kteří zastupovali nepřítomného knížete na zasedáních zemského soudu, se pozvolna přesunul do rukou katolíků: až do rezignace v 60. letech 17. století jej zastával šenovský pán Jan Skrbenský z Hříště, neochvějný zastánce Jednoty bratrské (nástupce nekatolíka Mikuláše st. Vlčka z Dobré Zemice a Hlučina na Dolní Suché), později se maršálkem stal Adam Borek z Roztropic (vychovaný v katolictví strýcem Kašparem Borkem) a Jindřich Ferdinand Laryš (syn konvertity Jana Fridricha). Obdobně došlo k pokatoličení úřadů zemského sudího a kancléře.⁴⁵

Na rozdíl od stavovských kariérních možností došlo k výraznému zlepšení společenské situace těšínských nekatolických stavů po vyhlášení altranstádtské konvence z roku 1707 a na ni navazujícího exekučního recesu z roku 1709. Obě dohody umožnily nekatolické šlechtě organizovaný rozvoj jejich konfesního života, jenž se soustředil při nově vzniklém evangelickém sboru Ježíšova kostela na těšínském horním předměstí. Na vybudování sboru se významně podíleli místní šlechtici (z panského stavu Ferdinand Jindřich Sobek z Kornic, Jiří Fridrich Bludovský z Dolních Bludovic a Maxmilián Bernard Skrbenský z Hříště, z rytířského stavu Jiří Jan Žirovský ze Žirové, Mikuláš Gurecký z Kornic a Václav Pelhřím z Třánkovic). Jeho vznik rovněž výrazně finančně podpořili držitelé blízkých stavovských panství, příznivci hallského pietismu (Václav Ludvík Henckel z Donnersmarcku na Bohumíně, Erdmann II. Promnitz na Pštíně a Julius Gottlieb Sunnegh na Bílsku), jimž nebylo na jejich državách umožněno vystavět nekatolické chrámy – z Těšína se tak na několik let stalo jedno z významných pietistických center. Těšíňští nekatoličtí stavové se podíleli na vedení sboru jako kolátoři, další pak přispívali na provoz kostela, školy a knihovny (např. Rudolf Gottlieb Tschammer z Jiskříčina), či se přímo podíleli na pastorační činnosti a výuce (Jiří Vilém Kloch z Kornic, Jan Arnošt Gottlieb Radocký z Radoče).⁴⁶

44 D'ELVERT: *Die Verfassung und Verwaltung*, s. 311; SPYRA: *Śląsk*, s. 165.

45 GOJNICZEK: *Szlachta protestancka*, s. 273.

46 CONRADS: *Die Durchführung*, s. 265–269; PATZELT: *Geschichte*, s. 40–49, 96; TÝŽ: *Pietismus v těšínském Slezsku 1709–1730*. Cieszyn 2010, s. 34–37; PIĘTAK – PINDUR – SPRATEK: *Dějiny*, od s. 179; GOJNICZEK: *Szlachta protestancka*, s. 275–276; GABRYŚ, Marcin: *Pierwsi donatorzy luteranckiej biblioteki kościelnej. Przyczynek do dziejów Biblioteki i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie*. Śląski Kwartalnik Historyczny Sobotka 68, 2013, č. 1, s. 9–21.

Rezistenci nekatolické šlechty Těšínského knížectví po celé námi sledované období posilovaly jejich bohaté kontakty s německým nekatolickým prostředím, pěstované pomocí příbuzenských vazeb a studijních pobytů na nekatolických učilištích a univerzitách v Říši.⁴⁷ Zásadní byly rovněž vazby k Horním Uhrám, kde pobývala v exilu řada příbuzných a odkud se také mohlo dostávat podpory ze strany nekatolických duchovních.⁴⁸

Další výrazný zlom v konfesních poměrech dotýkajících se veškerého obyvatelstva přineslo vyhlášení josefinského tolerančního patentu roku 1781. Nově vznikající městské a venkovské toleranční sbory se staly vážným konkurentem těšínského sboru, jenž byl od svého založení spravován výhradně evangelickými stavy. V nových poměrech se obyvatelé vsí podřízených těšínskému sboru (tvořících tzv. polský sbor) dožadovali zrovnoprávnění s nekatolickými stavy a participace na volbě pastorů. K vnitřní sporům v těšínské evangelické obci docházelo v době, kdy se počet evangelických stavů neustále zmenšoval, což se rovněž projevovalo ve slábnoucí podpoře těšínského sboru: zatímco v době založení sboru zde bylo přes 40 osob, v době vydání tolerančního patentu již jen 11 a na počátku 19. století pouze šest rodin.⁴⁹ Toleranční období umožnilo nekatolické šlechtě působení v prestižních zemských postech, např. deputovaných katolických těšínských vévodů.⁵⁰ I přes nastalé příznivé podmínky se existence nekatolických stavů na Těšínsku pozvolna chýlila ke svému konci. Jejich řady razantně řídly již v průběhu 18. století, ve 20.–30. letech 19. století to byli poslední představitelé z rodů Bludovských, Karvinských, nobilitovaných Klettů z Klettenhofu, Kališové z Kiss Birocze či nově usazených Seegerů z Dürrenbergu, které, jako řada dalších těšínských rodů bez ohledu na konfesi, podléhaly vinou krize velkostatkového hospodářství, finančních krizí státu a neschopností se s těmito vlivy vyrovnat pauperizaci a po prodeji zadlužených majetků

47 SZELONG, Krzysztof: *Podróże edukacyjne szlachty cieszyńskiej (do końca XVII w.). Motywy, kierunki, konsekwencje*. In: Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego. Materiały z konferencji naukowej Cieszyn 4–5 listopada 1999. SPYRA, Janusz (ed.), Cieszyn 2001, s. 80–85. Z nejvýraznějších příkladů viz Bludovské z Dolních Bludovic: SPYRA, Janusz: *Szlachecka rodzina Bludowskich z Dolnych Bludowic herbu Koziol i zabytki sztuki z nią związane*. In: Familia Silesiae, 1. Cieszyn 1997, s. 14–29; BRŇOVJÁK, Jiří: *Orlová „šlechtická“*. *Příspěvek k historické topografii a šlechtické genealogii Těšínska*. In: Orlová, Slezsko a střední Evropa 1223–2023. LANČOVÁ, Kateřina – ZÁVODNÁ, Michaela – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Ostrava 2023, s. 96–97, 111–114.

48 S příbuznými v hornouherském exilu udržovali minimálně do 70. let 17. století úzké kontakty Skrbenští z Hřiště. BRŇOVJÁK: *Bratrská konfesijní příslušnost*, s. 267.

49 TOMÁŠOVÁ, Veronika: *Evangelici na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861)*. Český Těšín 2018, s. 72–73.

50 Příklad Arnošta Kristiána Leberechta Bludovského z Dolních Bludovic na Orlové, který se stal deputovaným roku 1789, viz BRŇOVJÁK: *Orlová „šlechtická“*, s. 102–103. Úřad deputovaného byl ustaven ve 40. letech 18. století v souvislosti s reorganizací nově vzniklého Rakouského Slezska. Deputovaní měli zastupovat majitele rakouskoslezských knížectví na jednáních slezského veřejného konventu v Opavě. KUBICA, Michal: *Deputování stavů Opavsko-krnovského knížectví na Slezskem veřejném konventu v druhé polovině 18. století*. In: Slezský sborník 117, 2019, č. 2, s. 4–29.

Těšínské komoře, podnikatelsky zdatnějším stavovským kolegům či nešlechticům odcházely do měst či mimo region. Ve 30. letech 19. století tak nakonec evangelíci z těšínské stavovské obce zcela vymizeli; stalo se tak doslova v předvečer jejího zániku, k němuž došlo v revolučních letech 1848/49.⁵¹

Konverze a „vnitřní“ konfesionalizace

Jak již bylo mnohokrát uvedeno výše, řady katolických stavů v námi sledovaných hornoslezských knížectvích v pobělohorském období vedle nově zakupovaných katolíků (zasloužilých důstojníků či úředníků) průběžně rozšiřovaly také konverze domácí nobility.

Na Opavsku a Krnovsku došlo k řadě konverzí bezprostředně po porážce stavovského povstání a následně po neúspěšném sasko-dánském vpádu. Tyto konverze byly motivovány snahou kompromitovaných jedinců ochránit majetky, stejně jako zabezpečit, resp. podpořit stávající i budoucí společenské postavení a kariéry. V řadě případů tak byla zajištěna kontinuita rodu v regionu, neboť mnozí příbuzní kvůli angažovanosti ve stavovském povstání či kvůli podpoře sasko-dánského vpádu emigrovali, nebo se pod tíhou konfiskací a finančních trestů z regionu vyprodali. Je také zjevné, že další generace potomků konvertitů mohly z příslušnosti ke katolickým stavům výrazně těžit a mj. za pomoci navazovaných příbuzenských vazeb s předními slezskými katolickými rody získat na regionální poměry nepochybně lukrativní posty ve správě bezprostředních knížectví v Dolním i Horním Slezsku nebo v celoslezských politických a komorních institucích ve Vratislavi. Vzestup těchto nových katolických rodů byl navíc korunován postupem v dobové hierarchii šlechtických titulů: povýšením do (starožitného) panského stavu či dokonce stavu hraběcího.⁵² Typické příklady procesu konfesní, majetkové a společenské proměny poskytují příslušníci Lichnovských z Voštic, Pražmů z Bílkova či Sedlnických z Choltic, tedy rodů, které patřily mezi tradiční domácí nobilitu. Rekatolizovaní Pražmové se jistě s pomocí spřízněných hornoslezských Oppersdorfů, v Horním Slezsku usazených katolických Žerotínů zabydleli ve vrstvě loajálních regionálních aristokratů, rozhojnili své majetky (zejména o oppersdorfské

51 GOJNICZEK, *Z dziejów*, s. 22–23; detailně rovněž BRŇOVJÁK, Jiří: *Pozemková šlechta mezi stavovskou a občanskou společností*. In: Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914, I. ZÁŘICKÝ, Aleš (ed.), Ostrava 2020, s. 509 an.

52 Slezským nekatolíkům bylo ze strany panovníka umožněno dosáhnout maximálně panských titulů, resp. jejich starožitné varianty (alter Herrenstand/Freiherrenstand), hraběcí titul jim na rozdíl od zasloužilých katolíků zůstal až do počátku 18. století v zásadě nedostupný. Tehdy došlo v souvislosti s uvolněním rekatolizačního tlaku v tomto směru také k povyšování (zejména dolnoslezských) nekatolických elit do hraběcího stavu. Příkladem může být rodina Haugviců z Malé Obiše. K habsburské nobilitační politice v rámci českých zemí včetně Slezska viz BRŇOVJÁK, Jiří: *Šlechticem*.

dědictví v podobě rozsáhlého statusu minor Frýdek) a kariérně se uplatňovali v dolnoslezské či celoslezské administrativě.⁵³ O obdobný vzestup Sedlnických z Choltic mezi regionální elity se zasloužil Karel Julius na Linhartovech, opavský zemský hejtman (1682–1689), císařský diplomat v Polsku (1695–1700) a nakonec dlouholetý správce lehnicko-břežských komorních statků. Rovněž za Sedlnického vzestupem je nutno vidět úzké vazby s dolnoslezskou katolickou aristokracií s významnými konexemi k císařskému dvoru.⁵⁴ Příslušníci uváděných rekatolizovaných rodů byli příjemci českých i říšských hraběcích privilegií.

I na Těšínsku nalezneme příklady konverzí aktivních podporovatelů mansfeldovského vpádu, kteří změnou vyznání dosáhli u panovníka omilostnění (Mikuláš Rudzký z Rudz a Jan Radocký z Radoče, první jmenovaný se posléze stal zemským kancléřem!).⁵⁵ V období od poloviny 17. do počátku 18. století docházelo ke konverzím, které podnítily následný výrazný společenský vzestup, spíše v ojedinělých případech: šlo o zmiňované Borky z Roztropic, Laryše ze Lhoty, Sobky z Kornic a Skrbenské z Hříště. Těšínská nobilita se vykazovala zjevně mnohem silnější rezistencí než jejich stavovští kolegové na lichtenštejnském Opavsku a Krnovsku, kde navíc – jak se zdá – sehrávali významnější roli v procesu zmenšování počtu evangelických stavů nově příchozí katolíci. I v případě těšínských stavovských konvertitů či osob vychovaných v katolictví na základě katolického poručnictví znamenalo jejich nové konfesní zázemí zásadní oporu a potenciál pro následný vícegenerační společenský vzestup. Patrné je to zejména na příkladu Laryšů ze Lhoty na Karvině, kteří se do poloviny 18. století vypracovali mezi přední těšínské panské rody se zkušenostmi v čele těšínské stavovské obce či v dolnoslezském komorním aparátu; např. Jan František Vilém ml. studoval na rytířské akademii v Lehnici, a poté v první polovině 18. století zastával úřad rady královské lehnické zemské vlády. Jako katolík také mohl předsedat zdejší evangelické konzistoři, jež byla obnovena na základě altranstádské konvence. Po první slezské válce se s rodinou vrátil zpět na Těšínsko a pokračoval v úřední i stavovské kariéře: roku 1748 získal mj. za své zásluhy hraběcí

53 PINDUR, David: *Pražmové z Bílkova a barokní náboženské festivity ve Frýdku*. In: *Šlachta na Kysuciach a jej susedia. Šlechta na Kysucích a její sousedé*. PINDUR, David – TURÓCI, Martin (edd.), Čadca – Český Těšín – Žilina 2012, s. 163–187; STIBOR: *Pražmové*; k vazbám k hornohlohovským Oppersdorfům srov. PINDUR, David: „*Si Deus pro nobis, quis contra nos?*“. *Rod Oppersdorfů jako reprezentant barokního katolicismu v nižším stavovském panství Frýdek*. In: *Šlechta v Horním Slezsku*, s. 197–222.

54 BRŇOVJÁK, Jiří: „*Ein Glückseeliger Tod ist der Grade Weeg zu Gott*.“ *Pohřební ceremoniál a funérální memorie Karla Julia hraběte Sedlnického z Choltic (†1731) v kontextu společenské reprezentace barokní katolické aristokracie Horního Slezska*. In: *Epigraphica & Sepulcralia. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií 12*. ROHÁČEK, Jiří (ed.), Praha 2022, s. 119–154. V případě Sedlnického prvního manželství šlo o Nostice, druhé manželství s polskou aristokratkou pak zapříčinilo, že syn Karel Josef strávil svůj život především mezi polskými magnáty a ve vysokých postech u polského královského dvora.

55 GOJNICZEK: *Z dziejów*, s. 15; MIŚAGA: *Dánský vpád*, s. 173, 218, 257 (zde Radocký mylně zařazen do rodu Rudzkých z Rudz).

titul a roku 1751 se stal prvním prezidentem nově zřízeného rakousko-slezského Královského úřadu v Opavě.⁵⁶

Budeme-li pohlížet na výše popisované šlechtické konverze ve světle nemnoha dostupných fakt, pak bychom je z hlediska stratifikace T. Winkelbauera mohli považovat především za racionálně podložené, a tedy pragmatické akty vedené oportunistickými a kariéerními důvody.⁵⁷ Konvertité byli ze strany knížecího a zeměpanského aparátu motivováni politickými, společenskými i profesními pobídkami, jakých se dostávalo jejich katolickým stavovským kolegům. Nemuselo však jít nezbytně o aktuální profit konkrétních konvertitů, byť ten byl v mnoha případech více než zjevný. Zásadním benefitem konverze bylo vytvoření základny pro další, vícegenerační společenský vzestup. Jak bylo již výše ukázáno, pro mnohé konvertity či jejich potomky se současně otvíraly významné příležitosti k vykročení za hranice periferního Horního Slezska. S explicitními projevy vnitřní konverze založené na niterném náboženském přesvědčení, čili konverzemi vnitřními, jsme se doposud nesetkali, přičemž jejich uskutečňování nelze vyloučit. Také aktivní podíl konvertitů a jejich potomků na provádění rekatolizačních opatření, zvýšené projevy katolické zbožnosti a mecenátu nad rámec běžného patronátu lze v první řadě interpretovat jako projev potřeby zdůraznění nové politicko-konfesijní identifikace.

Uvedená základní typologie konverzí T. Winkelbauera staví na aktivní účasti konvertity, který se ke změně vyznání rozhodl za určitých okolností a vlivem konkrétního spektra motivů. Studium rekatolizace stavovských obcí vybraných hornoslezských knížectví vedle toho nabízí řadu příkladů, kdy ke konverzi došlo spíše „pasivní“ recepcí vnějších podnětů a vlivů. Primárně šlo o několikrát zmíněnou velmi efektivní metodu dosazení katolických poručníků nezletilého sirotka z nekatolické rodiny, kteří mu zajistili katolickou výchovu a domácí i institucionální vzdělání. Výběr poručníků v případě absence testamentárně určených „přátel“ byl formálně určován platnými ustanoveními zemského práva, která dávala potřebné kompetence do rukou zemským hejtmanům a zemskému soudu. Zemští hejtmani tak mohli zprostředkovaně naplňovat vůli držitelů knížectví, stejně jako činit o své vlastní vůli. V 50.–60. letech 17. století bylo vydáno několik císařských, resp. knížecích nařízení adresovaných opavským a krnovským zemským hejtmanům, která se snažila prosadit ustavení pouze katolických poručníků.⁵⁸ Tento požadavek byl ze strany Jana Adama knížete z Lichtenštejna

56 STIBOR, Jiří: *Laryš ze Lhoty*. In: BSSM. Nová řada, 2 (14). Ostrava 2001, s. 76–77; ŽOUŽELKA, Zbyněk: *Nobilitace Slezanů za loajalitu k Marii Terezií v období slezských válek*. In: Šlechtic v Horním Slezsku, s. 282.

57 WINKELBAUER, Thomas: *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*. Český časopis historický 98, č. 3, 2000, s. 476–540.

58 Nařízení z 50.–60. let 17. století viz BIERMANN, Gottfried: *Geschichte der Herzogthümer*, s. 552–553; LOESCHE: *Zur Gegenreformation*, s. 114–115; RYBA: *Die katholische Restauration* (1952), s. 164. Požadavky na ustanovení katolických poručníků, byť až ve fázi absence vhodných „přátel“ (bez ohledu na konfesi), byly taktéž zahrnuty do nakonec nerealizovaných návrhů krnovského a opavského zemského zřízení ze 70. let 17. století, srov. HORNA: *Návrh obnoveného zřízení*,

znovu vznesen roku 1686, kdy byla současně řešena choulostivá kauza sirotek Karla Tracha z Březí na Branticích (brantické panství patřilo mezi centra nekatolictví, i proto si zde jezuité zřídili roku 1680 stanici). Vyloučení nekatolictví příbuzní proti aplikaci normativu protestovali u knížete Lichtenštejna i samotného Leopolda I., který rozhodl o jejich opětovném připuštění pod podmínkou, že nebudou bránit rekatolizaci a katolické výchově nezletilých zajištěnou zemským hejtmanem Oppersdorfem. Císař současně zamítl návrh na nevydání dědictví, pokud by zůstali i přes výchovu nekatolíky. Většina z Trachových dětí skutečně záhy veřejně konvertovala a byla vzdělávána v katechismu, s výjimkou nejstaršího syna a dědice Karla Sylvia, který jako šestnáctiletý ještě v tomtéž roce dosáhl zletilosti a rekatolizaci tak unikl.⁵⁹

Veřejné přihlášení katolicky vychovaných sirotek k nové víře bylo nepochybně zásadním rekatolizačním instrumentem směřovaným nejen ke stavovským kolegům, ale zejména k nekatolickému obyvatelstvu. Vedle Trachů je k dispozici ještě jeden soudobý příklad z Těšínska: v době nabytí zletilosti roku 1705 veřejně konvertoval Karel František Skrbenský z Hříště na Šenově, rovněž jako nezletilý sirotek vychovaný katolickými poručníky.⁶⁰

Kromě v zásadě nevelkého počtu aktivně pojatých osobních konverzí či četnějších konverzí v důsledku výchovy poručníky napomáhala úbytku nekatolické šlechty ve sledovaných knížectvích také široce praktikovaná mezikonfesní sňatková strategie, v níž nekatolické rodiny či rody navazovaly v ryze partikulárním zájmu úzké příbuzenské vazby s příslušníky katolické nobility. Konfesně smíšená sňatková politika nebyla vedena v duchu tzv. nadkonfesní (předkonfesní) tolerance, jak ji mohli někteří historikové (z českých především J. Válka) spatřovat u elit z Čech, Moravy či obou rakouských vévodství v období před stavovským povstáním.⁶¹ Spíše šlo o projev pragmaticky koncipované obrany před zvyšujícím se konfesionalizačním tlakem, který nekatolické stavy odsouval do politického a společenského pozadí. Akceptace katolictví nových rodinných příslušníků sice v takové situaci přinášela důležité benefity včetně majetkových, paradoxně se však sama podílela na vytlačování původní rodinné/rodové nekatolické orientace.⁶² Konkrétní průběh konfesionalizace tak můžeme na příkladu

s. 52–53, art. 119. K ustanovením moravského zemského práva z roku 1604 viz JANIŠOVÁ, Jana: *Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1604*. Praha 2015, s. 364–365, čl. 96; JANIŠ, Dalibor – JANIŠOVÁ, Jana: *Komentář k moravským zemským zřízením z let 1516–1604*. Svazek II. Článek 75–190. Praha 2017, s. 247–265, zejm. s. 259–260.

59 RYBA: *Die katholische Restauration* (1952), s. 169; ZUKAL, *Aktenstücke*, s. 50, 60–61.

60 PINDUR: *Zaniklý kostel*, s. 13–16; TÝŽ: *Světla a stíny*, s. 274.

61 MAŤA, Petr: *Vorkonfessionelles, überkonfessionelles, transkonfessionelles Christentum: Prolegomena zu einer Untersuchung der Konfessionalität des böhmischen und mährischen Hochadels zwischen Husitismus und Zwangskatholisierung*. In: *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag. BÄHLCKE, Joachim – LAMBRECHT, Karen – MANER, Hans-Christian (edd.), Leipzig 2006, s. 307–331.

62 Popsané jednání připomíná dnes již klasický historiografický koncept zv. *Obenbleiben*, aplikovaný pro šlechtu v 19. století, jejíž výlučné společenské, politické i majetkové postavení bylo stále více a více erodováno úspěšnou vrstvou vzhůru se deroucími měšťanskými elitami. Aristokratické rody byly

stavovských elit vybraných knížectví pozorovat nejen v klasickém etatickém smyslu čili konfesionalizačním tlaku vedeném shora (ze strany zeměpanského a knížecího aparátu v úzké kooperaci s jimi podporovaným katolickým klérem a jezuitskými misionáři), ale rovněž formou „komunalistické“ či „vnitřní“ konfesionalizace, která byla pozvolna a nenásilně realizována uvnitř spleť stavovské příbuzenské a klientelisticke sítě a v samotných rodech a rodinách.⁶³

Pozvolný příklon původně nekatolických rodů ke katolictví lze sledovat na příkladu držitelů panství Poruba (dnes Ostrava-Poruba) v jihovýchodní části Opavského knížectví. Vanečtí z Jemničky, kteří patřili mezi moravské rytířské rody podporující v předbělohorském období Jednotu bratrskou, si za manželky vybrali členky katolických rodů Porubských z Velké Poruby a Štyrnských ze Štyrn. Během stavovského povstání i vpádu sasko-dánských jednotek se spíše drželi v ústraní, vyhnuli se následným postihům a udrželi se v předních stavovských úřadech. Pravděpodobně pod vlivem svých manželek byli ochotni vyjádřit jistou podporu znovuoobnovené katolické správě porubské farnosti a byli v úzkém kontaktu s katolickým klérem, jenž se stával jejich věřitelem. Bikonfesní rodinné prostředí dokládá fakt, že v mobiliáři porubského zámku se nacházely obrazy s katolickou tematikou. Porubu převzala prostřednictvím sňatku jedna z linií šenovských Skrbenských, jimž jistě mohla konvenovat bratrská minulost Vaneckých. Ludmila Konstancie Vanecká, manželka Jiřího Fridricha Skrbenského, byla vychována v katolicismu, zatímco její manžel a dva synové byli označováni za nekatolíky či přímo zastánce bratrství. Tolerantní nadkonfesní soužití rodiny porubských Skrbenských se projevovalo mj. ve skladbě zámecké knihovny, která obsahovala řadu katolických titulů; ty bychom našli také v knihovnách Kryštofa Bernarda na Hošťálkovech, mladšího bratra nového porubského pána, jenž proslul jako opisovač nekatolické literatury včetně Komenského děl, a jeho syna Františka Albrechta v nově vybudovaném zámku v Petříkovech (dnes pol. Pietrowice) nedaleko Hošťálkov.⁶⁴

Rodiny Vaneckých i Skrbenských ukazují na další podstatný rys vícekonfesního soužití, jenž však byl pohledu nekatolických členů rodiny jistě vnímán v negativním smyslu a mohl se stát jedním z důležitých motivů vedoucích ke konverzi. Veřejná ostra-

ve snaze udržet si výlučnou pozici (mj. finančně velmi náročnou) nuceny přijmout modernizační výzvy vlastní nešlechtickému měšťanskému prostředí. BRAUN, Rudolf: *Konzeptionelle Bemerkungen zum Obenbleiben: Adel im 19. Jahrhundert*. Geschichte und Gesellschaft. Sonderheft 13. Europäischer Adel 1750–1950, 1990, s. 87–95.

63 K diskusi nad zmiňovanými formami konfesionalizace viz JAKUBEC, Ondřej – MALÝ, Tomáš: *Konfesijnost – (nad)konfesijnost – (bez)konfesijnost: diskuse o renesančním epitafu a umění jako zdroji konfesijní identifikace*. Dějiny – teorie – kritika 7, 2010, č. 1, s. 80–82, 84–85.

64 STIBOR, Jiří: *Skrbenští z Hříště a jejich náboženské vyznání*. In: Familia Silesiae 2, 1997, s. 35–36; MAŠITOVÁ, Petra: *František Albrecht Skrbenský z Hříště z pohledu pozůstalostního inventáře (Každodennost na zámku v Petříkovech na konci 17. století)*. In: Historie – Historica 15. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 238, 2008, s. 163–164; BRŇOVJÁK, Jiří: *Poruba a její vlastníci od poloviny 16. století do poloviny 19. století*. In: Dějiny Poruby napříč staletími. Od středověké vsi k modernímu ostravskému městskému obvodu. BRŇOVJÁK, Jiří – TOMÁŠEK, Martin (edd.), Ostrava 2024, s. 72–84.

kizace nekatolíků se totiž úzce dotýkala samotných rodinných členů. Zatímco Kašpar Borek z Roztropic zažíval díky konverzi zásadní společenský vzestup, jeho zemřelý bratr Jan Borek z Roztropic byl roku 1654 pohřben „při vendryňském kostele přede dveřmi, protože v luterskej víře umřel“. Tíha těchto konfesionalizačních nátlakových metod dopadla také na Skrbenské z Hřiště. Ludmila Konstancie, manželka Jiřího Fridricha, byla jako katolička pohřbena roku 1680 v kryptě pod presbytářem porubského farního kostela sv. Mikuláše, „acatholicus“ Skrbenský roku 1690 na základě povolení biskupské konsistoře pouze v hrobce („in crypta“) při zdi kostela. Jejich mladší syn Jiří Mikuláš zemřel na konci roku 1688 a na počátku následujícího roku byl jako nekatolík pohřben do rodinné hrobky v kryptě dřevěného kostela sv. Mikuláše v Šenově. Když roku 1706 v Porubě zemřel starší Jan Zikmund, farář jej v matrice označil za kalvinistu, což byl jeden z dobových termínů označujících přívržence Jednoty bratrské. Jan Zikmund byl pochován pravděpodobně jako otec v hrobce při kostele sv. Mikuláše.⁶⁵

Mnozí nekatoličtí členové stavovských obcí se ocitli v situaci, v níž se jejich konfesní svět dostával do defenzivy, resp. šel k zániku, a s touto nezvratitelnou skutečností se museli vyrovnat. Mnohé poznatky či alespoň indicie odkrývající jejich vnitřní rozpoložení přináší unikátní kniha pamětí, kterou po sobě zanechal zmíněný Kryštof Bernard Skrbenský. Tento přesvědčený vyznavač bratrství se sám ocitl ve velmi obtížné situaci akutního ohrožení rodinné nekatolické tradice, závažně ohrožované jezuitskou misíí. Skrbenského první manželkou se roku 1644 stala katolička Judita Tvorkovská z Kravař, jejíž otec Pertold Kravař na Raduni, opavský zemský hejtman, sice nedisponoval žádným zásadnějším majetkem, avšak pocházel z tradičního urozeného regionálního rodu. Skrbenskému ani jeho otci Janovi – vyznavačům bratrské konfese – nebylo na obtíž, že Pertold patřil během stavovského povstání mezi zastánce habsburské strany, za což zaplatil zplundrováním majetků, a v následujícím období vystupoval jako rozhodný podporovatel císařské politiky včetně rekatolizace. Skrbenský svou manželku podle všeho miloval a ctil a nikterak jí nebránil v její víře (ostatně k tomu jej zavazovala manželská smlouva) a podpoře katolických institucí. Po Juditině smrti si v souladu s dosavadní rodinnou tradicí našel novou manželku již v prostředí českých a moravských exulantů: byla jí Kateřina Apolonie, dcera polského plukovníka Jana Melichara Bořity z Budče pobývajících v polském Lešně.

Z příkladů z rodinného kruhu Skrbenských je patrné, že katolická víra manželek byla nejen akceptovatelná, ale rovněž vítaná, pokud byly jejich prostřednictvím upevňovány společenské vazby s katolickou aristokracií disponující konexemi k císařskému dvoru. Spřízněnost s katolickou linií společensky stoupajících hrabat Bruntálských z Vrbna uvedla Skrbenské do užší klientelistické sítě hrabat Rottalů a Lamberků, díky čemuž se Rudolf Julius, mladší bratr Kryštofa Bernarda, mohl stát členem doprovodu Jana

65 PINDUR, David, *Zaniklý dřevěný kostel sv. Mikuláše v Šenově v historickém a kulturním kontextu*. Těšínsko 58, 2015, č. 1, s. 3–26 (zde v pozn. 78); SAHEB, Jan: *Rodinný archiv Borků z Roztropic 1560–1681. Inventář. Inventáře a katalogy Zemského archivu v Opavě*. Opava 2018, s. 3; BRŇOVJÁK: *Poruba*, s. 82.

Maxmiliána z Lamberka během mírových jednání v Münsteru roku 1648. Velké zklamání v rodině však způsobila Rudolfova konverze, k níž během pobytu ve Vestfálsku došlo. Tento i jiné příklady z paměti Kryštofa Bernarda Skrbenského současně ukazují hranici vnitřní rodinné tolerance – konverze mužských členů rodu v době zvýšeného rekatolizačního tlaku ohrožovaly kontinuitu rodového vyznání. Když v říjnu 1685 po roční těžké nemoci zemřel jeho milovaný starší syn František Albrecht, pán na Petřikovech a Mokré, František Bernard se děsil reálné představy, že synovo potomstvo bude vychováno v katolickém duchu: „*Kterýž [František Albrecht] nechajíc po sobě veliké dluhy dítkám svým a mně nemalé starosti a žalosti, když dítky mocí do školy papežské vzáti chtějí, Pán Bůh se polituj a rač jemu milostiv býti a spasitelného vzkříšení dáti.*“

Viditelná podpora bratrských Skrbenských ze strany Lichtenštejnů a zejména samotného Ferdinanda III. (tento panovník pomohl prosadit přijetí Skrbenských mezi starožitné opavské panské rody, které se tomuto kroku s ohledem na původní rytířský stav Skrbenských silně bránily, a Františku Bernardovi věnoval finanční dar při příležitosti jeho sňatku s Juditou Tvorkovskou, jenž se uskutečnil v Linci, kam oba doprovázeli bratra Rudolfa Julia při jeho cestě do Münsteru) může být interpretována nejen jako výsledek zmíněných rodinných kontaktů k přední katolické dvorské aristokracii, ale také jako fakt, že Lichtenštejn i císařský dvůr mohli v konfesijně rozpolcené opavské stavovské společnosti hledat vhodnou podporu pro své politické cíle. Skrbenští byli svým nonkonformním vyznáním v katolicko-luteránském prostředí sice velmi zranitelní, na druhou stranu mohli prostřednictvím svých dosavadních společenských vazeb vytvářet užitečný most mezi komplikovanými a protichůdnými zájmy katolické i nekatolické strany. Nelze vyloučit, že předpokládaným cílem knížecí i panovnické podpory byla očekávaná konverze rodu včetně poddanského obyvatelstva na jejich poměrně velké doméně na Opavsku i Těšínsku. Každopádně Skrbenští i přes lukrativní výzvy nakonec upřednostnili rodinnou konfesní tradici, a to i za cenu následné politické i společenské marginalizace, z níž se podařilo vymanit až šenovskému konvertitovi Karlu Františkovi, synovi Kryštofa Bernarda.⁶⁶

U osobnosti zmiňovaného těšínského zemského hejtmána Karla Františka Skrbenského rovněž stojí za povšimnutí jeho unikátní pokus o propojení rodové historie prezentující mnohogenerační urozenost nekatolického rodu a jeho dřívější přednostní postavení ve stavovské obci s novou katolickou sebeidentifikací, která jemu a jeho rodině umožnila znovunabyt dřívější exkluzivní pozici mezi těšínskými stavy. Tato

66 Kryštof Bernard Skrbenský z Hříště. *Paměti*, zde úvodní studie s odkazy na jednotlivé záznamy v ediční části; BRŇOVJÁK, Jiří: *Bratrská konfesijní orientace*, s. 263–264; BRŇOVJÁK: *Překračování*, s. 207–230. Kryštof Bernard sehrál důležitou zprostředkovatelskou roli při návratu svého strýce Jana Bruntálského z Vrba z nizozemského exilu a vyjednání podmínek milosti a možnosti setrvání v domovském regionu. V pozadí Bruntálského návratu zřejmě stály nedořešené finanční záležitosti, vážnoucí na bývalém Bruntálského panství Bruntál, jež bylo jako konfiskát předáno do rukou německých rytířů a jako nižší stavovské panství vyvázáno z Opavska a tím i přímé vévodské pravomoci knížat z Lichtenštejna.

koncepce našla své hmotné vyjádření v nákladné výstavbě nového pozdně barokního kostela Prozřetelnosti Boží, jímž nahradil nevyhovující patronátní dřevěný kostel sv. Mikuláše. Nový chrám disponoval na lokální poměry unikátním elipsovým půdorysem. Šenovský pán dal do interiéru přenést několik náhrobníků svých nekatolických předků, které se zřejmě jako jediné z bývalého dřevěného kostela dochovaly; po jeho smrti roku 1768 k nim přibyl ještě jeho vlastní náhrobník. Úpravy starších náhrobníků i zhotovení fundátorova epitafu se ujal významný regionální umělec A. Stanetti, který se svou dílnou realizoval zakázky i pro těšínské katolické vrchnosti (např. Mikuláše Taaffeho ve Fryštátě a Německé Lutyni). Skrbenského programové přihlášení k nekatolickým předkům lze chápat jako odmítnutí pojetí konverze coby zásadního milníku v rodových dějinách a naopak zdůraznění tradiční stavovské nadkonfesní hodnoty starobylosti a urozenosti.⁶⁷ Skrbenský se ale současně zařadil mezi několik málo předních katolických aristokratů z námi sledovaných knížectví, jako byli zejména K. J. Sedlnický či J. V. Vlček, kterým příslušnost ke katolické konfesi umožnila výrazně překročit omezený regionální obzor svých domovských knížectví a během svých kariér se seznámit s vysokou barokní kulturou panovnického dvora a šířenou dvorskou aristokracií. Sedlničtí stejně jako Lichnovští na Odrách a Eichendorfové na Kravařích na svých statcích realizovali stavby zámeckých rezidencí, jež byly v kontextu periferního regionu ojedinělými doklady vrcholné barokní architektury závěru 17. století a první poloviny století následujícího. Transfer vrcholného barokního stavitelství našel odraz v koncepci klimkovické monumentální pohřební kaple sv. Jana Nepomuckého, vybudované hrabětem Vlčkem podle vzoru tzv. Kurfiřtské kaple ve Vratislavi, kterou měl možnost shlédnout během svých služebních pobytů ve slezské metropoli.⁶⁸

Závěrem...

Spleťtý pobělohorský politicko-konfesní vývoj Slezska včetně studované trojice hornoslezských knížectví se hluboce podepsal nejen na osudech zdejších stavovských

67 MACUROVÁ, Zuzana – MÍCHALOVÁ, Zdeňka: *Historismus, konverze a rodová memorie v kostele Prozřetelnosti Boží v Šenově*. In: Epigraphica & Sepulcralia, 6. ROHÁČEK, Jiří (ed.), Praha 2015, s. 249–262; PINDUR, David: *Kostel Prozřetelnosti Boží v Šenově. Od rodové nekropole Skrbenských z Hříště k „barokní perle Slezska“*. In: Památky Těšínského knížectví. MEZIHORÁLKOVÁ, Klára (ed.), Praha 2016, s. 101–118; TÝŽ: *Pod ochranou Prozřetelnosti Boží*. In: *Prozřetelnost Boží*. ŠTREIT, Jindřich – PINDUR, David, Šenov u Ostravy 2016, s. 14–36. Ke Stanettimu např. SCHENKOVÁ, Marie – OLŠOVSKÝ, Jaromír: *Barokní malířství a sochařství ve východní části českého Slezska*. Opava 2004, s. 150–151; k Taaffům BRŇOVJÁK, Jiří: *Hrabata Taaffové (z Carlingfordu). Irské stopy v historické topografii Těšínska*. In: Těšínsko 55, 2012, č. 4, s. 1–14

68 BRŇOVJÁK, Jiří: *„Hic jacet peccator, cappellae hujus fundator“*. *Pohřební kaple a epitaf Jindřicha Viléma hraběte Vlčka (†1739) v Klimkovicích a jejich historický kontext*. In: Epigraphica & Sepulcralia, 11. ROHÁČEK, Jiří (ed.), Praha 2022, s. 305–340; TÝŽ: *Ein glückseeliger Tod*, s. 119–154.

obcí a jejich konkrétních příslušníků, ale rovněž ovlivnil formu setrvání nekatolické konfese v regionu dnešního českého Slezska. Ačkoliv nekatolická část stavovské obce na Opavsku a Krnovsku zanikla již na počátku 18. století, poddanské obyvatelstvo rekatolizovaných vrchností nadále setrvávalo při své víře. Fenomén tzv. skrytého/tajného nekatolictví pak umožnil jeho přetrvání až do vyhlášení tolerance roku 1781 a následného zřízení tolerančního sboru v Holčovicích (byl součástí rozsáhlého hošťálkovského panství drženého do první poloviny 19. století Skrbenskými z Hříště). Na Těšínsku mohla zdejší nekatolická nobilita díky ustanovením altranstädtské konvence existovat ještě po celé 18. století, než se z genealogických a hospodářských důvodů vytratila v průběhu první poloviny století následujícího. Její přítomnost rovněž značně napomohla tomu, že se Těšínsko stalo v uvedeném období centrem regionálního, resp. posléze dokonce celorakouského nekatolictví. Evangelictví na Těšínsku je proto dodnes velmi silně zastoupené, zatímco na Opavsku a Krnovsku utrpělo zásadní ránu až s odsunem německého obyvatelstva po druhé světové válce.

...

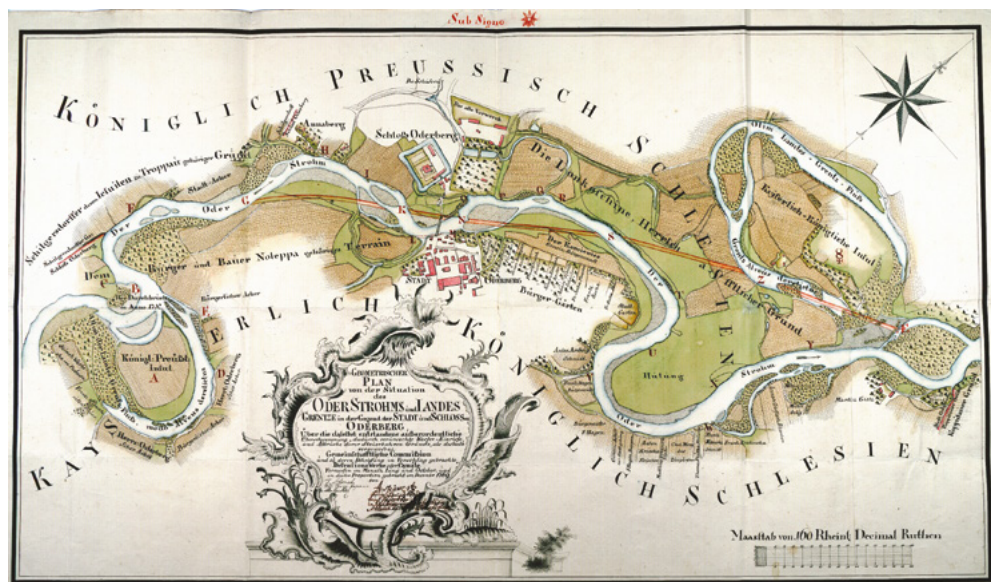
Víra a věrnost ve víru dělení Slezska. Katolická a protestantská šlechta Pruského Slezska po roce 1742

Michal Kubica

Konec roku 1740 byl zásadním mezníkem v dějinách střední Evropy. Po smrti císaře Karla VI. se na jeho následovnici arcivévodkyni Marii Terezii upřel zrak celé Evropy. Její dědictví se stalo lákavou kořistí pro nejednu evropskou monarchii. Nepřehlednou situaci využil jako první pruský král Fridrich II. a na podzim roku 1740 zaútočil na Slezsko. Obsazením této historické země Koruny české vyvolal celoevropský konflikt známý jako války o rakouské dědictví. Jeho první fázi – tj. první slezskou válku – ukončil roku 1742 Vratislavský mír. V jeho důsledku si Marie Terezie „uvolnila ruce“ pro boj na dalších frontách, nicméně také přišla o většinu území historického Slezska a kladského hrabství. V dalších dvou desetiletích pak na válečném poli usilovala o zvrácení tohoto stavu, avšak neúspěšně. Nastalá situace a probíhající válečné konflikty ovšem zasáhly slezské území a nadále ovlivňovaly zdejší obyvatele v čele se šlechtou.¹

V době rozdělení Slezska ve 40. letech 18. století se totiž slezská šlechta musela vypořádat s novou skutečností – změnou státní příslušnosti své země. Právě na konkrétní dopady, důsledky rozdělení Slezska a tíhu tlaku ze strany pruských úřadů na urozené osoby se zaměřila tato studie. Nepřehledná politická situace totiž ovlivnila

1 K tématu rámcově: BROWNING, Reed: *The War of the Austrian Succession*. New York 1993; TAPIÉ, Victor-Lucien: *Marie Terezie a Evropa*. Praha 1997; STELLNER, František: *Sedmiletá válka v Evropě*. Praha 2000; BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan Pavel: *Velké dějiny zemí Koruny české*, X. Praha – Litomyšl 2001; HOCHEDLINGER, Michael: *Austria's Wars of Emergence 1683–1797*. London – New York 2003; GAWRECKI, Dan a kol.: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, I. Opava 2003; JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: *Slezsko v dějinách českého státu (1490–1763)*, II. Praha 2012; SZABO, Franz A. J.: *The Seven Years War in Europe, 1756–1763*. London – New York 2013.

Obr. 1: Plán hraničního řečiště mezi Pruskem a habsburskou monarchií na rozděleném nižším stavovském panství Bohumín z roku 1769. Zdroj: ZAO, fond Královský úřad Opava, inv. č. 1258, sign. 21/4a, kart. 833.

životy, kariéry, sňatky i majetky slezské protestantské i katolické šlechty. Na osudech konkrétních rodů tak lze sledovat příklady věrnosti, zrady, vypočítavosti nebo nedobrovolných exilů.

Prezentované závěry představují první syntetizující pohled vycházející nejen z autorových dílčích výzkumů k tématu, ale především ze starší a regionální literatury. Uváděná fakta nejsou čerpána z historických pramenů, spíše vyexcerpována z dávno zapomenuté literatury, jež nepřekročila lokální rámec. Zejména na přelomu 19. a 20. století vznikla řada odborných prací mapujících historii měst, panství, a především jednotlivých šlechtických rodů. Dnes už často neexistující archivní materiály získali tehdejší historici díky zpřístupnění řady archivů včetně rodových archivů slezské šlechty.² V té době vznikaly rovněž zásadní obecné faktografické výzkumy k otázkám proměny slezské společnosti během válek o rakouské dědictví. Právě v těchto syntézách politických dějin a přehledech reformního úsilí pruského monarchy byly obsaženy informa-

2 Např. SCHNURPFEIL, Heinrich: *Geschichte und Beschreibung der Stadt Ober-Glogau in Oberschlesien*. Ober Glogau 1860; WELTZEL, Augustin: *Geschichte des edlen, freiherrlichen und gräflichen Geschlechts von Praschma*. Ratibor 1883; PRAETORIUS von RICHTHOFEN, Emil: *Geschichte der Familie Praetorius von Richthofen*. Magdeburg 1884; HARTMANN, Franz: *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*. Münsterberg 1907.

Obr. 2: Slezsko tvořilo významnou část pruské monarchie, jak ukazuje mapa dokládající stav z období sedmileté války. Zdroj: wikipedia.com

ce k proměnám slezské šlechty.³ Samotné téma dlouho zůstalo bez povšimnutí, až je v 80. letech minulého století znovu otevřeli němečtí historici. V řadě sborníků publikovali svá zjištění k procesu rozdělení Slezska a jeho dopadům na obou stranách hranice. Zachytili proces přizpůsobení nově získané provincie pruskému státu, průběh reforem a popsali konkrétní osudy slezské nobility.⁴ Právě na ně mohli v novém

3 GRÜNHAGEN, Colmar: *Geschichte des Ersten schlesischen Krieges nach archivalischen Quellen*, II. Gotha 1881; TÝŽ: *Schlesien unter Friedrich dem Grossen. Erster Band 1740–1756*. Breslau 1890; TÝŽ: *Schlesien unter Friedrich dem Grossen. Zweiter Band 1756–1786*. Breslau 1892.

4 BAUMGART, Peter: *Die Annexion und Eingliederung Schlesiens in den friderizianischen Staat*. In: *Expansion und Integration. Zur Eingliederung neugewonnener Gebiete in den preußischen Staat*. TÝŽ (Hg.), Köln–Wien 1984, s. 81–118; BAUMGART, Peter–SCHMILEWSKI, Ulrich (Hg.): *Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen*. Sigmaringen 1990; BAUMGART, Peter: *Schlesien als eigenständige Provinz im altpreußischen Staat (1740–1806)*. In: *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Schlesien*. Conrads, Norbert (Hg.), Berlin 1994, s. 353–359; BEIN, Werner: *Schlesien in der habsburgischen Politik. Ein Betrag zur Entstehung des Dualismus im Alten Reich*. Sigmaringen 1994; MENZEL, Josef J. (Hg.): *Geschichte Schlesiens, Band 3. Preußisch-*

milénium navázat polští a čeští kolegové a doložit obecná tvrzení konkrétními příklady z řad slezské šlechty.⁵ Fakta prezentovaná v této studii tak přímo navazují na zmíněné výzkumy a korespondují s analogickými výzkumy osudů šlechty v Rakouském Slezsku po roce 1742.⁶

Rozdělení Slezsko a jeho hranice

Na základě mírových dohod po konci první slezské války bylo Slezsko rozděleno na dvě části, což zásadně ovlivnilo vlastnickou strukturu celé historické země. Slezsko tradičně disponovalo pestroutou paletou knížectví, svobodných stavovských panství či drobných statků. Ty tvořily rodová sídla, ale i nezbytné ekonomické zázemí, jejich držbou šlechtici vyjádřovali svůj nabytý společenský status ve společnosti.⁷ I proto byla v polovině 18. století ve Slezsku majetkově vázána řada dvorských úředníků, ar-

Schlesien 1740–1945. Österreichisch-Schlesien 1740–1918/1945. Stuttgart 1999; BAHLCKE, Joachim – GAWRECKI, Dan – KACZMAREK, Richard (edd.): *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu.* Gliwice 2011.

- 5 BRŇOVJÁK, Jiří – GOJNICZEK, Wacław – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.): *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století).* Ostrava – Katowice 2011; KONOPNICKA, Małgorzata: *Socio-economic structure of upper-silesian nobility in the light of vassal tables of 1752.* Slezský sborník 111, 2013, č. 1, s. 19–38; TÁŽ: *Officer-urzędnik-dworzamin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740–1806).* Zielona Góra 2014; BRŇOVJÁK, Jiří: *Překračování hranic regionu a jeho vliv na společenské kariéry vybraných příslušníků šlechty Opavského a Těšínského knížectví v 17. století a 1. polovině 18. století.* In: *Via viatores quaerit. Mobilność społeczna w dziejach krajów Grupy Wyszehradzkiej.* TETERYCZ-PUZIO, Agnieszka – KOŚCIELAK, Lech – ŁĄCZYŃSKA, Ewa (edd.), Słupsk 2016, s. 207–230.
- 6 KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŠMERDA, Milan – ŽÁČEK, Rudolf: *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství (na příkladu Těšínska).* Opava 2002; BRŇOVJÁK, Jiří: *Šlechtická společnost Rakouského Slezska a poznámky k její sídelní strategii (1740–1918).* In: *Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska (Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska. (= Cieszyńskie studia muzealne/Těšínský muzejní sborník 6).* JEŽ, Radim – PINDUR, David et al. (edd.). Český Těšín 2018, s. 57–94; TÝŽ: *Mezi Rakouskem a Pruskem, loajalitou a oportunismem. Šlechta Rakouského Slezska v období vlády Marie Terezie.* In: *Císařovna Marie Terezie a střední Evropa. 300 let od narození reformátorky.* VÁŘKA, Marek – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Hodonín 2019, s. 225–259; TÝŽ: *Pozemková šlechta mezi stavovskou a občanskou společností.* In: *Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914, I.* ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., Ostrava 2020, s. 475–560.
- 7 K tématu: MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700).* Praha 2004, s. 22–29; DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku II. Město a vesnice.* Praha 2007, s. 176–179, 189–191; BOSSENGA, Gail: *Estates, Orders and Corps.* In: *The Oxford Handbook of the Ancien Régime.* DOYLE, William (ed.), Oxford 2012, s. 141–166. Srovnej s PRCHAL, Vítězslav: *Společnost hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750.* Praha 2015, s. 254–258; PÁTEK, Jakub: *Selected Figures of Military Nobility in the 17th Century and Material Manifestations of their Representation in the Litoměřice Region.* In: *Changes of the Noble Society. Aristocracy and New Nobility in the Habsburg Monarchy and Central Europe from the 16th to the 20th Century.* BRŇOVJÁK, Jiří – ŽUPANIČ, Jan (edd.), Ostrava – Prague 2018, s. 175–188.

mádních hodnostářů či blízkých spolupracovníků české královny. Dotyční vlastnili nejen statky na samé hranici regionu, ale také celá knížectví. Tato skutečnost se při mírových jednáních, konkrétním dělení Slezska i následně po rozdělení země ukázala jako problém jak pro pruskou stranu, tak pro dotyčné aristokraty. Jasně patrná snaha minimalizovat počet aristokratů navázaných na habsburskou monarchii se projevila už při tvorbě hranice Rakouského a Pruského Slezska a dodnes jí vděčíme za výslednou podobu hranic České republiky. Fridrich II. totiž nepožadoval žádnou část území Těšínska patřícího přímo manželovi české panovnice Františku Štěpánu Lotrinskému. Nestál také např. o moravskou enklávu ve Slezsku, Jindřichov, náležející blízkému spolupracovníkovi mladé habsburské vladárky Janu Kryštofovi svobodnému pánu Bartensteinovi (1689–1767). V roce 1742 tak byli nejen drobní šlechtici, dvorští aristokraté, ale třeba i církevní řády postaveni před ožehavou otázkou: vůči komu projeví svou loajalitu? Zvláště když pruské úřady nerady viděly jen náznak vazeb na zneprátenou monarchii. Bolestnou ztrátu většiny slezského území se Marie Terezie snažila v následných konfliktech zvrátit a důsledky jejího snažení pocítovala i slezská šlechta, jelikož pochopitelným zájmem pruského krále bylo mít loajální poddané, kteří při prvním válečném nezdaru pruských vojsk nepřejdou zpět na habsburskou stranu.⁸

Hranice Slezska byla stanovena rozhraničovací komisí roku 1742 a v následujících desetiletích již nedoznala změn. Nová státní hranice rozdělila ve Slezsku nejen statky, ale i rodové linie (např. Sobkové z Kornic, Kalkreuti z Kalkreutu, Nostic-Rieneckové aj.). Državy několika majitelů hornoslezských panství byly necitlivě rozetnuty novou hranicí, a ti doslova z oken svých zámků viděli na vlastněné pozemky v cizí monarchii, ke kterým neměli přístup. Tento dodnes patrný jev bylo možno pozorovat na příkladu Sedlnických z Choltic v Linhartovech a Opavici nebo Henckelů z Donnersmarku na bohumínském nižším stavovském panství. První jmenovaní vyřešili situaci rozdělením rodu do dvou samostatných linií, kdy každá spravovala statky na jedné straně hranice. Řada dalších rodů postupovala obdobně a své majetkové portfolio rozdělila mezi syny nebo bratry, jmenujme např. Řeplínské z Berečka nebo Fritzy z Adlersfeldu.⁹

Nepředstavujeme si ale, že hranice byla neprodyšně uzavřena. V provázaném Slezsku se nikdy zcela nepodařilo zpřetrhat rodové a majetkové vazby a řada šlechticů

8 GRÜNHAGEN: *Geschichte*, s. 302; BEIN: *Schlesien*; GAWRECKI: *Dějiny*; JIRÁSEK: *Slezsko*; KUBICA, Michal: *Utváření nové hranice Slezska roku 1742 se zřetelem k Těšínskému knížectví*. Těšínsko 62, 2019, č. 1, s. 3–16; TÝŽ: *Šlechtická společnost Horního Slezska po jeho rozdělení roku 1742 na příkladu Hlučína*. *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 13, 2020, s. 11–34.

9 STIBOR, Jiří: *Příspěvek k dějinám panství Linhartov a ke genealogii Sedlnických z Choltic*. Časopis Slezského zemského muzea: série B – vědy historické 44, 1995, č. 1, s. 1–18; BRŇOVJÁK: *Mezi Rakouskem*; KUBICA: *Utváření*; TÝŽ: *Stavovská společnost Opavského a Krnovského knížectví v období vlády Marie Terezie*. Disertační práce, Filozofická fakulta Ostravské univerzity. Ostrava 2021, s. 134–135; TÝŽ: *Proměny opavsko-krnovské stavovské obce v tereziánském období*. *Opera historica* 23, 2022, č. 1, s. 104–131; BRŇOVJÁK, Jiří: *Ve znamení Odřívouse. Polská epizoda v historii rodu Sedlnických*. In: Rody – osobnosti – prameny. Polské (a slezské) stopy ve šlechtické společnosti historických českých zemí od středověku do 20. století. TÝŽ (ed.) et al., Ostrava 2023, s. 95–134.

Obr. 3: Návrh podoby vyobrazení hraniční cedule, označující po rozdělení Slezska habsburskou monarchií. Zdroj: ZAO, fond Královský úřad Opava, inv. č. 1298, sign. 22/1a, kart. 849.

mohla hledat uplatnění za hranicí, čemuž napomáhalo i společné vyznání spřátelených rodů.¹⁰ O myšlenkovém a fyzickém propojení šlechty na obou stranách hranice svědčí unikátní pramen. Paměti dolnoslezského aristokrata Oty Václava hraběte z Nostic-Rienecku (1674–1751), které nedávno vyšly tiskem v polském překladu. Ze stránek Nosticových deníků je jasně patrné, že si pravidelně dopisoval s příbuznými ve Vídni, Opavě, ale i jinde v Evropě. Jeho příbuzní a přátelé jej i během probíhajících válečných konfliktů navštěvovali, hostil takto třeba hrabata Vlčky z Dobré Zemice z Opavského knížectví. Navštěvovali jej ale i jeho pruskoslezští sousedé, především představitelé pruského státního aparátu a armády. Nostic, který holdoval pruskému králi, hostil jeden den pruské důstojníky a o den později ty habsburské. Nehleděl tak na státní příslušnost, vyznání, majetky. Roli hrál pouze titulární a společenský kapitál.¹¹

Slezská šlechta v pruské monarchii

Na úvod se věnujme majoritě, tj. šlechticům, kteří měli své statky situovány výhradně v pruské části Slezska a s habsburskou monarchií je nepojilo výraznější pouto. V řadě odborných prací se dočteme, že nekatolická šlechta nadšeně Prusy vítala a holdovala novému králi.¹² Tvrzení je potřeba poupravit. Svou roli nehrálo ani tak vyznání jako životní situace. Dotyční protestantského nebo katolického vyznání si zcela pragmaticky vyhodnotili, že nemají důvod s novou monarchií nespolupracovat. Pro ně se na každodenní bázi nic zásadního nezměnilo, chodili do stejného kostela, platili daně, mohli nadále usilovat o kariéru ve správním nebo vojenském aparátu. Silnější pouto k habsburské monarchii, budované po generace, již nebylo u tolika rodů patrné. Slezská aristokracie prošla po konci třicetileté války transformací a starobylé slezské rody se staletými vazbami na císařský dvůr byly v menšině. Proměnu slezských elit pak následně dotvořily pruské úřady udělováním vyšších šlechtických titulů nebo úřadů loajálními rodům (např. Matuškové z Topolčan nebo Henkelové z Donnersmarku).¹³

10 BRŇOVJÁK: *Mezi Rakouskem*.

11 SZYMAŃSKI, Jarosław (red.): *Diariusz Ottona Wenzla von Nostitz-Rieneck z lat 1737–1744*. Kraków – Wrocław 2019, s. 813, 891.

12 Např. JIRÁSEK: *Slezsko*, s. 379–380.

13 KUZIO-PODRUCKI Arkadiusz: *Henckel von Donnersmarckowie. Kariera i fortuna rodu*. Bytom 2003; KONOPNICKA, Małgorzata: *Między lojalizmem wobec Habsburgów a pruską rzeczywistością. Szlachta górnośląska na dworze pruskim (1741–1806)*. In: *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století)*. BRŇOVJÁK, Jiří – GOJNICZEK, Waclaw – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011, s. 259–270; KUBICA, Michal: *Genealogické a heraldické stopy Matušků z Topolčan na Krnovsku*. Genealogické a heraldické informace 2023. Brno 2024, s. 153–160. K proměně slezské aristokracie po konci třicetileté války viz KUCZER, Jarosław: *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629–1740)*. Zielona Góra 2013.

Koneckonců bezprostředně po holdu dolnoslezských stavů panovníkovi získala řada šlechticů vyšší i nižší šlechtické tituly, byli jmenováni komořími či získali rytířský Řád černé orlice. Mezi dotýcnými nalezneme řadu pruských a říšských aristokratů, ale i známá slezská jména, např. zmíněného Otu Václava hraběte Nostice, Konráda Arnošta hraběte z Hochbergu nebo členy rodu Beesů.¹⁴ Pro řadu dříve nevýznamných rodů se otevřely nové možnosti, jak si zajistit dříve nedostupná „rezervovaná“ místa ve státní správě, nebo možnost uplatnění v pruské armádě. Situaci takto využili např. Prittwitzové, Posadowští, Maltzanové aj.¹⁵

Pruským úřadům se osvědčilo začleňování představitelů dřívější habsburské správy do nově vznikajícího správního aparátu, byť v katolickém Horním Slezsku preferovali využití spolehlivých protestantských úředníků z Dolního Slezska. Vstup do pruských služeb se mnohým vyplatil, dříve řadová zemských úřadů v Opavském a Krnovském knížectví se vyšvihli do čela lokální pruské správy (např. Trachové z Březí, Hennové z Henneberku, Šimonští ze Šimoni).¹⁶ Některým se po konci sedmileté války podařilo balancovat mezi oběma monarchiemi a budovat kariéru v obou monarchiích, takovým příkladem jsou třeba Chorynští z Ledské nebo Lichnovští z Voštic. Druzí jmenovaní až do 70. let 18. století neochvějně stáli na habsburské straně, pak pod tlakem politických i hospodářských okolností rozvíjeli pragmatickou politiku, ve které postupně převážily propruské tendence.¹⁷ Unikátní postavení měl v hornoslezském

14 *Triumph von Schlesien, oder Beschreibung der Huldigung zu Breslau*. Breslau 1742. V rámci tohoto tisku jsou dostupné seznamy všech přítomných, kteří roku 1741 ve Vratislavi holdovali Fridrichu II. a všech vyznamenaných či jinak odměněných šlechticů.

15 PRITTWITZ, Robert von: *Das v. Prittwitz'sche Adels-Geschlecht*. Breslau 1870; MALTZAN, Friedrich von: *Lebensbilder aus dem Geschlechte Maltzan*. Rostock 1871, s. 207–236; POSADOWSKY-WEHNER, Artur Adolf Grafen: *Geschichte des schlesischen uradeligen Geschlechtes der Grafen Posadowsky-Wehner, Freiherrn von Postelwitz*. Breslau 1891, s. 56, 109; SCHMIDT, Berthold: *Die Geschichte des Geschlechtes von Maltzahn, 2. Abt. 3. B.* Schleiz 1920, s. 296.

16 ŠTĚPÁN, Václav: *Bělá očima staletí. Dějiny hlučínské obce*. Bělá – Opava 2005; KONOPNICKA: *Między*; TÁŽ: *Oficer*; BRŇOVJÁK: *Mezi Rakouskem*; KUBICA: *Šlechtická společnost*; TÝŽ: *Stavovská společnost*, s. 133–134; TÝŽ: *Proměny*. Jiří František Trach z Březí byl landrátem hlubického okresu (1748–1750) a od roku 1750 kozelského okresu, vlastnil statky ve vratislavském knížectví. Karel Josef Šimonský ze Šimoni byl landrátem ratibořského okresu v letech 1743–1758, byl také majitelem několika menších statků na Ratibořsku, např. Brzeznice u Ratiboře. Jeho syn Emanuel (1752–1832) se stal roku 1823 vratislavským biskupem. Jan Jindřich svobodný pán Henn z Hennebergu (1684–1751) na nastalou situaci zareagoval velmi pragmaticky. Stal se aktivním podporovatelem pruských zájmů, ostatně většina jeho statků se ocitla nyní v Pruském Slezsku. Roku 1743 jako vyslanec hornoslezských stavů osobně holdoval pruskému králi v Nise (pol. Nysa). Tato skutečnost nezůstala bez povšimnutí pruských úřadů a projevila se v jeho jmenování zemským hejtmanem pruské části Opavsko-krnovského knížectví. WELTZEL, Augustin: *Geschichte der Stadt Ratibor*. Ratibor 1861, s. 627; BEIN: *Die Grenzziehung*, s. 252–255; SKŘIVÁNEK, František – TOVAČOVSKÝ, Jaroslav: *Vratislavští biskupové v dějinách Slezska se zvláštním zřetelem na jejich životopisy a heraldiku*. Heraldika a genealogie 37, č. 1–2, 2004, s. 83; KONOPNICKA: *Oficer*, s. 242–243.

17 VÖLKEL, Oswald: *Ignatz Dominik Graf v. Chorinsky und die Gründung von Chorinskowitz*. Gleiwitzer Jahrbuch 1928, s. 77–144; BRŇOVJÁK, Jiří: *Lichnovští z Voštic na cestě za knížecími tituly. Příspěvek k politické identitě hornoslezské rakousko-pruské aristokracie, jejímu sociálnímu vzestupu*

Obr. 4: Mince z roku 1741 upomínající na holdování dolnoslezských stavů Fridrichovi II. ve Vratislavi, autor Georg Wilhelm Kittel. Zdroj: wikipedia.com

regionu Josef Albert hrabě z Hodic a Olbramic (1706–1778), jehož osobu a zámecké sídlo ve Slezských Rudolticích znali přední evropští osvícenci i pruský král Fridrich II. Právě osobní přátelství a neskrývaný obdiv k pruskému monarchovi byly trnem v oku habsburským vladařům. Pozice mezi dvěma monarchiemi umožnila hraběti se střídavými úspěchy budovat kontakty na obou stranách hranice, především pak mohl před svými věřiteli „utěct“ ze „slezského Versailles“ do pruské metropole.¹⁸

Jen velmi málo šlechticů opustilo po rozdělení Slezska své pruskoslezské majetky a odešlo do habsburské monarchie. Většinou k tomu měli pádný důvod. Svými činy totiž popudili pruské úřady natolik, že jim nic jiného nezbyvalo, jako v případě Jana Jindřicha Viléma Laryše ze Lhoty (1700–1761). Za svou angažovanost při obraně Slezska proti pruským jednotkám se musel přestěhovat na své rodné statky na Těšínsku. Jeho neutuchající loajalitu panovnice ocenila udělením hraběcího titulu.¹⁹ Podobný,

a veřejné prezentaci v 18.–19. století. In: Moderní Evropan první poloviny 19. století. K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře. HOCHÉL, Marian (ed.), Opava – Praha 2019, s. 45–94; TÝŽ: *Mezi Rakouskem*; KUBICA, Michal: *Mezi dvěma monarchiemi a dvěma sňatky – Ignác Dominik hrabě Chorynský z Ledské z pohledu prosopografie a genealogie*. Genealogické a heraldické informace 23 (38), 2019, s. 91–102; TÝŽ: *Chorynský z Ledské*, Ignác Dominik. In: Biografický slovník Slezska a Severní Moravy (dále BSSM). Supplementum č. 5. Ostrava 2020, s. 85–88.

18 MYŠKA, Milan: *Hrabě Hodic a jeho svět: zámecká kultura ve Slezsku mezi barokem a osvícenstvím*. Ostrava 2011. Nejnověji KUNISCH Hans-Peter: *Schach dem König: Friedrich der Große und Albert von Hoditz. Eine ungewöhnliche Freundschaft*. München 2024.

19 ŽOUŽELKA, Zbyněk: *Nobilitace Slezanů za loajalitu k Marii Terezii v období slezských válek*. In: *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století)*. BRŇOVJÁK, Jiří – GOJNICZEK, Wacław – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011, s. 279–288; BRŇOVJÁK: *Mezi Rakouskem*.

ale o poznání dramatičtější byl osud Lazara Michaela svobodného pána Wimmersperga, byť složil poddanský slib pruskému králi, tak během druhé slezské války otevřeně podporoval Marii Terezii a šířil pamflety na její podporu. Neminulo jej zatčení, ze zajetí však uprchnul. Za svou smělou podporu habsburského dvora byl odměněn ziskem úřadu rady c. k. reprezentace a komory v Brně a především roku 1761 byl povýšen do panského stavu.²⁰ Za opuštěním domoviny a působiště často stál příslib budování kariéry, rodinné vazby či tolikrát zmíněné majetky. Ať už byl důvod jakýkoliv, za svůj čin byli dotyční často odměněni společenským a kariérním kapitálem. Názorným příkladem byl František Erdmann Tauber z Taubenfurtu (cca 1713–1796), neváhal opustit svůj drobný statek v pruské části Opavsko-krnovského knížectví a vstoupil do státního aparátu habsburské monarchie. Jasně zde viděl příslib budování kariéry, což se také naplnilo a za své zásluhy v oblasti budování správního aparátu Rakouského Slezska, a také za svou věrnost panovnici byl odměněn titulem svobodného pána.²¹

Tlak pruských úřadů

Mnohem početnější skupinu představovali majitelé deskových statků, kteří byli po rozdělení Slezska vystaveni neustálému tlaku pruských úřadů. Ty hodlaly využít všechny možné prostředky k tomu, aby dotyčné získaly na svou stranu, nebo je naopak donutily ze země odejít. Nebyla to jen nařízení, zákazy a uvalené tresty, ale také zákulisní tahy v otázce dědických řízení, sňatkové politiky nebo selekce potencionálních kupců deskových statků. V rozsahu a způsobu tohoto nátlaku nehrály konfese a urozenost žádnou roli. Jediným měřítkem byly dřívější, současné i budoucí vztahy k habsburské monarchii, tedy jakási potencionální spolehlivost dotyčné osoby a jejich příbuzných. Pravidla byla stejná pro všechny – pro protestantského knížete i pro katolického rytíře.

U této formy nátlaku můžeme rozlišit tři fáze. Po rozdělení Slezska zvolily pruské úřady smířlivější přístup a snažily se postupně konsolidovat situaci v zemi, kterou zasáhla řada reforem a změn. Již v průběhu druhé slezské války ale přišlo zřetelné přitvrzení, které pokračovalo i v následujících letech. Zrada byla tvrdě trestána, dodržování nařízení bylo důsledně vymáháno a nepohodlné osoby se ocitly pod nepříjemným tlakem. Situace se uklidnila až s koncem sedmileté války, kdy se hranice stala propustnější a vztahy znepřátelených monarchií se postupně začaly oteplovat. Uvolnění poměrů bylo patrné v možnosti uplatnění šlechticů na obou stranách hranice, ve vydávání dří-

20 ORLICH, Leopold von: *Geschichte der schlesischen Kriege nach Original-Quellen*, 2. Band. Berlin 1841, s. 380; *Zur Genealogie der Freiherren von Wimmersperg*. In: Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich, Band 56. Wurzbach, Constantin von, Wien 1888, s. 231–232.

21 KUBICA, Michal: *Tauber v. Taubenfurth*. In: BSSM. Supplementum č. 5. Ostrava 2020, s. 171–174.

ve nemyslitelných svolení a odpuštění starých krivd. Ostatně v té době již byla pruská část Slezska většinouve pruská.

Maximální možnou míru loajality šlechty v nově získané provincii si Prusové chtěli zajistit povinností složit poddanský slib pruskému králi. Drtivá většina slezských šlechticů tuto výzvu vyslyšela a, buď osobně nebo v zastoupení či písemně, králi složila hold. V opačném případě pruské úřady preferovaly, aby dotyčný zemi opustil. Zvláště nepohodlní byli ti, kteří v habsburské monarchii zastávali nějaký vyšší úřad. Úřady se takové osobě snažily znepříjemnit život do té míry, aby si své rozhodnutí rozmyslela. Za tím účelem vydaly řadu omezujících opatření, omezily přeshraniční cestování, zapověděly držbu statků v habsburské monarchii, konkrétním osobám zakázaly vstup na pruské území, zatížily je ekonomickými sankcemi, sáhly k obstavení jejich majetku ad.²² Zájemcům o pořízení nebo převzetí majetku v Pruském Slezsku pak kladly řadu podmínek. Snažily se tak zabránit převodu deskových statků do rukou šlechticů z habsburské monarchie a nezvyšovat podíl „nespolehlivých“ poddaných. Ztížena byla možnost zakoupit nebo vyženit deskový statek bez složení patřičného poddanského slibu, bez zpretrhání vazeb na znepřátelenou monarchii a splnění řady jiných podmínek a dodržení konkrétních záruk. Ignác Dominik hrabě Chorynský z Ledské (1729–1792) musel opustit svou pozici u c. k. reprezentace a komory v Brně, zakoupit pruskoslezské panství v dostatečně reprezentativní podobě (Velké Hoštice) a složit poddanský slib pruskému králi. Až poté dostal od pruských úřadů svolení vzít si za manželku dědičku značného dědictví hrabat z Hodic a Olbramic – Marii Barboru (1736–1785).²³ Řadu podmínek včetně složení poddanského slibu musel splnit také František Josef hrabě Colonna z Felsu, který roku 1758 získal rodový majorát Tworóg v Pruském Slezsku. V okamžiku, kdy chtěl vycestovat do habsburské monarchie, musel požádat pruského panovníka o svolení.²⁴

22 BEIN: *Schlesien*; KONOPNICKA: *Między*; TÁŽ: *Socio-economic structure*; CONRADS, Norbert: *Friedrich der Große und der schlesische Adel*. In: Friedrich II. und das östliche Europa. Deutsch-polnisch-russische Reflexionen. KURILO, Olga (Hg.), Berlin 2013, s. 60–85; BRŇOVJÁK: *Mezi Rakouskem*. Lenní hold požadoval po svých nových poddaných také pruský král Fridrich II. v letech 1741–1743. Dne 7. listopadu 1741 svolal dolnoslezské stavy do Vratislavi k vykonání vazalského slibu. Několik tisícovek členů stavovské společnosti mu zde složilo lenní hold, na jaře následujícího roku tak učily také stavy v Kladsku. Až po uzavření mírových dohod a definitivním vytyčení nové hranice Slezska požadoval Fridrich II. tento akt i v Horním Slezsku. Nařízením Marie Terezie nekladly úřady habsburským poddaným držícím statky v pruském Horním Slezsku žádné překážky při skládání pruského lenního slibu. Holdování hornoslezských stavů v Nise potvrdilo stávající rozdělení Slezska. *Die Erblandes-huldigung Schlesiens den 15ten October 1786, geleistet Friedrich Wilhelm dem Zweyten, König von Preußen. Nebst einer historischen Nachricht von den ältern Schlesi-schen Erblandes-huldigungen*. Breslau 1787, s. 25–28; KLUETING, Harm: *Die politisch-admini-strative Integration Preußisch-Schlesien unter Friedrich II.* In: Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen. BAUMGART, Peter – SCHMILEWSKI, Ulrich (Hg.), Sigma-ringen 1990, s. 41–62; BEIN: *Die Grenzziehung*, s. 252–255.

23 KUBICA: *Mezi dvěma monarchiemi*; TÝŽ: *Chorynský*.

24 NOWACK, Alfons: *Die Reichsgrafen Colonna, Freiherrn von Fels, auf Gross-Strehlitz, Tost und Two-rog in Oberschlesien*. Gross Strehlitz 1902, s. 139.

Obr. 5: Hrabě Ignác Dominik Chorynský z Ledské, pozdější zemský hejtman Opavsko-krnovského knížectví. Zdroj: MATEJKO-PETERKA, Ilona a kol.: *Země a její pán. Struktury vlády a její projevy na území Rakouského Slezska do konce první světové války*. Opava 2014, s. 364.

Po konci druhé slezské války přešly pruské úřady ke krajnímu řešení – sekvestraci majetků. Dotčení šlechtici dostali na vybranou, buď opustí své statky a úřady v znepřátelené monarchii a přesídlí trvale do Pruského Slezska, v opačném případě jim budou majetky obstaveny. Sekvestrace takto dopadla např. na Lichnovské z Voštic na Chuchelné, avšak minula se účinkem. Naopak úspěšně zabrala v případě hrabat Žerotínů

v Niemodlinu, kteří na panství skutečně přesídlili. Snahou úřadů nebylo ani tak sevestrovat dotyčným příjmy z majetků, jako je donutit statky odprodat. V tomto ohledu se jim dařilo o poznání lépe, když k odprodeji dolnoslezských fideikomisů přinutili hrabata Haugvice nebo Vlčky z Dobré Zemice.²⁵

Mnozí zažívali strasti s pruskými úřady již během první slezské války, často osoby s vazbami na vídeňský dvůr. V očích pruských úřadů se jednalo o zkompromitované osoby, avšak jejich potomci mohli začít v pruské části Slezska s čistým štítem a najít uplatnění ve správním aparátu nebo armádě. Za všechny uveďme poutavý příklad Antonína Proskovského, slezského kamerálního prezidenta ve Vratislavi. Ze slezské metropole byl společně s dalšími vysokými úředníky habsburské správy roku 1741 vypovězen. Po svém příchodu do Vídně ale ještě téhož roku zemřel kvůli rozčilení nad svým značným zadlužením. Jeho synové již bez problému působili v pruských službách.²⁶ Podobnou zkušenost měl Karel Samuel hrabě Colonna z Felsu (1674–1752). Roku 1741 uprchnul před pruskou invazí společně s dalšími hornoslezskými šlechtici (mj. Gašínskými z Gašína nebo Sobky z Kornic) do polské Čenstochové. Po návratu do nyní již Pruského Slezska důvěru úřadů, na rozdíl od svých potomků, nezískal.²⁷

Velmi účinným nástrojem pruského snažení bylo vměšování do sňatkové politiky šlechtických rodů. Úřady zde působily formou přímých nařízení, ale častěji postupovaly zákulisními tahy. V obou případech byl cíl jejich snažení jasný, a sice zajistit převod slezských majetků výhradně do rukou spolehlivých rodů bez vazeb na habsburskou monarchii. Nepřímo takto působily formou přímluv přes vlivné příbuzné, aktivně působily na sňatkovém trhu, když dokázaly na periferii Horního Slezska přivést potomky dolnoslezských aristokratických rodin a propruských rodů. Dědičky hornoslezských majetků takto přímo ovlivnily při výběru jejich partnerů, v některých případech se podařilo zrušit jejich dřívější zasnoubení a najít mladým šlechticům vhodnějšího partnera. Pojistili si tím nejen to, že majetky zůstanou ve správných rukou, ale také propojili staré rody s nově přichozími.²⁸

Ukázkovým příkladem byla situace po smrti Leopolda Rudolfa svobodného pána Poppena. Jeho pruskoslezské majetky se měly rozdělit mezi tři neplnoleté dcery. Sňatek nejstarší z dcer Gabriely (1722–1788) již pruské úřady ovlivnit nestihly. Zpočátku úspěšně postupovaly v případě mladší Leopoldiny (1729–1773), když zrušily její zasnoubení s důstojníkem císařské armády, katolíkem Františkem Fridrichem Alexandrem hrabětem Gianninim (1719–1775), a ve spolupráci s její opatrovníci ji

25 KLAUITTER: *Die Zeit der Zierotins (1650–1779)*. In: *Geschichte der Herrschaft Falkenberg in Oberschlesien*. PRASCHMA, Hans (Hg.), Falkenberg 1929, s. 72–73; ŠTĚPÁN, Václav: *Dějiny obce Chuchelné 1349–2009*. Opava 2009; BRŇOVJÁK: *Překračování*; TÝŽ: *Mezi Rakouskem*; KUBICA: *Šlechtická společnost*.

26 CHRZĄSZCZ, Johannes: *Geschichte der Stadt Zülz in Oberschlesien*. Zülz 1926, s. 36.

27 WELTZEL, Augustin: *Geschichte der Stadt, Herrschaft und Festung Cosel*. Berlin 1866, s. 271; NOWACK: *Die Reichsgrafen*, s. 43.

28 KUBICA: *Šlechtická společnost*; TÝŽ: *Spory o dědictví svobodných pánů Poppenů po rozdělení Slezska*. Genealogické a heraldické informace 2020. Brno 2021, s. 109–118.

zasnoubili s členem pruskoslezské protestantské větve svobodných pánů Kalkreutů z Kalkreutu. Hrabě Giannini se své mladé a bohaté nevěsty nechtěl vzdát a roku 1744 podnikl na nepřátelské území smělý výpad se svým vojenským oddílem. Leopoldinu unesl z pevnosti Bírava (pol. Bierawa) a odvezl do habsburské monarchie. Mladá čtrnáctiletá dívka konvertovala ke katolictví a hraběte si ještě téhož roku vzala za muže. V legalizaci sňatku hraběti hodně pomohla skutečnost, že jeho bratr František Řehoř (1693–1758) byl vlivným představitelem katolické církve, a nejen že vše posvětil, ale oba snoubence i oddal. Nevyzrálá dívka ztratila se svými pruskoslezskými statky kontakt a brzy zjistila, že romantický čin hrabě vykonal především z touhy po jejím dědictví. Po pár letech utekla do Pruského Slezska a konvertovala zpět k protestanství.²⁹ U nejmladší ze sester Poppenových Karolíny (†1786) ale byly pruské úřady úspěšné. Vzala si totiž jedno z dvanácti dětí pruského polního maršála Gesslera – Wilhelma Leopolda (1724–1794). Rod Gesslerů se díky tomu úspěšně etabloval na jižním Ratibořsku.³⁰

Na sňatkovou politiku šlechtických rodů ale Prusové působili i oficiální cestou, často se ve věci angažoval přímo pruský král Fridrich II. V těchto případech úřady kladly dotyčným nápadníkům řadu podmínek a požadovaly konkrétní záruky, jejichž dodržování pečlivě hlídaly. Jako v již zmíněném případě Ignáce Dominika svobodného pána Chorynského z Ledské a jeho sňatku s Marií Barborou hraběnkou z Hodic a Olbramic (1736–1785). Moravský šlechtic musel opustit svou pozici ve správním aparátu habsburské monarchie, zakoupit panství určené hodnoty v pruské části Slezska a trvale sem přesídlit. Poté mohl pruskému králi složit poddanský slib a od úřadů získal svolení ke sňatku.³¹

Někteří šlechtici změnili během válečných konfliktů svou dříve deklarovanou loajalitu pruskému státu a přešli na habsburskou stranu, což se jim v konečném důsledku nevyplatilo. Tuto zradu jim totiž pruský král neodpustil a tvrdě potrestal. Ze své funkce byli okamžitě odvoláni, své statky museli opustit a jejich majetky byly zkonfiskovány nebo předány loajálním příbuzným.³² O nekompromisním postupu Fridricha II. svědčila údajná konfiskace všech dolnoslezských statků Kryštofa Ferdinanda hraběte Nimptsche (1691–1747). Důvodem byly Nimptschovy prohabsburské postoje a především skutečnost, že hrabě v předvečer bitvy u Hohenfriedbergu (pol. Dobromierz) 4. června 1745 odmítl pruského krále ubytovat na svém zámku.³³

29 ZLÁMAL, Bohumil: *Frant. Řehoř hr. Giannini*. Vlastivědný věstník moravský 13, 1958, č. 4, s. 231–232; FIALA, Jiří – KYŠUČAN, Lubor – SKALA, Harald: *Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758. Část II*. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci. Společenské vědy 310, 2015, s. 88–107; KUBICA: *Spory*; ZAO, fond Zukal Josef, inv. č. 198.

30 SĘKOWSKI, Roman: *Herbarz szlachty śląskiej*. T. 2. Chudów 2006, s. 351–352; KUBICA: *Spory*.

31 VÖLKEL: *Ignatz*; KUBICA: *Mezi dvěma monarchiemi*; TÝŽ: *Chorynský*.

32 KUBICA: *Šlechtická společnost*; TÝŽ: *Moravičtí z Roudnice ve víru dělení Slezska*. Genealogické a heraldické informace 2022. Brno 2023, s. 21–34.

33 DĄBROWSKI, Damian: *Olszany*, dostupné na www.palaceslaska.pl, cit. 29. 11. 2023. Hrabě Nimptsch přišel na Svidnicku nejen o Dobromierz, ale také o sousední statek Olszany.

Modelovým příkladem „změny kabátu“ byl Jan Karel Moravický z Roudnice, na jehož dopadení byla dokonce vypsána odměna. Původně císařský důstojník přešel pod tíhou okolností po roce 1742 do pruských služeb, jelikož většina jeho majetků se nacházela na pruské straně hranice. V průběhu druhé slezské války ale deklaroval věrnost Marii Terezii, čímž okamžitě přišel o svůj významný úřad landráta a majetky musel převést na svou manželku, která tak setrvala v odloučení v Pruském Slezsku, zatímco on uprchl do habsburské monarchie. Pruské úřady nenechaly nic náhodě a zajistily si, aby jeho statky nepřipadly do nepřijatelných rukou. Jeho dceru a dědičku Janu Eleonoru totiž provdaly za vysokého úředníka pruskoslezské správy – Heinricha II. hraběte Reichenbach-Goschütz (1705–1775).³⁴

Moravický však nebyl sám, na habsburskou stranu přešel také landrát ratibořského okresu Karel Josef Šimonský ze Šimoni (1705–1776), který byl z funkce okamžitě odejit. Přejít do habsburských služeb se nevyplatil Karlu Josefu Heckelovi z Donnersmarcku (1688–1760). Představitel bytomské větve rodu musel Pruské Slezsko opustit a jeho majetky byly předány loajální tarnohorské linii.³⁵ Amnestii získaly osoby, které se v očích pruských úřadů kompromitovaly spoluprací s habsburskou stranou, jen výjimečně. Roku 1746 ji získal Karel Gotthard hrabě Schaffgotsch (1706–1780), jehož bratr, vratislavský biskup kníže Filip Gotthard Schaffgotsch (1715–1795), představoval na konci 50. let nejznámější případ změny strany. Poté, co vyslechl výzvu Marii Terezie, aby se po dobu trvání sedmileté války uchýlil na svůj zámek Jánský Vrch u Javorníka, ztratil v očích pruského krále veškerý kredit.

34 BLAŽEK, Conrad: *Der abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien. I. Theil.* (=J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, 6/8). Nürnberg 1887, s. 71–72; WELTZEL, Augustin: *Besiedelungen des nördlich der Oppa gelegen Landes. I. Theil.* Leobschütz 1890, s. 13–18; HOF-RIECHTER, Robert: *Geschichtliches der einzelnen Ortschaften des Kreises Leobschütz.* Leobschütz 1914, s. 323; KUBICA: *Moravičtí; TÝŽ: Moravický z Roudnice, Jan Karel.* BSSM. Supplementum č. 7. Ostrava 2024, s. 117–119; ZAO, Zukal Josef, inv. č. 201.

35 KUZIO-PODRUCKI: *Henckel*; BRŇOVJÁK, Jiří: *Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska v 15.–20. století. Vstupní zamyšlení nad základními pojmy.* In: *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století).* BRŇOVJÁK – GOJNICZEK, Waclaw – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011, s. 17–34; KONOPNICKA: *Oficzer.* Dalším příkladem byl Josef Sarkander Isidor hrabě z Hodic a Olbramic (1713–1764), který po zpronevěře plukovní pokladny odešel do Rakouského Slezska. Pruským úřadům se následně nelíbilo, že spolu s ním odešla i jeho dcera a dědička dolnoslezských statků poblíž dnešního Grodkówa. Ke kauze hraběte Josefa Sarkandera Isidora a jeho dcery Charlotty detailněji viz GRIEGER, Friedrich: *Friedrich der Große und sein Freund, der „schlesische Oberlandesbaudirektor“ Graf Albert von Hoditz.* Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 70, 1936, s. 304–319. K pruskoslezským landrátům a obsazování jejich pozic, otázce jejich vyznání, a právě k přechodu do služeb zneprátelené strany viz KONOPNICKA, Małgorzata: *Szlachta śląska w administracji powiatu. Kryteria wyboru i motywy karier landratów w latach 1740–1806.* In: *Szlachta europejska w strukturach lokalnych XVI–XVIII wieku.* KONOPNICKA – KUCZER, Jarosław – STRZYŻEWSKI, Wojciech (edd.), Zielona Góra 2010, s. 219–239. Autorka připomíná také dva další případy landrátů Johanna Friedricha von Schneckenhaus, který musel roku 1759 rezignovat pro zanedbávání výkonu svých povinností, a Karla Bedřicha Bludovského. TAMTÉŽ, s. 230–231.

Obr. 6: Zámek Jánský Vrch na křídové litografii A. C. Hauna podle kresby F. Kaliwody. Zdroj: HÖLZEL, Eduard: *Malerisch-historisches Album von Mähren und Schlesien*. Olmütz 1857, s. 66a.

Fridrich II. obstaral biskupovy majetky a příjmy a z království jej de facto vypověděl. Schaffgotsch pak zbytek života strávil v nedobrovolném exilu na zámku Jánský Vrch u Javorníka.³⁶

„Absentisté“

Překvapivě velice početným problémem, trápícím pruské úřady, byli tzv. absentisté. Označovány takto byly osoby vlastníci statky v pruské části Slezska, ale primárně, resp. výhradně, pobývající na území habsburské monarchie. V zemi úhlavního nepří-

36 CONRAD, Norbert: *Philipp Gotthard Fürst Schaffgotsch*. In: *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 7: *Schlesien des 15. bis 20. Jahrhunderts*. Stuttgart 2001, s. 96–104; UHLÍŘ, Dušan: *Schaffgotschové mezi Slezskem a českými zeměmi*. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis: Confinia Silesiae*. (K životnímu jubileu Rudolfa Žáčka). Opava 2008, s. 151–161; BAHLCKE, Joachim – SCHMILEWSKI, Ulrich – WÜNSCH, Thomas (Hg.): *Das Haus Schaffgotsch. Konfession, Politik und Gedächtnis eines schlesischen Adelsgeschlechts vom Mittelalter bis zur Moderne*. Würzburg 2010; KUBICA, Michal: *Proměny správního zřízení a dvora biskupa Schaffgotsche na Jánském Vrchu*. Vlastivědný sborník Jesenicko 23. Jeseník 2023, s. 50–67.

tele přitom často zastávali některý z významných úřadů. Řada šlechticů totiž své slezské majetky využívala primárně za účelem zachování ekonomického nebo titulárního kapitálu a trvale se zdržovala na svých sídelních panstvích v habsburské monarchii. Jednalo se jak o drobné deskové statky, tak i celá knížectví. Známé byly příklady knížat Lobkowiczů v Zaháňském knížectví, knížat Ditrichštejnů na hornoslezském svobodném stavovském panství Vladislav (pol. Wodzisław Śląski) nebo knížat Auerspergů v Minsterberském knížectví. Problém se přímo dotýkal „vídeňských dvořanů“ jako např. Vlčků z Dobré Zemice, Nostic-Rienecků nebo Haugviců. Absentisté nepředstavovali rozhodně marginální skupinu, podle dostupných údajů se tento problém v roce 1765 týkal ještě 229 deskových statků.³⁷

Zatímco některé z absentistů postihl hněv pruských úřadů a jejich majetky byly sekvestrovány, jinde mohl situaci vyřešit vhodný kupec, který majiteli odpomohl od problematicky dostupného statku za hranicí. Úřadům se vyplácela také dlouhodobá taktika, kdy jednoduše čekaly až dotyčný šlechtic zemřel. Takovým případem byla situace kolem tajného císařského rady Hochberga, který roku 1742 zemřel, a statky přešly na jinou rodovou linii, která již nebyla kompromitována službou habsburskému domu, naopak byla ochotna vstoupit do pruských služeb.³⁸ Úřady také čekaly, až se nepohodlná osoba neúměrně zadlužila. V takovém případě pak působily na případné dědice, resp. uvalily dlužníkovy majetky do konkursu a odprodaly. Např. periferní dolnobenešovské panství bylo až do roku 1774 v rukou potomků po dvorském radovi Janu Maxmiliánovi svobodnému pánovi Zuanovi (†1742), až po smrti jeho vdovy dokázaly úřady přesvědčit Zuanova synovce k odprodeji panství propruským Hennům z Henneberku z nedalekých Sudic.³⁹ V některých případech došlo na kombinaci obou možností jako po smrti Františka Řehoře hraběte Giannini (1693–1758). Tento církevní hodnostář zemřel astronomicky zadlužený a jeho příbuzní byli ze hry o jeho panství Hlučín vyřachováni pruským státem, který panství zkonfiskoval a následně odprodal

37 CONRADS, Norbert: *Die schlesischen Stände zwischen Habsburger Monarchie und Brandenburg-Preußen: Die schlesische Ständeverfassung im Umbruch – Von altständischem Herzogtum zur preußischen Provinz*. In: Ständetum und Staatbildung in Brandenburg-Preußen. Ergebniss einer internationalen Fachtagung. BAUMGART, Peter – SCHMÄDEKE, Jürgen (Hg.), Berlin – New York 1983, s. 335–364; RUZICKA, Dagmar: *Friedrich Graf von Haugwitz (1702–1765). Weg, Leistung und Umfeld eines österreichisch-schlesischen Staatsmannes*. Frankfurt am Main 2002; PREINFALK, Miha: *Auersperg. Geschichte einer europäischen Familie*. Graz 2006, s. 281; CONRADS: *Friedrich*; KONOPNICKA: *Socio-economic structure*; BRŇOVJÁK: *Mezi Rakouskem*; TÝŽ: *Hrabě – kníže – vévoda: Titulární vzestup Alexandra Josefa Sułkowského, držitele bílského panství*. Slezský sborník 113, 2015, č. 1, s. 23–46; KUBICA: *Šlechtická společnost*.

38 ZIVIER, Ezechiel: *Füstenstein 1509–1909*. Kattowitz 1909, s. 28; BARAN, Zbigniew: *Hrabiowie von Hochberg. Śląscy Medyceuszei ich mecenat kulturotwórczy w latach 1628–1833*. Wałbrzych 2017, s. 11–21.

39 SCHNEIDER, Bruno: *Zur Geschichte von Beneschau im Kreise Ratibor*. Oppeln 1906, s. 37; ŠTĚPÁN, Václav: *Dějiny obce Bohuslavice*. Opava 2013, s. 50, 68–69. Dolní Benešov odprodal roku 1774 její synovec Josef Karel (1738–1784) vlastníkově nedalekého sudického panství Friedrichu Gottliebu svobodnému pánovi Hennovi z Henneberku (1713–1781).

v konkurzu. V něm byl upozaděn pro pruské úřady nedůvěryhodný Jan Karel hrabě Lichnovský z Voštic (1722–1788), ty raději daly přednost spolehlivému Janu Adamovi Josefovi svobodnému pánovi Gruttschreiberovi.⁴⁰

O trpělivém a úspěšném snažení pruských úřadů na snížení počtu absentistů a celkově osob s vazbami na habsburskou monarchii svědčila situace na dnešním Hlučínsku. Po více než 40 letech od rozdělení Slezska byla situace v tehdejší pruské části Opavsko-krnovského knížectví diametrálně odlišná. Region s původně největším podílem majitelů navázaných na habsburskou monarchii se proměnil. Za poměrně krátkou dobu zde převládli majitelé spjatí s pruským královstvím, ostatně jako v celém Slezsku. Nastalý proces přitom neproběhl ihned, k etablování v pruské monarchii došlo u některých rodů až v druhé či třetí generaci. Nejen v této oblasti ztratili majitelé spojení s habsburskou monarchií o své často periferní a drobné statky zájem, odešli budovat kariéru jinam nebo se nechali pruskými úřady přesvědčit a přijali novou monarchii za svou.⁴¹

Slezská šlechta a konfese

Slezsko se v době svého rozdělení nacházelo v nábožensky pestré situaci. Hranice neodpovídala církevněsprávnímu členění, což vedlo k politickému i duchovnímu napětí. V Dolním Slezsku, ale třeba také na Těšínsku, převažovalo u šlechty nekatolické vyznání, zatímco v Horním Slezsku dominovala katolická víra, zvláště v oblastech zasažených intenzivní rekatolizací jako Opavsko nebo Krnovsko. Zatímco do roku 1742 hrálo katolické vyznání roli při obsazování úřadů, zisku vyšších šlechtických titulů, možnosti získat knížectví apod., tak následně se karta obrátila. Vyhlášena byla sice náboženská svoboda, ale katolická církev ztratila své dřívější dominantní postavení a z dříve privilegovaných katolických prominentů se stali potencionální nepřátelé státu.⁴² Naopak příklon na pruskou stranu mohl znamenat potíže v habsburské mo-

40 ZLÁMAL, Bohumil: *Frant. Řehoř hr. Giannini*. Vlastivědný věstník moravský 13, 1958, č. 4, s. 231–232; WANDERBURG, Udo: *Historie města Hlučína. II. díl*. Hlučín 1991, s. 20; KOHOUT, Štěpán: *Archivní prameny k zániku knihovny olomouckého kanovníka Gianniniho*. Bibliotheca antiqua 2018, s. 81–96.

41 KUBICA: *Šlechtická společnost*.

42 MEMPEL, Dieter: *Der schlesische Protestantismus vor und nach 1740*. In: Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen. BAUMGART, Peter – SCHMILEWSKI, Ulrich (Hg.), Sigmaringen 1990, s. 287–306; SCHINDLING, Anton: *Friedrichs des Großen Toleranz und seine katholischen Untertanen*. In: Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen. BAUMGART, Peter – SCHMILEWSKI, Ulrich (Hg.), Sigmaringen 1990, s. 257–272; KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Těšínsko – země koruny české, Ducatus Tessenensis – terra Coronae Regni Bohemiae. (K dějinám knížectví od počátku do 18. století)*. Český Těšín 2008, s. 171–190; AL SAHEB, Jan: *K některým aspektům pobělohorské rekatolizace opavského knížectví*. In: Církevní dějiny Slezska 18. až 20. století. JIRÁSEK, Zdeněk a kol., Opava 2011, s. 103–117; JIRÁSEK: *Slezsko*,

Obr. 7: Rodový portrét dolnoslezského hraběcího rodu Pfeilů od Christiana Ludviga Kriegelsteina z let 1771–1772. Zdroj: Wikipedia.com

narchii. Protestantský rod Pfeilů vstoupil během nepřátelského vpádu do Slezska do pruských služeb, což vyvolalo okamžitou reakci na habsburské straně. Člen rodu, toho času sloužící v armádě Marie Terezie, byl okamžitě vzat do vazby.⁴³

Mimořádně zajímavý byl případ rodu Promnitzů, kombinoval totiž v sobě ukázkou konfesní různorodosti Slezska, aristokratických ambic i změny politických nálad. Promnitzové byli majetkově primárně vázáni v Sasku, konkrétně v Dolní Lužici (Žarov, pol. Żary), avšak své majetky měli i ve Slezsku. Zde jejich majetkovou základnu představovalo hornoslezské svobodné stavovské panství Pština (pol. Pszczyna). O tom, jak důležitou roli hraje vyznání v budování politické kariéry, se přesvědčili již před rozdělením Slezska. V druhé polovině 17. století na čas pragmaticky konvertovali ke katolictví, přičemž spoléhali, že správně načasovaná konverze by mohla znamenat úspěšný vzestup rodu. Avšak na ten již nedošlo, jelikož Erdmann I. Leopold (†1664) se na

s. 379–380; BRŇOVJÁK, Jiří: *Bratrská konfesijní příslušnost Skrbenských z Hříště v kontextu rekatolizace Horního Slezska po porážce stavovského povstání*. Folia Historica Bohemica 34, 2019, č. 2, s. 237–278; SAHEB, Jan: *Náboženský život*. In: Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914, II. ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., Ostrava 2020, s. 795–843.

43 PFEIL und KLEIN ELLGUTH, Richard Graf von: *Familien Geschichte der Grafen von Pfeil und Klein Ellguth*. Breslau 1893, s. 49.

smrtné posteli vrátil ke svému původnímu nekatolickému přesvědčení a Promnitzové je již nikdy neopustili.⁴⁴

I přes tuto skutečnost rod dokázal úspěšně v regionu působit a spolupracovat s panovníkem. Erdmann Promnitz si vydobyl natolik silné postavení, že patřil mezi nejvýznamnější mecenáše a ochránce evangelické víry v Horním Slezsku. Aktivně podporoval evangelické školy a sirotčince, angažoval se při vzniku milostivého kostela v Těšíně a úspěšně bránil své poddané proti rekatolizačnímu tlaku. Po vpádu pruských vojsk do Slezska se zúčastnil protipruského shromáždění zástupců hornoslezských stavů a připojil se k deklaraci věrnosti habsburskému domu, a to i přes svou pietistickou orientaci.⁴⁵ Potvrzuje se tak předpoklad, že ne všichni nekatolíci nadšeně vítali okupační vojska. Důvod byl zcela prozaický. Promnitz se řadil mezi přední věřitele zesnulého císaře Karla VI. Za své půjčky dříve získal titul tajného rady, na druhou stranu neúspěšně vzhledem ke svému vyznání usiloval o knížecí titul. Motiv jeho věrnosti mladé panovnici byl ale jasný, chtěl si pojistit návratnost svých investic. Za tento čin se mu Prusové odvděčili tím, že si na jeho pštinském zámku zřídili svůj hlavní štáb. Už během roku 1742 vyvíjely pruské úřady na Erdmana nátlak, aby složil poddanský slib Fridrichu II. Hrozily mu konfiskací jeho majetků, nakonec mu tedy nezbylo nic jiného než věrnost pruskému monarchovi skutečně přislíbit. Po udělení Pštiny v léno jel dokonce osobně potvrdit svou loajalitu Fridrichu II. do Postupimi. Vztah s pruskými úřady ale s vypuknutím druhé slezské války ochladnul. Vzhledem k jeho vazbám na nyní pruského nepřítele Sasko jej začaly považovat za nespolehlivého. Pruská vojska mu roku 1745 cíleně poničila jeho dolnolužické statky a zatížila je vysokou kontribucí. Turbulentní rok 1745 skončil pro Erdmanna Promnitze fatálně. Usmrtil jej příznačně husar habsburských vojsk, když jej těžce poranil šavlí a způsobená rána mu se stala osudnou.⁴⁶

...

44 POLAK, Jerzy: *Erdmann II Promnitz. Wolny pan na Pszczynie i Żarach (1683–1745)*. Pszczyna 1996; KACZMARK, Ryszard – SPERKA, Jerzy (red.): *Pszczyna monografia historyczna. Tom I*. Pszczyna 2014, s. 250–254.

45 K protipruskému setkání více viz WELTZEL: *Geschichte der Stadt Ratibor*, s. 217–218. K osudům Pštiny během slezských válek nejnověji GRUDNIEWSKI, Jakub – GRUDNIEWSKA, Hanna: *Pszczyna w okresie wojen śląskich (1740–1763) – zarys dziejów*. Wiek i nowe 17 (22), 2022, s. 1–17.

46 POLAK: *Erdmann*; KACZMARK – SPERKA: *Pszczyna*.

Spolupráca sliezskych a hornouhorských luteránov v 17.–18. storočí

Eva Kowalská

Dejiny luterstva v Sliezske sú predmetom dôkladných analýz už mnoho desaťročí a ich výskum je pevne etablovaný v nemeckej, poľskej, rakúskej a v poslednej dobe znovu aj v českej historiografii.¹ Mohlo by sa teda zdať, že je sotva možné natrafiť na nedostatočne prebádané pole, kde by sa dalo objaviť čosi z ešte nepoznaných faktov a kontextov. Pokúsim sa však ukázať, že k zaujímavým zisteniam sa dá prísť (aj) vtedy, ak si všimneme prepojenia sliezskeho a uhorského luterstva, blízkeho si navzájom nielen vďaka geografickej polohe, ale aj prepojením jeho predstaviteľov. Nebol to totiž len Juraj/Jiří Tranovský/Třanovský/Tranoscus, kto môže reprezentovať tieto súvislosti. Okrem neho možno upozorniť na pomerne veľké množstvo exulantov, tentokrát z Uhorska, ktorí v Sliezske našli zväčša dočasné útočisko. Čo je zároveň zaujímavé, Sliezsko v prvom rade predstavovalo model, ako uplatniť mechanizmy a motívy prenasledovania zo strany katolicizmu pretláčajúcej vládnej moci, ktoré sa o niekoľko desaťročí neskôr zopakovali v prípade Uhorska. Na druhej strane, to, akým spôsobom sa reagovalo na šírenie pietizmu, sa veľmi citlivo vnímalo aj v prostredí uhorských luteránov. V konečnom dôsledku sa však najmä v priebehu 18. storočia čerpali zo Sliezska podnety pre úvahy o usporiadaní pomerov v rámci Uhorska, a to i napriek tomu, že v oboch krajinách sa napokon uplatnili odlišné formy organizácie cirkevného života.

1 Zobsiahleho korpusu literatúry tu stačí spomenúť novšie syntetické spracovania PIĘTAK, Stanisław – PINDUR, David – SPRATEK, Daniel: *Dějiny evangeliků na Těšínsku od reformace do tolerance*. Český Těšín 2020; TOMÁŠOVÁ, Veronika: *Evangelici na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861)*. Český Těšín 2018; FUKALA, Radek: *Reformace ve Slezsku a na Opavsku*. Opava 2010.

Sliezsko ako (negatívny) vzor?

Silná luterská komunita v Sliezsku bola po roku 1627 pre viedenskú vládu, viac-menej úspešne presadzujúcu rekatolizáciu v dedičných a českých krajinách, veľkou výzvou. Trend eliminovania evanjelikov oboch vyznaní z verejného života a priestoru aj v Sliezsku do značnej miery nasledoval príklad, už skôr aplikovaný v rakúskych dŕžavách a v Čechách – eliminovať politickú aj duchovnú elitu a čo najviac obmedziť (prípadne zamedziť) výkon náboženstva širokým vrstvám veriacich. V Sliezsku tento proces prebiehal počas prvej polovice 17. storočia, pokiaľ sa pomery nestabilizovali ustanoveniami vestfálskeho mieru. Vo vzťahu k Uhorsku je však podstatné, že sa tu odskúšala miera rezistencie jednotlivých spoločenských skupín, ktoré nebolo možné „potrestať“ za otvorenú vzburu, ako tomu bolo predtým v prípade rakúskych či českých stavov (resp. protestantov), a našiel sa *modus vivendi* pre obmedzené fungovanie cirkevného spoločenstva. Odhliadnuc od priameho násilného obsadenia niektorých miest (Glogów/Glogau, 1628),² od 30. rokov 17. storočia sa tu stalo „normou“ uplatnenie série krokov, ktorými vládna moc „vyšachovala“ protestantov z vedenia politických grémií aj verejného života a priestoru, aj za pomoci prekrúcania právneho stavu, zákroku vedeného na základe aplikovania princípu kolektívnej viny a využitia inštitútu kráľovských komisárov. Presne rovnaký postup sa uplatnil neskôr v Uhorsku.³

Práve v prípade Sliezska sa inštitút kráľovských komisárov, ktorí boli (aj neskôr v Uhorsku)⁴ zodpovední za organizovanie rekatolizácie, využil zrejme po prvýkrát. Prvým krokom bolo negovanie patronátneho práva, ktorým disponovali mestské magistráty. Mestské rady pri obrannej argumentácii poukazovali na svoje dávne privilégiá, zdôrazňovali, že protestantizmus v Sliezsku nie je novou záležitosťou, ale je tam prítomný už vyše sto rokov a teší sa privilegiám, ktoré potvrdili českí a uhorskí králi.⁵ V danom prípade sa dotknuté magistráty opierali o fundovanú právnu analýzu, ktorú im poskytla právnická fakulta univerzity v Lipsku ako záväzná autorita: napr. 28. 9. 1635 požiadali o ňu spoločne richtári a radní z miest v Jaworskom kniežatstve z Jawora (Jauer), Lwówku Sliezskeho (Löwenbergu), Boleslawca (Bunzlau, Boleslav) a Jeleniej Góry (Hirschberg).⁶ Fakulta (zastúpená ordinárom, seniorom a ďalšími

2 HENSEL, Johann Adam: *Protestantische Kirchengeschichte in Schlesien*. Leipzig – Liegnitz 1768, s. 273–274.

3 K priebehu tohto procesu pozri BERG, Julius: *Die Geschichte der gewaltsamen Wegnahme der evangelischen Kirchen und Kirchengüter in den Fürstenthümern Schweidnik und Jauer während des siebzehnten Jahrhunderts*. Breslau 1854, tu najmä s. 30–39.

4 NÉMETH, István: *Európska doktrína alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia*. Historický časopis 59, 2007, s. 641–658.

5 Vo väzení internovaný richtár Jawora poukázal 14. 12. 1635 na to, že mesto malo patronátne právo potvrdené Vladislavom I., diplomom wrocławského biskupa aj apoštolským nunciom. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, Hs R 768 / I Martin Hanke, *Acta ecclesiastica Silesiae* I, 1627–1635, fol.193–194.

6 Tamtiež, fol. 123.

doktormi práva) vo svojej odpovedi⁷ zdôraznila výkon náboženstva v spomínaných mestách podľa kníh Starého a Nového zákona, Augsburskej konfesie a kresťanských symbolov viery, poukázala na ich vernosť vrchnosti aj doložiteľné potvrdenia privilégií pre výkon náboženstva. Avizovala však vopred, že sa proti nim môže použiť aj sila – upozornila, že prebieha vojnový konflikt a ešte nie je uzavretý mier. Z pozície právnej autority preto odporúčala magistrátom, aby sa k panovníkovi utiekali s prosbami, aby bral pri rokovaní o mieri ohľad na ich privilégiá. O danej veci mali pochopiteľne rokovať predovšetkým s kráľovským komisárom a predkladať mu všetky „privilégiá, konfirmácie, asekurácie“, keďže aj súčasný cisár potvrdil platnosť augsburskej konfesie. Zdalo sa to byť vhodnejšia stratégia, keďže v dobe vojny bolo použitie sily legitímne, no aj tak sa neosvedčila – o niekoľko mesiacov neskôr (11. 12. 1635) došlo k uväzneniu celej mestskej rady v Jawore na čele s richtárom.⁸

V čase prebiehajúceho vojnového konfliktu išlo o presadzovanie moci aj pri riešení cirkevných pomerov najmä vojenskými prostriedkami, no aj tak sa zámienkou stalo údajné zneužitie patronátneho práva. Vládna moc preto negovala akékoľvek udelené privilégiá a pristúpila ku kolektívnej perzekúcii magistrátov vzpierajúcich sa príkazom vydať kľúče od kostola katolíckym farárom. Podmienkou cisárskeho mandátu adresovaného Jaworu 19. 12. 1635 (ktorého magistrát už bol uväznený) bolo, že nekatolícke kostoly a školy mali byť vydané katolíckemu farárovi Christoffovi Reinholdovi a „predikanti“ mali byť odstránení zo svojho úradu a odísť z mesta;⁹ zverejnenie mandátu sa oneskorilo až k 8. 1. 1636, keď zemský veliteľ Heinrich von Bibran (1597–1642) napokon vydal rozhodnutie o prepustení internovaných radných z Jawora. Ako sa však Bibran sťažoval ešte 3. 2. 1636, inkriminovaní kazatelia Vetter a Schein zostávali v meste, mešťania sa ich zastávali a žiadali magistrát, aby ich ponechal na ich miestach. Preto mestskej rade znovu hrozil väzením, o. i. aj za to, ak nezabezpečí, aby sa neodohrávali zhromaždenia ľudí pred farou, kde nadávali katolíckemu farárovi.¹⁰ Nešlo však len o česť a kompetencie dosadeného katolíckeho farára, ale aj o krátenie príjmov, ktoré by mu mali plynúť z pohrebov a ďalších cirkevných úkonov. Mestská rada dlho vzdorovala: ešte 25. 8. 1636 adresovala *Landeshauptmannovi* von Bibranovi žiadosť o reštitúciu kostola, s odvolaním sa na *ius patronatum*. Dokonca 11. 1. 1637 zostavila 10-bodovú prosbu o dohodnutie podmienok pre výkon náboženstva vo forme *Memorialu*: žiadali o obnovenie verejného výkonu náboženstva, vyhlásenie amnestie, zrušenie povinnosti ubytovať vojakov (*Einquartierung*) a stiahnutie určenej kompánie vojska, návrat

7 Tamtiež, fol. 124.

8 Popis udalostí, avšak s akcentom na presadenie rekatolizačných cieľov cestou vojenskej intervencie podáva tiež FISCHER, Christian Friedrich Emmanuel: *Geschichte und Beschreibung der schlesischen Fürstenthumshauptstadt Jauer, Zweiten Theils erste Hälfte J. Chr. 1527 bis 1740*. Jauer 1804, s. 122–133.

9 Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, Hs R 768 / I Martin Hanke, *Acta ecclesiastica Silesiae* I, 1627–1635, fol. 204.

10 Tamtiež, fol. 25–26.

k predošlému spôsobu vyberania daní a ich odpustenie pre nasledujúci rok, vyplatenie platu *Landeshauptmanna* z prostriedkov kráľovskej komory a pozastavenie vyplatenia obligácií, ktoré boli uvalené na Bosleslaw (jedna) a Jawór (dve).¹¹

Pochopiteľne, tieto ambiciózne požiadavky cisár neprijal, s výnimkou jedinej – povinného nakvartírovania vojska. Ale už aj to bol citeľný ústupok, lebo vojakov nebolo málo a už roku 1632 boli mestá vystavené rabovaniu z ich strany. Podrobnejšiu úpravu v podobe 20-bodovej rezolúcie vydal cisár pre Jawór 12. 6. 1637.¹² V nej už nešlo o reflektovanie požiadaviek luterskej komunity, ale o predpis opatrení, ktoré sa mali dodržiavať v záujme *Fortpflanzung der heyligen allein seeligmachenden Catholischen Religion*. Išlo o body nastoľujúce katolícku disciplinizáciu vo výkone náboženstva (častá spoveď, pravidelná návšteva kostola a zaujímanie prideleného – vlastného miesta v kostole, zákaz zdržiavať sa na verejnosti počas omše s kázňou, zákaz prijímania podľa nekatolíckeho spôsobu a mimo katolíckeho kostola), zákaz nadobúdať nekatolícke knihy, vydržiavať pokútnych učiteľov, neposielať detí do katolíckej školy. Reštrikcia sa dotkla aj tých, čo sa rozhodli emigrovať – mali najprv vyrovnáť svoje daňové povinnosti a zaplatiť navyše 10-percentý poplatok z výšky svojho majetku; mali zákaz brať so sebou nedospelé deti a pred odchodom im museli na radnici pripísať celý majetok a zaviazat sa opustiť územie kniežatstva. Pretože niektoré noviny prinášali cisárovi alebo katolíckemu náboženstvu nepriateľské správy, zakázal sa styk s ich kolportérmi aj vyslovovanie „podivuhodných súdov“ (*seltsame sachen aufsprechen*), a to pod hrozbou mesačného väzenia. Magistrát mal právo doplniť body podľa svojho uváženia, ak by zistil nejaké skutky poškodzujúce katolícke náboženstvo. Následne bolo toto nariadenie vydané 15. 9. 1637 v modifikovanej podobe (11 bodov) aj pre komorské majetky Greiffenstein, Reiniz, Jelenice (Hischdorf) a Kowary (Schmiedenberg).¹³

Počas švédskej okupácie sa roku 1646 podarilo znovu ustanoviť na niektorých miestach evanjelických farárov. Pod dohľadom Švédov sa vo viacerých mestách širšieho regiónu (Budyšin/Bautzen, Lubań/Lauban, Halbersdorf) zaviedli dohody o úprave pomerov pri užívaní kostolov. Napr. v Jeleniej Góre (Hirschberg) ju podpísali 29. 1. 1646 katolícky farár Christophorus Francz a evanjelický pastor Thobias Wöricht.¹⁴ Hovorilo sa v nej o *simultaneu* – striedavom, resp. spoločnom užívaní kostola (vrátane krstiteľnice, kazateľne, sakristie, zvonov, speváckeho chóru, organu, knižnice a jej hudobní, ako aj cintorínov v meste a mimo neho). Obaja farári sa zaviazali k znášanlivosti a vzájomnej úcte – pochopiteľne, bol to výsledok aktuálneho rozloženia síl, a tentokrát to bola katolícka strana, ktorá pristúpila na podrobne stanovené podmienky vlastne pod tlakom. Po úprave pomerov na základe mieru 1648 sa však podobné dohody suspendovali a opäť došlo k zavádzaniu rekatolizačných krokov. Medzi ne patrilo na prvom mieste vypovedanie farára, pričom sa musel písomne

11 Tamtiež, fol. 75–76.

12 Tamtiež, fol. 141–144.

13 Tamtiež, fol. 164–165.

14 Tamtiež, fol. 190–192.

zaviazať, že sa vzdáva práva na návrat do funkcie. Za prvý reverz tohto druhu dobová zbierka archiválií¹⁵ považuje reverz evanjelického kazateľa z Lutynie (Leuthen) vo Wroclawskom kniežatstve (nedatovaný, ale pripísaný k roku 1654), kde na základe *Instrumentum Pacis* došlo k prepusteniu evanjelických predikantov. Dotýčný tento akt uznal a zaviazal sa v stanovenom čase vyprázdniť faru a kostol, odísť a nevrátiť sa nikdy do Lutynie ani na územie Wroclawského kniežatstva, o to menej tam vykonávať evanjelické náboženstvo. Akceptoval, že v takom prípade mu hrozil trest smrti.

Postup „reformácie“ v Uhorsku, ako sa v dobových textoch paradoxne označovala radikálna zmena konfesijných pomerov ergo rekatolizácia, takmer presne kopíroval sliezsky (a v mnohom aj skorší český)¹⁶ model. Odhalenie Wesselényiho sprisahania (1669, exekúcie organizátorov 1670) sa využilo na útok proti celej protestantskej svetскеj aj duchovnej elite: zatiaľ čo však stovky podozrivých šľachticov vyviazli po vyšetrovaní nanajvýš s konfiškáciou majetku (často sa od nich ani striktne nevyžadovala konverzia),¹⁷ voči magistrátom a kazateľom sa postupovalo rovnako radikálne, či aj prísnejšie, ako v Sliezsku. Rozdiel spočíval hlavne v tom, že udalosti nadobudli oveľa rýchlejší priebeh a napriek tomu, že uhorské pomery mali zostať úplne mimo dosahu ostatných mocností garantujúcich vestfálsky mier, kauza vzbudila ohlas v celej Európe. Predvolávanie šľachticov na vyšetrovanie takúto reakciu ešte nespôsobilo: obrat však nastal vtedy, keď sa začalo s perzekúciou v mestách, väčšina ktorých mala prevažne protestantského, resp. evanjelického a. v. obyvateľstva. Ich magistráty boli zväčša zároveň identické s vedením cirkevného zboru, cirkevné inštitúcie boli financované priamo z mestských pokladníc. Preto aj v Uhorsku nastúpila fáza perzekúcie členov mestských rád, ktorá vyústila do internovania magistrátu Prešporku, vtedajšieho hlavného mesta Uhorska. Súdny proces s 39 obvinenými sa konal v Trnave – istotne, aby sa zamedzilo „tumultu“ v meste samotnom.¹⁸ Vystupňovanie konfesijné

15 Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, Hs R 768 / I, Martin Hanke, *Acta ecclesiastica Silesiae* III, 1653–1663, fol. 138a.

16 Paralely medzi oboma krajinami zvyrazňovalo obnovené vydanie spisu *FABIANUS NATUS redivivus, seu Modesta solutio Questionis De fuga in persecutione, utrum Pastores Bohemici recte fecerunt, quod ad mandatum caesareum Praga excesserunt?* (Wittenberg 1624), Christianopoli (Cluj?) 1675. K tomu KOWALSKÁ, Eva: *Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách. Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesijného exilu z Uhorska v 17. storočí*. Bratislava 2014, s. 43.

17 Tieto argumenty použil aj cisár Leopold v odpovedi zo 4. 2. 1675 na rozsiahlu interpeláciu švédskeho vyslanca Bengsta Gabrielssona Oxenstierna v prospech sliezskych aj uhorských luteránov. KOWALSKÁ: *Na ďalekých cestách*, s. 203–204.

18 Opis celej kauzy v RIMANDUS, Raimundus (=Daniel Wilhelm Moller): *Preßburger Kirchen- und Schul-Verlust/ Das ist/ Warheits-gegründete Anzeig: Wie/ Und auff was Weise/ zu Preßburg/ In der Nider-Ungrischen Haupt-Stadt/ einer daselbst sich befindenden Unkatholischen Gemeinde/ anfangs Kirchen- und Schul-Possess disputirlich gemacht/ und endlich/ nach mehr als halb-jähriger Action, mit gewehrter Hand ab- und eingenommen worden*. B. m. 1673. Spracované aj v SCHRÖDL, Josef: *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. Pozsony – Preßburg*. I., *Der äußere Entwicklungsgang der Gemeinde*, Pozsony 1906, s. 175–229.

podmieneneho násilia voči protestantom viedlo k ďalším štyrom menším (Prešov,¹⁹ Trnava,²⁰ Spišské Podhradie, Vezprém²¹) a jedného „monster-procesu“ vedeného voči duchovným, rektorom a učiteľom z celého Uhorska – dokonca naň boli predvolaní z území okupovaných Osmanmi!²² Rozsah a podstata obvinení bola dovedty nevídaná: počas „súdneho konania“ sa nezisťovala individuálna miera previnenia (spoluúčasť na príprave sprisahania, paktovanie s Osmanmi) a voči tým, ktorí vytrvalo nástojili na svojej nevine, bol najprv vyneseneý trest smrti (vyše 90 prípadov!), len neskôr zmenený na internáciu v uhorských pevnostiach. Väčšine z tých, ktorí sa dostavili do Prešporka roku 1674, bol nariadený exil ako forma trestu, medzi exulantmi však prevážilo vnímanie exilu ako šance na pokračovanie v povolani duchovného.²³

Odchod do nemeckých a ďalších protestantských krajín bol oficiálne možný len cez Sliezsko, kde časť z odchádzajúcich aj ostala, predovšetkým v Brzegu (Brieg) a vo Wroclawi. Tu sa ešte zachovala možnosť výkonu evanjelického náboženstva a dalo sa spoľahnúť na podporu zo strany početnej luteránskej cirkevnej obce.²⁴ Sprostredkovateľmi pobytu exulantov v Brzegu boli ľudia z dvora posledného kniežaťa Georga Wilhelma, vo Wroclawi obchodníci s partnerskými vzťahmi v Uhorsku (Christian Greiff) a najmä miestni duchovní, predovšetkým pastor Johann Acoluth. Cez mesto smerovali aj trasy uhorských kupcov a diaľkových obchodníkov. Ich prostredníctvom tak mohli prichádzať z domu správy, financie aj prípadné návštevy.²⁵

V tomto bode sa dianie v Uhorsku a osud exulantov už priamo prepojili so Sliezskom. Nebolo to však len na interpersonálnej rovine, ale aj v rámci diplomatických vzťahov. Kauza uhorských exulantov sa dávala účelovo do kontextu s udalosťami

19 Opis udalostí v Prešove spracoval Juraj (Georg) Láni v *ACTA TRAGICA Deformationis Eperiessiensis*. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, Mil. IV.51: 6617/2, fol. 29–41.

20 Išlo o proces so superintendentmi Joachimom Kalinkom a Martinom Tarnoczim a duchovnými z ich cirkevných dištriktov. Priebeh internácie a procesu autenticky opísal Joachim Kalinka v *Diarium Reverendissimi Dni. Ioachimi Kalinkii, Inclytorum Cottuum. Trenchinien. Lyptovien. et Arvensis Superintendentis, maiori sui ex parte, occasione suae ad Posoniense Delegatum Iudicium citationis, Posonii scriptum*. Ministerstvo vnútra SR – Slovenský národný archív (ďalej MV SR – SNA): fond Zay – Bučiansky archív, Zbierka rkp. ev. a. v., šk. 161.

21 MÁRKUSNÉ VÖRÖS, Hajnalka: *Proces s galejníkmi z roku 1674 v spisoch Vesprímskej kapituly*. Archivum Sala. Archivna ročenka II. Šaľa 2005, s. 65–72.

22 Aktá procesu publikovala VARGA, Katalin S.: *Vitetnek itélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*, Pozsony 2002.

23 Exulanti, ktorí prešli internovaním a odsúdením na galeje, tento postoj spochybňovali a zaznávali tých, ktorí sa do exilu dostali na základe podpisu reverzu a súhlasu so zrieknutím sa farárskeho úradu. Rozsiahly spor oboch skupín analyzovaný in KOWALSKÁ, Eva: *Na ďalekých cestách*, s. 182–196.

24 *In Ungarn gehet die Reformation zur Remotion der Ewangelischen Religion immerfort und kommen mehr Exulanten nach Breßl. (au)*. Záznam z diára pastora Daniela Rauscha k februáru 1674. Wrocław, Archiwum państwowe, Rep. 206, Acc.131/36, No. 2, s. 173.

25 Exulantov z Uhorska navštívil roku 1677 jeden z najvýznamnejších svetských patrónov evanjelikov a. v. barón Matthias Ostrosith, aj keď bol sám obeťou prenasledovania. Exulantom venoval sumu 200 zlatých.

v Sliezsku, nie však kvôli podobnému priebehu, ale najmä preto, aby sa dostala na program rokovaní dokonca ríšskeho snemu.²⁶ Ak mal snem odobriť príspevky na vojnu proti Osmanom a zachovať podporu cisárovi v konflikte Habsburskej monarchie s Francúzskom, apeloval na neho, aby zabezpečil v krajine pokoj, nedával podnety k nespokojnosti svojich obyvateľov a vnútornému rozvratu.²⁷ V Sliezsku už boli po mieri z Osnabrücku pomery upravené do podoby okliešteného výkonu náboženstva v tzv. *Friedenskirchen*, v Uhorsku ostalo cirkevné spoločenstvo celkom bez zodpovedajúcej infraštruktúry: drvivá väčšina kostolov bola zabraná pre katolíkov, v zboroch až na niekoľko výnimiek nepôsobili farári ani učitelia, mnohí patróni boli zastrašení a nepomohli cirkevným zborom, voči ktorým si uplatňovali patronátne právo. Rozdielny status oboch súčastí monarchie však využil Leopold na to, aby v prípade Uhorska odmietol akékoľvek zasahovanie zvonka, aj tak však nakoniec pod tlakom zahraničia koncom roka 1675 umožnil prepustenie galejníkov.²⁸ Exulantom však obvinenia nezrušil a až do roku 1681 ani neprišlo k obnoveniu obvyklého výkonu náboženstva (ustanovenie kazateľov, kostoly).

Sliezsko ako zdroj obáv a inšpirácií

Po konsolidovaní pomerov v Uhorsku sa usporiadali podmienky pre výkon evanjelického náboženstva podobne, resp. výhodnejšie ako v Sliezsku: obdobou tamojších neskorších šiestich *Gnadenkirchen* boli artikulárne miesta, ustanovené na základe šopronských zákonných článkov 25 a 26/1681 v presne stanovených stoliciach (vždy dve), navyše sa toto právo umožnilo aj slobodným kráľovským a banským mestám.²⁹ Uhorskí protestanti však práve v tomto období prežívali krízu vlastnej identity. Rozdielne postoje predstaviteľov cirkvi voči násiliu zo strany štátu totiž spôsobili vážnu morálnu krízu na jednej strane u tých, ktorí sa podvolili a podpísali vynucované reverzy umožňujúce exil, ale *de facto* cirkev opustili. Zároveň sa do pochybností dostali aj tí, čo skončili v exile až po prežití utrpenia na galejách a boli konfrontovaní s rozporuplnými postojmi nemeckej verejnosti voči nim: neboli totiž vnímaní jednoznačne a ich

26 BÄHLCKE, Joachim: *Konfessionspolitik und Staatsinteressen – Zur Funktion der brandenburgisch-preußischen Interventionen zugunsten der ungarischen Protestanten nach dem Westfälischen Frieden*. Jahrbuch für Schlesische Kirchengeschichte 76/77, 1997/98, s. 177–187.

27 Ríšsky snem sa vyslovoval k udalostiam v Uhorsku už od internovania prešporskej mestskej rady v roku 1672, neskôr aj pri kauze uhorských exulantov a najmä tzv. galejníkov. Bližšie KOWALSKÁ, Eva: *Na ďalekých cestách*, s. 199–203.

28 KOWALSKÁ, Eva: *Les exilés protestants Hongrois au centre de la diplomatie Européenne*. In: GILLES, Bertrand – BRICE, Catherine – INFELISE, Mario (edd.), *Exil, asile: du droit aux pratiques (XVIe–XIXe siècle)*. Rome 2022, s. 255–271.

29 V skutočnosti sa nie každému mestu podarilo dosiahnuť utvorenie cirkevného zboru, ustanoviť si kazateľa a otvoriť kostol. Bolo tomu tak napr. v Trnave, Skalici a inde.

osud i osud cirkvi v Uhorsku sa interpretoval (aj) ako forma božieho trestu. Voči takémuto relativizovaniu sa zdalo byť účelné použiť ako argument autoritu ortodoxie, ktorú reprezentovali najmä teologické fakulty vo Wittenbergu a Lipsku. Tie odobrili oprávnenie pre uhorských exulantov vykonávať cirkevné úkony, presne tak, ako sa to stalo o generáciu skôr (1655) exulantom zo Sliezska. Tým v susednej Lužici odmietali uznať právoplatnosť nimi vykonaných cirkevných úkonov (krsty, sobáše), až sa ich napokon zastala právnická aj teologická fakulta Lipskej univerzity.³⁰

Po obnovení legálneho stavu (1681, 1687) sa luteráni v Uhorsku vcelku logicky neodvážili zrieknuť ortodoxie ako významného prostriedku obrany vlastnej identity. Hoci časť uhorských exulantov vďačila za účinnú pomoc priamo Philippovi Jacobovi Spenerovi a okruhu jeho priateľov, samotné pietistické hnutie nebolo prijímané jednoznačne: zľahčovanie významu Symbolických kníh, niektoré prejavy zbožnosti a „rozvoľňovanie“ organizačného rámca cirkevného spoločenstva „zaváňali“ zavádzaním inovácií, ktoré neboli obsiahnuté v učení definovanom Augsburským vyznaním. Neaprobované inovácie však predstavovali reálnu hrozbu a zámienku pre spochybnenie legality samotnej cirkvi. V Uhorsku sa povedomie o pietizme šírilo prostredníctvom pozitívnych i negatívnych hodnotení „z prvej ruky“, t. j. tých, čo boli svedkami obnovujúcej sa zbožnosti, i tých, ktorí vnímali negatívne sprievodné javy a najmä domáci kontext, v ktorom mohlo ľahko prísť k ohrozeniu legitimacy celého cirkevného spoločenstva. Hoci sa práve v obnove zbožnosti a uplatnení istých foriem zintenzívnenia náboženského života, aké preferovali aj pietisti (konventikuly, intenzívne čítanie, katechizácia a konfirmácia), videl vhodný prostriedok pre prekonanie hrozby rekatolizačného tlaku, formálne sa aj autori prekladov Spenera či priamo prepojení s Halle a Augustom Hermannom Franckem (Matej Bel, Johann Burius a i.) stále hlásili k ortodoxnému luterstvu. Zato sa veľmi pozorne sledovalo to, ako sa práve v Sliezsku postupovalo voči stúpencom pietizmu: živý ohlas našli napr. správy o ich odstraňovaní z postov pasttorov či dokonca vyšetrovaní tých, čo spievali pietistické piesne. Pozornosť vzbudilo vyhnanie Krištofa Mikuláša Voigta roku 1711 z Těšína (a neskôr zo sedmohradského Hermannstadtu, dnes Alba Iulia v Rumunsku). To, že roku 1716 napokon našiel útočisko v Banskej Štiavnici, bolo bezpochyby aj zásluhou vplyvných svetských patrónov i duchovných sympatizujúcich s pietizmom. V danom období začal medzi nimi vynikať rod Calisiovcov, priamo prepojený s Těšínom. Do Uhorska sa ako prvý dostal Philipp Heinrich, dôstojník pohybujúci sa v blízkosti Eugena Savojského. Prostredníctvom prvého sobáša získal najprv uhorský indigenát (1713) a barónsky titul (1715) a neskôr, cez svoju druhú manželku, Alžbetu rod. Révay, vdovu po Štefanovi Petröczym aj mimoriadny vplyv v evanjelickej cirkvi. Významné aktivity smerom k Sliezsku však podnikal jeho syn Christian, ustanovený za inšpektora Preddunajského dištriktu. Dôležité bolo jeho angažovanie sa v diskusiách počas prvej tretiny 18. storočia, ktoré mali za

30 Stanovisko z 27. 5. 1655, zahrnuté do *Acta ecclesiastica Silesiae* III, 1653–1663. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, Hs R 768 / I.

cieľ usporiadať vnútorné pomery v cirkvi a dať jej nový organizačný rámec: posledná synoda z roku 1707 (tzv. Ružomerská) totiž uvažovala o zriadení v Uhorsku dovtedy nezavedeného inštitútu konzistória. Hoci sa napokon táto myšlienka nemohla realizovať, poprední cirkevní činitelia dobre vedeli, ako takéto konzistórium v Těšine funguje. Informácie priamo z „prvej ruky“ sprostredkoval Christian Calisius, ktorý sa po neúspešnom riešení náboženskej situácie na tzv. peštianskej komisii v rokoch 1721–1722 obrátil roku 1724 na těšínskeho farára Johanna Muthmanna s 24 otázkami. V nich sa pýtal na podmienky a spôsob fungovania cirkvi v Těšine a špeciálne konzistória.

Johann Muthmann mu 8. 2. 1725 poslal obsiahly list s podrobnosťami, ako funguje cirkevná ústava v Sliezsku a špeciálne konzistórium.³¹ Upozornil na špecifiká, ktoré pravdepodobne na dlhší čas odradili Uhrov od ďalších snáh o konzistórium: v prvom rade muselo byť sklamaním konštatovanie, že v Sliezsku nefunguje vrchné (hlavné), ale päť miestnych konzistórií s nerovnako určeným spôsobom obsadzovania postov. Navyše, okrem konzistórií jestvovali aj „milostivé cirkvi“ (*Gnadenkirchen*) na čele s kolégiami podliehajúcimi priamo cisárovi. Čo muselo pôsobiť prinajmenej prekvapujúco, bola informácia, že na čele troch konzistórií stáli katolíci a v kolégiách *Gnadenkirchen* vôbec neboli zastúpení duchovní.³² Takýto model v podmienkach stupňujúcej sa rekatolizácie nemohol byť príťažlivý a nemal by nádej na získanie podpory nielen vo vládných kruhoch, ale ani vo vlastných radoch. Svoju úlohu tu zohral silný vplyv evanjelického duchovného stavu, ktorého sebedôvera posilňoval étos prežitého prenasledovania a martýria v rokoch 1674–1675.

Toto však nebol jediný priamy kontakt Muthmanna s Uhorskom: so svojím kolegom v úrade superintendenta Preddunajského dištriktu Danielom Krmanom si vymieňali informácie ohľadne rozporuplne vnímaného hallského vydania slovensko-českej Biblie, ktorú pritom preložil a zostavil sám spolu s Matejom Belom.³³ Muthmann Krmana uistil, že netreba mať obavy z podsúvania obvinení o vplyve pietistov na jej znenie, a upozornil na to, že mienky rešpektovaných teológov sa tiež často značne líšia – písal tu z vlastnej skúsenosti, lebo len rok predtým ho podrobili spolu s Johannom Adamom Steinmetzom a Samuelom Ludwigom Sassadiom vyšetrovaniu vo veci sporných vieroučných otázok, ktoré musela uzavrieť teologická fakulta univerzity v Jene. Aj tieto materiály mal Christian Calisius k dispozícii a slúžili jemu i ostatným vplyvným svetským patrónom pri rozhodovaní o smerovaní evanjelicko-luterskej cirkvi v Uhorsku.

31 MV SR – SNA: fond Zay – Bučiansky archív, Ján Kališ – ev. a. v. cirkev, šk. 142, fasc. III, fol. 91–95. Celý list sa týka *Verfassung des schlesischen Kirchenwesens, nebst, qualiter esset Consistorium projectandum*.

32 Situácia v Těšine sa v okruhu Calisiovcov naďalej pozorne sledovala – podobná analýza pomerov sa dostala k rukám Christiana Calisia aj v roku 1736. Pozri MV SA – SNA: fond Zay – Bučiansky archív, Ján Kališ – ev.a.v. cirkev, No. 205 Acta religionaria archivi olim Byčiciensis, šk.141 fasc. III, No.28, 35, Fol.1–6.

33 List Danielovi Krmanovi z 2. 5. 1726. MV SR – SNA: fond Zay – Bučiansky archív, Zbierka rkp. ev. a. v., šk. 170, *Epistolarvm Tomvs XV*, fol. 6–7.

Muthmann nebol samozrejme jediný, kto sa angažoval vo veciach uhorských luteránov. Bez sprostredkovania sliezskeho evanjelika by bolo nemysliteľné vydanie už spomínanej českej (v kralickej jazykovej verzii) Biblie v Halle roku 1722. Zo Sliezska sa o to pričínili okrem Muthmanna najmä bratia Henckelovci, grófi de Donnersmarkt, Václav Ludovít (Wenceslaus Ludovicus) a Erdmann Heinrich, ktorí organizovali aj jej distribúciu prostredníctvom veliteľa posádky na Trenčianskom hrade baróna de Stolz – len v čase korešpondencie v tejto veci sa malo doviest' zo Sliezska do Trenčína 60 exemplárov! Obaja sa aj neskôr vyjadrovali k pochybnostiam Daniela Krmana o „ortodoxnosti“ tejto Biblie, či prílišnej viazanosti na česko-bratský či pietistický duchovný okruh. Václav Ludovít 12. 6. 1726 poslal superintendentovi Krmanovi odpoveď³⁴ na jeho list z 2. 4. 1726³⁵ vo veci nového vydania, ku ktorému sa Krman chcel podujat'. Ubezpečoval ho, že nemusí o tom uvažovať – napokon, Daniel Krman mal v danom čase ešte stále k dispozícii veľkú časť z nákladu, ktorú sám pomáhal dávať do rúk veriacim.

Druhá polovica 18. storočia – nové impulzy

Po Krmanovom šokujúcom uväznení (1729)³⁶ a po usporiadaní pomerov vo vedení cirkvi po stabilizovaní právomocí a územného dosahu superintendentov roku 1734 sa intenzívnejšie kontakty sliezskeho a hornouhorskeho evanjelika objavili až o cca generáciu neskôr, začiatkom 80. rokov: v medziobdobí sa vzhľadom na vývoj mocenských pomerov po strate Sliezska ich vzájomné vzťahy do istej miery utlmili. Aj vtedy však členovia rodiny Calisiovcov a už aj s nimi prepojených Zayovcov ostávali priamymi kontaktnými osobami vďaka majetkovým akvizíciám v Sliezsku a Těšínsku: možno to konštatovať najmä o synovi Christiana Calisia, Johannovi Traugottovi (1740–1807), a jeho švagrovi Petrovi Zaym (1735–1788), ktorý sa možno práve vďaka uvedenému prepojeniu dostal roku 1758 na čelo evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku ako jej prvý generálny inšpektor. Z tejto pozície sa potom angažoval v nastavovaní pomerov, za akých mali evanjelici a. v. fungovať, čo nebola jednoduchá úloha ani po vydaní Tolerančného patentu a umožnení občianskej tolerancie protestantov. Ukázalo sa totiž, že panovník očividne nepomýšľal ísť ďalej a umožniť slobodné fungovanie evanjelických cirkví. Toto konštatovanie vyplýva z toho, že nebol ochotný dať povolenie na konanie synody, aby sa vnútrocirkevné veci riešili bez zásahu štátu, ale chcel administratívnou

34 Tamtiež, fol. 9–10.

35 Tamtiež, fol. 8.

36 K tomu stále aktuálna analýza príčin a priebehu procesu s Danielom Krmanom SZIMONIDESZ, Ludovít: *Proces s Danielom Krmanom*. Z maďarského rukopisu preložil Štefan Adamovič. Liptovský sv. Mikuláš 1940. Dobový odpis dokumentov (z roku 1731) týkajúcich sa procesu s Krmanom je dostupný aj v Univerzitnej knižnici v Bratislave, Oddelenie starých tlači a rukopisov, sign. Ms 819.

cestou rozhodnúť o veciach, ktoré by sa mali riešiť práve na nej: chcel, aby sa aj v rámci protestantských cirkví dosiahla jednotnosť agendy (poriadku úkonov počas služieb Božích), vyjadrená v princípe *Gleichförmigkeit*. Svoju pozornosť zameral na pastora Georga Friedricha Seilera z Erlangenu, ktorého *Versuch einer christlicher Evangelischer Lithurgie* (1782) ohodnotil ako dielo, ktoré by sa mohlo použiť pri „odstraňovaní chýb liturgie“. Problém však vznikol z toho, že zatiaľ čo panovník mal na mysli zjednotenie liturgie v rámci celej monarchie, v nových cirkevných obciach v rakúskej časti monarchie, predovšetkým v Čechách a na Morave, zavládol skutočný zmätok v dôsledku absencie vieroučnej prípravy a svojvôle pri nadväzovaní na tradície.³⁷ Nové cirkevné zbory v Čechách a na Morave sa ocitli v komplikovanej situácii, keďže predstavy veriacich o návrate k jednoduchšej liturgii sa dostali do konfrontácie s podobou liturgie, ktorú so sebou priniesli noví farári z Uhorska. „Uhorské“ agendy totiž zachovávali niektoré prvky pripomínajúce katolícke obrady, v dôsledku čoho vznikalo napätie medzi členmi cirkevných zborov a ich duchovnými, o to viac, ak sa sklamaní či zneistení veriaci, preferujúci čo najjednoduchšiu formu obradov, obracali ku „konkurenčnej“ protestantskej konfesii, k reformovanej cirkvi.³⁸ V Uhorsku sa pokus o zhora presadzovanú „nápravu“ liturgie chápal ako jednoznačne nezákonný postup, najmä ak ho nesprevádzali významnejšie ústupky voči protestantom ako celku. Medzi zámermi panovníka, realitou v nových zboroch, v starších cirkevných obciach na území rakúskych krajín (najmä Těšínsko), situáciou v Uhorsku a zámermi reprezentácie uhorskej evanjelickej a. v. cirkvi tak vznikla postupne značná diskrepancia až napätie.

Seilerov koncept liturgie sa mal presadiť viac-menej administratívnou cestou. V januári 1783 ho dostal na posúdenie těšínsky pastor Traugott Barthelmus a v marci 1783 aj superintendent Preddunajského dištriktu Michael Torkos. Torkos pravdepodobne chcel požiadať už v tomto období všetky ev. dištrikty v Uhorsku o vyjadrenie, no pravdepodobne pre krátkosť času sa obrátil len na prešporského slovensko-maďarského kazateľa Michaela Institoris Mossotzyho a na základe jeho stanoviska potom 17. 6. 1783 sformuloval svoj posudok. Institoris ocenil na Seilerovej liturgii to, že je elegantná a prispôbena súčasnosti, a pritom oslovuje srdce veriaceho. Možno ju však podľa neho akceptovať len v nových cirkevných zboroch v dedičných krajinách, lebo v Uhorsku sú zaužívané také liturgické úkony, ktoré Seiler vôbec nespomína. K tomuto odbornému stanovisku Institoris pridal aj závažnú formálnu pripomienku: právo rozhodovať o liturgii neprináleží v Uhorsku superintendentom, pretože v rámci evanjelickej cirkvi nejestvuje hierarchická postupnosť. Liturgia sa týka celej cirkvi, preto by o jej podobe mala rozhodnúť výhradne synoda. Ak by panovník povolil jej konanie, Seilerovo dielo by mohlo slúžiť len

37 K tomu novšie JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej a kol.: *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*. Praha 2009, s. 160–168; NEŠPOR, Zdeněk R.: *Víra bez církve? Výchoďočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2004, s. 45–62.

38 Priebeh účinkovania prvej potolerančnej generácie evanjelicko-luterských kazateľov pozri v BOLOM-KOTARI, Sixtus a kol.: *Zrození z osvicenských reforem. Toleranční kazatelé z Uher v procesu formování české společnosti (1781–1870)*. Praha 2022, s. 31–78.

ako podklad na jej rokovania. Konečné slovo však malo zaznieť zvnútra cirkvi, nemalo ísť o jednoduché presadenie, resp. akceptovanie panovníkovej vôle.

Panovník, ktorý celé dianie vo veci zjednotenia liturgie inicioval, pravdepodobne predpokladal, že Institoris a spolu s ním Torkos sa budú angažovať v prospech prijatia zreformovanej, zjednodušenej a jednotnej liturgie. Na prvý pohľad bola jeho dôvera v nich správna. Dotkol sa totiž problému, ktorý začal byť aj v rámci evanjelickej a. v. cirkvi v Uhorsku aktuálny. Spočíval v tom, že agendy používané v nemeckých, slovenských a maďarských zboroch sa od seba značne odlišovali pod vplyvom domácich tradícií aj preberania prvkov racionalizmu, ktorý sa šírila z niektorých nemeckých univerzít najmä do nemeckých zborov. Trend zjednodušovania liturgie sa preto pomerne rýchlo ujal medzi Nemcami. No osvojili si ho aj Maďari v dôsledku latentných obáv z konkurencie reformovanej (kalvínskej) liturgie. V ortodoxnejšie, tradične na Wittenberg orientovaných slovenských cirkevných obciach však tento trend nenachádzal väčšiu oporu. Konzervatívne vedenia dištriktov, ktoré boli zväčša v rukách Slovákov, sa bránili zavádzaniu „novôt“, a tým dávali podnety k „nacionalistickým“ útokom. Je možné, že i z tohto dôvodu Institoris navrhol, aby na konečnej verzii predpokladanej jednotnej liturgie pracoval aj teshínsky pastor Traugott Barthelmus, člen viedenského konzistória, v tom čase už dezignovaný za superintendenta Moravy, Sliezska a Haliče. Tento názor sa k panovníkovi dostal bezpochyby sprostredkované – treba počítať s výrazným angažovaním sa generálne inšpektora Petra Zayho a jeho švagra Johanna Traugotta Calisia, ktorí sa v danom čase často zdržiavali vo Viedni. Skutočne potom panovník poveril priamo Barthelmu a prostredníctvom neho celé konzistórium vypracovaním záväzného znenia liturgie.³⁹

Barthelmus sa v dovtedajšom priebehu diskusie o otázke liturgie pre Uhorsko nespomínal, resp. pracoval na liturgii, ktorá by bola vhodná pre rakúske krajiny. Len postupne sa teda kryštalizoval panovníkov názor, že by to mal byť on, kto by vypracoval liturgiu používanú v rámci celej monarchie. Ak by sa vzala za základ teshínska evanjelická cirkev, bolo by to pravdepodobne nielen kvôli autentickej teologickej tradícii, jedinej v rámci rakúskych a českých krajín. Bezpochyby sa bral ohľad aj na to, že Barthelmus a všetky cirkevné štruktúry v týchto krajinách podliehali pod právomoc konzistória vo Viedni, na činnosť ktorého mal štát (panovník) priamy dosah. Pre evanjelikov v Uhorsku mohol byť kontakt s Barthelmom zaujímavý práve tým, že bol členom konzistória, správneho orgánu evanjelickej cirkvi v rakúskych a českých krajinách. Tento typ štátom uznanej jednotky cirkevnej správy v Uhorsku stále chýbal, no o jeho ustanovení sa opäť začalo vážne uvažovať. Svedčí o tom doručenie *Descriptio status consistorii Teschiniensis*, schémy usporiadania a náplne práce konzistória superintendentovi Torkosovi.⁴⁰ Čo však zrejme od spolupráce s ním odrádzalo hneď od

39 MV SR – SNA: fond Zay – Bučiansky archív, Ján Kališ – ev. a. v. cirkev, šk. 141, fasc. IV., fol. 88.

40 Odpis v Evangélikus Országos Levéltár, Archivum Generalis Ecclesiae, IV e 4/III, fol. 16–17. O usporiadaní a úlohách konzistória v Těšíne pozri aj BIERMANN, Gottlieb: *Geschichte des Protestantismus in Österreichisch-Schlesien*. Prag 1897, s.136–137; WAGNER, Oskar: *Mutterkirche*

začiatku, bol fakt, že Barthelmus vypracoval svoju agendu zo starších podkladov, nie veľmi sa odlišujúcich od katolíckeho rítu.⁴¹ To, že ju pozitívne ohodnotil aj vtedy už prešporský kanonik Johann Ignaz von Felbiger⁴² a následne ju preferovala aj dvorská kancelária, mohlo uhorských luteránov len odradiť.

Prvým predpokladom na vypracovanie spoločného návrhu liturgického poriadku bolo zistenie údajov o liturgiách používaných v Uhorsku. Výsledky ukázali veľkú rôznorodosť v zaužívaných obradoch, čo už v tomto štádiu zvädzalo k obavám o konečný úspech celého podujatia. Torkosov kolega, farár slovenského evanjelického zboru v Modre Mikuláš Ján, ktorý mal možnosť celú kolekciu vidieť, sa domnieval, že sa len veľmi ťažko nájde kompromis v rámci uhorských zborov, nieto ešte s koncepciou Barthelma, ktorý nemal rešpekt pred rôznosťou národov v Uhorsku. Superintendent Torkos navrhol vziať za základ liturgiu, ktorú používajú Nemci, a ceremónie zaužívané u Slovákov a Maďarov pripojiť do appendixu. Pri uvedených prípravných krokoch sa postupovalo bez priamej súčinnosti s Barthelmom, hoci hneď po oznámení „zmeny plánu“ Jozefa II. ho generálny inšpektor Peter Zay pozval do Uhrovcu.

Barthelmova údajná „cholerická“ povaha a pomalý úradný postup na uhorskej strane (prostredníctvom zemských inštitúcií) spôsobili zastavenie komunikácie medzi Prešporkom, Uhorskom a Těšínom a podnietili samostatnú iniciatívu zo strany evanjelikov a. v. v Uhorsku. Tí svoje predstavy o úprave liturgie predložili panovníkovi nezávisle od Barthelma, čím však zrejme skrížili jeho plány na rýchle presadenie jednotnej liturgie pre všetkých evanjelikov a. v. v monarchii: obidva návrhy sa totiž značne odlišovali. Jozef II. preto 4. 9. 1784 znovu pripomenul superintendentovi Torkosovi, že má byť v spojení s viedenským konzistóriom a Barthelmom a spolupracovať na jednotnej liturgii. Barthelmov návrh zostavený v 13 kapitolách znovu putoval do Modry, konvent k nemu však už nezasadal. Posúdenie mal na starosti Torkos spolu s dištriktuálnym inšpektorom dištriktu Štefanom Szilvayom, no nemalú úlohu zohral zrejme i generálny inšpektor barón Peter Zay. Konečné hodnotenie Barthelmovho návrhu liturgie⁴³ bolo príkro odmietavé: nebrala ohľad na uhorské pomery a usporiadanie tamojšej cirkvi, ale ani na české a moravské cirkevné zbory, ktorým bola cudzia akákoľvek pompéznosť a rozvláčnosť obradov. V Uhorsku údajne panovala dobrá vôľa

vieler Länder. Geschichte der ev. Kirche im Herzogtum Teschen 1545–1918/20. Wien – Köln – Graz 1978, s. 131–132.

41 K hodnoteniu liturgie podrobnejšie SKALSKÝ, Gustav Adolf: *Aus der liturgischen Vergangenheit der evangel. Kirche in Österreich seit dem Toleranzpatent.* Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 34/1913, s. 175–183.

42 J. I. von Felbiger pôsobil v Prešporku od začiatku 80. rokov s poverením pomôcť zavádzať systém normálneho školstva, jeho poslanie sa však nenaplnilo. Na poste prepošta Dómu sv. Martina sa podieľal na transformácii kapituly v duchu panovníkom avizovaných zásad. Bližšie KOWALSKÁ, Eva: *Johann Ignaz von Felbiger and the Hungarian Monarchy.* Studia historica slovac 19, 1995, s. 80–81.

43 Stanovisko bolo odoslané separátne panovníkovi 2. 11. 1784, Barthelmovi 9. 11. 1784 a konzistóriu do Těšína 24. 11. 1784. Wien, Archiv des Oberkirchenrates, Neuere allg. Reihe, 1784/18.

akceptovať Seilera, ktorý bol pôvodne pre panovníka východiskom jeho úsilia o zavedenie jednotnej liturgie; preto bolo nemysliteľné prebrať pridlhé Barthelmove formuly, ktoré sa ani len nepribližovali obradom prvých kresťanských cirkví, ktoré mali slúžiť ako vzor. Nebral sa ohľad na zvyklosti cirkevných obcí v Uhorsku, ktoré sa tešili zo zákonmi upravenej náboženskej slobody a odmietli by prispôbiť sa. Barthelmove liturgia obsahovala aj také miesta, ktoré skôr patrili do homiletickej, katechetickej a pastoringálnej teológie, čím strácala charakter návodu k službám Božím. Pri jej bližšej analýze sa potom našlo dosť dôvodov na to, aby evanjelická a. v. cirkev v Uhorsku, s odvolaním sa na domáce zaužívané zvyky a tradície, nemusela prijať návrh liturgie spoločný pre všetkých evanjelikov v monarchii, a naopak, deklarovanou ochotou rokovať o jednotnej liturgii pre Uhorsko plánovala dosiahnuť povolenie zvolať synodu.

Pochopiteľne, odmietnutie Barthelmovej práce sa z jeho strany chápalo ako skutočná aféra, čo sa nerozpokoľoval dať najavo svojmu rodinnému priateľovi Jánovi Traugottovi Calisiovi, ktorý bol spolu so svojím bratom sprostredkovateľom vzájomných kontaktov a Barthelma neraz privítal vo svojom zámku v Bytčici – sám ich vzájomné priateľské vzťahy dával už od konca 60. rokov.⁴⁴ Ako však vyplýva zo stanoviska zainteresovaných z okolia Michaela Torkosa, postup zo strany viedenského konzistória, resp. Barthelma samotného, im pripomínal diktát: navrhovanú liturgiu dostali de facto na vedomie, pričom aj upozornili na nebezpečenstvo, ktoré v sebe ukrývala s ohľadom na evanjelikov a. v. v Čechách a na Morave. Znovu sa opakuje argument, že obradové formy budú veriacich priam vŕhať „do náruče reformovaných“. Táto obava nebola neopodstatnená, ako svedčia desiatky listov farárov, vyslaných z Uhorska najmä prostredníctvom Michaela Institorisov Mossotzyho a Michaela Torkosa.⁴⁵ Aj preto sa v Uhorsku rozhodli postupovať autonómne.

Prišlo odmietavý posudok k projektu liturgie spoločnej pre celú monarchiu si však evanjelici v Uhorsku mohli dovoliť až vtedy, keď sa ukázalo, že nemajú čo stratiť a od jari 1782 očakávaná celouhorská synoda sa neuskutoční. Ignorovanie panovníkom aprobovaného (nového, Barthelmovho) návrhu liturgie a podmieňovanie prijatia liturgie celouhorskou synodou však Jozefovi II. bezpochyby nebolo po chuti, lebo od roku 1785 sa o jej zvolaní nadobro prestalo verejne hovoriť. Tento zlom kolidoval s Jozefovým rozhodnutím zaviesť Barthelmovu liturgiu ako normu v rakúskej a českej časti monarchie. Práce na liturgii zároveň ukázali, že medzi predstaviteľmi jednotlivých uhorských superintendencií panujú názorové rozdiely, rovnako ako nepanovala

44 Podľa listu Johanna Traugotta Calisia žilinskému farárovi Jánovi Brestyenskému zo 7. 8. 1779. MV SR – SNA: fond Zay – Bučiansky archív, Ján Kališ – ev. a. v. cirkev, šk. 142, fol.133–134.

45 KOWALSKÁ, Eva: *Heretici, bludári a prozelyti: formovanie a vnímanie konfesijnej identity českých protestantov po roku 1781*. In: *Obraz druhého v historické perspektíve II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. KUBIŠ, Karel (ed.), Studia historica LII, AUC Philosophica et historica 5, 1999, Praha 2003, s. 135–146. Výber z listov tolerančných kazateľov do Uhorska (Michalovi Institorisovi Mossotzyemu) s opisom situácie v cirkevných zboroch novšie publikoval BOLOM-KOTARI: *Zrození z osvěcenských reforem*, s. 239–336.

harmónia medzi svetskými a cirkevnými činiteľmi. Svetskí patróni cirkvi, ktorí sa angažovali najmä v otázke zachovania školskej autonómie evanjelikov, si začali nárokovať hlavné slovo aj v oblasti, ktorá bola výsostnou doménou farárov – a tou liturgia nepochybne bola.

V odbornej literatúre sa doteraz problém riešenia teologických problémov s ohľadom na vzájomné vzťahy evanjelických cirkví v Uhorsku a Těšínsku a možné politické pozadie jednotlivých krokov hlbšie neskúmal. Je však možné uvažovať aj o takomto výklade udalostí. Hoci túto hypotézu by bolo potrebné ešte dôkladnejšie preveriť, historickým faktom je, že vývin udalostí smeroval k jednoznačnému odmietnutiu těšínskeho bohoslužobného poriadku a prípravným prácam na zjednotení liturgie evanjelikov v Uhorsku v duchu panovníkom pôvodne preferovaného Seilera, ktorý sa zdal byť „menším zlom“. Faktom je aj vzrast vplyvu svetského stavu a z toho plynúce ovplyvňovanie vnútrocirkevných rozhodovaní jeho politickými a neskôr i etnickými/národnými záujmami. Fungovanie konfesijných spoločenstiev v Uhorsku a Těšínsku sa tak nasmerovalo na separátne trajektórie, prepojenia vznikali už len sporadickejšie či prostredníctvom počinov jednotlivcov...

Zhrnutie

Kontakty hornouhorských a sliezskych evanjelikov-luteránov boli dlhodobé, intenzívne a v mnohom prinášali inšpiratívne podnety i varovania, ktoré sa zväčša ukázali ako opodstatnené. Obe strany prepájali spoločne zdieľané skúsenosti s rekatolizáciou či katolíckou konfesionalizáciou, a obe tak boli nútené neustále prispôbovať formy svojej existencie daným podmienkam. Pri bližšej analýze sa ukazuje, ako silno a všestranne bol región strednej Európy poprepájaný a ako úspešne dokázala perzekvovaná menšina vzdorovať nepriaznivým podmienkam pre svoju existenciu – k tomu jej bezpochyby pomáhala aj vzájomná spolupráca, vrcholiaca ku koncu 18. storočia.

• • •

Juraj Tranovský a význam jeho diela pre slovenských evanjelikov

Igor Zmeták

Reformné snahy o obnovu pôvodného učenia sú v kresťanských rádoch i časti spoločnosti cyklickým javom. Stretnutia s ideami cirkevnej reformácie sa v severnom Uhorsku, teda na území dnešného Slovenska, začiatkom 15. storočia objavujú aj prostredníctvom študentov z Pražskej univerzity, ktorí prinášali nové myšlienky hlásajúce návrat k prvotnému kresťanstvu, odstránenie dogiem a bludov, potrebu morálky vo verejnom živote u svetských i cirkevných predstaviteľov. Tieto témy nachádzali odozvu najmä vo vidieckom prostredí, a ako konštatoval nitriansky biskup Hynek (1404–1420), v diecéze sa rozmáhalo husitské učenie.¹ Ďalšie impulzy ľudovému reformnému hnutiu mohla dodať aj dlhodobejšia prítomnosť husitov a bratříkov na Slovensku v polovici 15. storočia a kázanie Božieho slova vo veľmi blízkej reči, oproti oficiálnej latinčine, ktorá bola v tom období liturgickou rečou. Reformné snahy zároveň podporovali myšlienky humanizmu, ktoré sa šírili prostredníctvom vzdelancov a študentov z univerzít vo Viedni, Krakove, alebo Padove², ako aj časti šľachty.

Hospodárske a obchodné väzby medzi severným Uhorskom a sliezskymi, českými a nemeckými krajinami a časťami ich obyvateľstva mali zároveň výrazný vplyv na rýchlosť a intenzitu odozvy Lutherovej reformácie na území dnešného Slovenska už v polovici 16. storočia.³ V Bardejove bolo 95 Lutherových článkov vyhlásených už v roku 1517, v Banskej Štiavnici v roku 1519, v Lubici v 1520, v Levoči v reformačnom duchu kázal Ján Henkel, v Banskej Štiavnici Bartolomej Frankofordinus.⁴ V Bánovciach

1 VARSÍK, Branislav: *Slováci na Pražskej univerzite do konca stredoveku*. Zborník FF UK, 45/4, Bratislava 1926.

2 ŠTULRAJTEROVÁ, Jana: *Študenti pochádzajúci z územia dnešného Slovenska na stredoeurópskych univerzitách v 15. a v prvej polovici 16. storočia*. Paedagogica 22, 2010, s. 5–38.

3 KLANICA, Martin: *Fata aug. conf. ecclesiarum etc...*sv. III., Pest, 1865, s. 92.

4 PETRÍK B. – RYBÁR P. a kol.: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava 2001, s. 295.

0 25 50 km

Projekt pasportizácie historických knižničných dokumentov a fondov SR realizovala Slovenská národná knižnica – Odbor správy HKDaF SR 2002–2010, autor bol súčasťou a realizátorom projektu Súpisu HK ECAV.

5 BARICA, Alexander: *Dejiny evanj. a.v. seniorátu Hradnianskeho, evanj. a.v. , cirkvi Bánovskej a Bánovského ev.a.v. gymnázia*. Horné Ozorovce, rkp., 1965, Kap. II., s. 5.

6 BARICA, Alexander: *Dejiny evanj. a.v. seniorátu Hradnianskeho, evanj. a.v. cirkvi Bánovskej a Bánovského ev.a.v. gymnázia*. Horné Ozorovce, rkp., 1965, Kap. II., s. 5–6.

7 VARSÍK, Branislav: *Husiti a reformácia na Slovensku*. Historické štúdie 14, 1969, s. 217–222.

Zachránené historické knižnice
Igor Zmeták, Dagmar Kusendová

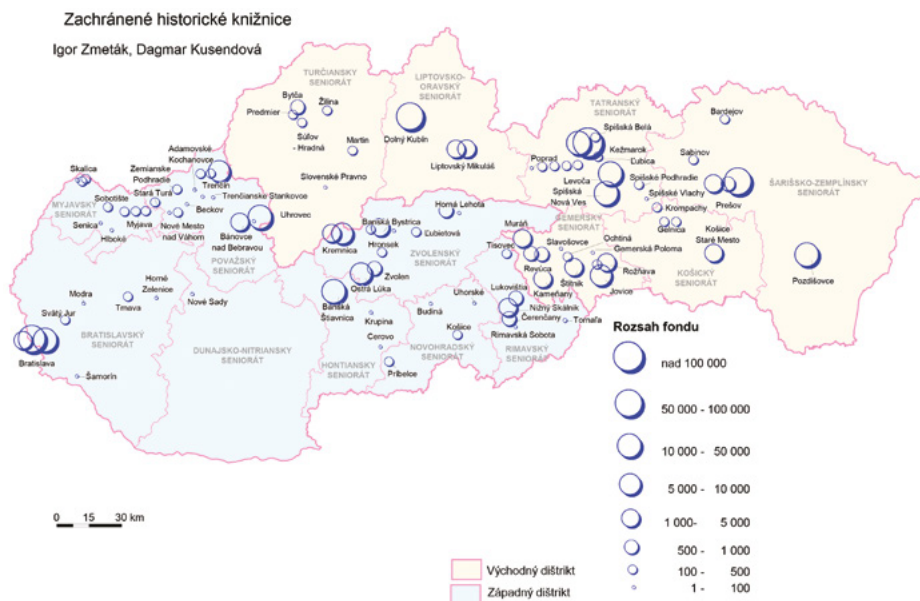

Obr. 2

vysokí predstavitelia šľachty a duchovenstva. Nasledujúce desaťročie bolo ovplyvnené bojom dvoch korunovaných uhorských kráľov, Jána Zápoľského a Ferdinanda Habsburského, o prevzatie moci v kráľovskom Uhorsku,⁸ a významné boje sa odohrávali práve na území dnešného Slovenska. Pohnuté vojnové časy mali za následok, že mnohé farnosti boli opustené a na miesto farárov prichádzali mladší duchovní, z ktorých mnohí sympatizovali s reformačnými myšlienkami. Luteránska reformácia sa po roku 1530 udomácnila v celom kráľovskom Uhorsku, prijímala ju šľachta, mestá, a z nich sa rýchlo šírila aj na vidieku.

Dôležitý vplyv mala podpora reformácie od najvyššej šľachty. V roku 1534 získal Nitrianske biskupstvo Alexander Thurzo a po ňom jeho synovec František Thurzo a obaja nechávali luteránskym myšlienkam voľný priestor na šírenie. František Thurzo sa v roku 1556 zriekol biskupského úradu a oženil sa a neskôr sa stal otcom palatína Juraja Thurzu. Reformáciu podporovali aj ďalšie významné šľachtické rodiny –

8 Rozdelenie Uhorska po roku 1526 – stredné Uhorsko sa stalo súčasťou Osmanskej ríše, Sedmohradské kniežatstvo bolo na východe a kráľovské Uhorsko tvorilo dnešné územie Slovenska a rakúsky Burgenland, malá časť dnešného Maďarska na západ od Balatonu a časť Chorvátska.

Obr. 3

Ilešháziovci, Forgáčovci, Kostkovci, Zrínski, Bánfiovci, Zayovci.⁹ Renesanční šlechtici významne podporovali okrem náboženských reforiem aj vzdelávanie v regiónoch. Trenčiansky župan Imrich Forgáč¹⁰ podporoval Mestské evanjelické gymnázium v Trenčíne, ktorému daroval v roku 1588 175 kníh,¹¹ čo bolo v 16. storočí obrovským majetkom a ohromnou investíciou do regionálneho vzdelávania. Až do Žilinskej synody z 28.–30. 3. 1610, ktorú zvolal palatín Juraj Thurzo, ktorá sa stala zákonodarným cirkevným zhromaždením pre uhorských evanjelikov, patrili evanjelické cirkevné zbory a farári pod jurisdikciu katolíckej cirkvi.

9 KUSEDOVÁ, D. – BENŽAM, a kol.: *Historický atlas evanjelickej cirkvi a, v. na Slovensku*. Liptovský Mikuláš 2011, s. 20.

10 Emmerich III. Forgáč (1538–1599) z Gymeša, z rodu Hont-Poznaňovcov. Jeho trefou manželkou bola tēšinska kňazná Sidonia Katarína Sasko-Lauenburská (vdova po tēšinskom Piastovcovi Václavovi III. Adamovi), bližšie JEŽ, Radim: *Uherská šlechta a slezští Piastovci na počátku raného novověku (rodové aliance ve víru politiky a osobní prestiže)*. In: *Šlechta na Kysuciach a jej susedia. Šlechta na Kysuciach a její sousedé*. PINDUR, D. – TURÓCI, M. a kol. (edd.), Čadca – Český Těšín – Žilina 2012, s. 125–144.

11 *Index Librorum Qvos Magnificus Emericus Forgas... Comes Trinchini*. Protokol Mesta Trenčín 1564–1700, s. 34–41, Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín.

Hmatateľným dokladom šírenia reformácie bolo aj zaobstarávanie kníh a zakladanie knižníc pri protestantských cirkevných zboroch. Napriek enormnej finančnej náročnosti, boli investície do kníh a vzdelávania poznávacím znamením evanjelických komunít. Mnohé tieto súbory kníh, či niekedy iba torzá, sa pokúsila zachytiť a zmapovať Slovenská národná knižnica s projektom pasportizácie historických knižničných dokumentov a fondov z rokov 2002–2010. Mapa zachovaných historických knižníc do súčasnosti v podstate kopíruje centrá a rozsah reformácie, aj keď viaceré fondy boli postupne presťahované do centrálnych fondov (Slovenská národná knižnica, archívy, múzeá).

Prostredníctvom zachovaných kníh, exlibrisov a rukopisných záznamov, ako aj ich pohybu a výskytu, sa dajú dopĺňať mnohokrát chýbajúce informácie. Sliezsko bolo pre slovenských evanjelikov v 16. storočí jednak geografickou spojnicou na nemecké reformačné centrá, a zároveň aj kontaktnou zónou myšlienok, diel i osobností.

Takýmto príkladom môže byť „*Postilla Ewangelitska aneb Weykladowe na Ewangelia Nedělnij A Swatečnij kteráž se každoročně w Krestianstwu čytajij rozgimajij a wshromážděních Cýrkewnijch Lijdu Božijmu....*“, vytlačená v roce 1592 v Opave od kazateľa Martina Philadelphu Zámrskeho. Oblúbená postila venovaná „lidu v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Slovácích“ sa zachovala dodnes aj v malých zboroch na Slovensku ako Lubina pri Novom Meste nad Váhom, alebo vo fonde Slovenskej národnej knižnice v Martine.¹²

V Těšíne, hneď po vysvätení v Krakove, začal svoju dráhu evanjelického farára Pavel Kyrmezer,¹³ pochádzajúci z Banskej Štiavnice, usilujúci sa o zjednotenie protestantských cirkví¹⁴, ale nenachádzajúci širšiu podporu. V českej i slovenskej literatúre sú jeho drámy považované za vrchol renesančnej drámy¹⁵ a na jeho stopu v Sliezsku natrafíme aj v súčasnej expozícii Muzea protestantizmu v poľskom Tešíne.

Priblíženie, zrozumiteľnosť a výklad Svätého písma v ľudovej reči bol jedným zo základných prvkov reformačných zmien a spoluprácu, hlavne v Tešínskom Sliezsku, podporovala jazyková blízkosť češtiny, slovenčiny a poľštiny v 16. i 17. storočí. Svedčí o tom i pozvanie slovenského kazateľa Timotea Lovčaniho¹⁶ tešínskym kniežatám

12 PHILADELPHUS ZÁMRSKÝ, Martin: *Postilla Ewangelitska aneb Weykladowe na Ewangelia Nedělnij A Swatečnij kteráž se každoročně w Krestianstwu čytajij rozgimajij A wshromážděních Cýrkewnijch Lijdu Božijmu překládajij..Sebránij A na třij Dijly Sepsánij gsau*. Opava M. D. XCII.

13 Okolo 1540–1589. Tému P. Kyrmezera sa podrobne spracoval Petr Zemek. ZEMEK, Petr: *Reformace, protireformace a rozvinutí protireformačního katolicství v Uherském Brodě – křesťanská víra v proměnách času*. Uherský Brod 2006, s. 139–153.

14 *Acta concordiae inter Paulum Kyrmezerum, pastorem et decanum Hunnobrodensem, nomine totius contubernii ecclesiastici Hunnobrodensis ministrorum, et inter seniores eorum, dui sibi olim nomine fratrum legis Christi placuerunt, nunc autem titulo seniorum et Ministrorum ecclesiae theatrum, puram doctrinam Evangelii per Bohemiam, Moraviam et Poloniam* (vytl. Plavecký hrad ?), 1580, 96 l.

15 *Komedya Česká o bohatcy a Lazarowi kratijče sebraná z Ewangeliem S Lukásse w XVI kap: skrze Pawla Kyrmezerského z Sstiavnice pijsaře radnjího a obyuatele města Strážnice*. Praha 1566.

16 Timotes Lovčani pochádzal zo Zvolena, po ordinovaní vo Wittenbergu pôsobil v Banskej Štiavnici a Žiline, od roku 1600 do 1611 v Těšíne, kde sa vrátil v roce 1619.

Adamom Václavom v roku 1599 na miesto tešínskeho dekana. V povolávacej listine mestskej rady z 24. 7. 1600 pre Lovčániho je vyslovene uvedené, že musí mať kaplána „znaleho českej alebo slovenskej reči“.¹⁷ Jazyková blízkosť mala podstatný vplyv aj na univerzálne prijatie a použiteľnosť Tranovského kancionálu¹⁸ a jeho označenie za „slovanského Luthera“.

Georgius Tranosci Teschinio-Silesius – Juraj Tranovský – Jiří Tránovský – Jerzy Trzanowski (9. 4. 1592 Těšín – 29. 5. 1637 Liptovský Mikuláš)

Tranovského vzdelávanie začalo v Těšíne, kde medzi jeho učiteľov patril aj Timotej Lovčáni, pokračovalo na lýceu v Gubine v Dolnej Lužici, na gymnáziu v Kolo-brzegu a na univerzite vo Wittenbergu, kde štúdium vo filozofii a teológii ukončil v roku 1611. Jeho prvým pôsobiskom bolo učiteľské miesto na gymnáziu pri chráme sv. Mikuláša na Malej Strane v Prahe, neskôr bol rektorom školy v Holešove a od roku 1615 sa usadil vo Valašskom Meziříčí ako rektor na škole, kde sa aj 26. 5. 1615 oženil s Annou Polanovou z významnej opavskej rodiny Polanovcov z Polansdorfu.¹⁹ V roku 1620 vydáva Tranovský v Olomouci vo svojom preklade základný teologický spis evanjelikov augsburského vyznania – *Konfessý Augspurská: budťo Wyznáni Wiry Swatě Ewangelistské*.²⁰ V tom roku, i v nasledujúcich, po prehratej bitke na Bielej hore, niekoľkokrát vydrancovali Valaské Meziříčí katolícke a cisárske vojská a od roku 1624 vyšlo nariadenie o nútenom odchode evanjelických kňazov z farností a protireformačné prenasledovanie. Tranovský s rodinou odišiel na Těšínsko, kde dostal ponuku na ochranu od Jána II. Suňoga²¹ a miesto kazateľa na jeho panstve v Bielsku od roku 1626. Bielsko bolo jedným z výrazne protestantských miest a do roku 1628 tu kázal Tranovský aj v mestskom kostole sv. Mikuláša. Vzhľadom na pokračujúce represie a prenasledovanie protestantov sa v roku 1629 sťahujú Suňogovci na svoje uhorské majetky. Od roku 1629 je v Uhorsku dokázateľne aj Tranovský

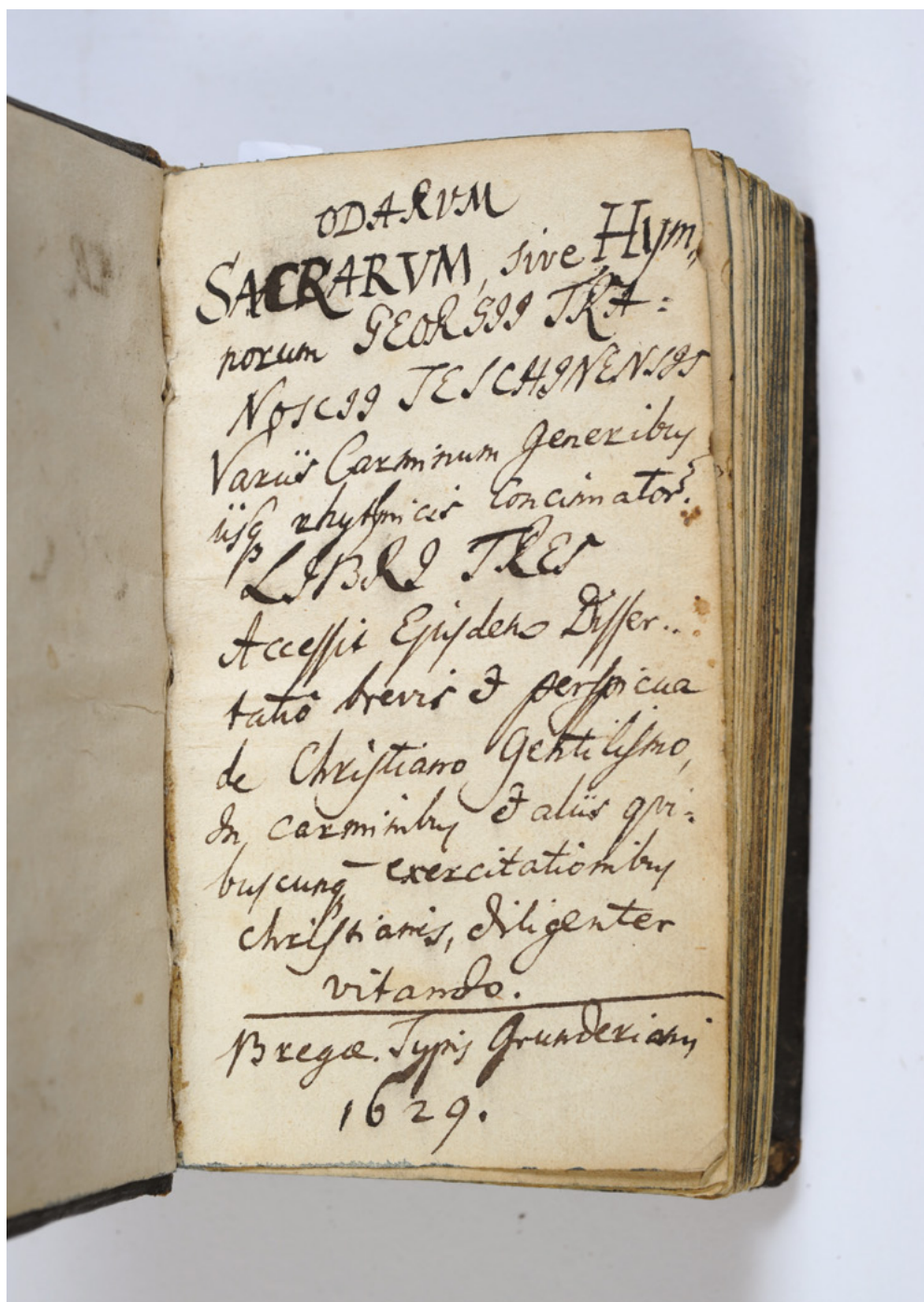
17 PIETAK, S. – PINDUR, D. – SPRATEK, D.: *Dějiny evangeliků na Těšínsku od reformace do tolerance*. Český Těšín 2020, s. 46.

18 Na Těšínsku v českých a poľských evanjelických zboroch až do druhej polovice 19. storočia, rovnako na Slovensku.

19 PIETAK – PINDUR – SPRATEK: *Dějiny evangeliků na Těšínsku*, s. 82–83.

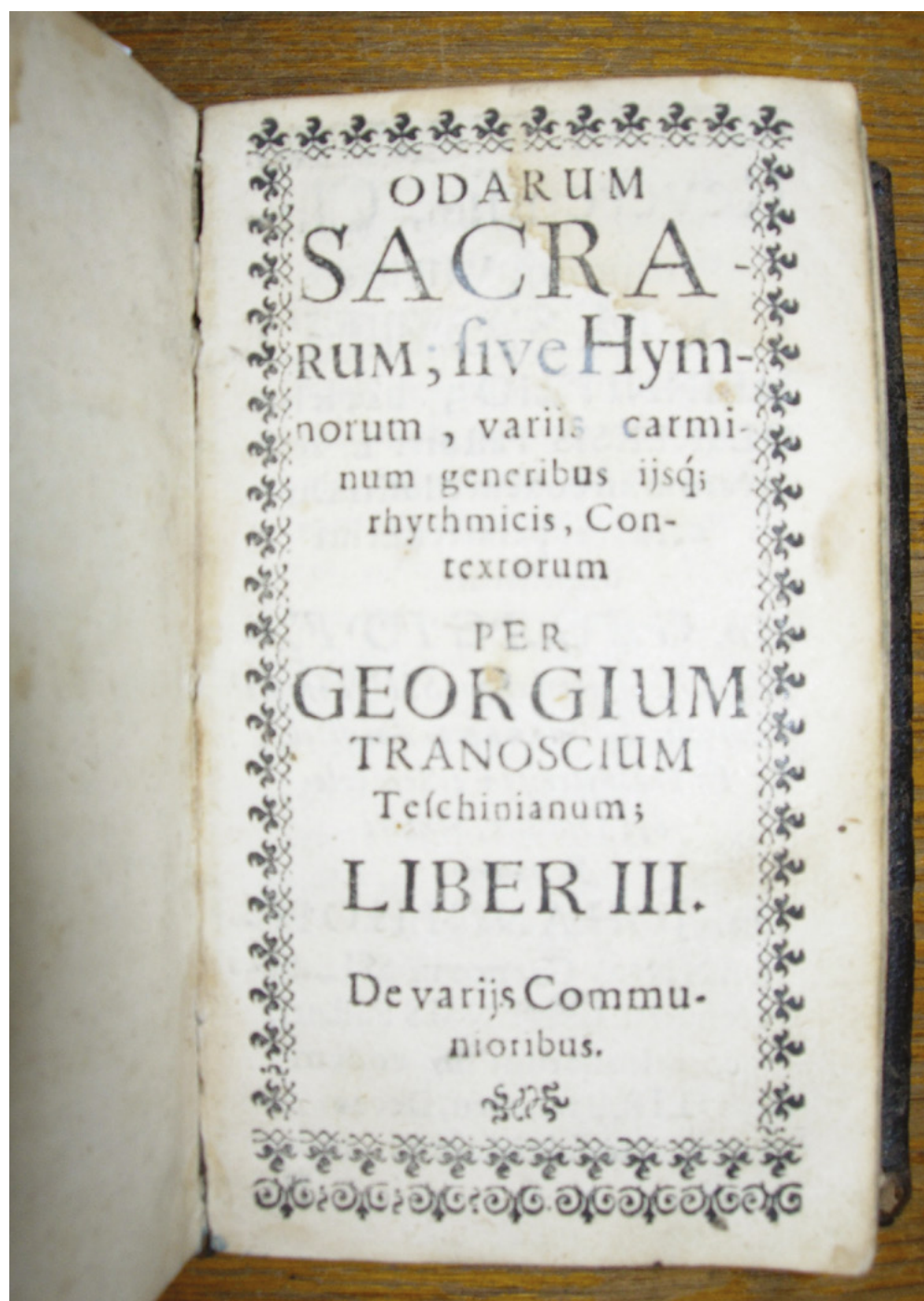
20 TRANOVSKÝ, J.: *Konfessý Augspurská: budťo Wyznáni Wiry Swatě Ewangelistské: Kterěž Kurfirsst Sasky,...Knjžata, Města a Stawowe Ržjsse: G. M. L. Karlowi, toho gměna Pátěmu...L.P. 1530 včinili*. Olomouc, 1620.

21 Uhorský šľachtický rod Suňog (aj Suneg, Sunnegh, Szunyogh), pôvodom z Abova, usadený v Jasenici na Považí, mal vo vlastníctve aj hrad Budatín (v dnešnej Žiline) a Budatínske panstvo a Ján II. zdedil aj sliezske majetky. Bielsko vlastnili Suňogovci v rokoch 1592–1724.

Obr. 4 a 5: TRANOVSKÝ, J. *Odarum sacrarum sive hymnorum ... libri tres ...* Bregae, 1629. Originálny výtlačok z vydania z r. 1629 je zachovaný a dostupný v Oravskom múzeu P.O.H. – Čaplovičovej knižnici. Sign.: ČK DK IV/721/2

Oravské múzeum P. O. H. z vlastných zdrojov financovalo reštaurovanie tejto vzácnjej tlače v roku 2021.

Obr. 5

s rodinou,²² azyl získava na pozvanie Jána a Anny Suňogových na Budatínskom hrade. Kráľovské Uhorsko sa po rekatolizačnom prenasledovaní stáva útočiskom exulantov z krajín českej koruny. Hoci elitné vojská Gabriela Betlena nestihli prísť na pomoc českým stavom pred bielohorskou bitkou, v Uhorsku vďaka stavovským povstaniam, ktorých výraznou hybnou silou bola aj otázka náboženskej slobody, je priaznivejšie prostredie. Manželkou Jána II. Suňoga bola Anna Thurzová,²³ dcéra grófa a palatína Juraja Thurzu, ktorý položil organizačné základy evanjelickej cirkvi v Uhorsku.

Tranovský prichádza do kultivovaného humanistického prostredia žijúceho v duchu reformácie. Ešte v roku 1629 dostáva pozvanie a povolanie od grófa Gašpara Ilešháziho²⁴ na Oravský hrad. Gašpar Ilešházi bol zbožným a horlivým podporovateľom reformácie, spolu s manželkou Helenou Thurzovou²⁵ a svojim svokrom Jurajom Thurzom vystupovali ako predstavitelia a ochrancovia reformácie v Uhorsku a podporovatelia vzdelanosti. Po smrti Juraja Thurzu (1616) sa stal ďalším protestantským uhorským palatínom práve Gašpar Ilešházi. Pod jeho ochranou strávil Juraj Tranovský pokojné tri roky (1629–1631) na Oravskom hrade, kde sa mohol venovať kazateľskej a literárnej činnosti. V roku 1629 vychádzajú Tranovskému „*Odorum sacrarum sive Hymnorum*“, ²⁶ tri knihy latinských duchovných piesní, vytlačené v sliezskom Brzegu (Breg, čes. Břeh). Originálny výtlačok z tohto vydania je zachovaný a dostupný Oravskom múzeu P.O.H. – Čaplovičovej knižnici²⁷.

22 PETOCZOVÁ, Jana: *Cithara sanctorum a hudobné dianie na Spiši v 17. storočí*. In: *Cithara sanctorum 1636–2006*. KOVAČKA, M. – AUGUSTÍNOVÁ, E. (edd.), Martin 2008, s. 169–171.

23 Anna Thurzová Suňogová (Szunyog) 1603–1664, dcéra Juraja Thurzu a Alžbety Czoborovej.

24 Gašpar Ilešházi (1593–1648) dedičný župan Trenčianskej a Liptovskej stolice, po manželke Helene Thurzovej aj Oravskej stolice.

25 Svadba Gašpara Ilešháziho a Heleny Thurzovej bola 14. 2. 1614 v Sobášnom paláci v Bytči a spojila dva najvýznamnejšie protestantské rody v Uhorsku.

26 TRANOVSKÝ, J.: *Odorum sacrarum sive hymnorum ... libri tres ... Bregae 1629*.

Prítl. 1: *Odorum sacrarum sive Hymnorum, varijs carminum generibus, ijsq; rhythmicis concinnatum, Authore Georgio Transoscio Teschiniano; Liber II. De Articulis catecheticis*. [Bregae, ... 1629.] 120 . S. F7 – I 12 [= 84] s.

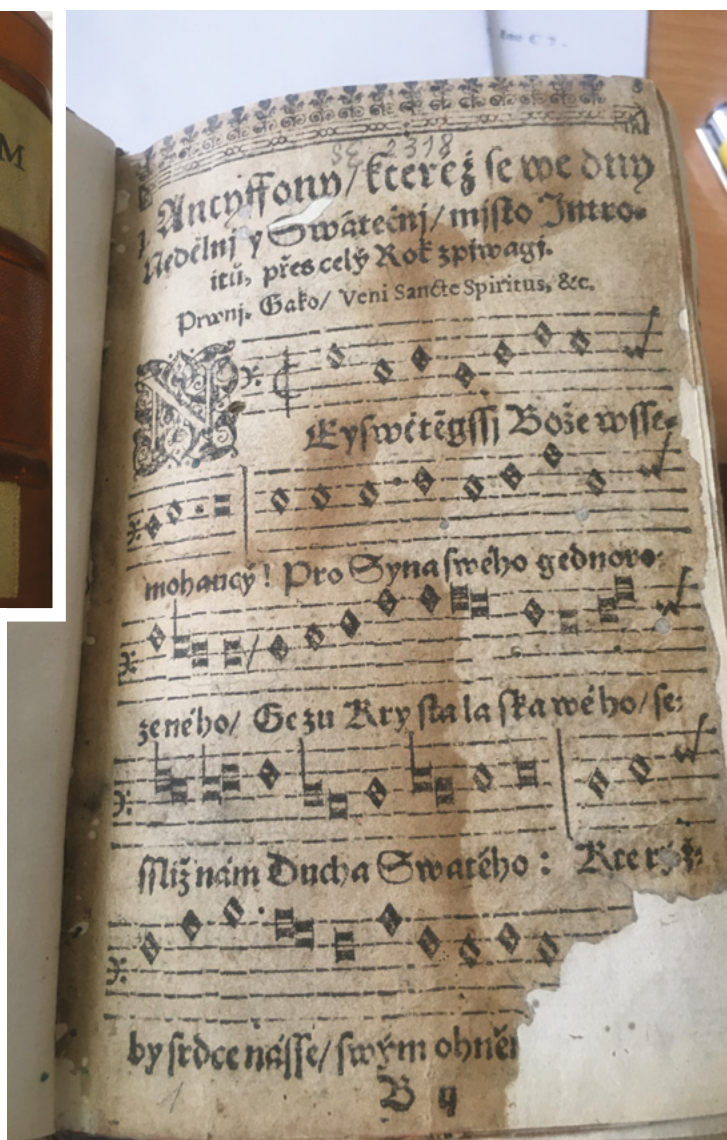
Prítl. 2.: *Odorum sacrarum; sive Hymnorum, varijs carminum generibus ijsq; rhythmicis, Contextorum Per Georgium Transoscium Teschinianum; Liber III. De varijs Comunioribus*. [Bregae, ... 1629.] 120 . S. K1 – V 10 [= 260] s.

Na konci tlače zložky S9b – V 6a je nototlač. Na prvej a štvrtej strane prednej predsádky viaceré rkp. latinské posesorské údaje. Na prvej a druhej strane zadnej predsádky sú rkp. poznámky z roku 1628 s rkp. obrázkom. Koncové vinety. Tlač je miestami zatečená a mierne znečistená. Kniha je viazaná v čiernej koži so slepotlačovou výzdobou, koža je miestami poškodená.

Sign.: ČK DK IV/721/2

Oravské múzeum P. O. H. z vlastných zdrojov financovalo reštaurovanie tejto vzácnej tlače v roku 2021.

27 ILENINOVÁ, Katarína: *Odorum sacrarum a Cithara sanctorum vo fonde Čaplovičovej knižnice Oravského múzea POH*. Podrobne prezentované verejnosti v rámci seminára JURAJ TRANOVSKÝ – *posol piesňovej kultúry*, ktorý sa konal 10. januára 2011 v budove Čaplovičovej knižnice v Dolnom Kubíne.

Obr. 6 a 7:
Cithara sanctorum –
 exemplár z pôvodného
 vydania z roku 1636
 u Wawrinca Brewera
 v Levoči z fondu Sloven-
 skej národnej knižnice
 v Martine.

Od 22. 1. 1632 bol Tranovský prijatý za člena Liptovského seniorátu a až do svojej smrti 29. 5. 1637 je evanjelickým farárom v Liptovskom sv. Mikuláši. Tu mu za podpory šľachtických mecénov a Liptovského seniorátu vyšli jeho hlavné diela. V roku 1635 vydal latinsko-nemecko-českú príručku pre mládež „*Formulae puerilium colloquiorum latina, bohemica et germanica lingua brevissimae conscriptae*“ a hlavne „*Phiala Odoramentorum. Modlitby křesťanské, kteréž ráno i večer, při službách božích i doma, na výroční památky i jindy, ve všelikých potřebách duchovních i tělesných, jakož od služebníkův*

církve, tak i od lidu obecného s hojným prospěchem užívati se mohou“,²⁸ ktorú venoval dlhoročnej patrónke Márii Suňogovej.

Už v nasledujúcom roku 1636 vydal svoje hlavné dielo – „*Cithara Sanctorum...Pjsně Duchownj,...při Weyročnjch Slawnostech a Památkach...*“, na ktorého zostavení, prekladoch i nových piesňach pracoval minimálne od roku 1630. Svoje zámery definoval sám autor v predhovore, podľa ktorých zaradené piesne musia obsahovo byť zhodné s učením evanjelickej cirkvi a.v., a mali by vyhovovať potrebám domácej cirkvi i exulantom. *Cithara* v sebe úspešne skombinovala umelecké kvality a katechizmus. O úspešnosti tohto kancionálu svedčí množstvo desiatok jeho vydaní a používanie v Sliezsku do polovice 19. storočia, u mnohých slovenských zborov až do vydania Evanjelického spevníka v roku 1992.

Pravidelné nové vydania *Cithary sanctorum* bývali dopĺňované od roku 1653 o nové piesne a upravované na aktuálne potreby. Postupne sa navyšoval aj počet strán z pôvodných 700. Zachovalo sa však aj niekoľko exemplárov z pôvodného vydania z roku 1636 u Wawrinca Brewera v Levoči, ktoré sa nachádzajú v:

- Historická knižnica Tranoscia v Liptovskom Mikuláši
- Slovenská národná knižnica v Martine
- Českobratská církev evangelická – Ústřední kancelář Praha
- Muzeum regionu Valašsko vo Valašskom Meziříčí.

Všetky exempláre sú čiastočne defektné a chýbajú v nich strany, relatívne dobre je zachovaný práve exemplár v Liptovskom Mikuláši.²⁹ Obsahuje rukopisné poznámky Karola Miloslava Lehotského, ktorého rodina opatrovala tento vzácny výtlačok od začiatku 18. storočia až kým sa stal súčasťou Knižnice Tranoscia.

Kancionál obsahuje 414 piesní, 244 husitských a piesne z českých lutherských spevníkov, niekoľko Lutherových, piesne od slovenských autorov (Ján Silván, Ondrej Cengler, Michal Krišpín, Eliáš Láni), a sám ich napísal 90. Už v 17. storočí boli pre veľký záujem ďalšie vydania *Cithary* – 1638 Levoča, 1647 Trenčín, od 1653 s prídavkom, 1659, 1674, 1680, 1684, 1693, 1696.

Tranoscius na Slovensku

Meno *Tranoscius* má na Slovensku okrem latinskej verzie mena Juraja Tranovského viacero významov.

V ľudovom prostredí sa pod menom *Tranoscius* označoval Tranovského kancionál. Vychádzal pravidelne takmer každé 1–2 roky (s niekoľkými prestávkami 1791–1795,

28 TRANOVSKÝ, J.: *Phiala Odoramentorum, Apocal: 5. Modlitby křesťanské, kteréž ráno i večer, při službách božích i doma, na výroční památky i jindy, ve všelikých potřebách duchovních i tělesných, jakož od služebníkův církve, tak i od lidu obecného s hojným prospěchem užívati se mohou.* Levoča 1635.

29 TRANOVSKÝ, J.: *Cithara Sanctorum. Pjsně Duchownj staré i nové, kterýchž Církev křesťanská při Weyročnjch Slawnostech a Památkách. Jakož i we všelijakých potřebách svých.* Levoča 1636.

Obr. 8: Pečiatka Tranovského knižnice.

1841–1848, 1914–1917, 1932–1938) a počet piesní narastal (v roce 1674–562, 1727–812, 1895–1131, 1971–1305). Kancionál znamenal pre evanjelickú cirkev a.v. základnú kostru pre domáce i verejné cirkevné obrady. V časoch prenasledovania, zákazov, odňatia chrámov a nemožnosti zúčastňovať sa bohoslužieb sa vďaka nemu udržala na Slovensku ECAV ako druhá najpočetnejšia.

Od roku 1894 do súčasnosti vychádza Tranovský evanjelický kalendár, tiež nazývaný v domácom prostredí ako *Tranoscius*.

A *Tranoscius* sa volá do súčasnosti aktívne vydavateľstvo a spolok. V ťaživej situácii pre slovenských evanjelikov, keď nebola v rámci Uhorskej evanjelickej cirkvi umožnená činnosť domáceho misijného spolku pod menom Tranovský (1897), rozhodli sa členovia založiť vydavateľsko – kníhkupecký spolok **Tranoscius**, ktorý bol založený 27. 4. 1898 v Liptovskom Mikuláši.

V rámci tohto spolku bola založená aj **Knižnica Tranovského**, do ktorej sa mali sústrediť novo vydávané knihy vydavateľstva a zároveň aj historické tlače a dokumenty ECAV na Slovensku. Jeden zo zakladateľov a členov výboru Tranoscia Ján Mocko, senický farár, cirkevný a literárny historik, sa snažil získať do knižnice a vypátrať zachované historické knihy cirkevného zboru v Liptovskom Mikuláši a vydania Tranovského kníh. Tento súbor sa stal základom historickej knižnice Tranoscia. Jeho súčasťou je

aj exemplár 1. vydania *Cithary sanctorum* z roku 1636, ktorý získal Ján Mocko v roku 1892 od dedičov rodiny Lehotských. Knižnica Tranoscia vznikla oficiálne v roku 1908 a jej súčasťou sa stala aj historická Knižnica Tranovského. Spolku Transcius a správcom z cirkevného zboru ECAV v Liptovskom Mikuláši sa podarilo knižnicu udržať, ako oficiálne uzavretú kvôli zlému fyzickému stavu fondu, a zachovať tak počas celého obdobia komunizmu i v nasledujúcich rokoch, keď sa vo veľkom vykupovali a kradli historické knihy. K spolupráci so Slovenskou národnou knižnicou došlo v rámci spolupráce na projekte súpisu HK ECAV na Slovensku.³⁰ Výsledkom tejto spolupráce bol aj *Historický atlas evanjelickej cirkvi a.v. na Slovensku*,³¹ kde v rámci zachovaných historických knižníc ECAV na Slovensku je zachytená aj knižnica Tranoscia.³² Samostatná odborná analýza knižnice však nebola v tejto súvislosti publikovaná.

Podľa pasportizačného súpisu z roku 2010 mala Historická knižnica Tranoscia celkom 1430 knižničných jednotiek. Rôznych vydání Tranovského bolo celkom 41 – od prvého olomouckého vydania „*Konfessý Augsspurská: budto Wyznánj Wjry Swaté Ewangelistské: Kteréz Kurfirsst Sasky,...Knjzata, Města a Stawowe Ržjsse: G. M. L. Karłowi, toho gména Pátému...L.P. 1530 včinili...*“,³³ vyššie uvedeného prvého levočského vydania *Cithary sanctorum* z roku 1636, ako aj vydania z roku 1696 z Levoče. Celkovo ide o vydania Cithary a Phialy z Budína, Pešti, Pressburgu (Bratislavy), Ružomberku, Banskej Bystrice, Těšína (A. Baron), Prahy (Bohumil Ház), ale i Amsterdamu (1659, Kryštof Kundrát).³⁴

Aktuálne je od 26. 6. 2020 je Historická knižnica Tranoscia sprístupnená verejnosti ako expozícia v spolupráci s Múzeom Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši.

Nakoľko knihy boli cenným a veľkým majetkom, s veľkou pravdepodobnosťou minimálne časť osobnej Tranovského knižnice sprevádzala manželku Annu. Tá sa po smrti manžela v roku 1637 presťahovala spolu s 5 deťmi do vtedajšej Nemeckej Ľupče (dnes Partizánska Ľupča). So sťahovaním i kúpou domu jej pomohol rodinný priateľ a ľupčiansky farár Ján Lochman.³⁵ V Nemeckej Ľupči bývala Anna Tranovská s deťmi do roku 1643, keď sa znovu vydala za Pavla Grelnerta, evanjelického farára na Starých Horách. Tam bývala do roku 1653, keď opäť ovdovela. Zomrela u dcéry Roziny 2. 4. 1665 na fare v Komjatnej.³⁶

30 Projekt pasportizácie historických knižničných dokumentov a fondov SR realizovala Slovenská národná knižnica – Odbor správy HKDaF SR 2002–2010, autor bol súčasťou a realizátorom projektu Súpisu HK ECAV.

31 ZMETÁK, Igor: *Zachránené evanjelické historické knižnice na Slovensku po roku 1990*. In: *Historický atlas evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*. KUSENDOVÁ, D. – BENŽA M. a kol.(edd.), Transcius, Liptovský Mikuláš 2011, s. 144.

32 Doplnujúce obrazové prílohy k textu, obr. 1–3.

33 TRANOVSKÝ, J.: *Konfessý Augsspurská: budto Wyznánj...* Olomouc 1620.

34 Analýza na základe pasportizačného súpisu z roku 2010 a archívu autora.

35 Ján Lochman (1597 Banská Bystrica – 1645 Nemecká Ľupča) mal aj kázeň na pohrebe J. Tranovského.

36 FIAČANOVÁ, Daniela: *Anna Tranovská*. In: *Reformácia po praslici*. Bratislava 2017, s. 133.

Nemecká Lupča bolo ďalším silným centrom reformácie od roku 1525 za pôsobenia farára Štefana Špettingera a neskôr Jána Lochmana, významného rektora, farára a liptovského seniora, ktorého piesne boli zaradené aj do Tranovského kancionálov. Pôvodný renesančný dom zo 16. st., v ktorom bývala Anna Tranovská, bol v roku 1785 odkúpený cirkevným zborom ECAV, a ako fara slúži do súčasnosti. Rozsiahla historická knižnica s množstvom kníh zo 16. a hlavne 17. storočia bola na fare ešte počas projektu pasportizácie HKD po roku 2000, ale knihy boli vo veľmi zlom fyzickom stave, takže ich súpis sa v tom čase nedal realizovať.³⁷ Medzitým prebehla rekonštrukcia budovy a v súčasnosti už na fare historická knižnica nie je.

Zachoval sa ale veľmi cenný prepis³⁸ denníka rodiny Lochmanovcov *Diarium Lochamnnorum* – otca Mateja (1561–1620), ktorý zachytáva historické udalosti z dobových prameňov z rokov 1528–1620. Od roku 1620 do 1645 v písaní denníka pokračoval syn Ján (1597–1645), priateľ Tranovského. Poslednú časť z obdobia rokov 1655–1665 napísal Jánov syn Matej. Denník bol počas pasportizácie HKD ECAV objavený v roku 2003 v Krmanovej knižnici na Myjave a dnes je uložený v Archíve ECAV v Bratislave. Informácie o obsahu Historickej knižnice Daniela Krmana a rukopisoch boli publikované v roku 2004³⁹.

Analýza historickej knižnice Tranoscia, vrátane Knižnice Tranovského, stopy kníh a prepojenie s Nemeckou (dnes Partizánskou) Lupčou a rodinou Lochmanovcov, by mohli dopĺňať témy a problematiku zo seminára *JURAJ TRANOVSKÝ – posol piesňovej kultúry*, ktorý sa konal 10. januára 2011 v Oravskom múzeu POH v Dolnom Kubíne.

...

37 Terénny pasportizačný výskum autora.

38 Prepis z roku 1801 od Jána Procopiusa. Výskum autora počas pasportizácie historických knižničných dokumentov ECAV v CZ ECAV Myjava v r. 2002–2003.

39 ZMETÁK, Igor: *Krmanova knižnica na Myjave*. In: Sprievodca po historických knižniciach II. SABOV, P. a kol. (edd.), Martin 2004, s. 87–90.

Johann Adam Steinmetz – dosud plně nedoceněný představitel pietismu ze Slezska

Daniel Spratek

Johann Adam Steinmetz (1689–1762) patřil ve své době k významným protestantským teologům, jehož věhlas překračoval hranice kontinentální Evropy. Pozdější historiografie jej upozadila, a teprve díky současným badatelům (a to nejen v Evropě, nýbrž i v USA) je opět docenován jeho význam nejen pro středoevropský pietismus,¹ nýbrž i globální evangelikalismus v 18. století. Z uvedených badatelů zmiňme alespoň Johna Stevena O'Malleye z Asburyho teologického semináře,² Gergelyho Csukáse z Curyšské univerzity³ či Jana Stievermanna z Heidelberské

-
- 1 Pietismus vznikl koncem 17. století jako reformní hnutí uvnitř luterské církve, které kladlo důraz na osobní víru a její emocionální stránku, jakož i na praktickou zbožnost. V pietismu se vytvořilo několik směrů; Steinmetz je řazen k tzv. hallskému pietismu, jehož zakladatelem byl August Hermann Francke (1663–1727). S podobnými hnutími (jako je třeba metodismus) je pietismus vnímán – zejména v anglickojazyčné literatuře – jako součást světového evangelikalismu.
 - 2 John Steven O'Malley (*1942, Indiana) se Steinmetzově teologickému myšlení a jeho vlivu na raný metodismus věnuje ve své monografii *The Origin of the Wesleyan Theological Vision for Christian Globalization and the Pursuit of Pentecost in Early Pietist Revivalism, Including a Translation of the Pentecost Addresses of Johann Adam Steinmetz (1689–1762)*. Lexington 2020.
 - 3 Gergely Csukás (*1983, Bratislava) věnoval osobě J. A. Steinmetze svou diplomovou práci, kterou obhájil na Vídeňské univerzitě roku 2013. Diplomová práce je dostupná on-line na stránkách univerzity: Universität Wien, u:theses (Das Hochschulschriften-Repository der Universität Wien), *Johann Adam Steinmetz (1689–1762). Biographie eines bedeutenden Predigers, Pädagogen und Publizisten im Umfeld des Pietismus*, dostupné na <https://theses.univie.ac.at/detail/23243>, cit. 12. 1. 2024. Svou disertační práci pak Csukás věnoval periodiku, jehož dlouholetým vydavatelem byl Steinmetz; disertace vyšla tiskem pod názvem *Topographie des Reiches Gottes. Die »Sammlung auserlesener Materien zum Bau des Reiches Gottes« und ihre Fortsetzungsserien*. Göttingen 2020. 409 s. Steinmetzův životopis umístil ve sborníkovém příspěvku *Johann Adam Steinmetz – Pastor, Pädagoge, Publizist im Spannungsfeld von Pietismus, Orthodoxie und Aufklärung*. In: Johann Adam Steinmetz und Kloster Berge. Zwei Institutionen im 18. Jahrhundert. SOBOTH, Christian (ed.), Halle 2021, s. 3–22.

univerzity.⁴ Je jistě žádoucí, aby tato význačná postava náboženských dějin vešla i do povědomí českých historiků, neboť jednak nezanedbatelná část jeho činnosti je spjata s územím Slezska (a to zejména s Ježíšovým kostelem v Těšíně), jednak sehrál důležitou roli v dějinách náboženského exilu z českých zemí. Dosud se mu totiž dostalo ze strany české historiografie jen neuspokojivé pozornosti – býval zmiňován zejména v souvislosti se svou rolí pro pobělohorský exil z českých zemí,⁵ dále byla osobnost J. A. Steinmetze předmětem prací církevních historiků zabývajících se dějinami protestantismu na Těšínsku,⁶ okrajově byl též zmiňován historiky zabývajících se demografickým a sociálním vývojem Slezska (a to zejména s ohledem na jeho nerovný sňatek se šlechticnou)⁷ či v syntézách zabývajících se dějinami Slezska nebo jeho částí,⁸ jakož i v biografických slovnících.⁹

-
- 4 Jan Stievermann (*1975, Hechlingen) se zabývá zejména Steinmetzovou rolí zprostředkovatele mezi kontinentálním a anglo-americkým evangelikalismem, a to kupříkladu ve sborníkovém příspěvku *Halle Pietism and its Perception of the American Great Awakening. The Example of Johann Adam Steinmetz*. In: *The Transatlantic World of Heinrich Melchior Muhlenberg in the Eighteenth Century*. ROEBER, A. Gregg – MULLER-BAHLKE, Thomas – WELLENREUTHER, Hermann (edd.), Halle 2013, s. 213–246, či v časopiseckém článku *Faithful Translations: New Discoveries on the German Pietist Reception of Jonathan Edwards*. *Church History* 83, 2014, č. 2, s. 324–366. O téže tématu nejnověji stručně pojednává v příspěvku *German Pietism*. In: *The Oxford Handbook of Early Evangelicalism*. YAEGER, Jonathan (ed.), New York 2022, s. 109–110.
 - 5 SKALSKÝ, Gustav Adolf: *Z dějin české emigrace osmnáctého století. I. díl*. Chotěboř 1911, s. 56–57, 73, 138–140, 145–146, 161, 196, 288; HELFERT, Vladimír: „Moravští bratři“ u Durynských Goty. Časopis Moravského muzea 53, 1929, s. 377–378; ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Z nouze o spasení. Česká emigrace v 18. století do Pruského Slezska*. Praha 1992, s. 15, 162; TÁŽ: *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*. Praha 1999, s. 7, 9, 11, 12, 87, 131, 132, 209, 212, 218, 236, 312, 684, 699; TÁŽ: *Stručně o pobělohorských exulantech*. Praha 2005, s. 77; SPRATEK, Daniel: „Porodní asistent“ obnovené Jednoty pastor Johann Adam Steinmetz. In: *Sborník III. konference Moravian v roce 2003*. KRÍŽOVÁ, Markéta – SPRATEK, Daniel (edd.), Suchdol nad Odrou 2004, s. 54–58.
 - 6 Právnímu procesu proti Steinmetzovi a jeho kolegům se věnoval PIĘTAK, Stanisław: *Nové prameny k těšínskému pietismu. Záležitost pastora Steinmetze z let 1726–1730*. In: *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim*. CZYŻ, Renata – GOJNICZEK, Waław – SPRATEK, Daniel (edd.), Cieszyń, 2010, s. 152–166; TÝŽ: *Proces s těšínskými pietisty v letech 1726–1730*. *Těšínsko* 53, 2010, č. 4, s. 9–15. Steinmetzův biogram umístil Piętak rovněž do kolektivní monografie PIĘTAK, Stanisław – PINDUR, David – SPRATEK, Daniel: *Dějiny evangeliků na Těšínsku od reformace do tolerance*. Český Těšín 2020, s. 217–226. Steinmetzův životopis se nachází rovněž v antologii *Služebníci slova Božího v krajině pod horami*. Český Těšín 2005, s. 22–32, jakož i v českém překladu původně německé monografie PATZELT, Herbert: *Pietismus v Těšínském Slezsku*. Cieszyń 2010, s. 55–60.
 - 7 STIBOR, Jiří: *Nerovné sňatky na Těšínsku*. In: *Slezsko v dějinách českého státu*. BORÁK, Mečislav (ed.), Šenov u Ostravy 1998, s. 225; KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Města na Těšínsku v 18. století*. Český Těšín 2005, s. 125, 157–158; KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŠMERDA, Milan – ŽÁČEK, Rudolf: *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství (na příkladu Těšínska)*. Opava 2002, s. 186.
 - 8 Např. FUKALA, Radek a kol.: *Slezsko v dějinách českého státu II. 1490–1763*. Praha 2012, s. 294–295; KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Těšínsko – země Koruny české. Ducatus Tessenensis – terra Coronae regni Bohemiae. K dějinám knížectví od počátků do 18. století*. Český Těšín 2008, s. 185, 187, 190.
 - 9 Např. PIĘTAK, Stanisław: *Steinmetz, Johann Adam*. In: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, sešit 12. DOKOUPIL, Lumír (ed.), Ostrava 1999, s. 61–62. Signifikantní ovšem je, že Steinmetz

Johann Adam Steinmetz se narodil 24. září 1689 v dnešních Księginicach Wielkich (Groß-Kniegnitz) v knížectví břežském v Dolním Slezsku.¹⁰ Jeho otec Johann Christoph Steinmetz (1648–1701)¹¹ tam byl pastorem a byl stoupencem „otce pietismu“ Filipa Jakoba Spenera; matka Anna Barbara, roz. Ulmannová (Olemannová), byla dcerou slezského pastora. Johann Christoph Steinmetz však zemřel, když bylo jeho synovi necelých dvanáct let.

Ovdovělá matka Anna Barbara Steinmetzová se odstěhovala se synem do Břehu, kde Johann navštěvoval gymnázium; vynikal ve studiu cizích jazyků a již jako šestnáctiletý dvakrát přečetl latinské vydání spisu Johanna Arndta (†1621) „O pravém křesťanství“ (tento spis sehrál významnou roli při vzniku a formování německého pietismu). V době jeho gymnaziálních studií zažilo Slezsko neobyčejné duchovní probuzení „modlicích se dětí“ (*Kinderbeten*).¹² Stovky dětí a mládežníků se scházely pod širým nebem k modlitbám, rozvažování Písma a uctívání. Profesor O'Malley¹³ předpokládá, že Steinmetzova zkušenost s tímto probuzením – mohutným působením Ducha svatého – jej ovlivnila na celý život. K této události se vracel, a také díky ní ve své teologii zdůrazňoval Letnice. Spasení křesťana mělo u něj dvě ohniska – Golgotu, reprezentující křesťanovo ospravedlnění, a Letnice, reprezentující jeho posvěcení, jeho „zapečetění Duchem svatým“.

zcela schází v generálním hesláři Biografického slovníku českých zemí (BSČZ, dostupný na <http://biography.hiu.cas.cz>, cit. 27. 2. 2024).

10 Obsáhlejší Steinmetzovy životopisy jsou obsaženy zejména v: STISSER, Conrad, Wilhelm: *Der Reichthum der Gnade und Barmherzigkeit Gottes in Christo Jesu an seinen auserwählten Knechten welcher, als der weiland ... Herr Johann Adam Steinmetz, Abt des Stifts und Closters Bergen, ... den 10ten Julius 1762. im 73. Jahre seines Alters in Seinem Erlöser sanft und selig entschlafen war*. Magdeburg 1762, s. 30–55; BERNHARDI, Wilhelm: *Johann Adam Steinmetz, weiland Abt des Klosters Bergen in seinem gottseligen Leben und Wirken*. Berlin 1840, s. 1–60; RENNER, Ludwig: *Lebensbilder aus der Pietistenzeit*. Bremen – Leipzig, 1886, s. 31–140; CSUKÁS, Gergely: *Johann Adam Steinmetz (1689–1762). Biographie*, 154 s., TÝŽ: *Johann Adam Steinmetz – Pastor*, s. 3–22. Těšínskému období Steinmetzovy činnosti se v podstatné části věnuje kratší biogram umístěný záhy po Steinmetzově vyhnání z Těšína v: GROSS, Johann Mathias: *Des historschten Lexici evangelischer Jubel-Priester ... zweyter Theil*. Nürnberg 1732, s. 111–114.

11 EHRHARDT, Sigismund Justus: *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens. Zweiten Theils, Erster Haupt-Abschnitt, welcher die Protestantische Kirchen- und Prediger-Geschichte der Stadt und des Fürstenthums Brieg in sich fasset*. Liegnitz 1782, s. 437–438.

12 K uvedenému fenoménu srov. např. SWENSSON, Eric Jonas: *Kinderbeten. The Origin, Unfolding and Interpretations of the Silesian Children's Prayer Revival*. Eugene 2010, 102 s.; SCHOTT Christian-Erdmann: *Kinderbeten und Gnadenkirchen. Zu den frömmigkeitsgeschichtlichen Folgen der Altranstädter Konvention (1707–1709) in Schlesien*. Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte 87, 2008, s. 181–201; PIĘTAK – PINDUR – SPRATEK: *Dějiny evangeliků*, s. 183–184.

13 O'MALLEY: *The Origin*.

Asi roku 1709¹⁴ odešel Steinmetz studovat do Lipska. Tam se završil proces jeho náboženské orientace na pietismus. Brilantně ovládl řečtinu, v níž studoval Nový zákon, a také starověké církevní otce. Rozhodl se pro akademickou dráhu, ale z jeho rozhodnutí nakonec sešlo, jelikož v břežském knížectví byl velký nedostatek duchovních a Steinmetz se také musel starat o hmotné zabezpečení své matky. Přijal proto místo učitele na břežském gymnáziu a (po ordinaci před břežskou konzistoří) též i vikáře v maľujowické (Mollwitz) farnosti. Do Maľujowic docházel z Břehu, jelikož na maľujowické faře bydlel jiný farář. V pietistickém duchu ovlivňoval některé studenty břežského gymnázia. Roku 1717 (to mu bylo 28 let) byl povolán baronem Joachimem Friedrichem von Seidlitz (1659–1726) do velké farnosti ve slezských Teplicích – Cieřłowodech (Tepliwoda, Töppliwoda) v knížectví minstrberském. Ač byl Steinmetz ještě relativně mladým duchovním, stal se na novém působišti vůdcem duchovního probuzení: svá kázání doplňoval vyučovacími a modlitebními setkáními věřících, rozvíjel své pastorační schopnosti tím, že si systematicky zapisoval, čemu se naučil při návštěvách a duchovních rozhovorech. Zakrátko téměř nebyl ve vesnici dům, kde by nebyl někdo obrácený.

O Steinmetzově činnosti se dozvěděli hrabě Wenzel Ludwig Henckel von Donner-smarck (†1734) a jeho bratr Erdmann Heinrich (†1752) z Bohumína a rozhodli se, že Teplice navštíví. O výsledcích Steinmetzovy práce se mohli přesvědčit, jen co se ubytovali v místním hostinci – hostinský před vzácnými hosty nepřestával hořekovat, že kvůli mladému pastrovi bude muset zavřít živnost; pro Steinmetzovy obrácené farníky přestala být hospoda zajímavá. V neděli si bratři Henckelové vyslechli Steinmetzovo kázání a následně se zúčastnili i domácí pobožnosti v domě barona von Seidlitz. Během této pobožnosti se Steinmetz zmínil o misionářích dánsko-hallské misie, kteří od roku 1706 pracovali v Trankebaru na Koromandelském pobřeží v jižní Indii. Steinmetz dodal, že by rád chtěl do Indie na malabarské pobřeží jako misionář jít. Bratři Henckelové pak v osobním rozhovoru s Johannem Adamem Steinmetzem mladému pastrovi vyprávěli o evangelicích v Těšíně a požádali jej, aby se Těšín stal jeho „malabarským pobřežím“.

Roku 1709 byla za hradbami města Těšina povolena stavba evangelického kostela. Tehdy přiměl švédský král Karel XII. císaře Josefa I., aby povolil mj. vystavět ve Slezsku šest tzv. kostelů milosti, z nichž jeden mohl být zbudován u města Těšina. Byl nazván „Ježíšův kostel“. Ke kostelu náleželi evangelíci z celého Horního Slezska – nejen z Těšínska, ale i z knížectví opolského, opavského, krnovského a z panství Bielsko, Pszczyna a Bytom. Zhruba 40 000 členům sboru muselo pochopitelně sloužit více

14 Stručný Steinmetzův biogram na webu *Franckesche Stiftungen* uvádí rok 1709 jako rok jeho imatrikulace na univerzitě v Lipsku (Franckesche Stiftungen, Digitale Sammlungen, *Steinmetz, Johann Adam*, dostupné na <https://digital.francke-halle.de/name/view/759036>, cit. 29. 2. 2024). Naproti tomu STISSER: *Der Reichthum*, s. 35, uvádí, že Steinmetz začal studovat v Lipsku až roku 1710; GROSS: *Des historischen Lexici*, s. 111, uvádí, že Steinmetz studoval v Lipsku již od roku 1708, a dále, že posléze navštěvoval i přednášky na univerzitách v Helmstedtu, Jeně, Halle a Wittenbergu.

Obr. 1: Budova evangelické školy v Těšíně z roku 1725 (foto autor)

pastorů současně. V době, kdy Henckelové navštívili Steinmetze, působili v Těšíně pastor Jan Muthmann, pietista, a dále pastoři Schmidt a Hentschel, držící se tvrdé luterské ortodoxní (protipietistické) linie. Ke třem stávajícím pastorům bylo nutné přibrat aspoň dva nové – a hrabata Henckelové na návštěvě v Teplicích usoudila, že nejlépe by bylo, kdyby se jedním z nich stal právě Steinmetz.¹⁵

Steinmetz, který krátce nato obdržel od těšínské šlechty oficiální povolání, ale váhal, zda do Těšína jít. Rozhodl se Těšín navštívit a sám zjistit, jaká je tam situace. Jelikož mluvil jen německy, shledal, že bude nutno povolat ještě dalšího pastora, který by mohl kázat ve slovanském jazyce, a navrhl, aby se jím stal slovenský pastor Ján Záskalický (Záskalický nakonec do Těšína nepřišel a místo něj byl povolán Samuel Ludwik Sassadius, jenž kázal polsky). Po návratu do Teplic našel Steinmetz doma anonymní dopis, v němž byl varován před těžkostmi a utrpením, které na něho v Těšíně čekají. Jak se pak ukázalo, pisateli tohoto dopisu byli pastorem Hentschel a Schmidt, kterým jistě vadil Steinmetzův pietismus a kteří také těžce nesli, že poměrně mladý pastor má

15 K historii evangeliků při těšínském Ježíšově kostele srov. nejnověji PIĘTAK – PINDUR – SPRATEK: *Dějiny evangeliků*, s. 179 a násl.

být povolán na místo „prvního pastora“. Ke své smůle však oba pastoři zapečetili dopis cizí pečeti, na které byla část verše ze Zjevení 2, 10: „*Neboj se toho, co máš vytrpět.*“ V tomto desátém verši, jenž končí slovy „*buď věrný až na smrt, a dám ti vítězný věnec života*“, Steinmetz uviděl Boží vůli pro svou další službu a rozhodl se na Těšínsko odejít. Ten verš pak provázel Steinmetze celý život a později si jej vetkl i do svého erbu – v něm je odkaz „Ap. [Apocalypsis] II. 10“.

Dne 9. dubna 1720 císař Karel VI. jeho povolání na místo pastora potvrdil¹⁶ a 23. září 1720 měl Steinmetz v Těšíně své inaugurační kázání.

Když Steinmetz přišel do Těšína, stále tam ještě nebyl kostel, jen velká stodola sbitá z prken, takže dovnitř padal velmi často sníh, a nadto když byla vyspravena, sedláci často odtrhli horní prkna a posedali na trámy, aby slyšeli kázání. Po bohoslužbách dali vše zase do původního stavu. Koncem roku 1723 pastor Steinmetz v kázání vzpomněl dokončení hlavní chrámové klenby.

Po příchodu do Těšína se Steinmetz nastěhoval do domu pastora Muthmanna, s nímž se nerozlučně spřátelil. Muthmann o Steinmetzovi později (1724) napsal: „*Je to mladý muž, má něco přes 35 let (takže je ještě o 4 roky mladší než já), ale má mimořádné obdarování, proto nám ho náš nejdobrotivější Stvořitel poslal. Jak příroda, tak milost jej znamenitě ozdobily. A Pán je s ním; v důsledku toho dábel a pekelná rota jsou proti němu.*“¹⁷ Steinmetz i Muthmann měli stejné představy o duchovní službě ve sboru.

Pietističtí pastoři Steinmetz, Muthmann a Sassadius ve spolupráci s dalšími stejně smýšlejícími učiteli (T. I. Jerichovius, J. Sarganek, O. Macher, J. Liberda, A. Schulz, J. G. Schuchard) a za podpory pietistické šlechty (zejména hrabat Hencelů, říšského hraběte Promnitze) rozvinuli v Těšíně dílo duchovní obnovy: kromě kázání vzdělávali lid na tzv. konvektiklech, což byla setkání v soukromých obydlích či v sakristii, dále prostřednictvím katechizací a opakováním kázání, podnikali také cesty po Slezsku, aby navštěvovali evangelíky, zvláště ty nemocné. Dbali také o to, aby se lidem dostaly do rukou dobré protestantské spisy; spolupracovali proto mimo jiné i s legendárním tiskařem českých exulantských knih Václavem Kleychem (†1737)¹⁸, který věnoval své druhé vydání Nového zákona z roku 1720 „*otcům duchovním a kazatelům Slova Božího při chrámě evangelickém před městem Těšínem v Horním Slezsku*“, tedy i Steinmetzovi.

Práce těšínských pietistů přinášela výsledky: víra evangelíků se prohloubila, přibývalo i nových přívrženců, přestože přestup katolíka k evangelické víře byl klasifikován

16 Opis konfirmačního dekretu se nachází v: Książnica Cieszyńska, fond: Rękopisy biblioteki Leopolda Jana Szersznika, sign. SZ DD III 18.

17 Citováno dle: PATZELT, Herbert: *Der Pietismus im Teschener Schlesien 1709–1730*. Göttingen 1969, s. 202; český překlad dle SPRATEK: „*Porodní asistent*“, s. 55. Opis uvedeného dopisu je uložen ve Franckesche Stiftungen zu Halle. Archiv, fond: Hauptarchiv, sign. AFSt/H D 57, 1161–1172.

18 K jeho osobě srov. např. PÁTA, Josef: *Václav Klejch Lažanský (1682–1737)*. Reformační sborník 8, 1946, s. 82–101.

jako zločin odpadlictví (je znám dokonce i případ obrácení židovské dívky.)¹⁹ Také se přičinili o urychlení stavebních prací na Ježíšově kostele. Každou neděli se v něm konalo několik bohoslužeb v různých jazycích – v němčině, polštině, zpočátku i v češtině; lidé přicházeli zdaleka a čekali před kostelem, až na ně přijde řada, přičemž nadšeně zpívali nábožné písně.

Zprávy o evangelických bohoslužbách v Těšíně se rychle dostaly i na Moravu k tamním tajným protestantům. Hrabě Erdmann H. Henckel von Donnersmarck o nich později hraběti Zinzendorfovi napsal (1724): „... jakmile zjistili, že v Těšíně je evangelický kostel, začali přicházet – nejprve v malém počtu, později ale ve větším – aby si poslechli, čemu se tam vlastně vyučuje. Když tu pak uslyšeli něco úplně jiného, než co se u nich učilo, a kázání evangelia brzy získalo v jejich srdcích své jisté místo, ... začali žít zcela nový život a houfně přicházivali do Těšína. Když si to jejich vrchnost konečně uvědomila, tak všem a každému zvláště nejprve po dobrém a později tvrdými hrozbami zakázala do Těšína docházet. Ti ubozí lidé nicméně, ...se nenechali zastavit, ... a mnozí na zpáteční cestě z Těšína byli uvrženi do strašných vězení, zbiti a dokonce hrozně svázáni ...“²⁰ Tajným evangelíkům z Moravy toto utrpení stálo za to, protože v Těšíně mnozí z nich našli jistotu spasení. Steinmetz jakožto německý pastor sloužil zejména německojazyčným Moravanům z Kravařska. Jeden z nich, David Nitschmann, pozdější biskup obnovené Jednoty bratrské, který měl se Steinmetzem duchovní rozhovor o Vánocích 1722, o tom později referoval takto: „Když jsem s ním rozmlouval, bylo mé srdce velice uklidněno nad výkladem učení o zásluhách Spasitele, že ubohý hříšník, takový, jaký je, může přijít pouze k němu, a bude přijat. Mým bratrům jsem pak řekl: »Co jsem slyšel a co jsem zakusil ve svém srdci, to nemohu slovy vyjádřit, měli byste tam sami jít a slyšet.«“²¹ Ti, co šli do Těšína, pak po příchodu převypravovali slyšená kázání těm, co zůstali doma. Právě proto, aby si posluchači kázání dovedli snadno zapamatovat, měl je Steinmetz jasně strukturovaná – je to patrné například na Posledním velkopátečním kázání, které měl roku 1727 v Těšíně a které roku 1733 vyšlo tiskem²². Mnozí duchovně probuzení Moravané museli pro velké pronásledování uprchnout z domova. Většina z nich odešla do Ochranova (Herrnhutu), kde na panství hraběte Mikuláše Zinzendorfa obnovili Jednotu bratrskou, známou v anglosaském světě také pod názvem „Moravská církev“ (*Moravian Church*). Tato obnovená Jednota byla naprosto mimořádně orientována na podnikání zámořských misí. I mnozí z těch Moravanů, kteří sedávali pod

19 Biblioteka i Archiwum im B. R. Tschammera Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszyńie (dále BiAT), fond Archiwum Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszyńie (dále APEAC), sign. 102.

20 Citováno dle: BENRATH, Gustav Adolf a kol.: *Quellenbuch zur Geschichte der evangelischen Kirche in Schlesien*. München – Oldenbourg 1992, s. 180–181; český překlad dle SPRATEK, Daniel: *Bohumínští pánové Henckelové von Donnersmarck (několik faktů o této rodině s ohledem na jejich význam pro moravské bratry)*. In: Sborník II. konference Moravian v roce 2001. KRÍŽOVÁ, Magdaléna (ed.), Suchdol nad Odrou 2003, s. 33.

21 Citováno dle: PATZELT: *Der Pietismus*, s. 105; český překlad dle SPRATEK, „Porodní asistent“, s. 55.

22 Roku 2005 vyšlo i v českém překladu v antologii *Služebníci Slova Božího v krajině pod horami*, s. 33–50.

Steinmetzovou kazatelnou v Těšíně, odešli na misii, ať už do Afriky, Skandinávie, Ruska, Indie, Surinamu, Severní Ameriky (mezi Indiány), do Grónska či na Labrador.²³ Historik protestantských misí Gustav A. Warneck napsal: „*Tato malá církev ve dvaceti letech založila více misí, než celá evangelická církev ve dvou stoletích.*“²⁴ Obnovená Jednota se díky své celosvětové misijní činnosti nesmazatelně zapsala do dějin globálního protestantismu. Spolu s ní se tam zapsal i pastor Steinmetz, který – podle slov Zinzendorfových – přivedl Moravany „*k pevnému uvědomění si pravého Bytí a všeobecné církve Boží*“ a „*vložil na šíje učedníků nejlahodnější jho*“.²⁵ Ještě dále jde v hodnocení J. A. Steinmetze zápis v matrice úmrtí moravské osady v Bethlehemu (dnes USA) z roku 1760 (zápis o smrti Davida Tannebergera, který neváhá pastora označit přímo za vůdce duchovního probuzení na severní Moravě v 1. polovině 18. století.²⁶ Pro mnohé Moravany se Steinmetz stal „vzorovým“ pastorem, s nímž poměřovali další, se kterými se později v exilu setkali.²⁷

Široce rozvinutá práce pietistů samozřejmě ihned vyvolala reakci. Již v dubnu 1721 obvinil katolický biskupský komisař Mizia Steinmetze z šíření nových učení. O rok později obvinili katolický děkan Schwider a daňový úředník Jiří T. Battik Steinmetze, Muthmanna a Sassadia z organizování soukromých konvektiklů a královský vrchní úřad ve Vratislavi je svým dekretem ze 6. srpna 1722 zakázal. Snahy o změnu tohoto rozhodnutí vyšly naprázdno. Pietisté se se zákazem nakonec vyrovnali tak, že všechna shromáždění přesunuli do sakristie, kde se vešlo 100–300 osob, a při shromáždění otevřeli okna a dveře, takže toto shromáždění dle jejich názoru nemohlo být pokládáno za „soukromé“. Odpůrci pietistů proto přiměli těšínského zemského hejtmana ke zřízení vyšetřovací komise, a tak roku 1723 začal proces s pietisty. Kromě Schwidera a Battika se proti nim postavili pastoři Hentschel a Schmidt a několik stoupenců lutherské orthodoxy. Steinmetz a jeho spolupracovníci však měli tu výhodu, že se za ně rozhodně postavilo šlechtické církevní představenstvo a naléhavě žádalo zastavení procesu. Vratislavský vrchní úřad této žádosti svým ediktem z 18. října 1723 vyhověl. Situace se tak uklidnila, ale ne úplně. Emoce byly v Těšíně natolik zjitřené, že bylo jasné, že protivníci se tak lehce nevzdají.²⁸

23 ŘÍČAN, Gustav Adolf: *Moravští bratři ze Suchdolu*. Suchdol nad Odrou 1992, s. 13, 15.

24 Citováno dle: GREENFIELD, John: *Moc s výsosti*. Praha 1936, s. 27.

25 MÜLLER, Joseph Theodor (ed.): *Die ältesten Berichte Zinzendorfs über sein Leben, seine Unternehmungen und Herrnhuts Entstehen*. Zeitschrift für Brüdergeschichte 7, 1913, seš. 2, s. 179–180.

26 Matriční zápis je publikován on-line v rámci projektu Bethlehem Digital History Project, Community Records, Registers – Deaths, *David Tanneberger, Sr. (1696–1760), Year 1760, No. 277*, dostupné na http://bdhp.moravian.edu/community_records/register/deaths/tanneberger/tanneberger.html, cit. 28. 2. 2024.

27 Srov. též: CSUKÁS: *Johann Adam Steinmetz – Pastor*, s. 18–19; PATZELT: *Pietismus*, s. 105–114.

28 K této první fázi pietistického procesu srov. též SPRATEK, Daniel: *Právní poměry v evangelické církvi na Těšínsku v letech 1709–1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku (1. díl)*. Revue církevního práva – Church Law Review, 2002, č. 1 (21), s. 44–46; MATWIJOWSKI, Krystyn: *Z działalności pietystów w Księstwie Cieszyńskim*. Ślaski kwartalnik historyczny Sobótka 17, 1962, s. 182–185; RADDA, Karl: *Beiträge zur Geschichte der Stadt Teschen*. Programm

V této poněkud klidnější době uzavřel pastor Steinmetz sňatek. Odmítl nejprve nabídku pastora Hentschela, aby se oženil s jeho dcerou, což vztahy mezi nimi – dané odlišným teologickým směřováním, ještě zhoršilo. Dne 22. února 1724 se oženil s urozenou slečnou Helenou Sidonií Bludovskou z Dolních Bludovic (*cca 1696), dcerou Jáchyma Bludovského, pána na Orlové a Lazech (1656–1720) a jeho první manželky Heleny Rosiny von Heugel (†1706)²⁹ (Ke sňatku evangelického duchovního se šlechtickou bylo ovšem zapotřebí získat od císaře licenci, na kterou museli Johann Adam a Anna Sidonie dosti dlouho čekat). Oddával je pastor Muthmann, který téhož roku vydal v Břehu tiskem krátký pamětní spis (*Festschrift*).³⁰

O Steinmetzově manželce toho mnoho nevíme,³¹ nicméně na základě toho, co víme o jejím otci, můžeme konstatovat, že pocházela z rodiny, kde hrál duchovní život důležitou roli. O jejím otci Jáchymovi napsal roku 1728 Johannes Sinapius ve „*Schlesische Curiositäten*“,³² že byl vysoce vzdělaným člověkem, od 16 let studoval na univerzitě a velice rád diskutoval o teologických otázkách. Často říkával: „*Jsme obvykle nejprve ateisty, potom farizeji, dokud nás možná Bůh neuchopí a neudělá z nás nakonec celníky.*“ Když byl těžce nemocen a blížila se jeho smrt, žádal opakovaně své děti, aby mu sborově zpívaly píseň *Es ist genug, so nimm Herr meinen Geist*.³³ Posiloval se rozjímáním o Boží milosti a opakoval: „*Můj Ježíš mne miluje*“. Svým dětem, které mu u postele přisluhovaly, řekl: „*Ach mé nejdražší děti, kéž byste i vy byly tam, kam já jistotně odcházím.*“

Steinmetzovo rodinné štěstí však netrvalo dlouho, jeho žena zemřela po roce manželství v dubnu 1725 po porodu dcery Anny Heleny;³⁴ bylo jí 29 let. Steinmetzova dcera

der k. k. Staats-Realschule in Teschen 5, 1877/78, s. 27–32; Archivní materiál k uvedené fázi procesu je uložen mj. též ve Franckesche Stiftungen zu Halle. Archiv, fond: Hauptarchiv, sign. AFSt/H D 57, 934-1026, a je dostupný v digitalizované podobě na <https://archiv.francke-halle.de>.

29 BiAT, APEAC, sign. 1067 (*Matrica Copulatorum, T. 1*), pag. 99; sňatek s odkazem na matriku sňatků římskokatolické farnosti u sv. Máří Magdalény v Těšíně (tomus V., fol. 198) eviduje STIBOR, Jiří: *Nerovné sňatky*, s. 225, kde uvádí chybně datum 27. 2. 2024 i jméno snoubenky Anna Sidonie Bludovská z Dolních Bludovic. K osobě a příbuzenstvu Heleny Sidonie srov. nejnověji: BRŇO-VJÁK, Jiří: *Orlová „šlechtická“*. *Příspěvek k historické topografii a šlechtické genealogii Těšínska*. In: Orlová, Slezsko a střední Evropa 1223–2023. LANČOVÁ, Kateřina – ZÁVODNÁ, Michaela – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Ostrava – Český Těšín 2023, s. 96–97.

30 Spis zmiňuje KAWERAU, Gustav: *Biermann, G., Geschichte des Protestantismus in Oesterreichisch-Schlesien*. Theologische Literaturzeitung 22, 1897, č. 18, sl. 493. Žádný exemplář tohoto tisku se mi nepodařilo ve veřejných knihovnách dohledat.

31 Nezachovala se ani její podobizna, ač v Muzeu Těšínského Slezska v Polském Těšíně jsou obrazy jejího otce (inv. č. MC/S/1158), bratra Arnošta Leberechta (MC/S/1139) a sestry Bedřišky Žofie (MC/S/1155).

32 SINAPIUS, Johannes: *Des schlesischen Adels anderer Theil, oder Fortsetzung Schlesischer Curiositäten*. Leipzig – Breslau 1728, s. 314–315.

33 V českém překladu Josefa Bašteckého zní počáteční sloka této písně takto: *Již dosti jest, ó vezmi duši mou do počtu zvolených. Hospodine, slyš prosbu upřímnou, slož z údů zemdlených jho, jež mne dosud k zemi víže, znáš touhu mou být Tobě blíže! Již dosti jest!* (Kancionál ECAV, č. 438).

34 BiAT, APEAC, sign. 1075 (*Liber Viventium*), pag. 60–61; BiAT, APEAC, sign. 1048 (*Volumen Foederis*), pag. 259. Mezi kmotry Anny Heleny je i Anna Barbara Steinmetzová, vdova; matka J. A. Steinmetze.

Anna Helena svou matku o tři roky později (v červnu 1728) následovala na věčnost.³⁵ Obě odpočívají v (nyní nepřístupné) pastorské kryptě v podzemí Ježíšova kostela.

Steinmetze ani v Těšíně neopustil zájem o zahraniční misii a Indie mu stále ležela na srdci. Misionáři v Trankebaru Nikolaus Dal (†1747), Christian F. Pressier (†1738), Christoph T. Walther (†1741) a Martin Bosse (†1756) patřili k pravidelným adresátům jeho dopisů a příjemcům jeho peněžních darů.³⁶ Se zprávami z misijních polí pietističtí pastoři seznamovali účastníky bohoslužeb v Ježíšově kostele.

Steinmetz kromě služby pastorské zastával v Těšíně též úřad inspektora evangelické školy.³⁷ Jednou týdně (v úterý odpoledne) předsedal schůzi učitelského sboru. Škola měla tehdy pět tříd a vyučovalo se v ní náboženství, čtení, psaní, počítání, jazyky, filozofie, logika, matematika, základy geometrie, stavebnictví a mechaniky, fyzika, dějiny, zeměpis (a to zejména Palestiny, Německa a Slezska), genealogie, heraldika, řečnictví, poezie a hudba. Roku 1725 se těšínským evangelíkům podařilo dostavět novou budovu školy, která byla slavnostně otevřena 5. listopadu³⁸ a byla nazvána „Ježíšovou školou“. Příznačné je, že během slavnostního otevření školy přednesli své promluvy žáci latinsky, řecky, hebrejsky, německy, francouzsky, polsky a česky (českou řeč měl žák Adam Spratek). Roku 1725 byl pro potřebu těšínské školy vydán „Catechismus Lutheri quadrilinguis“ (na každé dvoustraně byly čtyři sloupce shodného textu němec-ky, polsky, česky a latinsky), který sloužil i jako slabikář. Pod vedením Steinmetze, který působil jako školní inspektor, se škola zdárně rozvíjela. Zatímco roku 1720 měla škola jen 35 žáků, v polovině 20. let 18. stol. jejich počet vzrostl až téměř ke 150. Byli nejen ze Slezska, ale i z Polska a Uher; na studia tam posílali své děti i někteří katoličtí rodiče! Po otevření nové školní budovy zřídil Steinmetz ve staré dřevěné budově alumnát (kolej), kde získalo ubytování a stravu 40 i více žáků. Roku 1728 byla vydána pro školu podrobná instrukce (*Schul-Ordnung*)³⁹.

Kromě toho pietisté pokračovali v konání konvektiklů a pašovali do země zakázané evangelické knihy. O letnicích 1725 začalo větší duchovní probuzení mezi obyvateli města Bílska.

Protivníci pietistů tomu všemu samozřejmě pasivně nepřihlíželi. Kromě toho, že si v červnu 1724 vymohli reskript, kterým bylo pastorům zakázáno nechat v kostele kázat cizí kazatele, začali se vyzbrojovat pro obnovení procesu. Hentschel a Schmidt

35 BiAT, APEAC, sign. 1075, pag. 65.

36 Franckesche Stiftungen zu Halle. Archiv, fond: Nachlässe und Deposita, sign. ALMW/DHM 5/7:51; fond: Missionsarchiv, sign. AFSt/M 1 B 1:36

37 BIERMANN, Gottlieb: *Geschichte des k. k. evangelischen Gymnasiums*. Fest-Programm des k. k. evangelischen Gymnasiums zu Teschen, 1859, s. 3–51; MAKULA, Tadeusz: *Działalność rektora Ks. Jana Adama Steinmetza*. Cz. 2. Ewangelik Pszczyński, 1997, č. 3–4. (44–45.), s. 20–21.

38 HAASE, Theodor: *Inaugurations-Programm der lateinischen Jesusschule in Teschen*. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich 23, 1902, s. 68–85.

39 SPRATEK, Daniel: *Právní poměry v evangelické církvi na Těšínsku v letech 1709–1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku (2. díl)*. Revue církevního práva – Church Law Review, 2002, č. 2 (22), s. 116–118.

se obrátili na univerzitu ve Wittenbergu, aby situaci zhodnotila a vydala dobrozdání o pravověrnosti probuzeneckých pastorů. Universita, přestože byla sídlem tuhé lutherské orthodoxy, se nevyjádřila jednoznačně proti Steinmetzovi a jeho kolegům s odůvodněním, že má pro posudek málo podkladů. O tvrdý odsudek pietistů v Těšíně se zato krátce nato postaral wittenberský profesor Gottlieb Wernsdorf (†1729), který proti nim vydal štvavý spis.

Jelikož bylo třeba se proti útokům z Wittenbergu bránit, obrátilo se církevní představenstvo na univerzitu v Jeně, a posléze i na vrchní konzistoř v Drážďanech, aby také vydaly pastorům osvědčení. Obě instituce Steinmetze a jeho kolegy jednoznačně podpořily. To ovšem nezabránilo v roce 1726 obnovení procesu proti pietistům. Záminkou k tomu bylo Steinmetzovo sdílení se o duchovních věcech ve městě Svídnici (Świdnica). Roku 1726 požádal hrabě Zinzendorf Steinmetze, aby přijel do Ochranova, kde vývoj exulantské komunity z Moravy nabíral špatný směr. Od srpna 1726 tam totiž rozdmýchal sektářské vášně fanatic Jan Zigmund Krüger, který měl značný vliv na zakladatele Ochranova Kristiána Davida. Steinmetz se snažil zažehnat svár a přispěl tak k usmíření, kterého bylo docíleno v následujícím roce. Steinmetz se cestou 29. října 1726 zastavil ve Svídnici a spolu s osmi až devíti lidmi se pomodlil. Událost byla považována za pokoutní shromáždění na cizím území, a to bylo jednou z příčin obnovení pietistického procesu. Ten se vyvíjel v neprospěch Steinmetze a jeho přátel. V červenci 1728 byl Steinmetz suspendován. Představenstvo sboru ve svém dopise Královskému vrchnímu úřadu z 22. července 1728 žádá zrušení suspense, jelikož „*zproštění všech činností služby na základě jediné výtky... kvůli domnělému shromáždění ve Svídnici... suspensí nejen zmíněný zdejší pastor primarius... ale také celý evangelický sbor spolu s našimi pány šlechtici tímto hromadným postihem zcela citelně trpí.*“⁴⁰ V prosinci 1728 bylo na Steinmetze dokonce uvaleno domácí vězení. Nepomohla ani intervence hraběte Zinzendorfa u císařova zpovědníka jezuitů Vítě Georga Tönnemana (†1740). Také církevní představenstvo v Těšíně se snažilo nepříznivý vývoj sporu zvrátit, seč mu síly stačily. Ovšem marně. Císař Karel VI. ukončil roku 1730 proces proti pietistům svým dekretem,⁴¹ kterým pastory Muthmanna, Steinmetze a Sassadia, jakož i učitele Sarganka a Jerichovia, navždy vypověděl ze všech svých dědičných zemí. Dne 22. května 1730 opustili Těšín navždy.⁴²

Johann Adam Steinmetz se po svém vypovězení z Těšína uchýlil do bavorského Nového Města nad Aisch (Neustadt an der Aisch), kde s pomocí hraběte Zinzendorfa

40 Citováno dle: PIĘTAK – PINDUR – SPRATEK: *Dějiny evangeliků*, s. 224.

41 Otištěn mj. v: PATZELT, *Der Pietismus*, 240–241; český překlad byl publikován v [SEVERINI, Pavol]: *Collectanea Antipietistica*. [Púchov] 1741, s. 169–179.

42 K této první fázi pietistického procesu srov. též SPRATEK: *Právní poměry*; MATWIJOWSKI: *Z działalności*, s. 187–188; PIĘTAK – PINDUR – SPRATEK: *Dějiny evangeliků*, s. 222–224; PIĘTAK: *Nové prameny*, s. 152–166; TÝŽ: *Proces*, s. 9–15; RADDA: *Beiträge*, s. 32–46. Archivní materiál k uvedené fázi procesu je uložen mj. též ve: Książnica Cieszyńska, fond: Rękopisy biblioteki Leopolda Jana Szersznika, sign. SZ DD III 18 (*Acta fiscalia*).

získal místo superintendenta a gymnaziálního inspektora.⁴³ Společně s Jiřím Sargánkem, který se tam uchýlil také, aby se stal rektorem gymnázia, přispěli k rozvoji pietismu v daném městě. Oba také roku 1732 rozhodujícím způsobem ovlivnili Jana Liberdu, pastora a vůdce české exulantské skupiny v saském Grosshennersdorfu, rodáka z Těšínska, aby tato skupina odešla do Berlína, kde utvořila českou exulantskou kolonii.⁴⁴

V této době však vztahy mezi Steinmetzem a hrabětem Zinzendorffem pro názorové rozdíly chladly. Steinmetz měl jednak výhrady k Zinzendorffovu teologickému směřování, jednak mu vyčítal ukvapenost a prudkost; jejich vzájemná korespondence ustala počátkem 30. let 18. století, Zinzendorffova návštěva Steinmetze roku 1736 a Steinmetzova návštěva Herrnhutu o tři roky později již k obnovení dávného přátelství nepomohly. Poslední – poměrně ostrý – dopis napsal Steinmetz Zinzendorffovi roku 1747, na Zinzendorffovy dopisy z let 1755 a 1756 již nereagoval.⁴⁵ Zinzendorff ztráty Steinmetzova přátelství vždy litoval a ve svých pamětech o Steinmetzovi napsal: „...*je ale u nás v trochu jiné úctě, než jiní, částečně proto, že lze tušit přinejmenším skrytou nečestnost v jeho nesouhlasu, částečně proto, že máme vůči němu nezahladitelný závazek, neboť on byl tím nástrojem, který našim prvním exulantům vymluvil ducha sektářství.*“⁴⁶ Navzdory všem neshodám, zůstal Steinmetz pro Zinzendorffa „*velkým teologem*“ („*ein grosser Theologus*“). Misii Moravanů však Steinmetz podporoval, o čem svědčí např. Steinmetzova pomoc grónskému misionáři Friedrichu Böhnischovi. Rovněž moravský misionář David Nitschmann (původem ze Suchdolu nad Odrou) ve svém deníku uvádí, že když se v srpnu 1735 na své cestě z Ochranova do Georgie zastavili ochranovští misionáři v Magdeburgu u Steinmetze, ten je povzbudil a řekl, že nikdy nebyl ve svém srdci proti Moravanům.⁴⁷

V Neustadtu an der Aisch zemřela v červnu 1732 Steinmetzovi jeho matka Anna Barbara.⁴⁸ Koncem téhož roku odešel Johann Adam Steinmetz (po krátkém pobytu v durynském Pölzigu) do Magdeburska, kde byl 12. prosince 1732 slavnostně uveden do služby generálního superintendenta magdeburské oblasti a zároveň byl pověřen vedením kláštera Berge(n) u Magdeburgu jako jeho opat. (Jednalo se o bývalý klášter, který se změnil roku 1565 na evangelický vzdělávací ústav. Silou tradice se ústavu nadále říkalo klášter a v jeho čele stával evangelický duchovní s titulem „opat“.) Z titulu funkce generálního superintendenta a konzistorního rady magdeburského knížectví zodpovídal za církevní a školské záležitosti v zemi.

43 WEIGELT, Horst: *Geschichte des Pietismus in Bayern*. Göttingen 2001, s. 236–237, 263, 265.

44 ŠTĚŘÍKOVÁ: *Běh života*, s. 11; CSUKÁS: *Johann Adam Steinmetz – Pastor*, s. 20.

45 MEYER, Dittrich: *Zinzendorf und Steinmetz*. In: Johann Adam Steinmetz und Kloster Berge. Zwei Institutionen im 18. Jahrhundert. SOBOTH, Christian (ed.), Halle 2021, s. 73–92; článek obsahuje i edici posledních dopisů Steinmetze a Zinzendorfa.

46 MÜLLER: *Die ältesten Berichte*, s. 179–180; český překlad dle SPRATEK: „*Porodní asistent*“, s. 57.

47 KOPP, Achim – SCOTT, John Thomas (edd.): *The Journals of the Moravian Mission to Georgia, 1734–1737. From Herrnhut to Savannah*. Lanham – London 2023, s. 77–78.

48 SCHNIZER, Georg Matthäus: *Der Kirchen-Bibliothek zu Neustadt an der Aisch vierte Anzeige*. Neustadt an der Aisch 1785, s. 21; CSUKÁS: *Johann Adam Steinmetz – Pastor*, s. 4–5.

Obr. 2: Steinmetzův portrét (Biblioteka i Archiwum Tschammera Cieszyn)

V Bergenu Steinmetz vytvořil podle hallského vzoru vynikající školu spojenou s výzkumným ústavem.⁴⁹ Pro zdokonalení školství v roce 1735 při něm založil učitelský seminář, který byl povýšen na Pedagogium. V roce 1738 jej rozšířil o mechanickou halu, přírodovědný kabinet, sál pro technické pokusy a sál pro knihovnu, které osobně věnoval na 4 300 knih. Pečlivě dohlížel na vyučování, dbal o úroveň veřejných žákovských proslovů a u závěrečných prací požadoval náležitou akademickou úroveň. Po roce 1738 škola přijímala ročně 40–50 nových studentů, takže současně jich pojala kolem 150. Za 30 let Steinmetzova působení prošlo ústavem 930 studentů, z nichž mnozí školu velmi proslavili. Patří mezi ně básník Christoph Martin Wieland (1733–1813),⁵⁰ hudební skladatel a zakladatel berlínské pěvecké akademie Carl Friedrich Christian Fasch (1736–1800). Steinmetz dbal na to, aby se žáci mohli rozvíjet podle svých individuálních vloh. Ve škole se vyučovaly tehdy málo obvyklá angličtina a italština. Nemajetným žákům zajišťoval bezplatné vzdělání. Díky dobrovolným dárcům zřídil v roce 1750 školu pro 100 dětí z chudých rodin. Mezi velké vědecké úspěchy „kláštera“ Bergen patřilo objevení atmosféry Venuše učitelem Georgem Christophem Silberschlagem (†1790) dne 6. června 1761 a četné vynálezy jeho nevlastního bratra Johanna Esaiase (†1791), který byl členem pruské královské akademie věd a po němž je nazván kráter na Měsíci. Oba studovali a později učili na škole v Berge.

Školu vedl Steinmetz v pietistickém duchu, nešlo mu jen o intelektuální vzdělání žáků, ale o jejich duchovní obrácení a růst. Svědčí o tom i historka, že když mu král Fridrich II. Veliký osobně přikázal, aby pro své nemotorné žáky najal tanečního mistra, vzepřel se samotnému králi s tím, že než něco takového udělat, raději složí úřad. Žáci na Steinmetzovy snahy reagovali různě. Zatímco zmiňovaný osvícenecký básník Christoph Martin Wieland viděl ve Steinmetzovi sice „starého dobráka“, nicméně „oddaného náboženskému blouznění“, tak jiný Steinmetzův žák Johann Christopher Friedrich Cammerhoff (†1751) následoval svého učitele i ve víře. Cammerhoff se po studiích nakrátko vrátil do Berge jako učitel, později vstoupil do Jednoty bratrské, kde byl v pětadvaceti letech ordinován na biskupa a působil poté jako misionář mezi Indiány v Pensylvánii.

Steinmetz dbal i o povznesení vzdělanosti dospělých, zvláště v oblasti náboženské, a proto pro ně pořádal veřejné přednášky. Ty se konaly zpravidla v sobotu nebo neděli odpoledne a zčásti vycházely i tiskem. Těšily se velké oblibě a přicházely si je poslechnout zástupy lidí nejen z města, ale i venkova. Superintendent také nezapomínal na organizování modlitebních chvil.

V roce 1737 svolal Steinmetz první pastorální konferenci všech duchovních působících v knížectví; chtěl je tak sblížit a usnadnit jim výměnu profesních zkušeností a informací.

49 FÖRSTER, Uwe: *Einst berühmt, dennoch fast vergessen – Die Schule von Kloster Berge*. In: Kloster Berge, Klosterberggarten, Gesellschaftshaus, Telemann-Zentrum – Zu Geschichte, Gegenwart und Zukunft eines Magdeburgs Areal. Lange, Carsten (ed.), Halle 2004, s. 58–61.

50 NOWITZKI, Hans-Peter: „Wie lebt man so wohl im Schatten des ewigen Throns!“ *Christoph Martin Wieland und die „Unsterblichkeit“*. Aufklärung 29, 2017, s. 274.

Steinmetz také napsal a vydal řadu teologických publikací, zejména z oblasti praktické teologie, mezi nimiž zasluhuje pozornost zejména osmdesát čísel v deseti svazcích časopisu „Theologia Pastoralis Practica“ z let 1737–1759. Roku 1734 převzal po smrti svého přítele a někdejšího rektora těšínské Ježíšovy školy Traugotta I. Jerichovia vydávání jeho pietistického časopisu „Sammlung Auserlesener Materien zum Bau des Reiches Gottes“.⁵¹ Byl to jeden z nejpopulárnějších církevních časopisů své doby, přinášel informace o duchovním probuzení, misiích, šíření Bible a přispěl tak ke globalizaci evangelikalismu. Zároveň se energicky stavěl vůči náboženským aspektům rodícího se osvícenství – zejména vůči deismu, ateismu či racionalistické (liberální) teologii.

Steinmetz též sestavil a roku 1738 vydal kancionál „*Neu-eingerichtetes Kirchen- und Haus-Gesang-Buch*“.⁵² Zpěvník vycházející zejména z hallských vzorů se dočkal sedmi vydání, naposledy byl vytištěn roku 1848. Sám Steinmetz je autorem písně „*Beherrscher aller Majestäten*“, hojně zařazované i do jiných zpěvníků.⁵³

V době svého působení v Magdebursku se Steinmetz zajímal o metodistické probuzení v Anglii a byl potěšen tímto hnutím, které bylo v mnoha ohledech podobné tomu, jehož součástí byl on sám. John Wesley se ve svém kázání ze dne 21. dubna 1777 zmiňuje, že roku 1742 podal Steinmetzovi zprávu o probuzení v Anglii, a nazývá jej mužem „*dobře známým po celé Říši*“.⁵⁴ Steinmetz později o metodismu informoval německé čtenáře ve svém časopise „Sammlung Auserlesener Materien zum Bau des Reiches Gottes“. Jeho spojení s anglickým protestantismem dokazuje i to, že se v polovině 30. let stal členem nejstarší anglikánské misijní společnosti „*Society for Promoting Christian Knowledge*“.

Steinmetz měl zájem i o tzv. velké probuzení (*Great Awakening*) v Massachusetts a jako první o něm širěji informoval německé pietistické kruhy.⁵⁵ Roku 1738 vydal německý překlad díla amerického teologa Jonathana Edwardse (†1758) „*Věrné vyprávění o podivuhodném díle Božím*“ („*A Faithful Narrative of the Surprising Work of God*“; česky 2009). V obsáhlé předmluvě podal Steinmetz přehled amerických církevních dějin od otců poutníků až po svou současnost. Steinmetz také korespondoval s Philipem Doddridgem (†1751), vnukem českého pobělohorského exulanta. Jeho spis „*Family Expositor*“ Steinmetz vydal německy pod názvem „*Paraphrastische Erklärung der sämtlichen Schriften Neues Testaments*“ a opatřil jej vlastní

51 CSUKÁS: *Topographie*.

52 POETZCH, Ute: *Das Klosterbergesche Gesangbuch*. In: Johann Adam Steinmetz und Kloster Berge. Zwei Institutionen im 18. Jahrhundert. SOBOTH, Christian (ed.), Halle 2021, s. 93–105.

53 SCHERF, Joachim: *Autorenlexikon geistlicher Lyrik deutscher Sprache vom 15. bis zum frühen 20. Jahrhundert. Bd. 2 (M–Z)*. Norderstedt 2023, s. 360.

54 WESLEY, John – EMORY John (edd.): *The Works of the Reverend John Wesley. Vol. I*. New York 1831, s. 491.

55 KAWERAU, Peter: *Johann Adam Steinmetz als Vermittler zwischen dem deutschen und amerikanischen Pietismus im 18. Jahrhundert*. Zeitschrift für Kirchengeschichte 70, 1959, č. 1–2, s. 75–88.

předmluvou;⁵⁶ tato kniha se výborně hodila pro otce rodin k vedení domácích pobožností. Díky zpřístupnění prací předních anglo-amerických probuzeneckých kazatelů německému čtenáři a díky zprávám o událostech v církvích v Británii a Severní Americe se stal Steinmetz prostředníkem mezi anglo-americkým a německým pietismem.

Vydáním spisů různých pietistických autorů (včetně Spenera a Franckeho) jakož i vlastní literární činností, zásadně ovlivnil duchovní život německy mluvících zemí v polovině 18. století.

Za zmínku stojí též, že Steinmetz se živě zajímal o misii mezi židy a spolupracoval s Callenbergovým institutem v Halle, který se misii mezi židy věnoval.

Od roku 1757 byl Steinmetz natolik oslaben pracovním vytížením, že již nemohl více vyučovat a přednášet. Po krátké nemoci dne 10. července 1762 Johann Adam Steinmetz v magdeburském Presteru zemřel.

Senior Conrad Wilhelm Stisser měl pohřební kázání na text „Smiluji se však, nad kým se smiluji, a slituj se, nad kým se slituji“ z knihy Exodus 33,19, který si zvolil sám Steinmetz.

Když 43 let po Steinmetzově smrti navštívil Bergen osvícenec a básník Johann Wolfgang von Goethe, poznamenal si do svého deníku: „*Tam působil opat Steinmetz ve zbožném duchu, snad jednostranně, přece však poctivě a silně. A světu je asi třeba – v jeho bezbožné jednostrannosti – také takových pramenů světla a tepla, aby z toho v sobeckém zmatku nezamrzl a nezatemnil se.*“⁵⁷

• • •

56 NUTTAL, Geoffrey F.: *Continental Pietism and the Evangelical Movement in Britain*. In: Pietismus und Reveil. BERG, Jan van den – DOOREN, J. P. van (edd.), Leiden 1978, s. 230.

57 GOETHE, Johann Wolfgang von: *Poetische Werke. Vollständige Ausgabe. Achter Band. Autobiographische Schriften. Erster Teil*. Stuttgart 1952, s. 1119; český překlad dle SPRATEK: „*Porodní asistent*“, s. 57–58; viz též PIETAK: *Steinmetz*, s. 61.

AČ	– Archiv český čili staré písemné památky české i moravské
AFSt	– Archiv Franckesche Stiftungen v Halle.
AMO	– Archiv města Opava
AP/APV	– Archiwum Państwowe we Wrocławiu
APC/APEAC	– Archiwum Państwowe w Cieszyń (Státní archiv v Cieszyńie)
AV ČR	– Akademie věd České republiky
BiAT	– Biblioteka i Archiwum im B. R. Tschammera Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszyńie
BSSSM	– Biografický slovník Slezska a severní Moravy
ČČH	– Český časopis historický
ČMM	– Časopis Matice moravské
ECAV	– Cirkevný zbor ECAV Liptovský Mikuláš
FF UK	– Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
FF UK	– Filozofická fakulta Univerzity Komenského
FF MU	– Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
FRB	– Fontes rerum Bohemicarum
HALW	– Hausarchiv der Regierenden Fürsten von Liechtenstein
HK ECAV	– Historický Knižní Fond Evanjelickéj Cirkvi a. v. na Slovensku
LBS	– Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter
MS	– Matica slovenská
MV SR	– Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky
MZAB	– Moravský zemský archiv Brno
ÖNBW	– Österreichische Nationalbibliothek Wien
POH	– Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava
SHaD	– Sammlung von Handschriften und alten Drucken
SOkA Olomouc	– Státní okresní archiv Olomouc
SOkA Opava	– Státní okresní archiv Opava
SJ	– Společnost Ježíšova (jezuitský řád)
SLČ	– Staré letopisy české
SNA	– Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky – Slovenský národný archív
SR	– Slovenská národní knihovna
SRS	– Scriptorum rerum Silesiacarum
ZAO	– Zemský archiv v Opavě

NEVYDANÉ PRAMENY

ARCHIVY

Archiwum Państwowe w Katowicach

Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych, sign 160.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu

Akta Miasta Kłodzka, sig. 20, *Městská kniha 1520–1689*.

Akta miasta Kłodzka, sig. 22, *Městská kniha 17.–18. století*.

Akta miasta Świdnicy, sig. 74, *Eides Buch 1722*.

Akta miasta Wrocławia, sig. 898, *Novus hic Iuramentorum Liber*.

Księstwo Legnickie, sig. 482, *Stadtbuch von Goldberg, 1481–1499*, pag. 3–8.

Záznam z diária pastora Daniela Rauscha k februáru 1674. Rep. 206, Acc.131/36, No. 2, s. 173.

Biblioteka i Archiwum im B. R. Tschammera Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie

fond Archiwum Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie (dále APEAC), sign. 102.

fond APEAC, sign. 1067 (*Matrica Copulatorum, T. 1*), pag. 99.

fond APEAC, sign. 1075 (*Liber Viventium*), pag. 60–61.

fond APEAC, sign. 1048 (*Volumen Foederis*), pag. 259.

Franckesche Stiftungen

fond: Hauptarchiv, sign. AFSt/H D 57, 934–1026.

Archiv, fond: Hauptarchiv, sign. AFSt/H D 57, 1161–1172.

Archiv, fond: Nachlässe und Deposita, sign. ALMW/DHM 5/7:51;

fond: Missionsarchiv, sign. AFSt/M 1 B 1:36.

Slovenský národný archív, ministerstvo vnútra SR

fond Zay – Bučiansky archív, Ján Kališ – ev. a. v. cirkev, šk. 142, fasc. III, fol. 91–95.

fond Zay – Bučiansky archív, Zbierka rkp. ev. a. v., šk. 170, *Epistolarvm Tomvs XV*, fol. 6–7.

fond Zay – Bučiansky archív, Zbierka rkp. ev. a. v., šk. 161.

Státní okresní archiv Olomouc

Archiv města Olomouce, inv. č. 533, sig. 248, *Formulář přísah (Iuramenta)*.

Státní okresní archiv Opava

Archiv města Opava (dále jen AMO), inv. č. 221, sign. IBb11 (1493), *Kniha sentencí města Opavy (Ratesspiegel) od Jindřicha Polana z Polansdorfu*.

SOkA Opava, AMO, inv. č. 222, sign. IBb1, *Zelená kniha fojtského soudu v Opavě*.

Štátny archív v Bratislave, pobočka Trenčín

Index Librorum Qvos Magnificus Emericus Forgas... Comes Trinchini.

Protokol Mesta Trenčín 1564–1700.

Zemský archiv v Opavě

fond Sbírka matrik Severomoravského kraje (dále jen SbmSmk), sign. Op I 97, p. 3.

fond Slezský stavovský archiv, inv. č. 865.

Hejtmanský úřad knížectví Opavsko-krnovského, Opava, inv. č. 2523, sign. B II-33, karton 386 [po 15.3.1623], *Formular des städtischen Erbhuldigungseides an der Fürsten Liechtenstein*.

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc

fond Arcibiskupská konsistoř, sign. C 10.4, kart. 2221.

KNIHOVNY A MUZEA

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, Hs R 768 / I

Martin Hanke, *Acta ecclesiastica Silesiae* I, II, III.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, Hs R 768 / I.

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów. *ACTA TRAGICA Deformationis Eperiensiensi*, Mil. IV.51: 6617/2, fol. 29–41.

Książnica Cieszyńska, fond: Rękopisy biblioteki Leopolda Jana Szersznika, sign. SZ DD III 18 (*Acta fiscalia*).

Morgan Library & Museum, sign. MS M. 1155.

Muzeum Těšínského Slezska v Polském Těšíně. Obrazy inv. č. MC/S/1158, MC/S/1139, MC/S/1155.

Oravské múzeum P. O. H., TRANOVSKÝ, J.: *Odorum sacrarum sive hymnorum ... libri tres ...* Bregae 1629. Sign.: ČK DK IV/721/2.

Osterreichische National Bibliothek Wien, *Curriculum vitae meae conscriptum Schönhofii Anno 1638 mense Martii*.

Österreichische National Bibliothek Wien, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, sign. Series Nova 29 173.

Univerzitná knižnice v Bratislave, Oddelenie starých tlačí a rukopisov, sign. Ms 819.

Württembergische Landesbibliothek Stuttgart, Handschriftensammlung, Cod. hist.fol. 914-2.

VYDANÉ PRAMENY

EDICE PRAMENŮ A STARÉ TISKY

SINAPIUS, Johannes: *Des schlesischen Adels anderer Theil, oder Fortsetzung Schlesischer Curiositäten*. Leipzig – Breslau 1728.

Acta concordiae, INTER PAVLVM KYRMEZERVM: PASTOREM ET Decanum Hunnobrodensem ... ET INTER SENIORES EORVM, qui sibi olim nomine Fratrum legis Christi placuerunt ... [S.l.] : Per. Valentinum Farinolam, 1580.

ANDERS, Friedrich Gottlob Eduard: *Historische Statistik der evangelischen Kirche in Schlesien nebst einer Kirchen-Charte etc.* Breslau 1867 (doplněné vydání původního tisku z roku 1848).

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské 10, Dopisy rodů Hradeckého a Rosemberského z let 1478–1506. Dopisy Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1526–1528. Sněmy Moravské z let 1415–1514. Listiny Jindřicho-Hradecké z let 1482–1508. Registra soudu komorního 1491–1500. KALOUSEK, Josef – ČELAKOVSKÝ, Jaromír (ed.). V Praze 1890.

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské 12, Dopisy rodů Hradeckého a Rosemberského z let 1519–1526. Dopisy Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1532–1535 a dodatky. Dopisy nejvyšších hejtmanů království Českého z let 1529–1531. Registra ortelů horního soudu v Hoře Kutné z let 1511–1514. Registra soudu komorního z let 1501–1503. KALOUSEK, Josef – DVORSKÝ, František. V Praze 1893.

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské 8, Dopisy rodů Hradeckého a Rosemberského 1470–1475. Dopisy Zdeňka Lva z Rožmitála z let 1520–1526. Poselství krále Jiřího k papeži r. 1462. Registra Kladská 1472–1491. Registra soudu komorního 1482–1487. Výpisy z českých listin c. k. knihovny Pražské 1477–1526. KALOUSEK, Josef – ČELAKOVSKÝ, Jaromír. V Praze 1888.

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské 9, Dopisy Zdeňka Lva z Rožmitála z roku 1526. Dopisy rodů Hradeckého a Rosemberského 1475–1478. Listiny Jindřicho-Hradecké 1388–1484. Dodatky z register Kladských 1493–1497. Listiny kláštera Zdarského 1409–1529. Registra soudu komorního 1487–1491. KALOUSEK, Josef – ČELAKOVSKÝ, Jaromír. V Praze 1889.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Przewodnik po zasobie archiwalnym do 1945 roku. DEREN, R. – ŻERELIK, R.(edd.), Wrocław 1996.

CSEPREGI, Zoltán: *Evangelikus lelkészek Magyarországon (ELEM), II/1: A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681), II/1: Nyugat Magyarország (a dunatúli, a bajmóci ée a felső-dunamelléki egyházkerület), 2 javított és bővített kiadás, Pastores evangelico-lutherani in Hungaria, II: A synodo Solnensi (1610) usque ad comitia Semproniensia (1681), II/1: Hungaria occidentalis (districtus Transdanubianus, Bajmocensis necnon Danubianus Superior).* Editio altera emendata autaque, Budapest 2020.

CSEPREGI, Zoltán: *Evangelikus lelkészek Magyarországon (ELEM). Proszopográfiai rész II: A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681), II/2: Észak-Magyarország (a biccsei egyházkerület) = Pastores evangelico-lutherani in Hungaria. Pars prosopographica, II: A synodo Solnensi (1610) usque ad comitia Semproniensia (1681), II/2: Hungaria septentrionalis (districtus Bitsensis),* Budapest 2019.

Červená kniha Opavského knížectví. Edice registra komunikace opavských stavů z let 1614–1618 ve věci jejich sporu s Karlem z Lichtenštejna. KOZÁK, Petr (ed.), Opava 2015.

Die Böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit. DVORSKÝ, F. – GINDELY, Antonín, Prag 1877.

Fontes rerum Bohemicarum 6. Chronicon Bartossii, qui dicitur Scriba. Memorabilia pragensia 1524. Chronicon Georgii Pisensis praemisses epistulis. Additamenta. ŠIMÁK Josef V. (ed.). Praha 1907.

Geschichte der Liegnitz-Brieger Piasten von Georg Thesebius, Stadtschreiber und Syndikus der Fürstenthauptstadt Liegnitz etc. Herausgegeben 1733 von Gottfried Balthasar Scharff, bearbeitet und ergänzt von G. Jaeckel. Zweiter Band: Joachim Friedrich von Liegnitz-Brieg-Wohlau (1586–1602) bis zum Ende des Piastengeschlechts, Weinsberg 1982.

KOLLMANN, Josef – BERÁNEK, Karel: *Česká dvorská kancelář (1293) 1523–1749. Inventář.* Praha 1966.

Komedy a Česká o bohatcy a Lazarowi kratijče sebraná z Ewangeliu S Lukásse w XVI kap: skrze Pawla Kyrmezerského z Sstiabnice pijsaře radnijho a obywatele města Strážnice. Praha 1566.

Korrespondenzen österreichischer Herrscher, Die Korrespondenzen Ferdinands I. 2, 1, Familienkorrespondenz 1527 und 1528. BAUER, Wilhelm – LACROIX, Robert (ed.), Wien 1937.

Korrespondenzen österreichischer Herrscher. In: *Die Korrespondenzen Ferdinands I. 2, 1, Familienkorrespondenz 1527 und 1528.* BAUER, Wilhelm – LACROIX, Robert (ed.), Wien 1937.

Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter 2, GRÜNHAGEN, Colmar – MARKGRAF, Hermann (ed.). Leipzig 1883.

Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad, 2. Od r. 1450–1526. STRNAD, Josef (ed.), v Plzni 1905.

Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna. I. Listy z let 1631 a 1633. DVORSKÝ, F. (ed.), Historický archiv, 3, Praha 1894.

M. Šimona Plachého z Třebnice Paměti Plzneňské (Z rukopisů uschovaných v městském museum Plzneňském a král. Českém zemském museum v Praze. STRNAD, Josef (ed.). V Plzni 1883.

OPPERSDORF, Wilhelm Hans Graf von: *Stammtafel der Grafen Oppersdorff.* S. d. 1968, tab. VI.

Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od roku 1602 do r. 1623. III. Od 1619 do března 1620, k vydání upravil Karel Tieftrunk, Monumenta historiae bohemia II, Praha 1867.

RADDA, Karl: *Geschichte des Protestantismus im Herzogthum Teschen.* XII. Jahresbericht der k. k. Staats-Realschule in Teschen, 1884/85. Teschen.

SAHEB, Jan: *Rodinný archiv Borků z Roztropic 1560–1681. Inventář.* Inventáře a katalogy Zemského archivu v Opavě. Opava 2018.

Scriptores rerum Silesiacarum 9. Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebtad, 1463–1469. MARKGRAF, Hermann (ed.). Breslau 1874.

Scriptores rerum Silesiacarum. Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebtad, 1463–1469. MARKGRAF, Hermann (ed.). Breslau 1874

SEDLNICKÝ Z CHOLTIC, Jan Václav. *Summarnij Relati / kterak Oswjčené a Wysoce Vrozené Knjže a Pán / Pan Karel Eusebius z Božij milosti Swaté Ržjmské Ržjsse, Knjže a Wládař Domu Lichtenssčejnského z Nyklsspurku / w Slezij Knjže Oppawské a Krnowské. Dne 11. Augusti toho přjtomného 1632. Léta o Páté Hodině Poledni. Swůg Stiasný Wgezď k přjgeti poslussného Holďu od Panů Stawuow do Knjžetstwij Oppawského a Města swého Oppawy wzyťi gest Ráčil' / a co se přjtom paměti hodného*

spůsobilo. To z této Relatj a w nj obsažených Kupersstichůw s obzwlásstnjm zaljbenjm / gedenkaždý dočjsti a shlednauti mocy bude. Olomouc: Mikuláš Hradecký z Kružnova, 1632.

Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Hradecko-Bydžovsko. I. MATUŠÍKOVÁ, Z. – KUKÁNOVÁ M. (edd.), Praha 2017.

ZÁMRSKÝ PHILADELPHUS, Martin: *Postilla Ewangelitska aneb Weykladowe na Ewangelia Nedělnij A Swatečnij kteraž se každoročně w Krestianstvu čytagij rozgimajij A wshromážďeníjch Cýrkewnijch Ljdu Božijmu překládajij..Sebránij A na třij Dijly Sepsánij gsau.* Opava.

Ze starých letopisů českých. PORÁK Jaroslav – KAŠPAR, Jaroslav (ed.), Praha 1980.

Zur Genealogie der Freiherren von Wimmersperg. In: Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich, Band 56. Wurzbach, Constantin von, Wien 1888.

EHRHARD, Siegismund Justus: *Presbyterologie des evangelischen Schlesien, Vierter Theil, Zweiter Haupt-Abschnitt, welcher die Fortsetzung des protestantischen Kirchen- und Prediger-Geschichte des Fürstenthums Lignitz in sich fasset.* Lignitz 1790.

PEŠINA z Čechorodu, Tomáš: *Mars Moravicus etc.* Praha 1676.

RIMANDUS, Raimundus (=Daniel Wilhelm Moller): *Preßburger Kirchen- und Schul-Verlust/ Das ist/ Warheits-gegründete Anzeig : Wie/ Und auff was Weise/ zu Preßburg/ In der Nider-Ungrischen Haupt-Stadt/ einer daselbst sich befindenden Unkatholischen Gemeinde/ anfangs Kirchen- und Schul-Possess disputirlich gemacht/ und endlich/ nach mehr als halb-jähriger Action, mit gewehrter Hand ab- und eingenommen worden.* B. m. 1673.

LITERATURA

MONOGRAFIE

BAHLCKE, Joachim – GAWRECKI, Dan – KACZMAREK, Ryszard (edd.): *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu.* Gliwice 2011.

BAHLCKE, Joachim – GOJNICZEK, Waław – KACZMAREK, Ryszard (edd.): *Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XV–XX wieku.* Katowice 2018.

BAHLCKE, Joachim: *Böhmische Brüder.* In: Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 2014.

- BAHLCKE, Joachim: *Książęta i stany. Historia Śląska (1469–1740)*. Wrocław 2005.
- BÁLENT, Boris: *Knihovna českobratrského gymnasia v Ivančicích 1567–1620*. Martin 1968.
- BARAN, Zbigniew: *Hrabiowie von Hochberg. Śląscy Medyceuszei ich mecenat kulturotwórczy w latach 1628–1833*. Wałbrzych 2017.
- BARICA, Alexander: *Dejiny evanj. a. v. seniorátu Hradnianskeho, evanj. a. v., cirkvi Bánovskej a Bánovského ev. a. v. gymnázia*. Horné Ozorovce, rkp., 1965.
- BARTON, Peter F.: *Evangelisch in Österreich. Ein Überblick über die Geschichte der Evangelischen in Österreich*. Wien 1987.
- BAUMGART, Peter (ed.): *Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen*. Sigmaringen 1990.
- BAUMGART, Peter: *Die Annexion und Eingliederung Schlesiens in den friderizianischen Staat*. In: Expansion und Integration. Zur Eingliederung neugewonnener Gebiete in den preußischen Staat. Týž (Hg.), Köln – Wien 1984.
- BEČKOVÁ, Marta: *Jan Amos Komenský a Polsko*. Praha 1983.
- BEDNÁŘ, František – HREJSA, Ferdinand: *Toleranční patent, jeho vznik a význam*. Praha 1931.
- BEIN, Werner: *Schlesien in der habsburgischen Politik. Ein Betrag zur Entstehung des Dualismus im Alten Reich*. Sigmaringen 1994.
- BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan Pavel: *Velké dějiny zemí Koruny české, X*. Praha – Litomyšl 2001.
- BENRATH, Gustav Adolf – HUTTER-WOLAND Ulrich – MEYER, Dietrich – PETRY, Ludwig – WEIGELT, Horst (edd.): *Quellenbuch zur Geschichte der evangelischen Kirche in Schlesien*. München 1992.
- BERG, J.: *Die Geschichte der gewaltsamen Wegnahme der evangelischen Kirchen und Kirchengüter in den Fürstenthümern Schweidnik und Jauer während des siebzehnten Jahrhunderts*. Breslau 1854.
- BERGERHAUSEN, Hans-Wolfgang (ed.): *Die Altranstädter Konvention von 1707. Beiträge zu ihrer Entstehungsgeschichte und zu ihrer Bedeutung für die konfessionelle Entwicklung in Schlesien*. Würzburg 2009.
- BERNHARDI, Wilhelm: *Johann Adam Steinmetz, weiland Abt des Klosters Bergen in seinem gottseligen Leben und Wirken*. Berlin 1840, s. 1–60.

- BIERMANN, Gottlieb: *Geschichte des k. k. evangelischen Gymnasiums*. Fest-Programm des k. k. evangelischen Gymnasiums zu Teschen, 1859.
- BIERMANN, Gustav: *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*. Teschen 1874.
- BLAŽEK, Conrad: *Der abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien. I. Theil.* (=J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch, 6/8). Nürnberg 1887.
- BOLOM-KOTARI, Sixtus a kol.: *Zrození z osvícenských reforem. Toleranční kazatelé z Uher v procesu formování české společnosti (1781–1870)*. Praha 2022.
- BRAUN, Rudolf: *Konzeptionelle Bemerkungen zum Obenbleiben: Adel im 19. Jahrhundert*. Geschichte und Gesellschaft. Sonderheft 13. Europäischer Adel 1750–1950, 1990.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Šlechticem z moci úřední. Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705–1780*. Ostrava 2015.
- BROWN, Christopher Boyd: *Zpívání evangelia. Luterské písně a úspěch reformace*. Praha 2019.
- BROWNING, Reed: *The War of the Austrian Succession*. New York 1993.
- CONRADS, Norbert: *Schlesien. Deutsche Geschichte im Osten Europas*. Berlin 1994.
- CZAPLIŃSKI, Marek a kol.: *Historia Śląska*. Wrocław 2007.
- CZECHOWICZ, Bogusław: *Dvě centra v Koruně. Čechy a Slezsko na cestách integrace a rozkolu v kontextu ideologie, politiky a umění (1348–1458)*. České Budějovice 2011.
- CZECHOWICZ, Bogusław: *Na czesko-morawsko-śląskim styku. O wiekach XV–XVIII i trudnym ich postrzeganiu*. Opole 2016.
- CZECHOWICZ, Bogusław: *Wokół Pragi i Wrocławia. Studia nad przeszłością i o tym, co po niej zostało*. Wrocław 2023.
- CZYŻ, Renata – GOJNICZEK, Waclaw – SPRATEK, Daniel (edd.), Cieszyn 2010.
- D'ELVERT, CH.: *Die Verfassung und Verwaltung von Oesterreichisch-Schlesien in ihrer historischen Ausbildung*. Brünn 1854.
- ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena: *Velké dějiny země Koruny České 6. 1437–1526*. Praha – Litomyšl 2007.
- DEVENTER, Jörg: *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526–1707*. Köln 2003.

- DUCREUX, Marie-Élizabeth: *Kultura – zbožnost – symbolická politika: Proměny společnosti ve střední Evropě v 17. a 18. století*. Praha 2023.
- DÜLMEN, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku II. Město a vesnice*. Praha 2007.
- FIALOVÁ, Vlasta: *Kralice*. Brno 1959.
- FISCHER, Christian Friedrich Emmanuel: *Geschichte und Beschreibung der schlesischen Fürstenthumshauptstadt Jauer, Zweiten Theils erste Hälfte J. Chr. 1527 bis 1740*. Jauer 1804.
- FUCHS, Gottlieb: *Materialien zur evangelischen Religionsgeschichte des Fürstenthums Troppau in Oberschlesien*. Bresslau 1771.
- FUKALA, Radek: *Reformace ve Slezsku a na Opavsku*. Opava: Slezská Univerzita v Opavě, 2010.
- GAWRECKI, Dan a kol.: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, I. Opava 2003.
- GOEDSCHE, O. L.: *Geschichte und Statistik des Militsch-Trachenberg Kreises*. Breslau 1847.
- GOETHE, Johann Wolfgang von: *Poetische Werke. Vollständige Ausgabe. Achter Band. Autobiographische Schriften. Erster Teil*. Stuttgart 1952.
- GRAY, Michael: *Oaths and the English Reformation* (Cambridge Studies in Early Modern British History). Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- GREENFIELD, John: *Moc s výsosti*. Praha 1936.
- GROSS, Johann Mathias: *Des historschten Lexici evangelischer Jubel-Priester ... zweyter Theil*. Nürnberg 1732.
- GROTEFEND, Hermann: *Stammtafeln der Schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740*. Breslau 1889.
- GRUDNIEWSKI, Jakub – GRUDNIEWSKA, Hanna: *Pszczyna w okresie wojen śląskich (1740–1763) – zarys dziejów*. Wieki stare i nowe 17 (22), 2022.
- GRÜHAGEN, Colmar: *Geschichte Schlesiens, 2. Bis zur Vereinigung mit Preussen (1527 bis 1740)*. Gotha 1886.
- GRÜNHAGEN, Colmar: *Schlesien unter Friedrich dem Grossen. Zweiter Band 1756–1786*. Breslau 1892.
- GRÜNHAGEN, Colmar: *Schlesien unter Friedrich dem Grossen. Erster Band 1740–1756*. Breslau 1890.

- HAASE, Teodor Karol: *Przedmowa wydawcy*. In: *Postyla albo wykłady ewangelij niedzielnych i świąt uroczystych przez cały rok kościoła chrześcijańskiego powszechnego dla ćwiczenia człowieka pospolitego w naukach w członkach wiary chrześcijańskiej potrzebna*. Grzegorz z Żarnowca, Cieszyn 1864.
- HAASE, Theodor: *Inaugurations-Programm der lateinischen Jesusschule in Teschen*. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich 23, 1902.
- HARTMANN, Franz: *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*. Münsterberg 1907.
- HÄUSSLER, Franz Josef: *Ahnentafeln und Stammbäume*. Troppau 1929.
- HENSEL, Johann Adam: *Protestantische Kirchengeschichte in Schlesien*. Leipzig und Liegniz 1768.
- HOFRICHTER, Robert: *Geschichtliches der einzelnen Ortschaften des Kreises Leobschütz*. Leobschütz 1914.
- HOCHEDLINGER, Michael: *Austria's Wars of Emergence 1683–1797*. London – New York 2003.
- HOLÝ, Martin: *Ve službách šlechty: vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*. Praha 2011.
- HORNA, Richard: *Návrh obnoveného zřízení zemského pro knížetství opavské z r. 1675*. Bratislava 1938.
- HOSÁK, Ladislav: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha 2000.
- HRDLIČKA, Josef: *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*. České Budějovice 2013.
- HREJSA, Ferdinand: *Dějiny křesťanství v Československu. IV. Za krále Vladislava a Ludvíka*. Praha 1948.
- HREJSA, Ferdinand: *Sborové Jednoty bratrské*. Praha 1937.
- HRUBÝ, František (ed.): *Moravské korespondence a akta z let 1620–1636*. Brno 1937.
- CHRZAŚCZCZ, Johannes: *Geschichte der Stadt Zülz in Oberschlesien*. Zülz 1926.
- ILENINOVÁ, Katarína: *Odarum sacrarum a Cithara sanctorum vo fonde Čaplovičovej knižnice Oravského múzea POH*. 2011.
- IRGANG, Winfried: *Freudenthal als Herrschaft des Deutschen Ordens 1621–1725*. Bonn 1971.

- JAECKEL, Georg: *Die staatsrechtlichen Grundlagen des Kampfes der evangelischen Schlesier um ihre Religionsfreiheit, 1–6.* Jahrbuch für schlesische Kirche und Kirchengeschichte. Neue Folge 37, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1966.
- JÁN, Stanislav: *Dejiny slovenského jazyka.* 1–3, Bratislava 1956–1958.
- JANIŠ, Dalibor – JANIŠOVÁ, Jana: *Komentář k moravským zemským zřízením z let 1516–1604. Svazek II. Články 75–190.* Praha 2017
- JANIŠOVÁ, Jana: *Zřízení zemské Markrabství moravského z roku 1604.* Praha 2015.
- JASIŃSKI, Kazimierz: *Rodowód Piastów śląskich.* Kraków 2007.
- JIRÁSEK, Zdeněk a kol.: *Slezsko v dějinách českého státu I, II.* Praha 2012.
- JUST, Jiří – NEŠPOR, Zdeněk R. – MATĚJKA, Ondřej a kol.: *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí.* Praha 2009.
- KACZMARK, Ryszard – SPERKA, Jerzy (red.): *Pszczyna monografia historyczna. Tom I.* Pszczyna 2014.
- KÁČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny.* Martin 2006.
- KADLČÍK, František Břetislav: *Děje i paměti Brandejsa nad Orlicí.* Praha 1886.
- KAPRAS, Jan: *Opavské právní dějiny doby knížecí.* Opava: Matice Opavská (nákladem autora), 1918.
- KARNIEL, Josef: *Die Toleranzpolitik Josephs II.* Gerlingen 1985.
- KELLER, Katrin – CATALANO, Alessandro (edd.): *Die Diarien und Tagzettel. Band 2 Diarium 1629–1646.* Wien 2010.
- KELLER, Katrin – CATALANO, Alessandro (eds.): *Die Diarien und Tagzettel. Band 3 Diarium 1647–1654.* Wien – Köln – Weimar 2010.
- KLANICA, Martin: *Fata aug. conf. ecclesiarum etc...sv. III.,* Pest 1865.
- KLEIN, Johann Samuel: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger in allen Gemeinen des Königreichs Ungarn. 2,* Leipzig und Ofen 1789.
- KNOZ, Tomáš: *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře: osoby, příběhy, struktury.* Brno 2001.
- KNOZ, Tomáš: *Karel st. ze Žerotína.* Praha 2008.
- KNOZ, Tomáš: *Pobělohorské konfiskace: Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty.* Brno 2006.

- KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – SEDLÁČKOVÁ, Helena – ZAHRADNÍKOVÁ, Magda (edd.): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Bechyňsko*. Praha 2017.
- KOLB, Robert: *Luther as Prophet, Teacher, Hero. Images of the Reformer, 1520–1620*. Grand Rapids 1999.
- KOLLMANN, Josef – BERÁNEK, Karel: *Česká dvorská kancelář (1293) 1523–1749. Inventář*. Praha 1966.
- KOMENSKÝ, Jan Amos: *Věječka moudrosti neboli umění moudře svá díla opět probírat*. Praha 1969.
- KONOPNICKA, Małgorzata: *Kontrreformacja w księstwie głogowskim (XVI–XVIII w.)*. Zielona Góra 2002.
- KONOPNICKA, Małgorzata: *Oficer-urzędnik-dworzanin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740–1806)*. Zielona Góra 2014.
- KÓNYA, Peter (ed.): *Rekatolizácia a uhorská spoločnosť v 17.–18. storočí. Rekatolizáció és a magyar társadalom a XVII–XVIII. században*. Prešov 2016.
- KOPECKÝ, Milan: *Starší slezští kazatelé*. Ostrava 1970.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena – Radmila DLUHOŠOVÁ a kol.: *Funerální kultura lehnicko-břežských vévodských dvorů v raném novověku. Příspěvky a materiály k tématu*. Opava 2019.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŠMERDA, Milan – ŽÁČEK, Rudolf: *Kněžna Alžběta Lukrecie a protireformace na Těšínsku (1625–1653) I*. Těšínsko 47, 2004.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŠMERDA, Milan – ŽÁČEK, Rudolf: *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství (na příkladu Těšínska)*. Opava 2002.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Těšínsko – země Koruny české. K dějinám knížectví od počátku do 18. století*. Český Těšín 2008.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Města na Těšínsku v 18. století*. Český Těšín 2005.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Zamilované strašidlo a milovaná šípková růže. Svatby na slezských knížecích dvorech raně barokní doby*. Opava 2014.
- KOTLÁŘOVÁ, Simona: *Páni z Rožmitála*. České Budějovice 2008.
- KULISZ, Karol: *Czego chcemy?* Cieszyn 1905.
- KUNISCH Hans-Peter: *Schach dem König: Friedrich der Große und Albert von Hoditz. Eine ungewöhnliche Freundschaft*. München 2024.

- KUSENDOVÁ, D. – BENŽA M. a kol.: *Historický atlas evanjelickéj cirkvi a. v. na Slovensku*. Liptovský Mikuláš 2011.
- KUZIO-PODRUCKI Arkadiusz: *Henckel von Donnersmarckowie. Kariera i fortuna rodu*. Bytom 2003.
- LE GOFF, Jacques. *Peníze a život*. Praha: Argo, 2005.
- LEIPELT, A. – WOLFF, Otto: *Kritische Sichtung der Geschichte der Stadt und des Herzogthums Sagan*. Grünberg 1854.
- LOESCHE, Georg: *Zur Gegenreformation in Schlesien* 1. Troppau, Jägerndorf, Leipzig 1915–1916.
- LOHISSE, Jean: *Komunikační systémy. Socioantropologický pohled*. Praha: Karolinum, 2003.
- MACEK, Josef: *Jagellonský věk v českých zemích*. 2, Praha 2001.
- MALECZYŃSKI, K. a kol.: *Historia Śląska, 1. Do roku 1763, 3. Od końca XVI w. do r. 1763*. Wrocław 1960.
- MALTZAN, Friedrich von: *Lebensbilder aus dem Geschlechte Maltzan*. Rostock 1871.
- MANDZIUK, Józef: *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku, II. Czasy reformacji protestantskiej, reformy katolickiej i kontrreformacji 1520–1742*. Warszawa 1995.
- MARTUCELLI, Danilo: *Sociologie modernity. Itinerář 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.
- MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004.
- MELMUKOVÁ, Eva: *Patent zvaný toleranční*. Praha 1999.
- MENZEL, Josef J. (Hg.): *Geschichte Schlesiens, Band 3. Preußisch-Schlesien 1740–1945. Österreichisch-Schlesien 1740–1918/1945*. Stuttgart 1999.
- MIKULEC, Jiří: *31. 7. 1627 – rekatolizace šlechty v Čechách: čím je země, toho je i náboženství*. Praha 2005.
- MIKULEC, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Praha 2013.
- MIKULEC, Jiří: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích*. Praha 1992.
- MIŠAGA, Vít: *Dánský vpád. Dva roky války ve Slezsku a na Moravě 1626–1927*. České Budějovice 2023.
- MOLNÁR, Amadeo: *Valdenští – evropský rozměr jejich vzdoru*. Praha 1973.

- MÜLLER, Karel – ŽÁČEK, Rudolf a kol.: *Opava*. Praha 2006.
- MUTHMAN, Jan: *Wierność BOGU i CESARZOWI czasu powietrza Morowego*. Cieszyn 1997.
- MYŠKA, Milan: *Hrabě Hodic a jeho svět: zámecká kultura ve Slezsku mezi barokem a osvícenstvím*. Ostrava 2011.
- NEŠPOR, Zdeněk R.: *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*. Ústí nad Labem 2004.
- NODL, Martin – ŠMAHEL, František (edd.): *Rituály, ceremonie, festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*. Praha 2009.
- NOWACK, Alfons: *Die Reichsgrafen Colonna, Freiherrn von Fels, auf Gross-Strehlitz, Tost und Tworog in Oberschlesien*. Gross Strehlitz 1902.
- OPPERSDORFF Graf von, Wilhelm Hans: *Stammtafeln der Grafen von Oppersdorff*. Frankfurt am Main 1968.
- OTTO, Leopold: *Rozmyślenia i Kazania*. Cieszyn 1887.
- Ottův slovník naučný*. 13, Praha 1898.
- PAŁKA, Elżbieta: *Śląski Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania na Zaolziu*. Wrocław 2007.
- PARMA, Tomáš: *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii: prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*. Brno 2011.
- PASZKIEWICZ, Borys: „*Silesiorum moneta*“. *Mennictwo śląskie w późnym średniowieczu (1419–1526) z katalogiem monet śląskich, kłodzkich i łużyckich z lat 1327–1526*. Warszawa 2018.
- PATZELT, Herbert: *Der Pietismus im Teschener Schlesien 1709–1730*. Göttingen 1969.
- PATZELT, Herbert: *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*. Dülmen 1989.
- PATZELT, Herbert: *Pietismus v Těšínském Slezsku*. Cieszyn 2010.
- PETRÍK B. – RYBÁR P. a kol.: *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Bratislava 2001.
- PETRY, Ludwig – MENZEL, Josef J. (edd.): *Geschichte Schlesiens, 2. Die Habsburger Zeit 1526–1740*. Sigmaringen 1988.
- PFEIL und KLEIN ELLGUTH, Richard Graf von: *Fameliien Geschichte der Grafen von Pfeil und Klein Ellguth*. Breslau 1893.

- PIETAK, Stanislav – PINDUR, David – SPRATEK, Daniel: *Dějiny evangeliků na Těšínsku od reformace do tolerance*. Český Těšín 2020.
- PINDÓR, Jan: *Pamiętnik*. MICHEJDA, Oskar – SOSNA, Władysław (edd.), Czeski Cieszyn 1932 – Cieszyn 2009.
- PINDUR, David: *Světla a stíny barokní církve ve Slezsku. Frýdecké arcikněžství v letech 1654–1770. Struktury, procesy, lidé*. Český Těšín 2015.
- POLAK, Jerzy: *Erdmann II Promnitz. Wolny pan na Pszczynie i Żarach (1683–1745)*. Pszczyna 1996.
- POSADOWSKY-WEHNER, Artur Adolf Grafen: *Geschichte des schlesischen uradeligen Geschlechtes der Grafen Posadowsky-Wehner, Freiherrn von Postelwitz*. Breslau 1891.
- PRAETORIUS von RICHTHOFEN, Emil: *Geschichte der Familie Praetorius von Richthofen*. Magdeburg 1884.
- PREINFALK, Miha: *Auersperg. Geschichte einer europäischen Familie*. Graz 2006.
- PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila: *Odpadlíci, noví křesťané a obyvatelé zpapeženěli: Náboženská proměna pobělohorského období očima současníků*. Praha 2023.
- PRCHAL, Vítězslav: *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*. Praha 2015.
- PRITTWITZ, Robert von: *Das v. Prittwitz'sche Adels-Geschlecht*. Braslau 1870.
- REINHARD, Wolfgang – SCHILLING, Heinz (edd.): *Die katholische Konfessionalisierung*. Münster 1995.
- REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.): *Karel st. ze Žerotína – z korespondence*. Praha 1982.
- RENNER, Ludwig: *Lebensbilder aus der Pietistenzeit*. Bremen – Leipzig, 1886.
- RITSCHNY, Alois – HÄUSSLER, Franz Josef: *Geschichte der Malteser-Ritter-Ordens-Kommende St. Johann in Schlesien 1100–1931*. Troppau 1931.
- RUZICKA, Dagmar: *Friedrich Graf von Haugwitz (1702–1765). Weg, Leistung und Umfeld eines österreichisch-schlesischen Staatsmannes*. Frankfurt am Main 2002.
- ŘÍČAN, Gustav Adolf: *Moravští bratři ze Suchdolu*. Suchdol nad Odrou 1992.
- ŘÍČAN, Rudolf: *Dějiny Jednoty bratrské s kapitolou o bratrské theologii od ThDr. Amadea Molnára*. Praha 1957;
- ŘÍČAN, Rudolf: *Kapitoly z církevních dějin. Od úsvitu reformace k dnešku*. Praha 1948.

- SANDNER, Ingo: *Spätgotische Tafelmalerei in Sachsen*. Dresden – Basel 1993.
- SASSE, Hermann: *Podstata luterství*. Praha 2020.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království Českého. 2. Hradecko*. Praha 1883.
- SĘKOWSKI, Roman: *Herbarz szlachty śląskiej. T. 2*. Chudów 2006.
- SCHENKOVÁ, Marie – OLŠOVSKÝ, Jaromír: *Barokní malířství a sochařství ve východní části českého Slezska*. Opava 2004.
- SCHLÖGL, Rudolf: *Anwesende und Abwesende. Grundriss einer Gesellschaftsgeschichte der Frühen Neuzeit*. Konstanz: Konstanz University Press, 2014.
- SCHLÖGL, Rudolf: *Interaktion und Herrschaft. Die Politik der frühneuzeitlichen Stadt (Historische Kulturwissenschaft, 5)*. Konstanz: Konstanz University Press, 2004.
- SCHNEIDER, Bruno: *Zur Geschichte von Beneschau im Kreise Ratibor*. Oppeln 1906.
- SCHNIZER, Georg Matthäus: *Der Kirchen-Bibliothek zu Neustadt an der Aisch vierte Anzeige*. Neustadt an der Aisch 1785.
- SCHNURPFEIL, Heinrich: *Geschichte und Beschreibung der Stadt Ober-Glogau in Oberschlesien*. Ober Glogau 1860.
- SCHOLZ, W. Bernard: *Erzherzog Karl von Österreich (1590–1624) – Bischof von Breslau am Vorabend und zu Beginn des Dreißigjährigen Krieges*. Köln 2021.
- SCHOTT Christian-Erdmann: *Kinderbeten und Gnadenkirchen. Zu den frömmigkeitsgeschichtlichen Folgen der Altranstädter Konvention (1707–1709) in Schlesien*. Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte 87, 2008.
- SCHRÖDL, Josef: *Geschichte der evangelischen Kirchengemeinde A. B. Pozsony – Preßburg. I., Der äußere Entwicklungsgang der Gemeinde*, Pozsony 1906.
- SKALSKÝ, Gustav Adolf: *Z dějin české emigrace osmnáctého století. I. díl*. Chotěboř 1911.
- SOLNICKÝ, Pavel: *Historie Stěbořic, Březové, Jamnice a Nového Dvora*. Stěbořice, 2008.
- SPYRA, Janusz: *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848*. Cieszyn 2012.
- STELLNER, František: *Sedmiletá válka v Evropě*. Praha 2000.
- STISSER, Conrad, Wilhelm: *Der Reichthum der Gnade und Barmherzigkeit Gottes in Christo Jesu an seinen auserwehlten Knechten welcher, als der weiland ... Herr Johann Adam Steinmetz, Abt des Stifts und Closters Bergen, ... den 10ten Julius 1762. im 73. Jahre seines Alters in Seinem Erlöser sanft und selig entschlafen war*. Magdeburg 1762.

- SWENSSON, Eric Jonas: *Kinderbeten. The Origin, Unfolding and Interpretations of the Silesian Children's Prayer Revival*. Eugene 2010.
- SZABO, Franz A. J.: *The Seven Years War in Europe, 1756–1763*. London – New York 2013.
- SZIMONIDESZ, Ludovít: *Proces s Danielom Krmanom. Z maďarského rukopisu preložil Štefan Adamovič*. Liptovský sv. Mikuláš 1940.
- SZYMAŃSKI, Jarosław (red.): *Diariusz Ottona Wenzla von Nostitz-Rieneck z lat 1737–1744*. Kraków – Wrocław 2019.
- SZYMECZEK, Józef: *Vznik Československa a evangelíci augsburského vyznání v Těšínském Slezsku 1918–1923*. Český Těšín 2010.
- ŠTĚPÁN, Václav: *Bělá očima staletí. Dějiny hlučínské obce*. Bělá – Opava 2005.
- ŠTĚPÁN, Václav: *Dějiny obce Bohuslavice*. Opava 2013.
- ŠTĚPÁN, Václav: *Dějiny obce Chuchelné 1349–2009*. Opava 2009.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*. Praha 1999.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*. Praha 2004.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Stručně o pobělohorských exulantech*. Praha 2005.
- ŠTĚŘÍKOVÁ, Edita: *Z nouze o spasení. Česká emigrace v 18. století do Pruského Slezska*. Praha 1992.
- TAPIÉ, Victor-Lucien: *Marie Terezie a Evropa*. Praha 1997.
- TENORA, Jan – FOLTYNOVSKÝ, Josef: *Bl. Jan Sarkander: jeho doba, život a blahoslavení*. Olomouc 1920.
- TOMÁŠOVÁ, Veronika: *Evangelíci na Těšínsku v tolerančním období (1781–1861)*. Český Těšín 2018.
- URBÁNKOVÁ, Libuše (ed.): *Povstání na Moravě v roce 1619: z korespondence moravských direktorů*. Praha 1979.
- VARGA, Katalin S.: *Vitetnek ítélőszékre... Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*, Pozsony 2002.
- WAGNER, Oskar: *Mutterkirche vieler Länder. Geschichte der ev. Kirche im Herzogtum Teschen 1545–1918/20*. Wien – Köln – Graz 1978.
- WANDERBURG, Udo: *Historie města Hlučína. II. díl*. Hlučín 1991.

- WEIGELT, Horst: *Geschichte des Pietismus in Bayern*. Göttingen 2001.
- WELTZEL, Augustin: *Besiedelungen des nördlich der Oppa gelegen Landes. I. Theil*. Leobschütz 1890.
- WELTZEL, Augustin: *Geschichte des edlen, freiherrlichen und gräflichen Geschlechts von Praschma*. Ratibor 1883.
- WERNISCH, Martin: *Evropská reformace, čeští evangelíci a jejich jubilea*. Praha 2019.
- WESLEY, John – EMORY John (ed.): *The Works of the Reverend John Wesley. Vol. I*. New York 1831.
- WORBS, Johann Gottlob: *Geschichte des Herzogthums Sagan*. Züllichau 1795.
- ZEMEK, Petr: *Reformace, protireformace a rozvinutí protireformačního katolictví v Uherském Brodě – křesťanská víra v proměnách času*. Uherský Brod 2006.
- ZIVIER, Ezechiel: *Füstenstein 1509–1909*. Kattowitz 1909.
- ZUKAL, Josef. *Paměti Opavské: črty kulturní a místopisné*. Opava 1912.
- ZUKAL, Josef: *Slezské konfiskace 1620–1630. Pokutování provinilé šlechty v Krnovsku, Opavsku a Osoblažsku po bitvě bělohorské a po vpádu Mansfeldově*. Praha 1916.

STUDIE A KAPITOLY V PERIODIKÁCH A KOLEKTIVNÍCH MONOGRAFIÍCH

- AL SAHEB, Jan – SOLNICKÝ, Pavel: *Poslední století Tvorkovských z Kravař*. In: Ad fontes: sborník k 60. narozeninám PhDr. Karla Müllera. Opava 2018, s. 85–109.
- AL SAHEB, Jan: *K proměně správní struktury olomoucké diecéze v 18. století*. In: Polská papežská nunciatura v Opavě (Slezsko v církevních dějinách 18. století). JIRÁSEK, Zdeněk (ed.), Opava 2009, s. 43–56.
- AL SAHEB, Jan: *K některým aspektům pobělohorské rekatolizace opavského knížectví*. In: Církevní dějiny Slezska 18.–20. století. JIRÁSEK, Zdeněk a kol, Opava 2011, s. 103–117.
- BAHLCKE, Joachim: *Die Herren von Pernstein und die Fürsten von Teschen*. In: *Pernštejnové v českých dějinách*. VOREL, Petr (ed.), Pardubice 1995, s. 203–212.
- BAHLCKE, Joachim: *Religion und Politik in Schlesien. Konfessionspolitische Strukturen unter österreichischer und preußischer Herrschaft (1650–1800)*. In: *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 134, 1998, s. 33–57.

- BAKALA, Jaroslav. *K úloze fojta a lokačních listin*. In: Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor článků a studií. ELBEL, Petr – WIHODA, Martin (edd.), Brno: Matice moravská 2002, s. 180–184.
- BAUMGART, Peter: *Schlesien als eigenständige Provinz im altpreußischen Staat (1740–1806)*. In: Deutsche Geschichte im Osten Europas. Schlesien. Conrads, Norbert (Hg.), Berlin 1994, s. 345–464.
- BIDLO, Jaroslav: *O konfesi bratrské z r. 1573*. In: Sborník prací historických. K šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra Jaroslava Golla. FRIEDRICH, Gustav – KROFTA, Kamil – BIDLO, Jaroslav (edd.), Praha 1906, s. 246–278.
- BOSSENGA, Gail: *Estates, Orders and Corps*. In: The Oxford Handbook of the Ancien Régime. DOYLE, William (ed.), Oxford 2012, s. 141–166.
- BRŇOVJÁK, Jiří: „*Ein Glückseeliger Tod ist der Grade Weeg zu Gott*“. Pohřební ceremoniál a funerální memorie Karla Julia hraběte Sedlnického z Choltic (†1731) v kontextu společenské reprezentace barokní katolické aristokracie Horního Slezska. In: Epigraphica & Sepulcralia. Fórum epigrafických a sepulkrálních studií, 12. ROHÁČEK, Jiří (ed.), Praha 2022, s. 119–154.
- BRŇOVJÁK, Jiří: „*Hic jacet peccator, cappellae hujus fundator*“. Pohřební kaple a epitaf Jindřicha Viléma hraběte Vlčka (†1739) v Klimkovicích a jejich historický kontext. In: Epigraphica & Sepulcralia, 11. ROHÁČEK, Jiří (ed.), Praha 2022, s. 305–340.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Bratrská konfesijní příslušnost Skrbenských z Hříštv v kontextu rekatolizace horního Slezska po porážce stavovského povstání*. Folia Historica Bohemica 34, 2019, s. 237–278.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Hrabata Taaffové (z Carlingfordu). Irské stopy v historické topografii Těšínska*. In: Těšínsko 55, 2012, s. 1–14.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Hrabě – kníže – vévoda: Titulární vzestup Alexandra Josefa Sułkowského, držitele bílského panství*. Slezský sborník 113, 2015, s. 23–46.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Lichnovští z Voštic na cestě za knížecími tituly. Příspěvek k politické identitě hornoslezské rakousko-pruské aristokracie, jejímu sociálnímu vzestupu a veřejné prezentaci v 18.–19. století*. In: Moderní Evropan první poloviny 19. století. K životnímu jubileu profesora Dušana Uhlíře. HOCHÉL, Marian (ed.), Opava – Praha 2019, s. 45–91.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Mezi Rakouskem a Pruskem, loajalitou a oportunismem. Šlechta Rakouského Slezska v období vlády Marie Terezie*. In: Císařovna Marie Terezie a střední Evropa. 300 let od narození reformátorky. VAŘEKA, Marek – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Hodonín 2019, s. 225–259.

- BRŇOVJÁK, Jiří: *Orlová „šlechtická“ . Příspěvek k historické topografii a šlechtické genealogii Těšínska*. In: Orlová, Slezsko a střední Evropa 1223–2023. LANČOVÁ, Kateřina – ZÁVODNÁ, Michaela – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Ostrava 2023, s. 85–154.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Ostatni Podiebradowicze i ich morawski majątek Šternberk w kontekście pobiałogórskiej rekatolizacji diecezji ołomunieckiej*. In: Czeska historia Śląska. Ze szczególnym uwzględnieniem Oleśnicy i Księstwa Oleśnickiego. MROZOWICZ, Wojciech (ed.), Oleśnica 2017, s. 283–304.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Poruba a její vlastníci od poloviny 16. století do poloviny 19. století*. In: Dějiny Poruby napříč staletími. Od středověké vsi k modernímu ostravskému městskému obvodu. BRŇOVJÁK, Jiří – TOMÁŠEK, Martin (edd.), Ostrava 2024, s. 61–96.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Pozemková šlechta mezi stavovskou a občanskou společností*. In: Rakouské Slezsko v procesu modernizace 1742–1914, I. ZÁŘICKÝ, Aleš a kol., Ostrava 2020, s. 475–560.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Překračování hranic regionu a jeho vliv na společenské kariéry vybraných příslušníků šlechty Opavského a Těšínského knížectví v 17. století a 1. polovině 18. století*. In: Via viatores quaerit. Mobilność społeczna w dziejach krajów Grupy Wyszehradzkiej. TETERYCZ-PUZIO, Agnieszka – KOŚCIELAK, Lech – ŁACZYŃSKA, Ewa (edd.), Słupsk 2016, s. 207–230.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Šlechtická společnost Rakouského Slezska a poznámky k její sídelní strategii (1740–1918)*. In: Dům, palác a zámek v hmotné kultuře Slezska (Dom, pałac i zamek w kulturze materialnej Śląska. (= Cieszyńskie studia muzealne/Těšínský muzejní sborník 6, s. 57–94.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Ve znamení Odřivouse. Polská epizoda v historii rodu Sedlnických*. In: Rody – osobnosti – prameny. Polské (a slezské) stopy ve šlechtické společnosti historických českých zemí od středověku do 20. století. Týž (ed.) et al., Ostrava 2023, s. 95–134.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska v 15.–20. století. Vstupní zamyšlení nad základními pojmy*. In: Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století). BRŇOVJÁK, Jiří – GOJNICZEK, Wacław – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.), Ostrava – Katowice 2011, s. 17–34.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Wojna trzydziestoletnia i rok 1635 jako „przełomowe momenty“ w historii śląskich elit szlacheckich (na przykładzie Promnitzów, wolnych pszczyńskich panów stanowych)*. Szkice archiwalno-historyczne 19, 2022, s. 79–122.
- BRUNNER, Heinrich: *Die Herren von Lipa (Schluss)*. In: Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens. 15, 1911.

- BUCHTA, Zdeněk: *Dějiny evangeliků na Těšínsku. O vztazích slezských evangeliků v 1. polovině XX. století*. In: Evangelický kalendář – Kalendarz Ewangelicki – 2008. RASZKA, Roman (ed.), Český Těšín 2007. s. 25–36.
- BUZEK, Andrzej: *Dzieje Ewangelicyzmu na ziemi Cieszyńskiej*. In: Kościół Jezusowy na Wyższej Bramie w Cieszynie. WOJAK, Tadeusz (ed.), Warszawa 1973.
- CONRADS, Norbert: *Die schlesische Stände zwischen Habsburger Monarchie und Brandenburg-Preußen: Die schlesische Ständeverfassung im Umbruch – Von altständischen Herzogtum zur preußischen Provinz*. In: Ständetum und Staatbildung in Brandenburg-Preußen. Ergebniss einer internationalen Fachtagung. BAUMGART, Peter – SCHMÄDEKE, Jürgen (Hg.), Berlin – New York 1983, s. 335–364.
- CONRADS, Norbert: *Die Rekatholisierungspolitik in Teschen und die Ambitionen des letzten Herzogs von Teschen*, In: Norbert Conrads. Schlesien in der Frühmoderne. Zur politischen und geistigen Kultur eines habsburgischen Landes. BAHLCKE, Joachim (ed.), Köln – Weimar – Wien 2009, s. 21–38.
- CSUKÁS, Gergely: *Johann Adam Steinmetz – Pastor, Pädagoge, Publizist im Spannungsfeld von Pietismus, Orthodoxie und Aufklärung*. In: Johann Adam Steinmetz und Kloster Berge. Zwei Institutionen im 18. Jahrhundert. Soboth, Christian (ed.), Halle 2021, s. 3–22.
- CZECHOWICZ, Bogusław: „... aby národové naši ještě toho dočkali, abychom Čechové, Moravané a Slezáci byli...“. *Elity polityczne Królestwa Czeskiego wobec Śląska i Ślązaków w pierwszej połowie XVI wieku*. Historie. Otázky. Problémy 11, 2019, s. 100–112.
- CZECHOWICZ, Bogusław: „...und wie ich mich weiter in allem dissem handel halten sulle, damit durch handlung freuntschaft nicht in vnfreuntschaft gewandelt werde“. *Z matrymonialnej korespondencji elit politycznych Korony Czeskiej w pierwszej połowie XVI wieku*. In: Człowiek w niewoli uczuć. Przyjaźń, miłość, nienawiść w Czechach i w Polsce w średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej. IWĄŃCZAK, Wojciech – JANUSZEK-SIERADZKA, Agnieszka (edd.), Warszawa – Bellerive-sur-Alier 2024, s. 159–174.
- CZECHOWICZ, Bogusław: *The uncrowned “bohemian King” and his “bible” Castle. Blatná by the highest burgrave of Prague castle Zdeňek Lev of Rožmitál, around the years 1520–1530*. Res Gestae. Czasopismo Historyczne 15, 2022, s. 50–66.
- ČÁŇOVÁ, Eliška: *K problematice studia zповědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku*. In: Historická demografie 5, 1971, s. 47–60.
- ČÁŇOVÁ, Eliška: *Nejstarší zповědní seznamy arcidiecéze pražské jako pramen pro demografickou statistiku*. Historická demografie 6, 1972, s. 59–77.

- ČÁŇOVÁ, Eliška: *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*. In: Sborník archivních prací 35, 2. 1985, s. 486–560.
- ČAPSKÝ, Martin: „*Na pranýř jej namalovati dali*“. *Politická komunikace v pozdně středověké Jihlavě*, In: *Studia mediaevalia Bohemica* Praha: Centrum mediévistických studií roč. 11, č. 2, 2019, s. 213–257.
- ČECHURA, Jaroslav: *Zdeněk Lev z Rožmitálu: aristokrat, politik, mecenáš* In: Monogramista IP. Oltář svaté Anny Samotřetí v Českým Krumlově. KOVÁČ, Petr – ZÁGORA, Marek (ed.). Praha 2020, s. 45–64.
- ČORNEJOVÁ, Ivana: „*Horlivost jejich v kázání slova Božího...*“. *Církevní řády a rekatolizace*. *Theatrum historiae: sborník prací katedry historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice* 3, 2008, s. 27–48.
- ČORNEJOVÁ, Ivana: *Jezuité a rekatolizace*. In: *Kutná Hora v době baroka*. VANĚK, Vojtěch – KROUPA, Jiří K. (edd.), Praha 2005, s. 65–72.
- ČORNEJOVÁ, Ivana: *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí*. In: *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. ČORNEJOVÁ, Ivana (ed.), Praha 2003, s. 2–6.
- DVOŘÁČKOVÁ – MALÁ, Dana: *Dvorský ceremoniál, rituály a komunikace v dobovém kontextu*. In: *Všední a sváteční život na středověkých dvorech. Dvory a rezidence ve středověku III*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 12 (Supplementum 3). DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana (ed.), Praha: Historický ústav AV ČR, 2009, s. 33–53.
- EBERHARD, Winfried: *Voraussetzungen und strukturelle Grundlagen der Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*. In: *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. BÄHLCKE, Joachim – STROHMEYER, Arno (edd.), Stuttgart 1999, s. 89–103.
- ESDERS, Stefan: *‘Faithful believers’: Oaths of Allegiance in Post-Roman Societies as Evidence for Eastern and Western ‘Visions of Community’*. In: *Visions of Community in the Post-Roman World*, POHL, Walter – GANTNER, Clemens – PAYNE, Richard (edd.), London: Routledge, 2016, s. 357–374.
- FIAČANOVÁ, Daniela: *Anna Tránovská*. In: *Reformácia po praslici*. Bratislava 2017, s. 121–134.
- FIALA, Jiří – KYSUČAN, Lubor – SKALA, Harald: *Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758. Část II. Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci*. *Společenské vědy* 310, 2015, s. 88–107.

- FIALOVÁ, Ludmila – HORSKÁ, Pavla: *Pražské barokní matriky jako pramen pro studium sociálních dějin*. In: Historik zapomenutých dějin: sborník příspěvků věnovaných prof. Eduardu Maurovi. Praha 2003, s. 71–82.
- FIDLER, Vladimír: *Rod J. A. Komenského a historie Jednoty bratrské v Kostelci nad Orlicí*. In: Orlické hory a Podorlicko 10, 2000, s. 33–43.
- FÖRSTER, Uwe: *Einst berühmt, dennoch fast vergessen – Die Schule von Kloster Berge*. In: Kloster Berge, Klosterberggarten, Gesellschaftshaus, Telemann-Zentrum – Zu Geschichte, Gegenwart und Zukunft eines Magdeburgs Areals. Lange, Carsten (ed.), Halle 2004, s. 56–83.
- FUKALA, Radek: *Jan Hess a počátky slezské reformace*. In: Śródmiejska katedra. Kościół św. Marii Magdaleny w historii i kulturze Wrocławia. CZECHOWICZ, B. (ed.), Wrocław 2010, s. 345–354.
- FUKALA, Radek: *Karel, Jiří a Jan Bruntálští z Vrbna a jejich životní osudy v pobělohorské emigraci*. In: Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku. Sborník z konference konané v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5.–6. listopadu 1998. HRUBÁ, Michaela (ed.), Ústí nad Labem 2001, s. 238–248.
- FUKALA, Radek: *Książę ziębicki i oleśnicki Karol I oraz jego polityczne aspiracje*. In: Monety – zamek – nagrobek. Książę Karol I z Podiebradów (1476–1536) między dziedzictwem przodków a dokonaniem potomków. CZECHOWICZ, B. (ed.). Červený Kostelec – Wrocław 2015, s. 45–63.
- FUKALA, Radek: *Mocensko-konfesijsní zápasy a krnovská hohenzollernská knížata v zrcadle slezského dějepisectví*. Slezský sborník 99, 2001, s. 264–279.
- FUKALA, Radek: *Několik poznámek k počátkům reformace na Opavsku v letech 1524–1569*. In: Opava. Sborník k dějinám města 2. BOŽENĚK, Karel a kol., Opava: AVE, 2000, s. 57–72.
- FUKALA, Radek: *Profil Žerotínových adresátů a politických partnerů v opavsko-krnovské oblasti*. Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 143–165.
- FUKALA, Radek: *Slezsko v období zesílené nábožensko-politické krize a zlomení protestantského odboje v Opavském knížectví*. Slezský sborník 102, 2004, s. 23–44.
- FUKALA, Radek: *Šenovský epilog slezského a moravského diplomata (Jan mladší Bruntálský z Vrbna)*. Těšínsko 37, 1994. s. 1–2.
- FUKALA, Radek: *Vychází předbělohorská stavovská politika v regionu z rituálů hry? K povaze konfesionalizace politické hry mocenských elit na Opavsku a její stimulující momenty*. Slezský sborník 99, 2001, s. 126–134.

- GABRYŚ, Marcin: *Pierwsi donatorzy luteranckiej biblioteki kościelnej. Przyczynę do dziejów Biblioteki i Archiwum im. Bogumiła Rudolfa Tschammera w Cieszynie*. In: Śląski Kwartalnik Historyczny Sobotka 68, 2013, s. 9–21.
- GOJNICZEK, Waław: *Szlachta protestancka wobec przemian religijnych w księstwie cieszyńskim na przełomie XVII–XVIII wieku*. In: Halle i Sulechów, s. 57–69.
- GOJNICZEK, Waław: *Z dziejów szlachty w księstwie cieszyńskim ze szczególnym uwzględnieniem protestantów*. In: Szkice Archiwalno-Historyczne 2, 2000, s. 41–66.
- GRIEGER, Friedrich: *Friedrich der Große und sein Freund, der „schlesische Oberlandesbaudirektor“ Graf Albert von Hoditz*. Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 70, 1936, s. 304–319.
- GRUNEWALD, Thomas: „...[U]nd haben wir bey der hülffe, so [Gott] des Evangeli. Glaubensgenosen in Schlesien zu erweisen angefangen, nur das state et videte in stiller Gelassenheit zu practiciren gehabt“. August Hermann Francke, die pietistischen Grafen und die Konvention von Altranstadt, w: Halle i Sulechów – ośrodki petyzmu i edukacji. Tło religijno-historyczne, powiązania europejskie. BURDA, Bogumiła – CHODOROWSKA, Anna – HUSAK, Bogumiła – KLOSTERBERG, Brigitte (edd.), Zielona Góra 2019, s. 27–54.
- GRÜNHAGEN, Colmar: *Die Erbverbrüderung zwischen Hohenzollern und Piasten vom Jahre 1537*. Zeitschrift für Preußische Geschichte und Landeskunde 5, 1868, s. 337–379.
- HAAS, Antonín: *Menší fondy a sbírky různé provenience. 2. Archiv žerotínsko-vrbenský. Listiny a listy z let 1497–1624*. Praha 1948, s. 337–379.
- HALAS, František Xaver: *Rekatolizace v pojetí státu a v pojetí církve – souběžnost a střety*. In: Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba. XXIX. KORDIOVSKÝ, E. (red.), Mikulov 2006, s. 27–54.
- HAUER, Václav: *Jan Kopydlenský a K. B. Skrbenský. Úryvek ze života českého exulanta*. Věstník Matice opavské 38, 1933, s. 153–162.
- HAVLÍČEK, Petr: *Jezuitské misie v barokních Čechách: náčrt podoby jezuitských rekatolizačních misí ve druhé polovině 17. století*. In: Omnibus fiebat omnia. Kontexty života a díla Fridricha Bridelia SJ (1619–1680). Praha 2010, s. 263–277.
- HÁZA, Zdeněk: *Soupis lidu podle víry na zboží krnovské knížecí komory z roku 1651*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada historická C47, 49, 2001, s. 159–195.
- HELFERT, Vladimír: „Moravští bratři“ u Durynské Goty. In: Časopis Moravského muzea 53, 1929, s. 320–434.

- HLAVÁČEK, Petr: „*Cor Europae*“. *Církevně-politické a teologicko-geografické představy o roli českých zemí v Evropě 13.–17. století*. In: Die Kronländer in der Geschichte des böhmischen Staates. 6, Terra, ducatus, marchionatus, regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen in Rahmen der Krone des Königreich Böhmen. BOBKOVÁ, Lenka – FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, Jana (ed.), Praha 2013, s. 432–444.
- HRDLIČKA, Josef. *Otázky bez odpovědí, aneb konsensuální ticho při obnovách městských rad v raně novověkých Čechách*. In: Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku. BŮŽEK, Václav – DIBELKA, Jaroslav (edd.), České Budějovice 2007, s. 187–220.
- HRDLIČKA, Josef: *Kontinuita farní správy jako problém náboženských dějin Čech a Moravy v předbělohorské době*. In: Český časopis historický 121, 2023, s. 737–780.
- HRUBÝ, František: *Ladislav Velen z Žerotína, vůdce bělohorského odboje na Moravě a český emigrant 1579–1638. VIII*. In: Český časopis historický 36, 1930, s. 27–89, 258–326.
- IGÁLFFY-IGÁLY, Ludwig: *Nová silesiaka v Rakouské národní knihovně ve Vídni*. Archivní časopis 39, 1989, s. 104–106.
- JAKUBEC, Ondřej – MALÝ, Tomáš: *Konfesijnost – (nad)konfesijnost – (bez)konfesijnost: diskuse o renesančním epitafu a umění jako zdroji konfesijní identifikace*. In: Dějiny – teorie – kritika 7, 2010, s. 79–112.
- JEŽ, Radim: *Dolní a Horní Třanovice od prvních zmínek do roku 1653*. In: Třanovice v proměnách staletí. AL SAHEB, Jan – JEŽ, Radim – KRISTIAN, Jiří – PINDUR David (edd.), Třanovice 2010, s. 37–57.
- JEŽ, Radim: *Správa Těšínského knížectví Janem z Pernštejna v letech 1528–1545*. In: Práce a studie Musea Beskyd 20, 2008, s. 225–267.
- JEŽ, Radim: *Uherská šlechta a slezští Piastovci na počátku raného novověku (rodové aliance ve víru politiky a osobní prestiže)*. In: Pindur, D. – Turóci, M. a kol.: Šlechta na Kysuciach a jej susedia. Šlechta na Kysucích a její sousedé. Čadca – Český Těšín – Žilina 2012, s. 113–144.
- JEŽ, Radim: *Urbář těšínské komory a satební smlouva knížete Václava II. s Annou Braniborsko-Ansbaskou z roku 1518*. In: Práce a studia Muzea Beskyd – Společenské vědy 18, 2007, s. 107–136.
- JUST, Jiří: *Bratrská šlechta v Čechách a na Moravě v 16. a 17. století a nové možnosti jejího výzkumu*. In: Folia Historica Bohemica 33, 2018, s. 5–28.
- JUST, Jiří: *Die Beziehungen der böhmisch-mährischen und polnischen Brüderunität zu den schlesischen Reformierten in der Frühen Neuzeit*. In: Die Reformierten in Schlesien. 2015, s. 157–187.

- KADERÁBEK, Josef: *Unity, confession, power. Symbolic communication in the town of Slaný in the 17th century*. The City and History (Mesto a dejiny) 6, 2017, č. 1, s. 6–16.
- KADERÁBEK, Josef: *Lidé bez domova, domov bez paměti? Návraty slánských pobělohorských exulantů*. In: Opera historika, 15, 2011. s. 53–75.
- KADERÁBEK, Josef: *Protireformace Slaného a její dopad na sociální vazby radních*. Historická demografie 33, 2009, s. 9–44.
- KADLEC, Jaroslav: *Rekatolizace v Čechách*. In: Pražské arcibiskupství 1344–1994. HLEDÍKOVÁ, Z. – POLC, J. V. (edd.), Praha 1994, s. 129–149.
- KAWERAU, Gustav: *Biermann, G., Geschichte des Protestantismus in Oesterreichisch-Schlesien*. In: Theologische Literaturzeitung 22, 1897, s. 492–493.
- KAWERAU, Peter: *Johann Adam Steinmetz als Vermittler zwischen dem deutschen und amerikanischen Pietismus im 18. Jahrhundert*. Zeitschrift für Kirchengeschichte 70, 1959, s. 75–88.
- KLAWITTER: *Die Zeit der Zierotins (1650–1779)*. In: Geschichte der Herrschaft Falkenberg in Oberschlesien. Prashma, Hans (Hg.), Falkenberg 1929, s. 67–134.
- KLUETING, Harm: *Die politisch-administrative Integration Preußisch-Schlesien unter Friedrich II.* In: Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen. Baumgart, Peter – Schmilewski, Ulrich (Hg.), Sigmaringen 1990, s. 41–62.
- KNOZ, Tomáš: *Die Rolle Karls I. von Liechtenstein bei den Konfiskationen nach der Schlacht am Weißen Berg*. In: Studia historica Brunensia, č. 1, 64, 2017, s. 123–169.
- KNOZ, Tomáš: *Moravská emigrace po roce 1620*. In: Časopis Matice moravské, 127, 2008, s. 397–424.
- KOHOUT, Štěpán: *Archivní prameny k zániku knihovny olomouckého kanovníka Gianniho*. In: Bibliotheca antiqua 2018, s. 81–96.
- KOMENSKÝ, Jan Amos: *Mikuláši Drabíkovi. V Amsterdamě 2. listopadu 1670*. In: Sto listů Jana Amosa Komenského. RYBA, Bohumil – LAICHTER, Jan (edd.), Praha 1942, s. 162–171.
- KOMENSKÝ, Jan Amos: *Na spis proti Jednotě bratrské od M. Samuele Martinia etc. sepsaný a na vyvrácení k řádu jejímu v pobožných lidech důvěrnosti v třicíti pěti příčinách (jakž je nazývá) vůbec vydaný potřebné, mírné, křesťanské starších kněží též Jednoty bratrské, na ten čas v Lešně polském v exilium zůstávajících OHLÁŠENÍ*. In: Veškerých Spisů Jana Amosa Komenského svazek XVII. KVAČALA, Jan (red.), Brno 1912, s. 1–76.

- KOMENSKÝ, Jan Amos: *Obecné porady o nápravě věcí lidských část první, Panegersie, všeobecné probuzení...* In: CHLUP, Otokar – VÁŇA, Josef – ČERVENKA, Jaromír (edd.), Praha 1966, s. 5–98.
- KOMENSKÝ, Jan Amos: *Stručná historie církve slovanské*. Praha 1941, s. 51–53; 55–59; 65; 81; 89; TÝŽ: *Závěť umírající Jednoty bratrské*. In: Studnice útěchy ze spisů Jana Amosa Kommenského. MATOUŠ, Miroslav (ed.), Praha 1992, s. 109–121.
- KONOPNICKA, Małgorzata: *Między lojalizmem wobec Habsburgów a pruską rzeczywistością. Szlachta górnośląska na dworze pruskim (1741–1806)*. In: *Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století)*. BRŇOVJÁK, Jiří – GOJNICZEK, Waclaw – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.), Ostrava – Katowice 2011, s. 231–252.
- KONOPNICKA, Małgorzata: *Socio-economic structure of upper-silesian nobility in the light of vassal tables of 1752*. In: *Slezský sborník* 111, 2013, s. 45–70.
- KONOPNICZKA, Małgorzata: *Szlachtic śląski w administracji powiatu. Kryteria wyboru i motywy karier landratów w latach 1740–1806*. In: *Szlachta europejska w strukturach lokalnych XVI–XVIII wieku*. KONOPNICZKA – KUCZER, Jarosław – STRZYŻEWSKI, Wojciech (eds.), Zielona Góra 2010, s. 145–168.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Opavští erbovní měšťané předbělohorské doby. Prolegomena k výzkumu*. *Slezský sborník* 113, 2015, č. 1, s. 5–21.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: *K šenovskému epilogu Jana ml. Bruntálského z Vrbna*. In: *Těšínsko* 52, 2009. s. 10–13.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: „*Bud' Bohu chvála a čest, že jest dáti ráčil, z cizích zemí domů v dobrým zdraví se navrátiti...*“: cesty Kryštofa Bernarda Skrbenského z Hříště ve světle jeho knihy pamětí. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 3, 2010, s. 33–52.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Adam Karel z Lipé a jeho studentský památník. Příspěvek ke genealogii a poznání individuálních osudů členů poslední generace slavného rodu*. In: *Rukopis pro kolektivní monografii k jubileu prof. Marie Ryantové, České Budějovice 2024*, s. 287–304.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Muž bez tváře. Zapomenutá komemorativní skulptura Čeňka Hovory, posledního pána z Lipé, v kraji pod Slezou*. In: *Modestia est signum Sapientiae. Studie nejen o středověkém umění k počtě Dalibora Prixe*. DOLEJŠÍ, Kateřina – HANIČÁK, Ondřej (edd.), Praha 2021, s. 310–325.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Zkřížené ostrve pánů z Lipé v srdci Slezska. Neznámé erbovní památky z 2. poloviny 17. století*. In: *Genealogické a heraldické informace* 2021. Brno 2022, s. 107–118.

- KOVÁČ, Pavol: *Monogramista IP a oltář svaté Anny samotřetí v české Krumlově*. In: *Monogramista IP. Oltář svaté Anny Samotřetí v Českém Krumlově*. KOVÁČ, Pavol – ZÁGORA, Marek (ed.), Praha 2020, s. 43–199.
- KOWALSKÁ, Eva: *Heretici, bludáři a prozelyti: formovanie a vnímanie konfesijnej identity českých protestantov po roku 1781*. In: *Obraz druhého v historické perspektíve II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti* KUBIŠ, Karel (ed.), *Studia historica LII, AUC Philosophica et historica* 5, 1999, Praha 2003, s. 131–147.
- KOWALSKÁ, Eva: *Johann Ignaz von Felbiger and the Hungarian Monarchy*. In: *Studia historica slovaci* 19, 1995, s. 59–72.
- KOWALSKÁ, Eva: *Les exilés protestants Hongrois au centre de la diplomatie Européenne*. In: GILLES, Bertrand – BRICE, Catherine – IINFELISE, Mario (edd.), *Exil, asile: du droit aux pratiques (XVIe–XIXe siècle)*. Rome 2022, s. 255–272.
- KOWALSKÁ, Eva: *Uhorsko 1681–1731: rekatolizácia v znamení práva*. In: *Historia Ecclesiastica* 3, 2012, s. 17–26.
- KOZÁK, Petr: *Mušketýři na Rynku potřikrát radostně salve stříleli... Holdování stavů Opavského knížectví Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna 12. srpna 1632*. *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy* 40, 2014, č. 2, s. 17–19.
- KUBICA, Michal: *Deputování stavů Opavsko-krnovského knížectví na Slezskem veřejném konventu v druhé polovině 18. století*. In: *Slezský sborník* 117, 2019, s. 4–29.
- KUBICA, Michal: *Genealogické a heraldické stopy Matušků z Topolčan na Krnovsku*. In: *Genealogické a heraldické informace* 2023. Brno 2024.
- KUBICA, Michal: *Chorynský z Ledské, Ignác Dominik*. In: *Biografický slovník Slezska a Severní Moravy. Supplementum č. 5*. Ostrava 2020, s. 85–88.
- KUBICA, Michal: *Mezi dvěma monarchiemi a dvěma sňatky – Ignác Dominik hrabě Chorynský z Ledské z pohledu prosopografie a genealogie*. *Genealogické a heraldické informace* 23 (38), 2019, s. 91–102.
- KUBICA, Michal: *Proměny opavsko-krnovské stavovské obce v tereziánském období*. *Opera historica* 23, 2022, s. 104–131.
- KUBICA, Michal: *Proměny správního zřízení a dvora biskupa Schaffgotsche na Jánském Vrchu*. *Vlastivědný sborník Jesenicko* 23. Jeseník 2023, s. 50–66.
- KUBICA, Michal: *Spory o dědictví svobodných pánů Poppenů po rozdělení Slezska*. *Genealogické a heraldické informace* 2020. Brno 2021, s. 109–118.
- KUBICA, Michal: *Šlechtická společnost Horního Slezska po jeho rozdělení roku 1742 na příkladu Hlučína*. *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 13, 2020, s. 11–34.

- KUBICA, Michal: *Utváření nové hranice Slezska roku 1742 se zřetelem k Těšínskému knížectví*. Těšínsko 62, 2019, s. 3–16.
- LESZCZYŃSKI, Józef: *Nowożytni Piastowie śląscy*. In: *Piastowie w dziejach Polski. Zbiór artykułów z okazji trzechsetnej rocznicy wygaśnięcia dynastii Piastów*. HECK, Roman(ed.), Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975, s. 96–134.
- LIŠKA, Petr: *Václav Bítovský z Bítova, jeho život a politická činnost na Opavsku do roku 1614*. In: *Časopis Matice moravské* 127, 2007, s. 83–99.
- LUTHER, Martin. *O církvi svaté a znameních jejích*. In: *Martin Luther. O klíších Kristových. O církvi svaté*. HALAMA, Ota (ed.), Praha 2005, s. 5–20.
- LUTHER, Martin: *Menší katechismus*. In: *Kniha svornosti – symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese*. WERNISCH, Martin – SUCHÁ, Ema (edd.), Praha 2006, s. 7–33.
- LUTHER, Martin: *Německá mše a bohoslužebný pořádek*. In: *Kdybych měl nekonečně světů...* Výbor z díla I. VOLNÁ, Hana – MACEK, Ondřej (edd.), Praha 2008, s. 181–195.
- LUTHER, Martin: *Větší katechismus*. In: *Kniha svornosti – symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese*. WERNISCH, Martin – SUCHÁ, Ema (edd.), Praha 2006, s. 13–72.
- MACUROVÁ, Zuzana – MÍCHALOVÁ, Zdeňka: *Historismus, konverze a rodová memorie v kostele Prozřetelnosti Boží v Šenově*. In: *Epigraphica & Sepulcralia*, 6. ROHÁČEK, Jiří (ed.), Praha 2015, s. 249–262.
- MAKULA, Tadeusz: *Działalność rektora Ks. Jana Adama Steinmetza. Cz. 2. Ewangelik Pszczyński*, 1997, s. 20–21.
- MALURA, Jan: *Těšínský exulant Kašpar Motěšický*. In: *Protimluv*, 2, 2002, s. 15–17.
- MALÝ, Tomáš: *Rituály středověku a raného novověku v recentní české a polské historiografii*. Dějiny – teorie – kritika, 2021, č. 2, s. 245–280.
- MÁRKUSNÉ VÖRÖS, Hajnalka: *Proces s galejníky z roku 1674 v spisoch Vesprímskej kapituly*. Archivum Sala. In: *Archívna ročenka II*. Šaľa 2005, s. 123–134.
- MARTÍNEK, Jan: *Předmluva*. In: *Renesanční poesie*. Businská, Helena (ed.), Praha 1975, s. 7–12.
- MARTÍNEK, Jan: *Životopisy*. In: *Renesanční poesie*. BUSINSKÁ, Helena (ed.), Praha 1975, s. 13–23.

- MAŠITOVÁ, Petra: *František Albrecht Skrbenský z Hříště z pohledu pozůstalostního inventáře (Každodennost na zámku v Petříkovech na konci 17. století)*. In: Historie – Historica 15. Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 238, 2008, s. 155–165.
- MAŤA, Petr: *Vorkonfessionelles, überkonfessionelles, transkonfessionelles Christentum: Prolegomena zu einer Untersuchung der Konfessionalität des böhmischen und mährischen Hochadels zwischen Hussitismus und Zwangskatholisierung*. In: Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt im Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag. BÄHLCKE, Joachim – LAMBRECHT, Karen – MANER, Hans-Christian (edd.), Leipzig 2006, s. 271–294.
- MATWIJOWSKI, Krystyn: *Z działalności pietystów w Księstwie Cieszyńskim*. Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 17, 1962, s. 301–314.
- MAUR, Eduard: *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*. In: Sborník archivních prací 20, 1970, s. 97–114.
- MELANCHTON, Filip: *Apologie augsburského vyznání*. In: WERNISH, Martin a kol. Praha 2006, s. 101–140.
- MEMPEL, Dieter: *Der schlesische Protestantismus vor und nach 1740*. In: Kontinuität und Wandel. Schlesien zwischen Österreich und Preußen. Ergebnisse eines Symposiums in Würzburg vom 29. bis 31. Okt. 1987, s. 125–146.
- MEYER, Dittrich: *Zinzendorf und Steinmetz*. In: Johann Adam Steinmetz und Kloster Berge. Zwei Institutionen im 18. Jahrhundert. SOBOTH, Christian (ed.), Halle 2021, s. 45–67.
- MIKULEC, Jiří: *Koncept konfesionalizace a náboženské dějiny českých zemí*. In: Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století. Praha 2014, s. 15–38.
- MIKULEC, Jiří: *Metody a techniky pobělohorské rekatolizace v Čechách – jedna z možností výzkumu náboženských dějin*. In: Limity a možnosti historického poznání. Sborník z cyklu přednášek. ELBEL, Martin (ed.), Olomouc – Pardubice 2008, s. 85–104.
- MÜLLER, Joseph Theodor (ed.): *Die ältesten Berichte Zinzendorfs über sein Leben, seine Unternehmungen und Herrnhuts Entstehen*. In: Zeitschrift für Brüdergeschichte 7, 1913.
- MYŠKA, Milan – STIBOR, Jiří: *Sedlnický z Choltic*. In: Biografický slovník Slezska a severní Moravy. DOKOUPIL, Lumír – MYŠKA, Milan (edd.), Opava 1995, s. 1–48.

- NÁBĚLKOVÁ, Mira: *Bibličtina a Kralická biblia v slovenskom evanjelickom prostredí – literárne dozvuky*. In: Historie. Otázky. Problémy, č. 2, Česká bible: Kulturní, ideový a politický fenomén v proměnách staletí, Praha 2013, s. 45–61.
- NAUMAN, Sari: *Peripheral promises: political oaths as instruments of trust and control, Sweden 1520–1720*. In: The Seventeenth Century 37, 2020, č. 3, s. 477–497.
- NÉMETH, István: *Európska doktrína alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia*. In: Historický časopis 59, 2007, s. 429–452.
- NIRTL, Josef: *Adelige Familien in schlesischen Matriken*. In: Monatsblatt der Heraldisch-Genealogischen Gessellschaft Adler, XI. Band, 1931–1934, s. 45–68.
- NOVACKÁ, Mária: *Tranovského koncept duchovnej lyriky v predhovoroch k ódám*. In: Cithara sanctorum 1636–2006. KOVAČKA, Miloš – AUGUSTÍNOVÁ, Eva (edd.), Martin 2008, s. 123–137.
- NOWACKI, Wojciech: *Piastowski Śląsk wobec opawskich Przemyślidów*. In: Ślązacy w oczach własnych i obcych. BARCIAK, Antoni (ed.), Katowice – Zabrze 2010, s. 78–95.
- NOWITZKI, Hans-Peter: „Wie lebt man so wohl im Schatten des ewigen Throns!“ *Christoph Martin Wieland und die „Unsterblichkeit“*. In: Aufklärung 29, 2017, s. 269–308.
- NUTTAL, Geoffrey F.: *Continental Pietism and the Evangelical Movement in Britain*. In: Pietismus und Reveil. BERG, Jan van den – DOOREN, Johannes Petrus van (edd.), Leiden 1978, s. 105–124.
- PALM, Hermann: *Die Conjunction der Herzöge von Liegnitz, Brieg und Oels sowie der Stadt und des Fürstentums Breslau mit den Kurfürsten von Sachsen und Brandenburg und der Krone Schweden in den Jahren 1633–1635*. In: Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 3, 1861, s. 15–56.
- PALOUŠ, Radim: *Komenského harmonie a synkrize*. In: Filosofický časopis 39, 1991, s. 201–214.
- PÁTA, Josef: *Václav Klejch Lažanský (1682–1737)*. Reformační sborník 8, 1946, s. 7–35.
- PÁTEK, Jakub: *Selected Figures of Military Nobility in the 17th Century and Material Manifestations of their Representation in the Litoměřice Region*. In: Changes of the Noble Society. Aristocracy nad New Nobility in the Habsburg Monarchy and Central Europe from the 16th to the 20th Century. BRŇOVJAK, Jiří – ŽUPANIČ, Jan (eds.), Ostrava – Prague 2018, s. 125–143.

- PEŠEK, Jiří: *Reformační konfesionalizace v Německu 16.–17. století (Publikace a diskuze 80. a 90. let)*. In: Český časopis historický 96, 1998, s. 49–68.
- PETOCZOVÁ, Jana: *Cithara sanctorum a hudobné dianie na Spiši v 17. storočí*. In: *Cithara sanctorum 1636–2006*. KOVAČKA, M. – AUGUSTÍNOVÁ, E. (edd.), Martin 2008, s. 135–150.
- PIERZCHAŁA, Marek: *Malarz śląski. Vir Dolorum z Maria i św. Janem, 1520–1530*. In: *Moda na Cranacha* [katalog vystavy v Národním muzeum ve Vratislavi]. HOUSZKA, Ewa – PIERZCHAŁA, M. (ed.). Wrocław 2017, s. 124–125.
- PIĘTAK, Stanisław: *Duchovní probuzení v letech 1709–1730*. In: *Dějiny evangeliků na Těšínsku od reformace do tolerance*. PIĘTAK, Stanisław – PINDUR, David – SPRATEK, Daniel (edd.), Český Těšín 2020, s. 217–226.
- PIĘTAK, Stanisław: *Nové prameny k těšínskému pietismu. Záležitost pastora Steinmetze z let 1726–1730*. In: *Trzysty lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim*. CZYŻ, Renata – GOJNICZEK, Waław – SPRATEK, Daniel (edd.), Cieszyn, 2010, s. 152–166.
- PIĘTAK, Stanisław: *Steinmetz, Johann Adam*. In: *Biografický slovník Slezska a severní Moravy, sešit 12*. DOKOUPIL, Lumír (ed.), Ostrava 1999, s. 149–150.
- PINDUR, David: *Zaniklý dřevěný kostel sv. Mikuláše v Šenově v historickém a kulturním kontextu*. In: *Těšínsko* 58, 2015, s. 3–26.
- PINDUR, David: *Kostel Prozřetelnosti Boží v Šenově. Od rodové nekropole Skrbenských z Hříště k „barokní perle Slezska“*. In: *Památky Těšínského knížectví*. MEZIHOŘÁLKOVÁ, Klára (ed.), Praha 2016, s. 101–118.
- PINDUR, David: *Nejtěžší období – od třicetileté války k částečné toleranci (1648–1709)*. In: *Dějiny evangeliků na Těšínsku od reformace do tolerance*. PIĘTAK, Stanisław – PINDUR, David – SPRATEK, Daniel (edd.), Český Těšín 2020, s. 149–153.
- PINDUR, David: *Od konce třicetileté války na práh moderní společnosti (1648–1848)*. In: *Řepiště. Historie slezské obce*. JEŽ, Radim – PINDUR, David – PINDUROVÁ, Pavla (edd.), Řepiště 2000. 149–153.
- PINDUR, David: *Pod ochranou Prozřetelnosti Boží*. In: *Prozřetelnost Boží*. ŠTREIT, Jindřich – PINDUR, David. Šenov u Ostravy 2016, s. 101–118.
- PINDUR, David: *Pražmové z Bílkova a barokní náboženské festivity ve Frýdku*. In: *Šlechta na Kysuciach a jej susedia. Šlechta na Kysucích a její sousedé*. PINDUR, David – TURÓCI, Martin (edd.), Čadca – Český Těšín – Žilina 2012, s. 163–187.
- PINDUR, David: *Přehled nejstarší církevní správní organizace Těšínska. Od středověku do vzniku generálního vikariátu v roce 1770*. In: *Polská papežská nunciatura v Opavě*

- (Slezsko v církevních dějinách 18. století). JIRÁSEK, Zdeněk (ed.), Opava 2009, s. 57–96.
- POETZCH, Ute: *Das Klosterbergesche Gesangbuch*. In: Johann Adam Steinmetz und Kloster Berge. Zwei Institutionen im 18. Jahrhundert. SOBOTH, Christian (ed.), Halle 2021, s. 93–105.
- PRASEK, Vincenc: *Kostel sv. Jiří v Opavě*. In: Věstník Matice opavské 4, 1894, s.1–3.
- REJCHRT, Luděk: *Bratrští studenti na reformovaných akademiích před Bílou horou*. In: Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensia 13, 1973, s. 5–26.
- REJCHRTOVÁ, Noemi: *Vychovatelská pomůcka k pěstování naděje. Průvodní studie*. In: Informatorium školy mateřské. KOMENSKÝ, Jan Amos, Praha 1992, s. 9–17.
- ROYT, Jan: *Neznámé zobrazení luteránského námětu „zákon a milost“ v Broumově*. In: Slezsko, země Koruny české. Historia a kultura 1300–1740. DÁŇOVÁ, Helena – KLIPA, Jan – STOLAROVÁ, Lenka (ed.). Praha 2008, s. 283–296.
- RYANTOVÁ, Marie: *Nejstarší zpovědní seznamy panství a výkazy panství Vysoký Chlumec ze čtyřicátých a počátku padesátých let 17. století*. Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensia 50, 2010, s. 105–126.
- RYBA, Josef: *Die katholische Restauration in den Fürstentümern Troppau und Jägersdorf*. Archiv für schlesische Kirchengeschichte 5, 1940, 1956, 1957, s. 208–229.
- Řád církevním, kterak se při službě Boží a ceremoniích v církvi křesťanské knížectví Těšínského v městech a ve všech kazatelé a učitelé slova Božího zachovati mají*. In: Evangelický kalendář – Kalendarz Ewangelickí – 1953. SZURMAN, G. – KALETA, J. (edd.), Český Těšín, s. 45–49.
- SELIG, Maria. *Anwesenheitskommunikation und Anwesenheitsgesellschaft. Einige Anmerkungen zu einem geschichtswissenschaftlichen Konzept aus sprachwissenschaftlicher Perspektive*. In: Städtische Räume im Mittelalter. Städtische Räume in der Vor-moderne. EHRICH, Susanne – JÖRH, Oberste (edd.), Regensburg 2009, s. 17–34.
- SCHIMMELPFENNIG, Carl Adolf: *Herzog Johann Christians von Brieg zweite Ehe mit Anna Hedwig Sitsch und die aus derselben abstammende piastische Nebenlinie der Freiherren von Liegnitz*. In: Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, 11, 1871, s. 121–173.
- SCHIMMELPFENNIG, Carl Adolf: *Die Ehepackten Herzog Johann Christians mit Anna Hedwig von Sitsch und der Vergleich der Herzöge Georg und Christian mit ihren Halbbrüdern den Freiherren von Liegnitz*. In: Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 12, 1877, s. 136–145.

- SCHIMMELPFENNIG, Carl Adolf: *Die piastische Nebenlinie der Freiherr von Liegnitz*. In: Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens, 11, 1872, s. 275–302.
- SCHINDLING, Anton: *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*. In: Český časopis historický 106, 2008, s. 477–500.
- SCHOTT, Christian-Erdmann: *Die Reformierten in Schlesien bis zum Beginn der preußischen Zeit*. In: Reformed Majorities in Early Modern Europe. Selderhuis, HERMAN J. – LANGE VAN RAVENSWAAY, J. Marius J. (edd.), Göttingen 2015, s. 73–88.
- SCHUNKA, Alexander: *Protestanten in Schlesien im 17. und 18. Jahrhundert*. In: Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert). LEEB, Rudolf – SCHEUTZ, M. – WEIKL, D. (edd.), Wien – München 2009, s. 271–297.
- SIWEK, Zbigniew: *Od autora notového přepisu*. In: Odarum sacrarum sive hymnorum Georgii Tranosci. KALINA, Zbyszek – SIWEK, Zbigniew (edd.), Český Těšín 2009, s. 5–8.
- SKALSKÝ, Gustav Adolf: *Aus der liturgischen Vergangenheit der evangel. Kirche in Österreich seit dem Toleranzpatent*. In: Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 34/1913, s. 308–346.
- SKŘIVÁNEK, František – TOVAČOVSKÝ, Jaroslav: *Vratislavští biskupové v dějinách Slezska se zvláštním zřetelem na jejich životopisy a heraldiku*. In: Heraldika a genealogie 37, č. 1–2, 2004.
- SKUPIEN, Marek. *Nástin církevních dějin Neplachovic*. In: Vlastivědné listy Slezska a Severní Moravy, 38, 2012, s. 1–4, 1–5.
- SOLNICKÝ, Pavel – TESAŘ, Petr: *Nejstarší opavská matrika*. In: Sborník Zemského archivu v Opavě 1, 2017, s. 203–210.
- SPÁČILOVÁ, Libuše. *O právních zdrojích Polanova olomouckého Soudního řádu z roku 1550*. ČMM, roč. 141, 2022, č. 2, s. 227–258.
- SPÁČILOVÁ, Libuše. *Olomoucký písař Jindřich Polan a jeho soudní řád z roku 1550*. In: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. KRUŠÍNSKÝ Rostislav (ed.), Brno: Sdružení knihoven České republiky, 2005, s. 131–138.
- SPRATEK, Daniel: „*Porodní asistent*“ *obnovené Jednoty pastor Johann Adam Steinmetz*. In: Sborník III. konference Moravian v roce 2003. KŘÍŽOVÁ, Markéta – SPRATEK, Daniel (edd.), Suchdol nad Odrou 2004.

- SPRATEK, Daniel: *Bohumínští pánové Henckelové von Donnersmarck (několik faktů o této rodině s ohledem na jejich význam pro moravské bratry)*. In: Sborník II. konference Moravian v roce 2001. KŘÍŽOVÁ, Magdalena (ed.), Suchdol nad Odrou 2003, s. 32–34.
- SPRATEK, Daniel: *Právní poměry v nekatolické církvi na Těšínsku v letech 1709–1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku (1. díl)*. In: Revue církevního práva 21, 2002, s. 17–50.
- SPRATEK, Daniel: *Reformace*. In: Dějiny evangelíků na Těšínsku od reformace do tolerance. PIĚTAK, Stanislav – PINDUR, David – SPRATEK, Daniel (edd.), Český Těšín 2020. s. 22–63.
- SPYRA, Janusz: *Adam Wacław Paczyński hrabia z Teczyńska i początki konwiktów sw. Trojcy dla młodzieży szlacheckiej w Cieszynie*. Ziemia Śląska 6, 2005, s. 189–205.
- SPYRA, Janusz: *Szlachecka rodzina Bludowskich z Dolnych Bludowic herbu Koziół i zabytki sztuki z nią związane*. In: Familia Silesiae, 1. Cieszyn 1997. s. 14–26.
- STARÝ, Marek: *Opavsko*. In: Encyklopedie českých právních dějin, IV. N–O. SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (edd.), Plzeň – Ostrava 2016.
- STAŠKIVOVÁ, Kristina: *Edice písní pobělohorských exulantů ze Slezska*. In: Těšínsko, 48, 2005.
- STIBOR, Jiří: *Nerovné sňatky na Těšínsku*. In: Slezsko v dějinách českého státu. BORÁK, Mečislav (ed.), Šenov u Ostravy 1998, s. 220–236.
- STIBOR, Jiří: *Příspěvek k dějinám panství Linhartov a ke genealogii Sedlnických z Choltic*. Časopis Slezského zemského muzea: série B – vědy historické 44, 1995. 1–18.
- STIBOR, Jiří: *Skrbenští z Hříště a jejich náboženské vyznání*. In: Familia Silesiae 2, 1997, s. 35–36.
- STIBOR, Jiří: *Těšínská šlechta v proměnách staletí*. In: Šlechtic v Horním Slezsku. Vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) // Szlachcic na Górnym Śląsku. Relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek). BRŇOVJÁK, Jiří – GOJNICZEK, Wacław – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Ostrava – Katowice 2011, s. 71–106.
- STIEVERMANN, Jan: *Faithful Translations: New Discoveries on the German Pietist Reception of Jonathan Edwards*. In: Church History 83, 2014, s. 324–366.
- STIEVERMANN, Jan: *German Pietism*. In: The Oxford Handbook of Early Evangelicalism. Yeager, Jonathan (ed.), New York 2022.

- STIEVERMANN, Jan: *Halle Pietism and its Perception of the American Great Awakening. The Example of Johann Adam Steinmetz*. In: *The Transatlantic World of Heinrich Melchior Muhlenberg in the Eighteenth Century*. Roeber, A. Gregg – Muller-Bahlke, Thomas – Wellenreuther, Hermann (edd.), Halle 2013, s. 12–24.
- SVATOŠ, Martin: *Problémy a otázky studia náboženského života v Čechách v letech 1620–1760: teze*. In: *Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740*. Praha 2004, s. 427–434.
- SZELONG, Krzysztof: *Podróże edukacyjne szlachty cieszyńskiej (do końca XVII w.). Motywy, kierunki, konsekwencje*. In: *Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego. Materiały z konferencji naukowej Cieszyn 4–5 listopada 1999*, s. 59–115.
- ŠALOMOUN, Lubomír: *Slezský kazatel Martin Filadelf Zámorský*. In: *České a polské literární baroko*. MARTÍNEK, Libor (ed.), Opava 2021, s. 181–198.
- ŠIGUT, František. *Spiknutí proti smlouvě libeňské a Mikuláš Sarkander*. In: *Slezský sborník* 67, 1969, s. 242–258.
- ŠIMÁK, J. V.: *Spor o dědictví rožmberské 1523–1528*. In: *Časopis českého musea* 70. 1896, s. 81–112, 308–322 a 419–441.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Jak těžiti z farních matrik*. In: *Od Ještěda k Troskám: vlastivědný sborník českého severu*, s. 139–146.
- ŠINDELÁŘ, Bedřich: *Slezská otázka na mírovém kongresu vestfálském 1643–1648*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně*, X, 1961, s. 266–295.
- ŠKARKA, Antonín: *Komenský jako hymnograf a jeho místo v dějinách české duchovní písně. Úvod*. In: *Duchovní písně*. KOMENSKÝ, Jan Amos (ed.), Praha 1952, s. 7–39.
- ŠTULRAJTEROVÁ, Jana: *Študenti pochádzajúci z územia dnešného Slovenska na stredo európskych univerzitách v 15. a v prvej polovici 16. storočia*. *Paedagogica* 22, 2010, s. 5–38.
- TESAŘ, Petr: *XI/41. Seznam konvertitů ke katolické víře*. In: *Znamení vertikál: Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku*. Opava 2013.
- TESAŘ, Petr: *Posloupnost farářů u Panny Marie v Opavě XII*. In: *Cesta: zpravodaj farnosti při konkatedrále Nanebevzetí Panny Marie v Opavě* 13, 2006.
- TIEFTRUNK, Karel: *Rozepře mezi stavy českými a knížaty lehnickými r. 1545 a 1546*. In: *Časopis Muzea Království českého* 42, 1868, s. 115–124.

- UHLÍŘ, Dušan: *Schaffgotschové mezi Slezskem a českými zeměmi*. In: Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis: Confinia Silesiae. (K životnímu jubileu Rudolfa Žáčka). Opava 2008, s. 151–161.
- VÁLKA, Josef: *Dějiny Moravy 1. Středověká Morava*. In: Vlastivěda moravská. Země a lid, nova series 5, Brno 1991, s. 36–71.
- VAN EICKELS, Christine: *Rechtliche Grundlagen des Zusammenlebens von Protestanten und Katholiken in Ober- und Niederschlesien vom Augsburger Religionsfrieden (1555) bis zur Altranstädter Konvention (1707)*. In: Reformation und Gegenreformation in Oberschlesien. Die Auswirkungen auf Politik, Kunst und Kultur im ostmitteleuropäischen Kontext. WÜNSCH, Thomas (ed.). Berlin 1994, s. 63–66.
- VANDROVCOVÁ, Miroslava: *Zdeněk Lev z Rožmitálu – děd (†1535) a vnuk (1580)*. In: Časopis Národního musea. Rada Historická 172, 2003, s. 81–93.
- VARSÍK, Branislav: *Husiti a reformácia na Slovensku*. In: Historické štúdie 14, 1969.
- VARSÍK, Branislav: *Slováci na Pražskej univerzite do konca stredoveku*. In: Zborník FF UK, 45/4, Bratislava 1926, s. 17–25.
- VINAŘ, Otakar: *Zdeněk Lev z Rožmitálu*. In: Heraldika a Genealogie. Zpravodaj Klubu pro Českou Heraldiku a Genealogii 27, 1994, s. 129–152.
- VOREL, Petr: *Problemy finansowe i rodzinne książąt cieszyńskich w połowie XVI wieku*. In: Historia u Piastów. Piastowie w historii. Z okazji trzechsetlecia śmierci ostatniej z rodu, księżnej Karoliny. CZECHOWICZ, Bogusław. (ed.), Brzeg – Wrocław 2008, s. 155–163.
- VYBÍRAL, Zdeněk: *Opava a země Koruny české v době krize habsburské monarchie 1608/9*. In: Slezsko v dějinách českého státu. Sborník příspěvků z vědecké konference pořádané pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla u příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě. BORÁK, Mečislav (ed.), Opava 1999, s. 227–240.
- WAŚ, Gabriela: *„Wypędzenie bernardynów z Wrocławia“ a początek ery nowożytnej na Śląsku*. In: Śląski Labirynt Krajoznawczy 4, 1992, s. 145–158.
- WAŚ, Gabriela: *Akty prawne dotyczące wolności religijnych protestantów śląskich i ich znaczenie polityczne dla Śląska*. In: Śląski kwartalnik historyczny Sobótka 3, 2000, s. 373–405.
- WERNISCH, Martin: *Uvedení II*. In: Kniha svornosti – symbolické čili vyznavačské spisy evangelických církví augsburské konfese. WERNISCH, Martin – SUCHÁ, Ema a kol. (edd.), Praha 2006, s. 39–48.

- WINKELBAUER, Thomas: *Konfese a konverze. Šlechtické proměny vyznání v českých a rakouských zemích od sklonku 16. do poloviny 17. století*. In: Český časopis historický 98, č. 3, 2000, s. 476–540.
- WOSCH, Jan: *Terytorialny rozwój własności ziemskiej zakonu jezuitów na Śląsku od XVI do XVIII wieku*. In: Studia Śląskie. Seria nowa 34, 1978, s. 11–53.
- ZLÁMAL, Bohumil: *Frant. Řehoř hr. Giannini*. Vlastivědný věstník moravský 13, 1958, s. 231–232.
- ZMETÁK, Igor: *Zachránené evanjelické historické knižnice na Slovensku po roku 1990*. In: KUSEDOVÁ, D. – BENŽA M. a kol.: Historický atlas evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku. Tranoscius, Liptovský Mikuláš 2011, s. 104–105.
- ZMETÁK, Igor: *Krmanova knižnica na Myjave*. In: Sprievodca po historických knižniciach II. Sabov, P. a kol. (edd.), Martin 2004, s. 87–90.
- ZUKAL, Josef: *Paměti Václava st. Lichnovského z Voštic. Zpráva o neznámém spisovateli českém*. In: Věstník Matice opavské, 1908, s. 50–58.
- ZUKAL, Josef: *Aktenstücke zur katholischen Gegenreformation im Fürstentümer Jägerndorf*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 5, 1909–1910, s. 49–62.
- ZUKAL, Josef: *Český kostel a česká škola v Opavě*. In: Věstník Matice opavské 15, 1907, s. 59–77.
- ZUKAL, Josef: *Polanové z Polansdorfu, Památná rodina opavská 16. věku*. Časopis Matice Moravské roč. 51, 1927, č. 1–4, s. 99–123.
- ZUKAL, Josef: *Rozepře mezi stavem panským a rytířským o zemské úřady knížectví Opavského*. In: Věstník Matice opavské 21, 1913, s. 26–51.
- ŽOUŽELKA, Zbyněk: *Nobilitace Slezanů za loajalitu k Marii Terezii v období slezských válek*. In: Šlechtic v Horním Slezsku. 2011, s. 235–237.

NEPUBLIKOVANÉ ZÁVĚREČNÉ PRÁCE

- CSUKÁS: (Das Hochschulschriften-Repository der Universität Wien), *Johann Adam Steinmetz (1689–1762). Biographie eines bedeutenden Predigers, Pädagogen und Publizisten im Umfeld des Pietismus*. Dizertační práce. Universität Wien, Wien 2013.

- DRLÍKOVÁ, Iva: *Korespondence Karla staršího ze Žerotína se zaměřením na frankofonní dopisovatele*. Diplomová práce. FF UK, Praha 2009.
- HOŤOVÁ, Anna: *Knihovna Jednoty bratrské v Kralicích nad Oslavou*. Bakalářská práce. FF UK, Praha 2011.
- KUBICA, J.: *Stavovská společnost Opavského a Krnovského knížectví v období vlády Marie Terezie*. Disertační práce, Filozofická fakulta Ostravské univerzity. Ostrava 2021.
- MACEK, Ondřej: *Praxis pietatis haereticorum* (rkp. disertační práce – Th.D.). Praha 2010.
- PÍŠ, Ondřej: *Fenomén akademické peregrinace jako téma moderní střeoevropské historiografie: příklad českých a moravských studentů na vybraných kalvínských vzdělávacích institucích (1575–1620)*. Diplomová práce, Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, 2021.
- VOMELOVÁ, Alena: *Osobní korespondence a deník Karla staršího ze Žerotína*. Diplomová práce. FF MU, Brno 2014.
- LAŠTŮVKOVÁ, Pavla. *Vývoj opavské městské správy ve středověku*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2004 (nepublikovaná diplomová práce).

INTERNETOVÉ ZDROJE

- Bethlehem Digital History Project, Community Records, Registers – Deaths, David Tanneberger, Sr. (1696–1760), Year 1760, No. 277*, dostupné na http://bdhp.moravian.edu/community_records/register/deaths/tanneberger/tanneberger.html, [cit. 28. 2. 2024].
- BISTRANIN, Jan: *Vynořující se luteráni*. In: *Protestant*, č. 6/2010, dostupné na <https://protestant.evangelnet.cz/vynorujici-se-luterani>, [cit. 1. 5. 2020].
- BSČZ, dostupný na <http://biography.hiu.cas.cz>, [cit. 27. 2. 2024].
- DĄBROWSKI, Damian: *Olszany*, dostupné na www.palaceslaska.pl, [cit. 29. 11. 2023].
- Franckesche Stiftungen, Digitale Sammlungen, Steinmetz, Johann Adam*, dostupné na <https://digital.francke-halle.de/name/view/759036>, [cit. 29. 2. 2024].
- GEBAUER, Josef: *Zámorský Martin Filadelf. Evangelický kazatel v Opavě, spisovatel, autor světoznámé Postily evangelické*, dostupné na <https://www.opava-city.cz/cz/mesto-urad/o-meste/osobnosti/duchovni/zamrsky-martin-filadelf.html>, [cit. 1. 9. 2023].

Graf Andreas II von Winsisch-Graetz, dostupné z: <<http://www.genealogy.euweb.cz/windisch/windisch3.html>> [cit. 20. 3. 2024].

HAVELKA, Tomáš. *Antické prvky v české renesanční postilografii*. In: *Historica Olomucensia, Supplementum I.* – 2014, s. 129–133, dostupné na <https://historica.upol.cz/pdfs/hol/2014/88/07.pdf>, [cit. 30. 11. 2023].

HRUBÝ, František: *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. In: *Český časopis historický XL (1934) a XLI (1935)*. Konspekt: Jakub Holý 10/2002, s. 266; 270; 277; 303–304, dostupné na http://www.jakubholy.net/humanities/reformace1_predbh.html, [cit. 1. 5. 2020].

MALURA, Jan: *Kazatel vášnivý a nebarokní. Martin Filadelf Zámorský*, dostupné na <https://www.advojka.cz/archiv/2007/25/kazatel-vasnivy-a-nebarokni>, [cit. 2. 9. 2023],

Schlesische Kirchenbüchern wo finden? In: *Familienforschung in Schlesien*, dostupné z: <<http://www.christoph-www.de/kbsilesia2.html>> [cit. 20. 3. 2025].

Obrázky

I. Nejvyšší purkrabí Pražského hradu Zdeněk Lev z Rožmitálu a na Blatné a německá reformace (nejen) ve Slezsku

- 1.–2. Alegorie Zákona a Milosti (*speculum salvationis*) – obrazový výklad podstaty luterské reformace od Lucase Cranacha Staršího z roku 1529 nebo krátce po, varianta gothajská (Bayerische Staatsgemäldensammlung München – Alte Pinakothek) a pražská (Národní galerie v Praze). Zdroj: Wikipedie (public domain).
3. Alegorie Zákona a Milosti v zámku v Pardubicích z roku 1532. Foto Bogusław Czechowicz.
- 4.–5. Dvě strany obrazu, nejspíše (nedokončeného?) epitafu krále Jiřího z doby kolem roku 1525 z okruhu vratislavské kapituly. Muzeum Archidiecezjalne ve Vratislavi. Zdroj: *Moda na Cranacha* [katalog výstavy v Národním muzeu ve Vratislavi]. HOUSZKA, Ewa – PIERZCHAŁA, Marek (ed.), Wrocław 2017.
- 6.–7. Hrad v Blatné od severu a dva sloupy před jeho průčelím z let okolo 1523–1525, navazující na biblický popis Šalomounova chrámu. Foto Bogusław Czechowicz.
- 8.–9. Severní (vstupní) křídlo hradu v Krnově z nádvoří a detail jeho sgrafitové výzdoby z doby kolem roku 1534. Foto Bogusław Czechowicz.
10. Detail fasády „palácového“ (severního) křídla hradu Blatná z doby kolem 1523–1525. Foto Bogusław Czechowicz.
11. Detail jižní fasády radnice ve Vratislavi z doby kolem roku 1470. Foto Bogusław Czechowicz.

III. Konfesijní situace na Opavsku v 17. století ve světle archivních pramenů

1. Titulní strana nejstarší opavské evangelické oddací matriky (1601–1627). ZAO, f. SbmSmk, sign. Op I 97, p. 1.
2. Záznam o křtu Marie Sydonie Skrbenské z Hříště. ZAO, f. SbmSmk, sign. Op I 1, fol. 162v.
3. Německý a český záznam o pohřbu Pavla Zemly z Bratříkovic informující zároveň o rekatolizaci obce. ZAO, f. SbmSmk, sign. J IX 3, fol. 61v.

4. Titulní strana seznamu konvertitů, které hradecký farář František Alexej Světlík *přivedl zpět do lůna svaté Matky církve*. ZAO, f. SbmSmk, sign. Hr I 1, fol. 91r.
5. Titulní strana seznamu heretiků v obcích náležejících do farnosti Stěbořice z roku 1642. ZAO, pobočka Olomouc, f. ACO, sign. C 10.4, kart. 2221.
6. Poznamenání osob opavských a krnovských komorních statků, kteří jsou katolíci nebo luteráni z roku 1651 pro obec opavské komory Moravici. Originál uložen HALW, sign. H 1591, kopie v držení autora.
7. Titulní strana *Curricula Vitae* Jana ml. Bruntálského z Vrbna. ÖNBW, SHaD, Cod. 15 414, *Curriculum vitae meae conscriptum Schönhofii Anno 1638 mense Martii*, fol. 15v.

IV. Českobratrská epizoda v kraji pod Slezou

1. Vlastnoruční ex libris Čenka Hovory z Lipé z doby pobytu ve Skalici, 1635 © Knihovna Národního muzea v Praze.
2. Sventníky, zámecké sídlo Čenka Hovory z Lipé a Johany Alžběty z Lehnice, zadní trakt s aliančním znakem manželů, současný stav © foto Kamila Návrátová 2022.
3. Sventníky, alianční znak pánů z Lipé a lehnicko–břežských vévodů (detail), současný stav © foto Kamila Návrátová 2022.
4. Popis vsi Sventníky se zmínkou o Čenku Hovorovi v topografii F. B. Wenera (detail), kol. 1750 © Biblioteka Uniwersytecka Wrocław.
5. Popis Malých Kněhnic v topografii F. B. Wenera (detail), kol. 1750 © Biblioteka Uniwersytecka Wrocław.
6. Kostel ve Sventníkách, současný stav © foto autorka 2020.
7. Kostel v Malých Kněhnicích po přístavbě příčné lodi s patrovými emporami za Rudolfa Fridricha Šlesvicko-Holštýnsko-Neuburského, topografie F. B. Wenera, kol. 1750 © Biblioteka Uniwersytecka Wrocław.
8. Erb pánů z Lipé, po zrušení mauzolea druhotně umístěný na vnější zdi kostela v Malých Kněhnicích, současný stav © foto Kamila Návrátová 2022.

VI. Víra a věrnost ve víru dělení Slezska.

Katolická a protestantská šlechta pruského Slezska po roce 1742

1. Plán hraničního řečiště mezi Pruskem a habsburskou monarchií na rozděleném nižším stavovském panství Bohumín z roku 1769. Zdroj: ZAO, fond Královský úřad Opava, inv. č. 1258, sign. 21/4a, kart. 833.
2. Slezsko tvořilo významnou část pruské monarchie, jak dokazuje mapa z období sedmileté války. Zdroj: wikipedia.com.

3. Návrh podoby vyobrazení hraniční cedule, označující po rozdělení Slezska habsburskou monarchií. Zdroj: ZAO, fond Královský úřad Opava, inv. č. 1298, sign. 22/1a, kart. 849.
4. Mince z roku 1741 upomínající na holdování dolnoslezských stavů Fridrichovi II. ve Vratislavi, autor Georg Wilhelm Kittel. Zdroj: wikipedia.com.
5. Hrabě Ignác Dominik Chorynský z Ledské, pozdější zemský hejtman Opavsko-krnovského knížectví. Zdroj: MATEJKO-PETERKA, Ilona a kol.: Země a její pán. Struktury vlády a její projevy na území Rakouského Slezska do konce první světové války. Opava 2014, s. 364.
6. Zámek Jánský Vrch na křídové litografii A. C. Hauna podle kresby F. Kaliwoody. Zdroj: HÖLZEL, Eduard: Malerisch-historisches Album von Mähren und Schlesien. Olmütz 1857, s. 66a.
7. Rodový portrét dolnoslezského hraběcího rodu Pfeilů od Christiana Ludviga Krieglsteina z let 1771–1772. Zdroj: Wikipedia.com.

VIII. Juraj Tranovský a význam jeho diela pre slovenských evanjelikov

- 1.–3. Mapové zobrazenia šírenia reformácie na území dnešného Slovenska podľa zachovaných historických knižníc ECAV, ktoré svojou dobou vzniku a rozsahom fondu dokladajú centrá šírenia reformácie naprieč časovému odstupu. Projekt pasportizácie historických knižničných dokumentov a fondov SR realizovala Slovenská národná knižnica – Odbor správy HKDaF SR 2002–2010, autor bol súčasťou a realizátorom projektu Súpisu HK ECAV. Mapové zobrazenia vypracované pre *Historický atlas evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku*. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 2011.
- 4.–5. TRANOVSKÝ, J. *Odorum sacrarum sive hymnorum ... libri tres ...* Bregae, 1629. Originálny výtlačok z vydania z r. 1629 je zachovaný a dostupný v Oravskom múzeu P.O.H. – Čaplovičovej knižnici. Sign.: ČK DK IV/721/2. Oravské múzeum P. O. H. z vlastných zdrojov financovalo reštaurovanie tejto vzácnej tlače v roku 2021.
- 6.–7. *Cithara sanctorum* – exemplár z pôvodného vydania z roku 1636 u Wawrinca Brewera v Levoči z fondu Slovenskej národnej knižnice v Martine.
8. Pečiatka Tranovského knižnice.

IX. Johann Adam Steinmetz – dosud plně nedocenený představitel pietismu ze Slezska

1. Budova evangelické školy v Těšíně z roku 1725 (foto autor).
2. Steinmetzův portrét (Biblioteka i Archiwum Tschammera Cieszyn).

Přílohy

III. Konfesijní situace na Opavsku v 17. století ve světle archivních pramenů

Tab. 1 Počty nekatolických křtů a sňatků.

Tab. 2 Počet křtů a sňatků ve farnosti Panny Marie v Opavě.

doc. Mgr. Jiří Brňovják, Ph.D

Ostravská univerzita

jiri.brnovjak@osu.cz

Prof. PhDr. Bogusław Czechowicz, dr

Slezská univerzita v Opavě

boguslaw.czechowicz@fpf.slu.cz

Prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr.

Slezská univerzita v Opavě

irena.korbelarova@fpf.slu.cz

Mgr. Hana Komárková, Ph.D.

Slezská univerzita v Opavě

hana.komarkova@fpf.slu.cz

PhDr. Eva Kowalská, DrSc.

Historický ústav SAV, v. v. i.

histkova@savba.sk

Mgr. Michal Kubica, Ph.D.

Archiv města Ostravy

michal.kubica@ostrava.cz

Bc. Pavel Solnický

Zemský archiv v Opavě

p.solnický@zao.archives.cz

JUDr. Daniel Spratek, Ph.D.

Historická komise SCEAV

daniel.spratek@email.cz

Mgr. Igor Zmeták, Ph.D.

Slezská univerzita v Opavě

igor.zmetak@fpf.slu.cz

The book *500 Years of the Silesian Reformation* attempts to present various perspectives on the Reformation in Silesia. The first chapter, written by Bogusław Czechowicz, focuses on the figure of Zdeněk Lev of Rožmitál. In the spring of 1523, Zdeněk Lev of Rožmitál, along with many Bohemian nobles associated with him, was stripped of power by King Louis. At the same time, Silesian dukes led by Charles of Münsterberg, grandson of King George, rose in prominence. In the background, there was also a struggle to secure a position within the Bohemian Crown for the Brandenburg Margrave George of Hohenzollern, who became Duke of Krnov in 1523. He was a close relative of King Louis. At that time, the Silesian dukes either inclined toward the Lutheran Reformation (e.g., Frederick II of Legnica and George of Hohenzollern) or were considering it (e.g., Charles I). Zdeněk Lev was a stronghold of Catholicism not only in the Kingdom of Bohemia but also influenced religious conditions in Silesia. This influence significantly increased after his return to the office of High Burgrave of Prague Castle in 1525. However, the climate in Silesia became increasingly unfavorable to him, which was one of the reasons for the sale of the Syców estate, which he held until 1529 as a dowry for his daughter-in-law Anna of Haugwitz.

Zdeněk Lev tried to limit the influence of the Reformation by exerting pressure on various actors: the king, the dukes, and especially the monasteries (primarily Bohemian). Nevertheless, he remained powerless in the face of Wrocław's religious policies. The second-largest royal city of the Bohemian Crown, fearing the implementation of the "Prague model" of 1524 (a power takeover by conservative Utraquists allied with Catholics and hostile to Lutheranism), discreetly took control over religious life in the city that same year. Nonetheless, the political line of Zdeněk Lev continued to influence the Bohemian estates long after his death in 1535, as evidenced by the forced withdrawal in 1547 of the Legnica dukes (Frederick II and his sons Frederick III and George II) from a mutual inheritance agreement with the Hohenzollerns. The Lord of Rožmitál held a degree of influence on the Bohemian state in the first third – or even the first half – of the 16th century that was comparable only to the three Bohemian kings under whom he served: Ladislaus and Louis Jagiellon, and Ferdinand of Habsburg.

Hana Komárková, in her contribution "Gospel or the Immaculate Mother of God? Transformations of Oaths in Opava in the 16th and 17th Centuries", focuses on the phenomenon of the oath. The variability of confessional and political conditions in Opava during the 16th and 17th centuries was also reflected in the transformation of ceremonies legitimizing social order and ruling authority. Oaths, as part of these acts using traditional means of symbolic communication, served as a specific communicative tool of performative nature, guaranteeing the credibility of declarations through the invocation of transcendent authority. The way this functioned is analyzed through examples from the records of council renewal in the Opava Ratesspiegel from the second half of the 16th century and the text of the oath of allegiance sworn by the citizens of Opava to the Princes of Liechtenstein in the first half of the 17th century.

The following chapter by Pavel Solnický delves into a probe of the religious history of the Duchy of Opava. The 17th century brought extensive confessional changes in the Bohemian lands. The contribution highlights archival sources that can help to better understand these changes in the Opava region and provide insights into why such changes occurred more slowly there than in Bohemia and Moravia. The study focuses primarily on information drawn from parish registers, various lists categorized by faith, records of converts or non-Catholics, and personal sources. Many of these sources, which have so far been underutilized in historiography, offer valuable information on the confessional situation in 17th-century Opava.

Irena Korbelářová, in the chapter “A Bohemian Brethren Episode in the Region beneath Mount Ślęża”, examines a little-known Brethren community in Silesia. The defeat of the Estates Revolt and the start of re-Catholicization forced most members of the Unity of the Brethren to decide whether to remain at home and convert, or to go into exile and build a new life. In Poland, Lusatia, and Silesia, colonies or small groups emerged that either maintained their Brethren identity or aligned with Reformed churches. This chapter presents the notable case of a community formed in the Duchy of Brieg (Brzeg) near Mount Ślęża, initiated by Zdenko Howora of Leipa (c. 1624–1680). It outlines his arrival in Silesia, his ties to the ducal family of Liegnitz-Brieg, the political activities of his father Bertold Bohobud, the family’s exile in Skalice, and the role of his mother, Marie Záruba of Hustířan, in stabilizing the family’s financial situation and enabling their settlement in Lower Silesia. The chapter reconstructs the development of a likely Bohemian-origin Brethren community in villages such as Schwentnig (Świątniki), Klein Kniehnitz (Kniegnice Małe), and Prschiderwitz (Prziderowice), its transformation into a Reformed congregation, and the eventual assimilation into Lutheranism following Howora’s death.

Another chapter, written by Jiří Brňovják, explores confessional shifts in the estate communities of the Opava, Krnov, and Cieszyn duchies from the 1620s to the mid-18th century. It is based on the asymmetrical political-confessional development of the post-White Mountain Bohemian lands, within which these Upper Silesian duchies, unlike neighboring Moravia, enjoyed a degree of tolerance for the Lutheran (Augsburg) confession. The chapter considers the differing circumstances in the western duchies of Opava and Krnov, ruled by the Liechtensteins and under the Olomouc diocese, versus the eastern Duchy of Cieszyn, which was under the Piasts until 1653 and then the Habsburgs, and subject to the Bishopric of Wrocław. These differences influenced varying intensities of re-Catholicization, which was slowed in the early 18th century by the Altranstädt Convention. All duchies experienced elite transformation, shaped by exile (in Opava and Krnov) and the marginalization of traditional non-Catholic nobility in favor of Catholic estates enriched by converts and foreigners. The divergent developments led to the earlier disappearance of non-Catholic nobility in Opava-Krnov, while in Cieszyn such nobility persisted for another century due to the Altranstädt provisions and the establishment of the Cieszyn Protestant congregation, eventually declining for genealogical and economic reasons by the 19th century.

Further analysis by Michal Kubica examines the Silesian nobility after the region’s division between Prussia and the Habsburg Monarchy. Many nobles submitted to Prussian authority and were rewarded with career advancement, while others retained Habsburg loyalties and were deemed unreliable. Prussian authorities sought to sever these ties through official edicts, loyalty demands, and informal interventions such as marriage politics. The fate of the

Promnitz family illustrates these dynamics. Over time, the number of absentee nobles with Habsburg connections dramatically declined, and by the late 18th century, the Prussian part of Silesia was fully integrated.

Eva Kowalská's contribution focuses on cooperation between Silesian and Upper Hungarian Lutherans in the 17th and 18th centuries. Although repression of Protestants followed patterns from Austria and Bohemia – eliminating both elites and public worship – Silesia also served as a model for Hungarian Lutheran leaders. From the 1630s, Silesian rulers used legal distortions, collective guilt, and royal commissioners to suppress Protestantism. A similar strategy was applied in Upper Hungary from the late 17th century. Silesian towns with Friedenskirchen became havens for exiled Hungarian clergy and teachers, whose plight was publicized in Europe to gain political attention. Despite more favorable conditions in Hungary due to the system of “articular” towns, Hungarian observers closely monitored anti-pietist actions in Silesia. Notable figures like the Calisius family maintained close ties with Těšín-based clergy such as Johann Muthmann and Traugott Barthelmus. The long-term interaction between Silesian and Hungarian Lutherans offered both inspiration and caution, shaped by shared experiences of re-Catholicization.

Igor Zmeták focuses on Juraj Tranovský and the significance of his hymnal *Tranoscius* for Slovak evangelicals. The vernacular interpretation of Scripture was central to Reformation culture. In Cieszyn Silesia, linguistic proximity among Czech, Slovak, and Polish facilitated cooperation, such as the 1599 appointment of Slovak preacher Timothy Lovčáni by Duke Adam Wenceslaus. This linguistic affinity supported the widespread use of *Tranoscius*, which helped preserve Slovak Protestant identity into the 19th century.

The final chapter, by Daniel Spratek, is dedicated to Johann Adam Steinmetz (1689–1762), a major figure in 18th-century European Pietism. Recently, scholarly interest in Steinmetz has increased, especially among English- and German-speaking historians. He served as an evangelical pastor in several Silesian towns—Małujowice (1715–1717), Ciepłowody (1717–1720), and Cieszyn (1720–1730). After being expelled from Habsburg lands, he briefly resided in Neustadt an der Aisch before becoming abbot of the Protestant monastery of Berge and superintendent of the Duchy of Magdeburg (1732–1762). Steinmetz was not only a preacher and theologian but also an educator and an early supporter of the Moravian Church in Herrnhut. Thanks to his connections in the Anglo-American world and his prolific publications, he became a key mediator between continental and Anglo-American evangelicalism.

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**

FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

EDICE OPAVSKÁ HISTORICKÁ SYMPOZIA / Svazek 4

500 LET SLEZSKÉ REFORMACE K VÝROČÍ KONVERZE (1523) FRIDRICHA II. LEHNICKÉHO

David Radek, Igor Zmeták (edd.)

Za publikační práva všech obrazových materiálů odpovídají autoři příspěvků.

Editoři: David Radek, Igor Zmeták

Jazyková korektura: Karla Vymětalová

Doplňkové redakční práce: Tomáš Krömer, Michaela Pecinová

Překlad summary: Mgr. David Radek, Ph.D.

Grafické zpracování a sazba: Dorota Lubojacká

Tisk: PROFI-TISK group, s. r. o., Chválkovická 223/5, Chválkovice, 779 00 Olomouc

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě, 2025

Vydáno ve spolupráci s: Zemský archiv v Opavě

Náklad: 150 (1. vydání)

ISBN 978-80-7510-609-4

Čtvrtý svazek edice *Opavská historická sympozia* přináší soubor studií českých, polských a slovenských historiků věnovaných duchovním a společenským proměnám Slezska od 16. do 18. století. Publikace vychází u příležitosti výročí konverze Fridricha II. Lehnického a sleduje širší kontext slezské reformace – od konfesijních zápasů uvnitř slezské společnosti přes šlechtické konverze a exilové osudy až po působení významných osobností, jako byli Jiří Třanovský či Johann Adam Steinmetz. Kniha tak otevírá pohled na pestré podoby víry, identity a kultury v prostoru, který byl křižovatkou střední Evropy.

SLEZSKÁ
UNIVERZITA

ISBN 978-80-7510-609-4